



EESTI PÕLLUMAJANDUSMUUSEUMI
AASTARAAMAT

IV

EESTI PÕLLUMAJANDUSMUUSEUMI
AASTARAAMAT
IV



Ülenurme 2013

Koostaja: Ell Vahtramäe
Toimetajad: Kanni Labi, Ell Vahtramäe
Redigeerija: Ellen Pärn
Tõlkija: Enge Tõlked TÜ
Kaanekujundaja: Maarika Tang
Küljendaja: Marat Viires

Toimetuskolleegium: PhD Enn Ernits (veterinaaria),
PhD Mare Kõiva (folkloristika), prof Tiit Rosenberg (ajalugu),
Mati Tamm (majanduskandidaat), MA Ell Vahtramäe (EPM, etnoloogia),
Mare Viiralt (EPM, ajalugu)

Esikaanel: Hiide Laine. EPMi fotokogu.

Trükitud Eesti Kultuurkapitali toetusel



© Eesti Põllumajandusmuuseum, autorid

Kirjastus: Eesti Põllumajandusmuuseum
ISSN 1736-5767

Trükk: OÜ Vali Press
Pajusi mnt 22, Põltsamaa 48106, Jõgevamaa

Saateks

Eesti Põllumajandusmuuseumi neljanda aastaraamatu teema „Maanaine ajas ja ruumis“ on inspireeritud 2009. aastal peetud samateemalisest konverentsist. On ju maanaine meie maaelu ja -kodu hoidja. Ta toetub paljus traditsioonidele, kommetele, kultuurile, kannab neid põlvest põlve edasi, kuid vajadusel pöörab ka traditsioonide vastu ning võtab enda kanda meestele kuulunud rolli. Maanaised tunnetavad vastutust praeguste ja tulevaste põlvkondade ees ning soovivad kaasa aidata inimväärse ühiskonna kujundamisele. Maanaise roll peres, aga ka laiemalt kogu ühiskonnas, on muutuv. Muutuvad on ka maanaste endi soovid, ideaalid ja võimalused.

Erinevates uurimustes lähtutakse sageli positsioonilt, et traditsiooniliselt on mees loonud ja vahendanud teadmist kultuuri ja maailma kohta laiemalt, aga ka üldaktsepteeritavat teadmist naisest. Naisuuringute eesmärk on laiendada olemasoleva teadmise dimensioone või parameetreid. Maanaise-teemadele keskendumine võimaldab laiendada naisuurimust, aga ka hajutada piire tänapäeva teadusmaastiku distsipliinide vahel.

Konverentsietekannetest on artikliteks vormistatud Aleksei Petersoni ülevaade „Taluperenaise eluolust Eesti ajal Sangaste kihelkonnas“ ja Ell Vahtramäe „Muutustest eesti maanaise stereotüüpses kuvandis Eesti naisteajakirjade põhjal“. Esimene neist on kummardus autori emale ja kõigile tublidele sajanditagustele perenaistele. Nende elu oli lihtne, täis igapäevaelumuret ja -hoolt ning lõputut tööd perele toidu ja riiete kindlustamisel. See on üks osa maanaise kuvandist, mida Vahtramäe püüab kokku seada, käsitledes maanaist võrdluses nii mehe kui ka „tavalise“ naisega. Erinevates ajakirjandusväljaannetes loodud kuvandid seostuvad ka võimu ja retoorika temaga. Kõik see ei lase paista maanaisel staatilise, muutumatu, vaid näitab just tema tähenduse või imago muutlikkust.

Omamoodi, teineteist täiendava paari moodustavad Loone Otsa ja Ellen Pärna käsitletud 'Sangaste' rukki aretaja, krahv von Bergi abilise Constance Kalmi käsitletud reaalsuse-kuvandi teljel. Pärn rekonstrueerib dokumentide ja mälestuste põhjal tegelikkust, Ots loob aga kujutlust sellest. Juhuslikult ühte-de kaante vahel kokku saanuna, asuvad need kaks kirjutist omavahel diskussiooni, mille lõplik kujundamine jääb lugeja teha.

Järgmine artiklipaar toob lugejani end teaduses tõestanud naiste töö- ja mõttemaailma. Marina Aunapuu kirjutises rullub lahti Eesti esimese naisveterinaari

Tiiu Kopluse toimekas elu, Kalju Kask tutvustab aga väsimatut, tegusat ja hoolsat puuviljandusteadlast ja sordiaretajat Heljo Jänest. Kuigi eritletud naised teostavad end eri ajastutel ja valdkondades, on nende olemuses hämmastavalt palju sarnast.

Uurimuste osa lõpetab Aimur Joandi ülevaade lüpsivõistluste ajaloost. Eesti vabariigi perioodil sai piimakarjapidamisest Eesti talu ja seega kogu põllumajanduse alustugi. Kuna Eesti meiereid olid orienteeritud eksportvõi tootmisele, olid nõuded piimakvaliteedile kõrged. Piima kvaliteedi tõstmiseks hakati õpetama senisest tõhusamaid lüpsitehnikaid vastavatel kursustel ja võistlustel. Kuigi korraldajate, kontrollassistentide ja konsulentide hulgas andsid tooni mehed, olid lüpsjateks siiski peamiselt naised; selles osas ei toonud muutusi ka Nõukogude aeg. Nii annab artikkel ühtlasi ülevaate ka ühe naisteelukutse tehnoloogia arengust pea sajandi vältel.

Maanaiste teemat jätkavad ka Põllumajandusmuuseumi kogude tutvustus ja praktilist nõuannet jagav rubriik „Töötuba“. Lembit Karu interpreteerib muuseumi dokumendikogust leitavat teavet Roela-Altserva Maanaiste Seltsi kohta. Virge Inno jagab oma kogemusi rahvariiete ainetel disainitud seelikute valmistamisel.

„Ajaratas“ veeretab lugeja ette aga kolme taimekasvatuse ajaloos olulise mehe – Jaak Ümariku, Heiti Kotkase ja Aleksander Adojaani – ümmargusi tähtpäevi meeles pidavad kirjutised Karl Annukilt ja Ants Benderilt.

Aastaraamatu lõpetavad traditsioonilised tagasivaated 2010. ja 2011. aastale. Mõtlemisainet pakuvad Mai Kuke ja Elvi Nassari reisikirjad Põllumajandusmuuseumi korraldatud õppereisidelt.

Loodetavasti leiab iga ajaloo- ja kultuurihuviline siit põnevat ning kasulikku lugemist.

Tänan kõiki, kes raamatu valmimisele kaasa aitasid: autoreid, retsensente, tõlkijaid, toimetajaid, kunstnikke, küljendajaid, fotograafe, nõuandjaid ja toetajaid.

Koostaja

Sisukord

ELL VAHTRAMÄE	
Muutustest maanaise stereotüüpses kuvandis	
Eesti naisteajakirjade põhjal	9
LOONE OTS	
Krahv von Berg,	
Constance Ploom-Kalm ja müüt näidendis „Rukkivalgus“	25
ELLEN PÄRN	
Constance Kalm –	
krahv Fr. v. Bergi abiline 'Sangaste' rukki aretamisel	43
MARINA AUNAPUU	
Eesti esimene naisloomaarst doktor Tiiu Koplus	63
KALJU KASK	
Puuviljandusteadlane ja sordiaretaja Heljo Jänes	69
AIMUR JOANDI	
Lüpsivõistlused edendasid lüpsimeisterlikkust	73
LEMBIT KARU	
Ühest kohalikust naisseltsist	99
ALEKSEI PETERSON	
Taluperenaise elu-olust Eesti ajal Sangaste kihelkonnas	113
VIRGE INNO	
Virust Võruni: eritüübilised seelikud nüüdisaegses võtmes	121
KARL ANNUK	
Jaak Ümarik – 120	137
ANTS BENDER	
Aleksander Adojaan – 100	144
ANTS BENDER	
Heiti Kotkas – 100	155

MERLI SILD	
Eesti Põllumajandusmuuseumi tegevus 2010. aastal	165
MERLI SILD	
Eesti Põllumajandusmuuseumi tegevus 2011. aastal	171
2010. aasta kroonika	181
2011. aasta kroonika	209
ANNE GRIŠAN	
Kogude osakond 2010.–2011. aastal	221
MARE VIIRALT	
Põllumajandusmuuseumi uus püsiekspositsioon „Põllumajanduse ja maaelu areng Eestis läbi sajandite“, ajutised näitused ja neil põhinevad muuseumiprogrammid 2010. ja 2011. aastal	234
ELL VAHTRAMÄE	
Teadustöö 2010. ja 2011. aastal	245
ELVI NASSAR	
Muljeid Eesti Põllumajandusmuuseumi Edendamise Seltsi Euroopa-reisilt	259
MAI KUKK	
Õppeekskursioon Austria-Horvaatia-Slovakkia 16.09.–25.09.2011	285
SUMMARIES	292
MERLI SILD	
Activities of the Estonian Agricultural Museum in 2010	303
MERLI SILD	
Activities of the Estonian Agricultural Museum in 2011	311

Muutustest maanaise stereotüüpses kuvandis Eesti naisteajakirjade põhjal¹

ELL VAHTRAMÄE

Eesti Põllumajandusmuuseumi teadussekretär

Meenub ühe naise jutustus, kelle lapsepõlv jäi nn esimese vabariigi aega. Ta rääkis, et kui ta oli parajas neiuas, oli temalt kord uuritud, kelleks ta saada tahab. See olnud tema meelest väga kummaline küsimus: maatüdruku elu tundus kulgevat nii iseenesestmõistetavalt oma kindlat rada talu vajadustest ja võimalustest lähtuvalt, et seal ei olnud enam midagi mõelda ega tahta. Ka ei osanud ta midagi soovida, kui päriti, mida talle linnast tuua: kust tema pidi teadma, mida üldse tohib tahta või milleks raha jätkub. Sellegipoolest oli tal üks salaunistus: saada *Eesti neiuks* – temast räägiti nii palju ja ilusasti, lauldi laule, kirjutati raamatuid... Jutustaja küll ei olnud täpselt teadnud, mida see sisuliselt tähendama peaks, kuid tahtis ikkagi ning mingi ebamäärane igatsus *Eesti neiu* järele elavat tema hinges siiani.

Sarnaseid motiive – elutee ettemääratuse tunnetamine, soovide ohjamine, *Eesti neiu* kui ideaal – sisaldavad paljud tolle põlvkonna naiste jutustused, mida olen eri eesmärkidega kogumisretkedel kuulnud ja salvestanud.

Järgnevalt püütakse avada Eesti naise – samm edasi Eesti neiu –, täpsemalt Eesti maanaise kuvandit. Kutsun kaasa mõtlema, mida kätkeb endas sõnapaar „Eesti maanaine“, milliseid vahendeid vastava stereotüübi kujundamisel on ajakirjanduses kasutatud, kas ja kuidas on stereotüübid muutunud ning millised on nende kontekstid.

Allikatenä analüüsitakse ajakirjade Taluperenaine ja Eesti Naine (1952–1988 Nõukogude Naine) üksikuid aastakäike. Nendes avaldatu põhjal sünteesitakse maanaise nn ametlik või ideaalne kuvand ning suhestatakse seda reaalse maaeluga.

Mõisteid *kuvand* ja *stereotüüp* kasutavad mitme teadusharu uurijad: semiootikud, kultuuriantropoloogid, meediauurijad, sotsioloogid, psühholoogid jt, igaüks pisut erinevate nüanssidega, nii et mõisted üheselt ei kattu. Kuna käesolevas uurimuses toetutakse peamiselt sotsiaalpsühholoogilisele teooriale ja metodikale, siis kasutatakse ka vastavaid määratlusi.

¹ Konverentsil „Maanaine ajas ja ruumis“ Eesti Põllumajandusmuuseumis 26. märtsil 2009. aastal peetud ettekanne.

Kuvand on esemest, olendist või nähtusest loodud kujutluspilt. Eri distsipliinides on kuvandile mõisteliselt lähedased imago ja representatsioon, mingil määral ka maine.

Stereotüüp (kreeka keeles *stereós* – kõva, vastupidav, ruumi-; *typos* – jäljend, jälg) on hindava iseloomuga, hoiakuline, intensiivne üldistus mingite nähtuste, protsesside, gruppide omaduste ja käitumiste kohta ning väljendub isiku hoiakutes, harjumustes ja käitumises. Stereotüüp moodustatakse suvaliste tunnuste põhjal, mis tegelikkuses ei kehti kindlasti kõikide grupi liikmete kohta. Stereotüübid ei ole ei positiivsed ega negatiivsed, need varjundid annab neile kontekst. (Vt Hayes 2002: 70.)

Traditsiooniliselt nähakse naist abikaasa või ema rollis, mehe esmane vastutusvaldkond on aga majanduslik. Naise traditsiooniline roll on pereema, kes hoolitseb laste ja mehe eest. Naist ei nähta näiteks eduka ühiskonnaliikmena nagu meest, samal ajal ei väärtustata ka eriti mehe pererolli. (Vt Eagly jt 2008: 274.) Eestis tehtud uuringute järgi arvavad nii naised kui mehed, et meheliikeks iseloomujoonteks on tugevus, domineerivus, julgus, enesekindlus, auahnus, edukus, loogilisus, otsustusvõimelisus ja agressiivsus. Naiselikud isikuseomadused on arglikkus, abitus, hellus, naiivsus, kaastundlikkus, tundelisus, jutukus, hoolitsevus ja sõltuvus. Kas maanaisele keskendumine lisab sellele stereotüübile mingeid nüansse ja millised need võivad olla, selgub järgneva arutluse käigus, kus vaadeldakse Eestis ilmunud naisteajakirju.

Maanaised Eesti naisteajakirjade veergudel

Euroopa kultuuriruumis, kus ajakirjandus on traditsiooniliselt olnud ühiskonna teenäitaja ja õpetaja, lugejast targem ja avarama pilguga, on naistel olnud tunduvalt raskem leida tuntuust ja tunnustust ajakirjanikuna. Naist ei peetud tükki aega võimeliseks ajalehele kaastöödki kirjutama.² (Vt Lumdsen 1995.)

Eestis astusid naised avalikku ellu ja ajakirjandusse rahvusliku liikumise teise laine ajal,³ veelgi enam aga XX sajandi algul ning 1920.–1930. aastatel. Suuresti naiste kirjutada-toimetada olid naiste- ja lasteväljaanded; teiste ajalehtede-ajakirjade toimetustesse pääsesid tööle vaid üksikud eevatütred. Varrasemal perioodil olid Eesti ajakirjanduses tegutsenud naised pärit valdavalt maalt, eriti Lõuna-Eestist. Vabariigi esimestel aastakümnetel suurenes linna-naiste osakaal. (Vt Mälk 2000: 165–169.)

² Näiteks Ameerikas oli ajakirjaniku staatus aga madal ning seal oli naisajakirjanik aktsepteeritavam (vt Mälk 2000: 166).

³ Ajakirjanik ja ajaloolane Riho Paramanov nendib, et 20. sajandini töötas ajalehtede juures viis naist, nimetades nimepidi neist kolme: Lydia Koidulat, Lilli Suburgi ja Marie Koppelit (Paramanov 2011: 19). Mäelo nimetab teerajajatena Lilli Suburgi, Elisabeth Aspet, Marie Koppelit ja Elise Auna (Mäelo 1999: 248).

Eesti esimese naisteajakirja Linda (ilmus 1887–1905) asutas Lilli Suburg, kelle eesmärk oli anda naistele vaimuharidust ja enesekindlust; praktilistel teravise- ja majapidamisnõuannetel oli ajakirjas teisejärguline koht. Uute toimetajate juhtimisel sai žurnalist üsna tavaline perekonnaleht. Siiski on Lindas tema ilmumise vältel antud palju ruumi ilukirjandusele, kriitikale ning kirjaniike tutvustamisele.

Raamatukogude andmebaasist ELNET leiab märksõna „naisteajakirjad“ alt 43 nimetust naistele suunatud eestikeelseid väljaandeid, sealhulgas ka välismaal ilmunuid, nagu 1927.–1936. aastani Leningradis trükitud Naistöoline ja Talunaisterahvas ning 1952.–1995. aastani Torontos ilmunud Triinu. Tänapäeval on lisaks omaväljaannetele tulnud turule eestikeelsed nn brändiväljaanded, nagu Cosmopolitan või alates 2013. aastast ilmuv Adria Media Zagreb d. o. o. litsentsil põhinev Sensa: Hingele Pai. Andmebaas sisaldab ka eestikeelsete väljaannete tõlkeversioone, kuid neid pole siin arvestatud. On pikaajaliselt ilmunuid ja neidki, millel vaid üksikud numbrid on trükikojast läbi käinud. Päris ilma oma ajakirjata pole Eesti naised olnud Lindast alates, välja arvatud paariaastane paus Linda ja Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi väljaandel ilmunud Käsitöölehe vahel.

Maanaise stereotüüpse kuvandi kokkupanekuks uuritakse Eesti Naist, mida, kuigi nime vahetanult, võib pidada ainsaks läbi kolme riigikorra püsinud naisteajakirjaks. Arvestades Taluperenaise suurt populaarsust⁴ ning tema suunatust just maanaistele, on temagi valimis. Järgnevalt tutvustan nimetatud väljaandeid eraldi ning kõigi puhul lähemalt ühte aastakäiku.

Taluperenaine (1927–1941), väljaandja Akadeemiline Põllumajanduslik Selts, toimetuses ja kolleegiumis töötasid ainult naised: Liis Käbin (tegevtoimetaja), Veera Kõpp (vastutav toimetaja), Ebba Saral (kudumisosa toimetaja), Helmi Treilman (käsitööosa toimetaja), toimkonnas olid dr Olga Madisson, MA Alma Martin, Hilda Ottenson, Marta Põld-Riives, Ella Treffner, Salme Ungerson. Ajakirja nimi viitab, et sihtrühmaks on maanaised, kuid tellijaid oli ohtralt ka linnades.

1932. aastal, kui žurnaal ilmus kuuendat aastat ja oma struktuur, teemad, autorid jne olid juba välja kujunenud, leidsid käsitlemist järgmised teemad: üldsisulised ja vaimulikud kirjutised, kodukorraldus ja koduhoid, aed, kodulinnu- ja väikeloomakasvatus, tervishoid ja kasvatus, maanaiste liikumised, toitlus, söögisedelid, toidureseptid, käsitöö ja riietus (mood), küsimused-vastused, rubriik „Mina teen nii – kuidas teed Sina?“ ning igas numbris oli oma koht ka ilukirjandusel. Aastakäik andis mitmekülgse ülevaate kõigest, mida tolle aja naisele igapäevaelus vaja või mis eeldatavalt huvi pakkus. Rõhk oli praktilistel soovitusel: toidureseptid, moejoonised (lõike- ja mustrileht!), näputööjuhiseid alates taskurättide äärepitsi-

⁴ Taluperenaine oli sõdadevahelisel perioodil Eestis suurima tiraažiga naisteajakiri (Mäelo 1999: 251).



Maanaiste seltside tegevusi kajastavaid lehekülgi ilmestavad Taluperenaises miniatuursed fotod. See Jõgeva Maanaisteseltsi rõivaõmbluskursusel osalejate pilt on originaalsuuruses. Taluperenaine 1935, nr 7, lk 193.

dest kuni mantli- ja kostüümiriiete kangastelgedel kudumiseni. Toidu, käsitöö ja riietusega seonduvad teemad hõlmasid tubli poole ajakirja mahust. Üksikpersoone tutvustavaid artikleid oli imevähe, lisatud fotod olid ametlikud, nn passipildi stiilis. Grupipiltidelt vaatasid vastu tõsised naised, kõik kenasti riides, mõnikord vormis. Vähesel määral ilmus kuukirja kaante vahel poliitikat, peamiselt maanaiste seltside tegevuse kajastusena.

Ajakirja lugedes tundub maanaine väarikas, töökas, praktiliste huvidega, kuid hindab ka kultuurset meelelahutust. Umbes sama pildi maanaisest annavad tollase *kindersthube*⁵ ga naiste mälestused.

Eesti Naine: naiste ja kodude ajakiri (1924–1940), väljaandja Eesti Naiste Karskusliit, *kirjanduslist* osa toimetas Helmi Mäelo, käsitööosa Eleonora Kutsar, vastutav toimetaja oli Helmi Põld. Mahult oli kuukiri tunduvalt väiksem kui Taluperenaine, teemadelt aga küllaltki sarnane. Eesti Naine tutvustas ennast esimeses numbris nii:

Eesti Naine sisaldab eneses kirjanduslise, käsitöö ja majapidamise osa. Kirjandusline osa käsitleb kõiki naise ellu puutuvaid küsimusi. Käsitöö on moodide, käsitöö ja mustrite alal nõuandjaks. Majapidamisosa annab praktilisi näpunäiteid koduseks majapidamiseks ja avaldab toitute retsepte. Kolm korda aastas ilmub kaasandena kangakudumise kirjadeleht. (Eesti Naine 1924: 3)

1924. aasta Eesti Naise teises numbris on Hilja Kettunen⁵ pikem kirjutis „Naise haridusline tasapind“, kus juttu naise positsioonist ühiskonnas. Välja on toodud tollaseid naistega seotud stereotüüpeid arusaamu, folkloristid nimetavad neid argiuskumusteks: haridus ja iseseisvus on ebanaiselikud; väljaspool kodu töötav naine unustab kergesti oma kohustused kodu ja laste vastu, iga tahes täidab neid kohustusi puudulikult; naiste harimine ei tasu end ära, sest abielludes saavad naise tööalaks kodu ja lapsed ning õpingutega jändamine oli asjata (vt Kettunen 1924: 1–5). Tänapäeva ajakirjanduses nimetatakse selliseid seisukohti ka müütideks ja, kasutades moodsat terminoloogiat, asutakse

⁵ Soomlane Kettunen töötas Eesti iseseisvuse alguses Tallinnas Uusi Suomi ja Iltaletti ajakirjanikuna, 1920–1924 töötas Tartu ülikoolis soome keele lektorina (vt Mäelo 1999 (1957): 186–187).

neid kirglikult lammutama. Ka nimetatud artiklis tuuakse välja muutused naisele pandud ootustes:

Veel aastakümnete eest oli kõrgeimaks naisideaaliks hää, kanatlik, õrn ning andeksandev naine, kes midagi ei nõudnud, vaid andis mehele kõik, mis tal oli, oma lõpmata armastuses, alandlikkuses ja jumaldamises. Praegu leiame juba isegi meesluuletajaid, kelle naisideaaliks on sõber, seltsiline, mehe püüdmistest ning võitlusest arusaaja naine või [---] naine, kelle hingeelus peegeldub kõik ilus ja õrn, mida elu pakub, aga kes oma õrnusest ja sisemisest iludusest hoolimata on terasest, kõva nagu raud, mille ees mängimine ei aita. (Kettunen 1924: 2)

Siiski, autor on veendunud, et naise kõige tähtsam tööala on „kodune ümbruskond ja lapsed“ (samas), mis ei või mingil juhul kannatada muude tegevuste pärast.

Tagantjärele kokkuvõtteid tehes on Mäelo tõstnud esile ka naiste ühiskondliku aktiivsuse osakaalu olulisust: „selle [---] perioodi hüüdsõnaks on: kasvatada iseteadlikku ja vastutusvõimelist naiskodanikku, rakendada teda tööle nii riiklikus kui omaavalitsuslikes asutustes, peamiselt aga kasvatuse, tervishoiu ja hoolekande alal“ (Mäelo 1999 (1957): 92). Meenutades näiteks naisliikumise ajalugu, aga ka seadusega naistele antavate õiguste kasvu, muutusidki naised eneseteadlikumaks, iseseisvamaks ning väärtustasid ennast riigi kodanikuna rohkem kui kunagi varem.

Eesti Naises nimetatakse maanaist vähem kui Taluperenaises, aga ei maksa unustada, et tol ajal elas maal rohkem inimesi kui linnas ning kindlasti arvestas Eesti Naine maanaiste eelistuste ja vajadustega. Käsitletavad teemad on universaalsed ning huvitavad perenaisi nii maal kui linnas. Ilmselt käib nii maa- kui linnanaiste kohta Mäelo hinnang, et naised olid kantud „egoismivabast idealismist“, mis pärines rahvuslikust ärkamisajast (Mäelo 1999 (1957): 152).

Eesti Naine ei ilmunud aastail 1940–1945, aastast 1952 nimetati ümber Nõukogude Naiseks.



Lehekülg Eesti Naise käsitööosast. Eesti Naine 1924, nr 2, lk 15.



Nõukogude Naise lehekülgedel näeme rõõmsaid töökaid naisi, eesrindlasi igas eluvaldkonnas. Sellel fotol olevad Vändra katsejaama lüpsjad-karjatalitajad Matilde Väljaste ja Naima Tilk on rajooni parimad. Nõukogude Naine 1965, nr 3, lk 12.

Nõukogude Naine (1952–1988), väljaandja EKP Keskkomitee kirjastus, sihtrühm töötavad naised, toimetuse: peatoimetaja, peatoimetaja aseäitja, töötavate naiste elu osakonnatoimetaja, pedagoogika, tervishoiu, kodunduse osakonnatoimetaja, kirjandus ja kunst, mood ja käsitöö.

1965. aastal ilmus 150 artiklit, neist 16 maaeluteemalised või suisa maanaistest.⁶ Kuna Nõukogude naine pidi olema töötav naine, siis tutvustatakse palju eri ametite esindajaid. Silma paistab elukutsete lai valik: raamatupidaja, kauplusejuhataja, õpetaja, propagandist, teadlane, zootehnik, sovhoosi partei- ja riigikontrolli

kaastööposti liige, naiskomisjoni liige – seda kõike maal 1965. aastal.⁷ Koduteemale on pühendatud oluliselt vähem ruumi kui enne sõda, kodukujunduse ja kasvatusküsimumuste osakaal on jäänud enam-vähem samaks, kuid kokku on kuivanud toitumisele, retseptidele, käsitööle ja moele pühendatud maht: kui Eesti Naises moodustas see ligi poole, siis Nõukogude Naises on üks lehekülg moode, ükskaks lehekülg retsepte, toitumisinõuandeid ja toiduainete toiteväärtuse ja kasutusala tutvustusi, üks lehekülg käsitööd. Nõukogude Naise lisana ilmuv lõike- ja muustrileht jääb formaadilt samaks, kuid aastatega hõreneb pakutavate ideede arv.

1950. aastate teisel poolel muutus Eesti ajakirjandus kahekihiliseks: esmalt ametlik, võimu jaoks oluline tegelikkus, mis jäi avalikkusele kaugeks, teisalt

⁶ Loone Ots on uurinud maaelu temaatika kajastamist ajakirjas Pilt ja Sõna (ilmus 1941 ja 1946–1966). Tema uurimuse kohaselt oli 18 % ilmunud lugusid rangelt maa-teemalised, juurde arvestades ka ilukirjanduslikke ja maaeluga kergemalt seotud palu aga 23 % kõikidest lugudest. (Vt Ots 2007: 80.) Näib, et maaelule pühendatud maht on ajakirjades üsna sarnane; sama suhtarv kehtib tänapäevani.

⁷ Liubov Denisova uurimuse järgi oli Nõukogude pressile omane kujutada eesrindlasi kui klassiteadlikke võitlejaid. Tegelikuses tähendas maatöö NSV Liidus, eriti enne Teist maailmasõda, ohtralt madalalt tasustatud kvalifitseerimata tööd. Pärast sõda olid naised küldes pea ainus tööjõud, nii et neile jagus ka juhtivaid kohti ja spetsialistide ameteid, millele andis hoogu ka naiste haridustaseme tõus alates 1950. aastatest. Denisova uurimus lähtub peamiselt Vene alade, aga ka Ukraina ja Valgevene materjalist. (Vt Denisova 2010: 13–23.)

aga inimlähedane, põnev ja dialoogiline tegelikkusekäsitlus, sh ka inimlik ja olmeline tegelikkus (Treufeldt 2012: 251). Naisteajakirjade puhul avaldus nii üks kui teine teemade ringi olulises avardumises: juurde tulid poliitika, poliitiline ajalugu, naised välismaal, aga mõnes numbris ka laste jutunurk, mis 1970. aastate algul muutus iga numbriga koostisosaks.

Maaelu või maanaist kajastavate artiklite osakaal on kogu Nõukogude Naise ilmumise perioodil enam-vähem ühesugune: igas numbris on vähemalt üks, sageli ka mitu lugu maalt. Sõjaeelse naisteajakirja asjalik uudis või ülevaateartikkel on asendunud ilukirjandusliku kujutamislaidiga: kõikidest naiste tegemistest, olgu siis heas või halvas, kodu- või välismaal, räägitakse väga emotsionaalselt, kasutatakse palju olukirjeldusi, otsest kõnet, hinnangute väljaütlemisega ollakse ettevaatlik, kuid järeldused on konkreetsed.⁸

Aastakümnetega politiseerituse osakaal langeb, võimalikku žanrimaastikku hakkab määrama subjektiivsuse-objektiivsuse telg ehk laiemalt autori-pärasus (Treufeldt 2012: 157), üksikisiku asemel eelistatakse nn koondportreed, üldistust. Näiteks 1988. aasta juunikuu numbris avaldatud Laine Kippari probleemloo „Otsin ikka veel oma ema“ keskmes oleks nagu lastekodu kasvandikust sirgunud kasvataja, kuid tegelikult on see lugu hüljatud lastest, nende psüühikast ja tulevikuväljavaadetest, laiemalt aga pereväärtustest üldse. Võrreldes Nõukogude Naise ilmumise algus- ja lõpuaegu, toimub teemades nihe naise- ja perekesksuse poole, nii et viimased numbrid sarnanevad teemadelt enam sõjaeelse Taluperenaise või Eesti Naisega. Eks oma osa ole siin ka nn raudse haarde lõdvenemisel ja NSV Liidu järjest leebuval perepoliitikal



1980. aastate lõpus tegi Nõukogude Naise temaatika kannapöörde, pereelu tabuteemad ja -pildid jõudsid meediasse. See kaanepilt oli sensatsiooniline oma ürgses lihtsuses ja loomulikkuses ning tema erakordsust kajastas ka tollane saritelevastus „Kaevutee“ (lavastaja Hillar Peep, kunstnik Tiit Übi).

⁸ Olukirjeldust ja vestet nimetab ka Peeter Vihalemm (2004) Nõukogude Eesti ajakirjanduse iseloomulikemate žanritena.



Kaasaegsetes naisteajakirjades on naised ennast leidnud, teinud teoks oma unistused ja naeratavad õnnelikult.
Eesti Naine 2006, nr 9, lk 46.

(vrd Denisova 2010: 67–83), mis võimaldas toimetajatel pe-rekesksemat ajakirja teha. Tei-salt oli kindlasti tegemist ka ühiskondliku survega: 1980. aastate lõpu muutused Eestis tõid kaasa püüde vabaneda kõigest nõukogulikust, sh ka pealesurutud soorollidest. Sot-sialistliku võrdsuse retoorika asemele ilmusid traditsioo-nilised mehe ja naise rollid. Traditsiooniliste soorollide tähtsustamist täheldatakse ka teistes postsotsialistlikes riiki-des (vt Kurvinen 2008).

Alates 1989. aastast taasil-muv **Eesti Naine** on „univer-saalne 108–140 leheküljeline kuukiri, mis käsitleb kõike naise elus olulist“, nagu armastus, lap-sed, perekond, kodu, inimsuhted, eneseteostus, karjäär, harrastu-sed, tervis, reisimine jne. Lugejat

aitavad teemades orienteeruda rubriigid „Kaa-nelugu“, „Elamise kunst“, „Elu eesti moodi“, „Õnnevalaja“, „Kange naine“, „Mees“, „Hingelt ära“, „Kogemus“, „Sosi-nal“, „Maailm“, „Sajandi armastuslugu“, „Mood“, „Ilu“, „Kõök“, „Külaskäik“, „Sinu laps“, „Tervis“, „Käsitöö“, „Reis“, „Paar“. Alates 2012. aasta novembrist annab Eesti Naine välja neli korda aastas ilmutat lugemislisa Elu Lood. (Vt Raamat 24.)

Väidetavalt suurim⁹ naiste kuukiri on ilmselgelt orienteeritud pereteemadele, naiste eneseteostamise võimalusi avatakse läbi edulugude.

Võrreldes Nõukogude Naise perioodiga maaeluteemaliste kirjutiste arv olu-liselt vähenenud ei ole: 2006. aastal avaldati 11 maateemalist artiklit ja 8 tingli-kult maateemalist, sellist, kus intervjuueritav või mõni kõrvaltegelane on pärit maalt või mingi osa loo tegevusest toimub maal. Muutunud on naiste kujutamise laad. Kui Nõukogude ajal olid lugude kangelasteks peamiselt naised, siis nüüd on selleks pered või abikaasad; intervjuusid ainult naisega on, kuid harvemalt. Praegu on Eesti Naine ajakiri, mille kesksed teemad on pere, suhted, edulood, ka tervis ja toitlus. Omal kohal on reklaam, moe osakaal pole suurenenud, kuigi moode demonstreeritakse rohkematel lehekülgedel kui Nõukogude Naises –

⁹ Eesti Naisel on 2013. aasta III kvartali seisuga 60 000 lugejat (vt Raamat 24).

pilte leheküljel on oluliselt vähem, üks-kaks. Ka toiduretseptidele antud ruum on lehekülgedes suurem, kuid retseptide hulgalt mitte.

Järjest kesisemaks muutub käsitöö osa. Algul (1980. aastate lõpul – 1990. algul) aitasid mustrilehe pinda täita lisaks suuremõõtmelistele töö- ja moejooni-sele ka valmis koeproovid; naistežurnaalide mustrilehtedel pole kunagi varem üht koekirja nii mitmekülgsest eksponeeritud. Ilmselt nähti lisa kasutajatena nägemispuudega vanainimesi ja juhuslikke noori käsitööhuvilisi, kelle kogemuste- ja oskustepagasist napib vaid mustriskööri põhjal mustri valimiseks või ka selle mõistmiseks. Paar aastat hiljem hakati töövõtteid samm-sammult lahti kirjutama, kuni lõike- ja mustrileht enam ei ilmunud. Kompensatsiooniks käsitööhuvilistele pakkus Eesti Naine 1992–1996. aastani käsitöölehte Sirje. Praeguses Eesti Naises leidub moelehekülgedel avaldatud käsitööesemete juures üksikuid tööjuhendeid; need on üldsõnalised, mustriskööri enamasti lisatud ei ole.

Tänapäevasest Eesti Naisest on kadunud lastenurk.

Maanaise meediakuvandid

Meeste ja naiste kujutamist televisioonis uuriti programmi Screening Gender raames. Programmis osalesid alates 1996. aastast Soome, Rootsi, Holland, Taani ja Norra, hiljem liitus Saksamaa, 2002. aastal Eesti, täpsemalt Tartu ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond. Eesti programmijuht oli Barbi Pilvre.

Järgnevalt vaatleme, kuivõrd sarnanevad või erinevad nimetatud uurimuse tulemused naisteajakirjadest ilmnevaga.

Uurimus näitab, et naised on kõige rohkem saadetes, mis tegelevad inimsu-hete, perekonna, sotsiaal- ja terviseküsimustega, kõige vähem aga kuritegevuse-, teaduse-, tehnoloogia- ja sporditeemalistes saadetes (Pilvre 2004: 14). Analüüsitud ajakirjadest ilmnes sama tendents, üheselt vastab sellele teema-jaotusele tänapäevane Eesti Naine, kõige enam erineb aga Nõukogude Naine, kus on kajastatud kõik eelnimetatud teemad, ka meeste teemad, kaasa arvatud kuritegevus, viimane eriti varasemates aastakäikudes.

Telesaadetes esindavad naised sagedamini järgmisi rolle: ühekülgne, piira-tud valik, staatuseeta, passiivne, sõltuv, kõrvalosa, ohver, võhik, koduperenaine; meest seevastu esindavad varieeruvus, mitmekülgsus, sotsiaalne staatus, aktiiv-sus, iseseisvus, peategelane, ekspert, professionaal, eeskõneleja (samas: 21).¹⁰

¹⁰ Muudki rahvusvahelised uurimused on ühtviisi leidnud, et massimeedias on mehed märksa enam esindatud kui naised. Mehed telesaadetes on tavaliselt keskeali-sed, intelligentsed, kogenud, tunnevad huvi naiste vastu ning esindavad sageli kõrge staatusega otsustava tähtsusega ameteid. Naisi aga on ebaproportsionaalselt sageli kujutatud blondide, noorte ja vallalistena. Sagedaimad naiste rollid on abikaasa, ko-duperenaine ja ema; meesteletähtede peredest tavaliselt ei räägita. (Vt Pratto; Walker 2008: 251–253.)

Nii Nõukogude Naises kui tänapäeva Eesti Naises on maanaine, nagu naine üldse, uurimuses nimetatud mehelike rollide kandja. Kui intervjuueriti meest ja naist koos, siis avaldatud tekstis olid nende osad võrdsed ja täiendasid üksteist.

Telesaadetes eelistakse naist näidata õues, kodus, köögis, lastetoas, meest aga siseruumides, kontoris, töölaua taga, kabinetis (samas: 21). Vaadeldud ajakirjades on kõikidel perioodidel mehi väga vähe kujutatud ja siis tõesti pigem siseruumides, koos naisega aga nii toas kui õues ja ei kunagi kabinetis. Naisi kohtame nii mees- kui naisruumis: siseruumides ja töölaua taga, väljas, kodus, väga harva köögis ja üldse mitte lastetoas. Lapsi näeme vaid fotodel ja perekonna üldtutvustuses, kuid avaldatud intervjuudes nende mõtteid ei avaldata. Nõukogude Naise ilmunisaja teisel poolel ja Eesti Naise taasalususaastatel oli ajakirjas lapsesuu-rubriik, nüüdseks on see taandatud.

Sotsioloogide kuldreegli järgi nähakse sotsiaalselt kõrgema grupi liiget enam indiviidi kui grupi liikmena (samas: 20). Sõjaeelsed Eesti Naine ja Taluperenaine tutvustavad naisi kui indiviide väga harva, peamiselt ikka seltside liikmetena. Pärast sõda kujutatakse naist, sealhulgas ka maanaist peamiselt eduka üksikisikuna, seda nii Nõukogude Naises kui Eesti Naises.

Naisteajakirjade põhjal võib öelda, et maanaine on kogu aeg väärtustanud kodu, lapsi, traditsioonilisi naiste valdkondi. Enne Teist maailmasõda oli tema tegevusruumiks kodu, köök, laut, peenramaa, ta teostas ennast kodus ja seltsides ning tal olid väga laialdased teadmised ja oskused kodumajanduse vallas. Pereemand oli kokkuhoidlik, arvestades, kui palju anti ajakirjades praktilisi näpunäiteid, kuidas eelmise hooaja kleiti moodsaks teha, mida ette võtta väikeseks jäänud lasteriietega või vanade rõivatükkidega, kuidas lihtsatest kodustest materjalidest valmistada peeneid aksessuaare, aga ka nippe, kuidas pisut untsuläinud söögist siiski veel maitsvat rooga saada jne. Samad põhimõtted jäid kehtima ka Nõukogude ajal: naisteteemadel oli suur osatähtsus kogu ajakirja struktuuris ning sõltuvalt poliitilisest tellimusest avardati teemade ringi nn mehelike teemadega. Taas ja taas räägitakse nõukogude inimeste töövõitudest, nende loovast initsiatiivist ja õilsatest tegudest, mitmesugustest tähtpäevadest, nagu rahvusvaheline naistepäev, kosmonautikapäev, aga ka oluliste isikute sünni(aasta)päevadest (vrd Satjukov 1960: 54). 1980. aastatel, niipea, kui surve „kõrgemalt“ lõdvenes, põigati taas traditsioonilisse naisruumi. Pöörded teemade valikus ja esituses tulenevad nüüd juba kultuurilistest, aga ka sotsiaalsetest muutustest. Ennist kahekümnendate Eesti Naisest rääkides tõdesime, et naiselt eeldati eelkõige keskendumist kodule ja lastele, nüüdisaegse naise maailmas on neil tunduvalt väiksem roll. Sotsioloog Anu Laas toob projekti „Eesti naine uuel aastatuhandel“ uuringuaruandes välja, et karjäärinaised on tihti üldse üksinda, ilma perekonnata (Laas 2000: 48), siit ehk ka lasteteema mõningane kõrvalejätus ajakirjas. Olulisemad on naise eneseteostusvõimalused, kusjuures enne sõda populaarne seltsitegevus ei

paku selleks enam naisi rahuldavat võimalust: üksikisik kardab jääda ühistegemise varju (vrd Aarelaid 1999).

Tartu Ülikooli meedia ja kommunikatsiooni osakonna 2003. aasta uurin-gust selgus, et Eesti tervikuna on orienteeritud edu ja noorusega seonduvatele väärtustele. Aune Past kirjutab: „Nende väärtuste kandjad on meediakangela-sed, keda maal ei kohta“ (Past 2007: 129). Eespool väitsin vastupidist: pea igas Eesti Naise numbris on edulugu maalt või maanaisest. Isesugused seisukohad tulenevad erinevast lähtematerjalist: Eesti Naine on klantsajakiri haljale oksale jõudnuist ja võib-olla ka jõudnuile ning püüdes edastada mitmekülgset valikut edulugudest, elustiilidest ja toimetulekumustritest, pole peljatud presenteerida ka maanaisi. Kogu Eesti ajakirjanduse põhjal saaksime eelnevast tunduvalt erinevama pildi. Päevalehtedes kohtab maaeluteemalisi kirjutisi vähe, ja kui, siis pigem negatiivses võtmes. Vaadeldes lisaks ajaleheartiklitele ka neile kir-jutatud netikommentaare, muutub kuvand veelgi süngemaks. Selles konteks-tis on maanaine sageli riiakas ja vanaldane, elab luitunud majaköksi, kus pole veevärki, kuid on välikäimla. Noorem, veel tööealine maanaine on töötu või alamakstud, tal on suur pere ja saamatu, sageli alkoholilembene abikaasa.

Statistiliste näitajate poolest ongi maaelanike olukord (keskmine palk, töö-kohtade olemasolu, teedevõrk, sotsiaalsfäär) halvem kui linnades. Sama aval-dus ka hinnangutes maaelule uuringubüroo Faktum andmetel (valimis osales 948 inimest ja valim on esinduslik kogu Eesti jaoks): 73 % vastanuist hindas maaelu praegust olukorda halvaks või väga halvaks. Past rõhutab, et enne-kõike ei olda rahul külade arenguga, eriti võrreldes paarikümne aasta taguse pildiga. Samal ajal tajutakse maaelu kui sõbralikku, oma, turvalist, aeglast, sooja ja puhast, kuigi ka jõuetut ja üksluist. (Vt samas: 127–134.)

Kuvand sõltub otseselt inimeste seotusest valdkonnaga. Pasti uuringu järgi puutuvad inimesed maaeluga kokku peamiselt sõprade ja sugulaste kaudu: maal käiakse külas ja seal veedetakse puhkust. Muust Eestist eristub Lõuna-Eesti, eriti Tartu piirkond, kus sidemed maaga on tugevamad, palju maaela-nikke töötab linnas. Teise äärmuse moodustavad tallinlased ja virumaalased, kellest peaaegu kahel kolmandikul ei ole maal sõpru. Selles regioonis on suur osakaal venekeelsel elanikkonnal; nende maaelu kuvand on ebaselge. Maaini-mesed tajuvad maaelu mainet pigem positiivsena, kuid paradoksaalselt on ka negatiivset kuvandit jagavas grupis kõige rohkem maainimesi. Past nimetab viimaste gruppi kuuluvaiks maanoori, kes ei taha ennast maaeluga mingil tin-gimusel siduda (vt samas). Peab paika sotsioloogide väide, et ühiskonnas ne-gatiivselt hinnatud või vähese võimuga grupi liikmetel on raske arendada oma grupi suhtes positiivset kuuluvustunnet, mis aga omakorda kinnitab maaelu pigem halba mainet vähemalt noorte hulgas.

Meediakuvand ja tegelikkus

Kuigi tegelikkus ja kuvand sellest peaksid korreleeruma, on need vähemalt maaelu ja -naise puhul täiesti iseseisvad üksused. Väljaannete eri formaatidest tingitud taotlustest ja rõhuasetustest tulenevalt kujutatakse naist, sh ka maa-naist ajalehtedes ja ajakirjades erinevalt. Käesoleva uurimuse raames ei ole vaadeldud kangelaeste esinemissagedust, uudiskriteeriume, esikaanekünnist ega teisi näitajaid, kuid vahe meedia eri formaatide vahel on tuntav. Ajalehtedes on olulisemal kohal päevakajalisus, avaldatud uudistes püütakse rahuldada lugejate sensatsioonijanu. Ajakirjade pikem ilmumistsükkel annab publikule enam süvenemisaega, mis võimaldab üllitada ka rahulikumaid „teateid tegelikkusest“ ning arvestada enam nn riiklikku tellimust avaliku arvamuse ja inimeste maailmavaate kujundamisel.

Vaadeldes naisteajakirjades ilmunut, joonistuvad välja eri perioodide prioriteedid ja suundumused. Sulev Vahtre toob välja, et maailmasõdadevahelisel ajal ei surunud meedia oma arvamust peale (Vahtre 2005: 134), Nõukogude võim seevastu käsitles ajakirjandust eelkõige mõjutusvahenditena, mitte informatsiooni edastajana (samas: 351).

Eesti Vabariigis reguleeris ajakirjanduses avaldatavat paljus 1934. aastal loodud Eesti Vabariigi valitsuse Informatsiooni- ja Propaganda Talitus (alates 1935 Riiklik Propagandatallitus), kuid naisteajakirjad olid nagunii „suurest poliitikast“ eemal ning neid uudistele seatud piirangud väga ei mõjutanud,¹¹ küll aga jäid nende kanda talituse juhitud kodukaunistamise, Eesti lipu, rahvarõivaste ja rahvakunsti edendamise kampaaniad (vt Müller 2005: 61–76). Võib arvata, et just tänu naiseltside, kodunduskoolide ja ajakirjanduse tõhusale tegevusele muutusid naised ühiskondlikult aktiivsemaks, kodud hubasemaks, toidud tervislikumaks ja mitmekesisemaks, paranesid lauakombed ning kujunesid arusaamad maitsest riietusest ja sisustusest (vrd Vahtre 2005: 132–133). Praeguse uurituse juures jääb siiski hüpoteesi tasemele väide, et naisteajakirjad kajastasid maaelu üsnagi adekvaatselt, tugevalt eesmärgistatud kirjutised mõjutasid oluliselt naiste väärtushinnanguid ja tegevust (valitsuse soovitud suunas. Siit vast tuleneb ka 1920–30. aastate põlvkonda iseloomustav patriotism ning naiste ebamäärane pürgimus *Eesti neiu* poole.

Nõukogude ajakirjandus oli range kontrolli all ja toimis võimustusteemi osana. Just parteilisus pidi tagama faktide käsitlemise objektiivsuse ja ajakirjaniku teadlikkuse. Mitte ükski kajastatav sündmus ei olnud juhuslik, vaid pigem mingi protsessi loogiline lahendus, *oleviku ajalugu* (Treufeldt 2012: 165).

¹¹ Siseministri (sisekaitse ülemä ülesannetes) sundmäärusega nr 19 18. detsembrist 1934 määratleti teemad, millest ajalehed kirjutada ei tohi: info kaitsevõõde kohta, hiljem ka sõjategevus ja välispoliitika, mida naisteajakirjad nagunii peaaegu üldse ei puudutanud (vt määrust: Harro 1994: 155–157).

Nõukogude Naise lehekülgedel kujutatu mõistmiseks on vaja tunda tollaseid ajakirjanduse sätestatud ja sätestamata reegleid, mis määrasid väljaannete temaatika, käsituslaadi ja ilme. Meediategelased pidid esitama tüüppositsiooni (tööline, teadlane, ratsionaliseerija). Lugejas püüti kujundada kestva kujutlust õnnelikust elust ühiskonnas ning lakkamatust progressist. Edu ja õnn polnud üksnes ebamäärane mulje, vaid kindel teadmine, osa tegelikkusest. Vaadeldud naisteajakirjades oli oluline koht olmel, mida nõukogude ajakirjanduses peeti ohutuks alaks: nõukogude inimese igapäevaelus võis esineda üksikuid puudusi ja kitsaskohti, samuti võimaldas teema suhtlust lugejatega, vastuseid kirjadele (vt samas: 150–177). Kui kõik kohustuslik maha arvata, saame (maa)naisest pildi kui väga tigusast persoonist, kel on lai silmaring ja kes oskab rakendada mitmesuguseid toimetulekustrateegiaid. Ridade vahelt võib välja lugeda nende kodukesksust ning pühendumust perele – sellest kõnelevad traditsiooniliste naisteemade osatähtsuse tõus niipea, kui poliitiline surve ajakirjandusele lõdvenes, ja eelnevaga seonduv Nõukogude Naise tiraaži hüppeline tõus 1980. aastate lõpul.¹² Mingit ebakõla Nõukogude Naise ja muude väljaannete maanaisekuvandites ei ole; nõukogude ajakirjanduse reglementeerituse juures ilmselt ei saanudki olla.

Nüüdisaegne, demokraatliku ühiskonna turumajandusele orienteeritud Eesti meedia on sarnases seisus, nagu Halliki Harro ütleb olevat sõjajärgses Eesti Vabariigis: „Ajaleht oli täis puidi-padi, kaalutlemata, kas uudisel on sõnumi väärtust, eriti osas, mis puudutas õnnetusi ja kuritöid“ (Harro 1994: 87). Kuna meediauudistelt eeldatakse just erakordsust – üldjuhul kõrvalekallet tavapärasest elurutiinist, valivadki päevalehed sündmusi ja tegelasi oma uudistesse elu pahupoolelt, Eesti Naine aga keskmisest edukamate hulgast. Nii moodustubki ajakirjanduslik maanaise kuvand vaid äärmustest, kusjuures domineerima kipub negatiivne.

Kogu Eesti elanikkonna elulaadide võrdluses ei nähtu selgeid erinevusi maa ja linna vahel. Kõigis tüüpides on enam-vähem võrdselt nii maa-asulate, suuremate linnade kui ka väiksemate linnade elanikke. Teistest veidi enam on maal levinud kodukeskne, traditsiooniline elulaad ning pealinnas tööle orienteeritud, kultuurilembeline ja kirjasõnakeskne, traditsiooniline elulaad. (Nigul 2004: 87)

Sotsioloog Riitta Högbäck eristab naistel tänapäeva Soome maaühiskonnas kolme eluviisi. Traditsioonilised taluperenaised töötavad oma talus, saades siit oma sissetuleku. Nad on oma kodukoha ja inimestega tihedalt seotud ning ühtlasi ka piirkonna edendajad. Teiseks on naised, kes elavad küll maal, kuid töötavad mujal. Nad on sageli olude sunnil (töötus, kõrged eluasemekulud linnades) maale elama asunud ning omaks võtnud maaelu ja -ühiskonna standardid. Kolmanda eluviisina toob Högbäck välja karjäärinaised ehk naised, kes töötavad mujal ning kes ei osale peaaegu üldse kogukonna tegemistes. Nende

¹² Ajakirja rekordtiraaž 225 000 eksemplari ilmus 1989. aastal.

ettekujutus maakodust on idülliline, kuid sisustatud linnastandarditest lähtuvalt. Karjäärinaised on valdavalt vallalised. (Vt Högbäck 2003: 292–304.) Eesti maanaiste kohta sellist tüpoloogiat koostatud ei ole, kuid Eesti Naise artiklite põhjal paistab see põhijoontes eeltooduga sarnanevat. Omaette väärtuseks paistab olevat kujunenud vastavus nn üldise heaolu standardile, mille olulised osad on sissetulek, haridus, kohanemus ja elulaad, aga ka etnokultuurilised eripärad.

Kokkuvõte

Ring Eesti maanase kuvandi ümber on täis saanud. Selgus, et nii, nagu kogu ajakirjanduses vahendatud tegelikkus on vaid konstrueeritud tegelikkus, on ka maanase imago eelkõige just selline, nagu seda näidata soovitakse. Eri meediaformaatidel on oma prioriteedid, strateegiad, iseloomulikud žanrid ja ka oma stereotüübid. Lõpliku viimistluse stereotüübile annab meediumi tarbija, kes oma kogemuse põhjal sünteesib, selekteerib ja tõlgendab.

Eelnevalt püüdsime saada koondportreed naisteajakirjade lehekülgedele jõudnud maanaistest. Ligi saja aasta vältel ilmunud žurnaalide ühisteemaks olid nn naiselikke väärtusi kandvad teemad: kodundus, mood, kasvatusküsimused. Maaelu kujutavate artiklite osakaal oli peaaegu kogu aeg üsna ühesugune, kuigi märgatav on, et praeguse Eesti Naise kangelased traditsiooniliste maatöödega palju ei tegele. Igal vaadeldud perioodide väljaandel on omad kindlad rõhuasetused: Taluperenaine ja sõdadevaheline Eesti Naine toonitasid patriotismi ja eneseteostust naiseltsides, Nõukogude Naine kujutas maa- ja linnanaisi võrdselt töökate ja intelligentsetena, nad oskavad ja soovivad kaasa rääkida nn meesteemadel, meie kaasaegne Eesti Naine näitab edukaid maanaisi tarbimisühiskonna väärtuste valguses. Viimane vastandub drastiliselt päevalehtede uudislugudele, mille järgi maanaised on määratletavad pigem ühiskondliku redeli madalamatele astmetele; eelnevate ajastute perioodikast sellist vastuolu ei nähtu.

Stereotüüp on otseses seoses tegeliku eluga, ilmselt üksjagu hullempi, sest „Harju keskmisega“ uudisekännist ei ületa. Erineva kuvandi tekkimine on tingitud erinevast kogemusest. Stereotüübi muutmiseks on vaja muuta tegelikust: kui igal eestimaalasel oleks tuttav maanaine, kes sarnaneb Eesti Naises kujutatud persooniga, ei aktsepteeriks üldsus negatiivset kuvandit. Seni aga tuleb tunnista, et kõigest hoolimata on tänapäeva maanaine haritud ja tegus isiksus, kes suudab ennast peateedest eemal teostada ning annab rahvale elujõu ja tulevikulootuse.

Kirjandus

- Aarelaid, Aili 1999. Eesti kodanikualgatus teel Euroopasse // Akadeemia nr 7, lk 1347–1366.
- Denisova, Liubov 2010. Rural Women in the Soviet Union and Post-Soviet Russia. London; New York.
- Eagly, Alice H; Wendy Wood; Mary C. Johannsen-Schmidt 2008. Sotsiaalse rolli vaated soolistele erinevustele ja sarnasustele: Mõju naiste ja meeste partnerlusele. // Soopsühholoogia. Toim. A. H. Eagly, A. E. Beall, R. J. Sternberg. Tallinn, lk 269–295.
- Eesti Naine 1924, nr 1.
- Harro, Halliki 1994. Ajakirjanduse õiguslik regulatsioon Eestis aastail 1918–1940 ja 1990–1993. Tartu.
- Hayes, Nicky 2002. Sotsiaalpsühholoogia alused. Tallinn.
- Högbäck, Riitta 2003. Naisten muuttuvat elämänmuodot maaseudulla. Helsinki.
- Kettunen, Hilja 1924. Naise haridusline tasapind. // Eesti Naine 2, lk 2–4.
- Kurvinen, Heidi 2008. Perestroika ja soorollid ajakirjas Nõukogude Naine. // Sirp 11.04.2008.
- Laas, Anu 2000. Projekti „Eesti naine uuel aastatuhandel“ uuringu aruanne. [võrguteavik] <http://www.digar.ee/arhiiv/nlib-digar:12260>
- Lumdsen, Linda 1995. You're Tough Guy, Mary-and a First-rate Newspaperman: Gender and Women Journalists in the 1920s and 1930s. // Journalism & mass communication quarterly Vol. 72, lk 913–921.
- Mäelo, Helmi 1999. Eesti naine läbi aegade. Tallinn [1. tr 1957: Lund].
- Mälk, Maret 2000. Eesti naisajakirjanike esimesed põlvkonnad. // Peatükke Eesti ajakirjanduse ajaloost. Koost. E. Lauk. Tartu, lk 165–187.
- Müller, Arp 2005. Propagandaministeerium Esimeses Eesti Vabariigis. // Praktiline suhtekorraldus: Eesti kogemus. Koost. K. Saksakulm. Tartu, lk 60–76.
- Nigul, Annika 2004. Elulaad Eestis. // Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse „Mina. Maailm. Meedia“ tulemustest. Toim. V. Kalmus, M. Lauristin, P. Pruulmann-Vengerfeldt. // Sari: Studia societatis et communicationis I. Tartu, lk 83–95.
- Ots, Loone 2007. Maaelu Eestis 1940.–1950. aastatel ajakirja Pilt ja Sõna materjalide põhjal. // Eesti Põllumajandusmuuseumi aastaraamat I. Ülenurme 2007, lk 75–104.
- Paramonov, Riho 2011. Naisajakirjandus ja värvika elulooga Nellie Bly // Kultuur ja Elu nr 2, lk 16–19.
- Past, Aune 2007. Mainekujundus ettevõtluses ja poliitikas. Tallinn.
- Pilvre, Barbi (toim.) 2004. Sugu telepildis. Screening Gender: Õppevahend. Tartu.

- Pratto, Felicia; Angela Walker, 2008. Sotsiaalne sugu ja võimu alustalad. // Soop-sühholoogia. Toim. A. H. Eagly, A. E. Beall, R. J. Sternberg. Tallinn, lk 242–268.
- Raamat 24. Neti soodsaim raamatupood. http://www.raamat24.ee/ajakirjade-kirjastus-as/toimetused/ajakiri_eesti-naine
- Satjukov, P. A. 1960. Nõukogude ajakirjanikud on kommunistliku partei järelproovitud abilised. // Nõukogude ajakirjanike esimene üleliiduline kongress 12.–14. november 1959. a.: kongressi ettekanded ja otsused. Tallinn.
- Vahre, Sulev 2005. Kultuur ja olme. // Eesti ajalugu VI: vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Tartu, lk 118–134 [Iseseisev Eesti 1918–1939] ja 228–355 [Annekteritud Eesti].
- Vihalemm, Peeter (koost.) 2004. Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004. Tartu.

Krahv von Berg, Constance Ploom-Kalm ja müüt näidendis „Rukkivalgus“

LOONE OTS

„Rukkivalguse“ autor

Müürid ja rippaiad

Ajalootõde on jõnk, aga samas hõre mõiste. Pealtnäha rangelt faktipõhine, on faktide suhestamine alati kallutatud, lähtudes taasesitaja suvast, laiemalt aga kirjutamise hetke diktaadist, mis määrab analüüsi ja sünteesi meetodi. Nõudeid hälbeks ühes või teises suunas esitab ajastu laiem kontekst, semiosfäär, mille kupli all „tõde“ taas valge ette tuuakse, poliitilised müürid, mis kaitsevad ühe või teise kildkonna huve ja uskumusi.

Reaalsete isikute elulugude taasesitus on alati lünklik ja hapras tasakaalus nagu Babüloni rippaia terrassid, olgu jäljeküttide tõepüüd kui tahes aus. Fikseeritud andmed ei pruugi anda aimu põhjustest. Dokumentatsioon ise võib olla puudulik. Pigem reegli kui erandina leiab arhiividžunglites tuhnija alatasa midagi, mis Mowgli sõnutsi „muudab jäljed hoopis teiseks“. Materjali töödelda ja valikuid teha on kõige keerukam nende isikute puhul, kel on olnud õnn ühel või teisel moel silma paista nii, et nende elukulg ületab müüdi lävendi. Probleemseim on kirjeldada neid, kelle ümber avalik arvamus on kujundanud kangelase oreooli. Selliste reaalmütoloogiliste kujude taastamisel tuleb arvestada hetke ühiskonnas ehk müüdi sihtrühmas käibivaid hoiakuid ja suhtumisi, mille alusel on müüdikuvand loodud. Valmis müüt jääb mingiks ajaks normiks, mida rikkuda on tabu, kuivõrd teisest nurgast paistva pildi kirjeldaja õõnestab kultuurilise identiteedi pidepunkte.

Müüdi dualism nõuab, et kangelane oleks hea. Teda pärssiv jõud, antikanangelane on paha. Esimese puhul tuleb järgida kanoonilise positiivsuse, teise puhul negatiivsuse nõuet. Näiteks on rahvuslikud äratajad eesti kultuuri tekemүүdis ilusad, õilsad, töökad ja sallivad. Müüdi terviklikkuse, *resp.* püsivuse huvides tuleb vaikida näiteks Koidula võimalikust kleptomaaniast, Köhleri pillavast eluviisist ning Jakobsoni vallaslastest. Karakter fikseeritud ja tema iseloom ning maised teod reliikviakastis luku taga. Ühesõnaga, kuvandit sega-

vad vastuoksused vaikitakse maha, toetavaid võimendatakse. Müüdi kui kultuuri osa tunnustaja, müüdi kaudu identiteeti kinnitav grupiliige soovib vaadata iidolitele alt üles, soovib, et kangelase elu järgiks tema pärandi suurust. Et pühakukummardamine, müüdi loome ja müüdi uskumine on emotsionaalsed toimingud, allutavad usklikud tunnetele faktid ja loogika.

Kasutades teoloogiast laenatud sõnavara, nagu „reliikvia“, „kaanon“ ja „müüt“, tõmbame rööpjoone kangelase pildi jäävusele ajas. Kangelaseks vormitud isiku müüt ei muutu, kuni müüdi säilitamine on ühel või teisel põhjusel vajalik. Ülenedes ikooniks, kaotavad kangelased aga harilikult inimlikud ja isikupärased jooned, alt üles vaatamine ei luba silmsidet. Seepärast jääb kangelane kaugeks ja distants suureneb ajas.

Kunagi jõuab kultus tippu ja edasi pole kuhugi minna. Kangelane kas asendub uue kangelasega või vormitakse tema müüt ümber, „tänapäevastatakse“ või pööratakse lausa pahupidi. „Noor-Eesti“ tegelased olid positiivsed ja progressiivsed, kuni Nõukogude võimu ideoloogilised nõuded nende tegevuse fakte läbi uue prisma vaatasid ja neidsamu rahvusriigi kontekstis positiivseid fakte marksistlikult-stalinistlikult taastõlgendades neist antikangelased tegid.

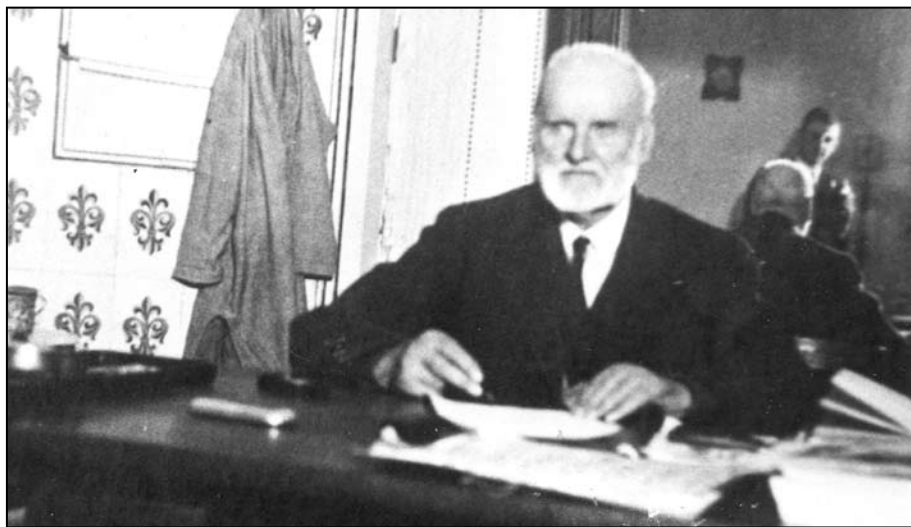
Kirjutades Rukkikrahvi Magnus Friedrich von Bergist (1845–1938), on autori käsutuses endiselt positiivne, kuid samas taandunud kangelane, kelle müüti linnastuv Eesti järjest vähem on vajanud. Viimastel aastatel on aga hakatud propageerima looduslähedust, mahepõllumajandust ja toidu tootmist Eesti enda pinnal. Selles kontekstis hakkab von Berg uuesti märke sammuma.

Kirjaniku jaoks on iga kangelane ruupor, kelle repliigid esitavad teatud väärtuspõhiseid seisukohti, autori ja metatasandil tema ajastu ideoloogiat, mille kehtivust kinnitab kõige paremini püsivus ajas. Sobitades enda ideed sajand varem elanud kangelase ilmavaatesse, topeldab autor nende jõu ja sõnum saab kuuldavam. Ent plakat üksi jääb lahjaks. Vaja on lugu, tegevust, mis näitaks, kuidas nendesamade ideede nimel võideldakse, kuidas teesi üritab hävitada antitees. Ainult võitluses saadud võit tingib katarsise ja veenab publikut. Niisiis – lugu. Loomine.

Rukkikrahvi hagiograafiast ning kangelase sõbratarist

2009. aastal tellis pärimusteater Loomine allakirjutanult näidendi krahvi von Bergi elust. Rukkikrahvi on eestlase jaoks kahtlemata müüt. Sakslasest päripõllumehe elu, estofiilia ning Sangaste mõisamaja püstitamine üksi andnuks piisavalt müüdiainest ka ilma kuulsa rukkisordi loota. Ometi on von Bergi müüt eestlase pilgu läbi kirjeldatuna üpris kahemõõtmeline. Krahvi rahvusvahelisest elust ja tähtsusest teame palju vähem kui tööst Sangaste põldudel.

Süvenedes Rukkikrahvi raitmõõtmeks kirjavahetusse, tutvudes arvukate lisadokumentidega ning uurides von Bergi retseptisiooni Eestis, sai selgeks,



Krahv Berg töölaual. 1929. EPM FP 148: 11/n.

et rukkipühaku hagiograafia kogu mahus ja ilus vaatemänguks kujundada on võimatu. Tuli otsustada, mida võtta, mida jätta. Autori soov oli jätta tingimusteta alles nii palju Eesti-välist kui võimalik, et plaanitav näidend täidaks võimalikult palju kultuurimisjoni ülesannet, et meelelahutust ülendaks kultuurilooline lisaväärtus.

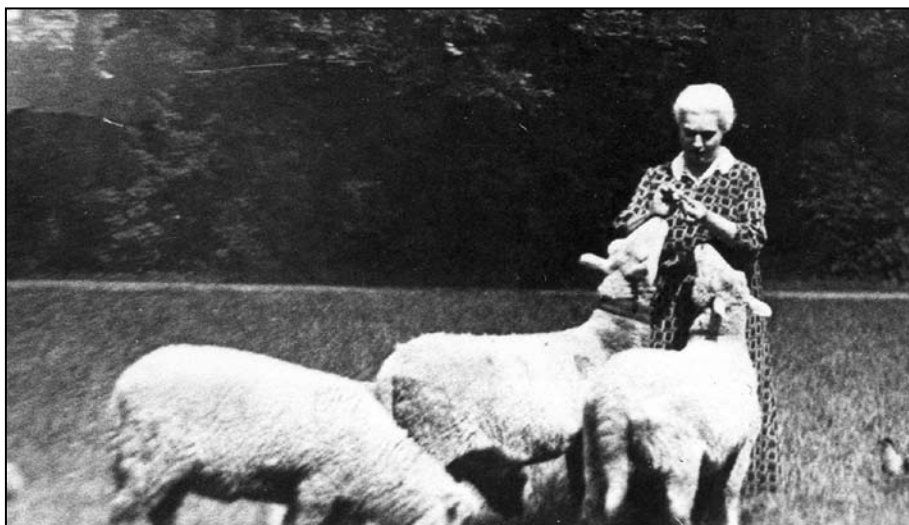
Autoril oli kerge ehitada von Bergi elu sõrestikule, mille osad toetuvad tema eluaja õhtumaade, eriti saksakeelse kultuurikeskkonna populaarsetele müütidele. Kindlasti sobib kasutada piiblit: Berg kui vana testamendi demiurg ja uue testamendi lunastaja, kes ehitab eestlastele templi, st eeskujuliku Sangaste mõisa, kuid teeb läbi ka rahvamasside nõutud Kolgata-teenekonna. Teiseks sobis kasutada Johann Wolfgang von Goethe tragöödiat „Faust“. Sellest on näidendisse võetud lepingu ja Fausti-kultuuriheerose motiivid. Veelgi ilmekamad rööpjooned on von Bergi elulool aga Kalevipoja omadega. Võõras päritolu, ootamatu kuningaks saamine (lepingu motiiv), pidev võitlus Sarviku ja mitmesuguste tema poolel toimetavate pisipahalastega (Õllepruuli motiiv), mõõga kaotamine (von Bergi kurtus), suur sõda ja uus ajastu – näib, nagu oleks Rukkipühaku oma tööd ja teod lausa eesti rahvuseepose lauludest maha kirjutanud. 21. sajandi autor saab kasutada sama allegooriat, rääkida samas võtmes mehest, kes „kündis paigad põllumaaksi“. Isegi Kalevipoja reis maailma otsa kõlbab raamima von Bergi külaskäiku Chicago maailmanäitusele. Väike probleem on näidendi proosatekst, mis jääb argisemaks Kreutzwaldi neliktrohheustest. Viitamaks kangelaslaulule, lisas autor piltide vahele

Väntorelimehe lugulaulud, mille lihtne rütm ja kohmakad riimid peaks publikule avaldama sama muljet, mida kogesid kangelaslaulude kuulajad muiste ning Kalevipoja lugejad von Bergi eluajal.

Lahendada jääb vaid kõrvaltegelaste, nende ja von Bergi suhete ning aja kulgemise küsimus.

Krahv von Berg on näidendi peategelane ja ilmapuu. Teised tegelased toimetavad tema ümber, kuid ei ületa tema tähtsust ja teksti hulka. Näidendi idee oli käsitleda eetilisi probleeme ausa ja tööka Bergi ning autu ja rahaka kõrtsmiku Õllepruuli näitel. Krahvi eluloo jutustamise kõrval oli võrdselt tähtis eesmärk näidata eestluse ja eestlase kujunemist orjast oma riigi kodanikuks ning pakkuda vaadet Bergi ellu varasest lapsepõlvest surma ja matusteni. See-ga vältab tegevus 83 aastat, 1855–1938. See nõudis panoraamvõtteid, „tõe“ taasesitamist pigem laiuti kui sügavuti. Otsus mängida krahvi elu laial ajaloendil ja kasutada kokku 26 tekstiga tegelast ning umbes sadat statisti määras omakorda aja, mille jooksul iga tegelane laval viibib.

Nii Faustil kui Kalevipojal pole väärilist naiskaaslast. Ka suured kultuuriheerosed, nagu Prometheus või Hiawatha, peavad enam või vähem tsölibaati. Dramaatilisem ja pingestatum on aga mingitki kurtuaasset elementi sisaldav müüt. *La belle dame sans merci* ossa sobib hästi von Bergi abikaasa, kes näidendis jääb stereotüüpseks ja isekaks baltisaksa aadlitariks; tema huvid on mehe omadele pigem vastandlikud. Südamedaami ossa jääb mütoloogiline Daam Kollases, kes kehastab rukkivaimu. Kes võiks aga olla naissoost liitlane, võrdne partner?



Erna Berg lammastega. 1937. EPM FP 148: 23/n.



Constance Kalm. 1929.
EPM FP 148: 25/n.

Constance Ploom-Kalm saanuks olla von Bergi ideaalide eestlasest kandja, Rukikrahvi *alter ego*, Sangaste Päikese Kuu. Elulootõde järgi võibki teda pidada 'Sangaste' rukki kaasautoriks, kes töötas koos krahviga alates aastast 1911 ja hiljem suure sõja järel rukkisordi tegelikult päästis. Näidend võinukski keskenduda von Bergi ja Constance'i suurepärasele koostööle ning rukkiaretusele. Kuid kas olnuks see piisavalt dramaatiline? Kas jätkunuks kurja ilma või hooletu põlduri kujutamisest, andmaks stseenidele vajalikku kõitvust? Muidugi langeb meie rukki esipaari koostöö aega vabadussõda ning mõisate ümberjagamise ülidramaatiline aeg. Ent kesken-dumine ajale alates 1911. aastast lõiganuks välja liiga suure tüki krahvi eelnevat elu. Pidagem mees, et ükskõik kui palju me, eestlased, ei sooviks 'Sangaste' rukkisordi

loomise au pälvida, sai von Berg selle ja paljude teiste põllukultuuride eest kuldmedaleid sügaval tsaariajal. Kirjutajat ootas raske dilemma: Constance'i tähtsus ühelt ja ajalootõde teiselt poolt. Kirjaniku loomejõu äratav emotsioon. Seega valis autor teadlikult müüdi selgroo, Constance'i tähtsuse von Bergi, Sangaste ja rukki jaoks, ning muutis teadlikult fakte. Jumaliku kaksiku asemel sai temast Richard Straussi „Kangelase elu“ alapealkirja laenates kangelase sõbratar, keda kujutab ainult üks sümfoonilise poemi osa.

Constance'i sünniaastat 1892 näidendi stseenide nimistus pole. 1855. aasta proloogile (lapse kogetud ilmutus, kohtumine rukkivaimu kehastava Kol-lase Daamiga ühelt poolt ning teoorjuse aegsete eestlaste elu vaimutüdrukute dialoogi kaudu teiselt poolt) järgnes Sangaste mõisa pärimine ning eestlaste emantsipatsioon ülem- ja alamkihi tekkimisega I laulupeo suvel 1869. Just selles pildis sõnastab diplomaadiks kasvatatud noor Berg oma kreedo inimes-te ja rukki kohta:

NOOR BERG (viihasem veel, karjub kurdi mehe kombel): Jah! Anna seesama Sagnitz mulle, jah! Anna mulle ja ma tõestan, et inimõigused on olemas ja eksisteerivad maa peal, mitte taevas! Et seal, kus on inimesed, on ka õigused! Ma ei karda vastutust! Ma ei karda tööd!

/---/

KINDRAL VON BERG (mõtleb, pöördub, vaatab): Ja rukis on sinu meelest kõige kurja juur?

NOOR BERG: Mitte rukis. Meie ise.

KINDRAL VON BERG: Meie, sakslased?

NOOR BERG: Meie, inimesed. Rukis tärkab, elab lume all, näeb päikest, kasvab, tolmleb

ja loob pead. Inimene tegutseb: künnab, külvab, veab sõnnikut ja lõikab saaki. Aga põld, mille eest hoolet ei kanta, talle saaki ei anna.

Nende sõnade peale kingib Sangaste omanik, eelmine krahv ja kindral von Berg tulevasele Rukkikrahvile oma mõisa – „natuureksperimenti jaoks“. Edasine sündmustik peab tõestama, kas õigus oli skeptilisel kindralil, kellel meelest eestlased ei oska oma vabadust kasutada ega võta noore idealisti filantroopilisi püüdeid omaks, või võidab noore von Bergi usk, et vabadus on ülim vara ja kõik inimesed võrdsed.

Mõisa ja krahvi hiilgeaega tutvustab kojutuleku ning abikaasast lahku-mise stseen 1880. Selles stseenis ilmub esimest korda ka Constance Ploom – joodikust isa hooletusse jäetud imik. Siia on autor paigutanud murdepunkti: pärast näljase vargapoisi üleskorjamist eelmises pildis võtab von Berg oma hoolet alla eesti alamklassi tüdruku. Nii lõhub autor ühtaegu müüdi eestlaste homogeensusest ja positiivsusest, teisalt aga kinnistab müüti von Bergist kui inimlikust mõisahärrast ja talurahva heategijast. Ajalootõde eirates kirjutab autor von Bergi ristiisaks ja nimeandjaks. Võõrapärane Constance peab märkima püsivust: lapse isa, end põhja joonud koolmeister, peab krahvi tahtel taas inimeseks saama. Sümboolselt käsib krahv ristida matsiplika koos omaenda pojaga. Ploomi vandeandmisse on põimitud vasallistaatuse annetamine.

BERG: Vaata oma tütar. Kas tema hakkab Tartu maantee peal isaga koos kerjama või jätab sina viina maha. No mida sa, mats, kõhkled?

PLOOM: Nii äkki...

BERG (põrutab): Vasta!

PLOOM: Jah.

BERG: Tõuse siis üles ja vannu õpetajahärra ja sakste ees.

PLOOM (tõuseb, läheb justkui uimaselt laua juurde, paneb käe piiblile, tasa): Vannun.

BERG: Gut. Sa ütlesid, et oled koolmeister olnud?

PLOOM: Jah. Kuni... (laseb näpuga kõri pihta nipsu).

BERG: Selge. Nüüd, Ploom, tahan mina sulle Sagnitzi koolimaja koolmeistri koha anda. Ja kortina ja ilma rendita maa. Aga kui viina võtad, lendad kākaskaela minekut.

Ploom on vait.

BERG: Minni, too noor krahv siia!

Minni toob lapse.

BERG: Ristige, härra pastor, need kaks lapsukest, kes ju ühest ja samast inimeste tõust välja on sündinud.

HESSE: Ja wohl, Herr Graf! Aber – mis nende lapsukeste nimed saavad olema?

BERG (võtab Juulilt lapse, annab Maiale): Ole ristiema. Selle tüdruku nimi olgu Constance!

PLOOM: Mis asja?

BERG: See nimi tähendab ladina keeli püsivust. Et sinul, sitarattal, meeles oleks, mida sa selle lapse õnneks lubasid.

Untergang des Abendlandes ehk linnastuv maailm

Näidendi peripeetia on Chicago maailmanäituse stseen. Vanaea künnisel jõuab krahv viimaks unistuste riiki Ameerikasse. Suured ootused purunevad: ühest küljest rõhub linnastuv keskkond, kus tervislik toit pole aus, inimese edu määrab massimeedia ning ausat mängu asendab poliitiline arvestus. Vabadus, võrdsus ja vendlus on vaid sõnad, alamrahva olukord mitte parem kui Eestis. Jäänud ilma maailmanäituse *Grand Prix*'st, hakkab von Berg kahtlema oma tegude vundamendis. Seni kindlalt ideeliselt põhjalt realiseeritud elus on mõra.

I AJAKIRJANIK (Bergist möödudes): No win, mister! Sorry!

BERG: Ei tea jah, miks ei võitnud.

II AJAKIRJANIK: Teie enda süü, mister suurvürst! Ma käisin teie ekspositsiooni vaatamas: kott rukist põrandal ja rehepeksumasin. Mida seal vaadata! Oleks te need rukkikõrred vähemalt palmikuks põiminud!

III AJAKIRJANIK: Veel parem: värvinud Ameerika rahvusvärvides!

BERG: Mis hea pärast ma leivaviljaga mängima peaks?

I AJAKIRJANIK (kehitas õlgu): Ise teate. *Grand Prix*'st jäite ilma. Kui puudub publicity, on võimatu prosperity. Bye!

II AJAKIRJANIK: Me ruttame! *Grand Prix*' võitja esindaja annab intervjuu!

Lahkuvad.

BERG: Jah. (Jakobile) Mine paki kohvrid ära. Schnell! Time is money!

Jakob kaob.

BERG: Koju. Koju.

Hakkab minema. Mõtleb torni juures.

BERG: Ma tahaksin natuke üksi olla. Järele mõelda. Selle uue elu ja tulevikumaailma üle. Ma arvasin, et olen õigel teel. Aga nüüd, näinud vaba maad ja demokraatiat, hakkasin kahtlema.

Paus.

BERG: Äkki olen ma ise liiga vana? Sajand möödub, uus algab. Uuel sajandil on uued inimesed. Äkki on Ameerika elu nende jaoks õige ja hea? Masinad, linnad, mõõdetud maa, leib, mis tuleb kusagilt kaugelt, nii et sa temast midagi ei tea. Aga kuhu jääb inimene? Kuhu jääb maa?

Ronib torni.

BERG: Vabaduse kuju paistab, aga nagu läbi udu. Kus sa õieti oled, Vabadus?

Nii lõpeb maailmanäituse visiit nagu Kalevipoja maailmalõpupureiski pessimistlikult. Von Berg ei kohane muutuv asjas. Ta jääb ajale alla, sest keeldub muutmast oma väärtuste süsteemi. Ta on loojuva maailma rüütel – mitte sellepärast, et on baltisaksa mõisnik, vaid sellepärast, et uus aeg on valmis väärtused hülgama. Ideaalid peavad sisse tooma, aated alluma pragmatismile ja kaua oodatud vabadus tähendab lihtsalt (neo)liberaalset turu- ja äri-keskkonda. Spiraalselt ulatub maailmanäituse pilt meie ajani. Järgmistes, iseseisva Eesti aega kujutavates osades Berg kulgeb Olümpose tipust alla, laskudes lausa Hadesi piirile.

Kalevipoja kojutulek

Järgmistes piltides Constance ei osale. Von Bergi pettumusega lõppenud Ameerika-reisi kirjelduses ja intermetsolises 1905. aasta revolutsioonis mängivad teised. Koostöö alguse aasta 1911 ei haakunud näidendi kompositsiooniga. Constance'i roll tõuseb keskseks alles iseseisvas Eestis, milles krahv von Berg ju ajaloolise tõe seisukohast suurt ülekohut koges: mõis riigistati, katsed rukkiga võisid pärast keerukat asjaajamist küll jätkuda ja teadusetempel Tartu ülikool annetas aretajale audoktori tiitli, kuid tegelikult ei saanud Rukkikrahv oma töö eest kaugeltki väärilist tunnustust, kuni Sangaste pingutusist hoolimata pankrotti läks.

1921. aasta pildis naaseb von Berg Soome sõjapaost. Sarnasus Kalevipojaga, suure üksiklasega, kes kündis paigad põllumaaks, on ilmne. Vahe on vaid selles, et Kreutzwaldi müüdiraamatus on kultuuriheeros oodatud, aga Bergi tõrjutakse. Kojutulekust tundub saavat pigem allilmareis. Eeposes aitavad kangelast põrgupiigad ja Linda vaim. Ka Constance ilmub taas kui *dea ex machina*. Ootamatu tugi, mida krahv algul umbusaldab, teeb võimalikuks elutöö – rukkiaretuse – jätkamise. Kontrastselt ilmuvad pildis algul iseseisvunud moonakad, kelle arvamus endistest mõisnikest on stamplik ja eitav. Eestlaste ajaloomälu on lühike ja valikuline.

ÖLLEPRUUL: Võib-olla juhiksita oma vankri nüüd meie teelt eest ära, Berg.

JAKOB (kihvatab äkki): See ei ole mingi Berg! See on härra krahv von Berg! Rukkikrahv!

ANTS (tighedalt): Vahi perssepugejat. Eks sul olnud siin härra tiiva all hea kubjast mängida, nüüd ei oskagi sirge seljaga elada, ah?

ÖLLEPRUUL: Eesti Vabariigi otsusega on kõik endised tsaristlikud tiitlid kaotatud.

I NAINEN (teiste tagant): Krahv või ahv, mis seal nüüd enam vahet!

Naer

/---/

II NAINEN: Meie emad mäletavad veel! Õsusid sirbige krahvi põllul vilja, päikese tõusust loojanguni, ja pärast peksid koodiga reht!

III NAINEN: Vanamemm rääkis, et krahvi ema oli vaimutüdrukuid jalaga löönud! Mäletame küll!

I NAINEN: Kõike, kõike mäletame!

BERG (kes on hoolega kuulanud ja püüdnud rahulikuks jääda, astub nüüd ometi võitlusse): Kas te seda ka mäletate, kuidas mina kohe, kui esimesed viljapeksumasinad tulid, Sagnitzisse masina soetasin ja koodiga rehepeksu ära lõpetasin?

II NAINEN: Jaah, härra tõi rahvale ühe sitase peksumasina ja ehitas miljonite eest endale lossi!

BERG: Kas te seda ei mäleta, kuidas mina koos lossiga uued moonakamajad ehitasin? Värvitud põrandatega? Kuidas iga alam tööline sai lehma pidada ja kes tahtis, kas või kahte? Kuidas mina oma heinamaadelt moonakatele masinaga heina niitsin? Jüripäeva Sagnitzis ei tuntud – rahval pidi ju siis hea elu olema, kui keegi minu teenistusest ära minna ei soovinud!



Sangaste lossi teenijad 20. sajandi algul. EPM FP 148: 5.

Hoidumaks stereotüübist, eksponeerib autor nüüd von Bergi arvamuse kõrval ka eestlaste teist positsiooni, tehes seda vana Ploomi kuju kaudu. Ometi on von Berg eestlaste suhtumisest nii valusalt haavunud, et tundub kaotavat lootust. Tema inimeksperiment näib olevat liiva jooksnud. Eestlased on valinud moodsa, mitte iseseisvussõjaaegse Ameerika tee.

BERG (sülitab): Pole mul siin enam kodu, ütleb Õllepruul. Uued ajad sõidavad vanadest traktoriga üle.

ÕLLEPRUUL: Lubage...

BERG: Ei luba! Ei luba Sagnitzi põlde ära teotada, olgu nad minu ehk sinu omad! Vana kõrtsimees ees, noor järel – ikka kasu ja hambad laiali, et suurem tükk suhu mahuks! Vaod on põllul nagu kassi kusi, sorinal sisse lastud. Orasest vahib konn välja – kõrs on sama madal kui viiekümne aasta eest. Pooled põllud paistsid üldse pajuvõpsikut täis, soo, mille mina ära kraavitasin, tungib uuesti peale! Uus aeg tegi vanale ära ja vajas ise tagasi orjaea rappa!

MINNI (püüab Bergil õlgade ümber kinni võtta): Fritz! Fritz! Ruhe! Ära neid vihaseks aja!

BERG (Minnile): Lase lahti! (eestlastele) Teie tulete mulle Landeswehri ette heitma – Õllepruul kõnnib, ristid rinnas – mille eest on tema need saanud? Olid sa rindel ja valasid verd või?

ÕLLEPRUUL (kehitas õlgu): Tagalateenistusest sõltub sama palju kui rindest. Hea majandusmees on sama tähtis kui hea ohvitser.

BERG: Minu poeg, minu Hermes, kes on Soomes üles kasvanud ja Liivimaal ainult küllaline olnud – tema võitles teie vabadussõjas teie poolel ja Landeswehri vastu! Ja mina olin tema üle uhke! Nüüd mõtlen, et äkki saatsin ta valele poolele!

Von Bergi abikaasa ja õde lahkuvad jäädavalt Eestist. Üksindusse jäänud kangelane tundub seisvat elu äärel ja valmis sellest välja astuma. Constance'i osaks jääb jäätunud elutahe üles sulatada. Näidendi teise osa kõige kiuste

võitev optimism saab võimalikuks ainult tema tegelaskuju algatusel. Toome misanstsenei täispikkuses ära.

CONSTANCE: Härra krahv...

BERG: Ei kuule. Mitte ei kuule.

CONSTANCE: Härra krahv! Vaadake mulle otsa!

BERG: Äh? (vaatab)

CONSTANCE: Kas teie ei tunne mind ära?

BERG: Ei. Mul pole täna tundmise tuju.

CONSTANCE: Ometi, härra krahv! Mina olen väike titt Constance!

BERG: Ei mäleta.

CONSTANCE: Joodik Ploomi tütar Constance, pärast olin kooliõpetaja tütar.

BERG: Ploom oli praegu siin. Ploomi ma mäletan küll.

CONSTANCE: Mina olin mähkmete sees ja teie käskisite isal mulle puhtad hilibud ümber panna ja käisite meie pool vaatamas, kas mind ikka pestakse. Te olete ju minu ristiisa!

BERG: Ei mäleta. Mul oli neid ristilapsi mitusada.

CONSTANCE: Hiljem olin ma teie juures ja aitasin rukkiproove võtta.

Berg raputab pead.

CONSTANCE: Sortisin seemneid...

BERG: Ka neid abilisi oli mul sadade kaupa. (viipab käega) See rukis on igatahes hukas. Enne sõda andsin mina kogu aeg kõigile seemet, kelle põllud mõisa põldudeni ulatusid. Et minu rukis, kuulus ja auhinnatud Sagnitzi rukis, kehva rukkiga risti ei läheks. Nüüd on minu seeme kadunud. Jälle ajab pisike tungalteraga pea ennast Sagnitzi põldudel üles.

Istub lehtla trepile.

BERG: Minu lehtla luugid on jämedate naeltega kinni löödud. Valgust sealt enam läbi ei paista. Ma ise olen vana mees. Ka minul on valgust iga päevaga vähem. Ja pimedus läheneb.

CONSTANCE (seisab tema ette): Härra krahv... minul on 'Sangaste' rukist. Ma olen seda oma põldudel kasvatanud. Ja (naeratab) andnud oma naabritele, et 'Sangaste' sort kehva rukkiga risti ei läheks. (võtab taskust teri, pakub Bergile) Vaadake.

BERG (tunnistab teri): Tera on õige. See on Sagnitzi rukis.

Paneb terad tasku. Kiikab taeva poole.

BERG: Vahi, kus on pääsukesi... ja kõrgel. Kui volber on ilus, peab kogu suvi head ilma.

CONSTANCE: Teate – meid ei olegi nii vähe. Ma mõtlen neid, kellele Õllepruul ei meeldi. Meil on ju Eesti riik ja demokraatia. Õllepruul ei pea alati võimul olema. Mõni päev lihtsalt on pimedam.

BERG (tõuseb äkki püsti): Kuule. Näita oma jalgu.

CONSTANCE: Kuidas?

BERG: Näita jalgu.

Constance tõstab üllatunud seeliku kõrgemale.

BERG: Nii palju pole vaja. Näita pastlaid.

Constance sirutab jala.

BERG: Väga hea. Kas sa palja päkaga koduni saad?

CONSTANCE: Miks ei saa! Aga...

BERG (istub tagasi ja hakkab saapaid jalast võtma): Mu jalad on saabastest väsinud. Nüüd on ju uus aeg. Anna mulle pastlad. Kui tahad, võid minu säärikud endale saada. Hea tugev nahk.

CONSTANCE (istub Bergi kõrvale, hakkab jalgu lahti kangima): Teie saapad on mulle veel suured. Võtke pastlad niisama.

Berg paneb pastlad jalga, tõuseb, tema järel Constance.

BERG (võtab maast kübara): Näh, kübar. (annab Constance'ile) Võta kah endale, kui tahad.

CONSTANCE: Et põllu peal rukist lõigata?

BERG: Ei! Et linnas käia, või seltsimajas peol. Võta.

Annab kübara Constance'ile. See paneb kübara pähe. Kuigi jalad on paljad, annab kübar ilusa efekti.

BERG: Na gut. Ja nüüd too mulle süüa. Ma olen näljane.

CONSTANCE: Mida härra krahv soovib?

BERG: Too sama, mis ise sööd.

CONSTANCE: Kūpsetatud kartulit ja haput piima.

BERG: Jah. Kui on, siis too üks soolaheeringas. Ja rukkijahuputru. Kas sul talus hobune on?

CONSTANCE: Ikka.

BERG: Siis läheme kohe pärast sööki vallamajja ja anname renditaotluse sisse. Ja siis sõidame põlde vaatama. Pärast võtame piimakarja ette. Ega sa ei tea, kuidas tiigis kaladega on?

Hakkavad minema.

CONSTANCE: Midagi ikka on ka... tuleb uurida...

Kaovad silmist.

Vabad ja võrdsed

Eelviimases, 1934. aasta pildis kuulutatakse Sangaste maksejõuetuks. Autor tõmbab punktjoone tänapäeva: nagu 1990. aastail, ähvardab hüva põllumaad taandumine rahakate linnavurlede meelelahutuspaigaks. Rikastunud Õllepruul soovib mõisa osta ja funktsionaalselt äraspidistada. Constance on selles pildis von Bergi kõrval, kuigi väiksema tähendusega kui eelmisel ilmumisel. Siiski näeme tema rolli mõisa majapidamise juhi ning sordiaretuse jätkajana. Von Bergi vennapoeg kutsub teda prouaks. Eesti naine on saksa krahvidega võrdne mitte pelgalt riikliku seaduse tasandil, vaid ka nende endi vabal tahtel.

Antikangelane Õllepruul tundub korraks kogu mängu võitvat. Omakorda on ta üks eestlase ajalooline, tõene, päriselt eksisteerinud tüüp, kellesarnaseid näeme hulgi nii stseeni kaasaegses ilukirjanduses („Mikumärdi“ Jooram, „Tõe õiguse“ IV osa Kõögertal) kui samasse aega tagasi vaatavas memuaristikas. Antikangelane peegeldab von Bergi, korrates mõnitavalt tema lauset „Ei kuule!“. Kiusuks tuleb ta viimast võlga nõudma hetkel, kui von Berg soovib kinkida Sangaste rahvale oma uue töövilja – isetolmleva rukkisordi. Kummati päästavad Sangaste teised eestlased – need, kes pole veel õllepruulistunud. Neid leidub nii krahvi kaastöötajate kui kõrtsmikust antikangelase enda kaaskonna hulgas. Appi asuvad isegi lahkunud, minevik võitleb von Bergi poolel. Lahendus ei ole muinasjutuilimest hoolimata kunstlik, sest headuse, inimlikke väärtusi järgiva eetilise printsiibi võit on maailmamütoloogias arhetüüpne. Von Bergi nooruses ihatud Ameerika-unistus on läbi vaevade ometi tõeks saamas.

BERG (vaatab üle õla): Hei, teie seal! Võtke tasem! Midagi ei kuule!

ÕLLEPRUUL: Ei kuule! Ei kuule!

Lärmavad edasi.

BERG (püüab üle rääkida): Sagnitzi rahvas! Raha ma teile andsin, see oli teie palk. Nüüd



'Sangaste' rukis IV seemnevilja näitusel
Paides. 4.–5. aprill 1925.
EPM FP 148: 10/n.

annan ma midagi, mis ei ole palk, vaid aupalk. Terve selle suve uurisin mina rukki isetolmlemise küsimust. Ja siin kotis on isetolmleva rukki seemned. See tähendab, et need põllud, mida selle rukkiga on seemendatud, kannavad viljaks täpselt samasuguste omadustega tera nagu seemneviljal. Enam ei ole karta, et teie põldudele mingi segavili kasvab, mis Sagnitzi ehtsa rukki ära võiks lämmatada. (avab kotisuu) Palun!

Sellal on Õllepruuli seltskond Bergi selja taha jõudnud. Berg neid aga ei kuule.

BERG: Võtke!

I MEES (kõheldes): Meil pole neid seemneid kuhugi panna.

BERG: Nalja teed või? Põld sul ju on?

I MEES: Põld on... aga kas on mõtet...

I NAINA: See põllupidamine on viimasel ajal justkui ära närbunud... pole enam õiget hoogu.

II MEES (hõikab tagant): Põld on liiga pisike!

BERG (saab kurjaks): No kas minu oma suurem on? Võtke seeme!

Rahvas tuleb ettepoole, võtavad kõheldes seemet, panevad, kes kuhu.

ÕLLEPRUUL (astub Bergi selja tagant välja): Härra Berg!

BERG: Mida sina tahad?

ÕLLEPRUUL (jultunult): Mina tahan oma raha.

BERG: Soo?

ÕLLEPRUUL: Jaa.

Tunnistavad teineteist. Kummalgi pool mängib rahvas tummstseenis kaasa.

BERG: Mida mina sinule võlgu olen?

ÕLLEPRUUL (tohtu vaimustusega, tema elu kõrghetk on käes! Kobab jahitaskut, võtab paki pabereid, paneb lauale): Palun!

BERG (võtab ühe paberi, hoiab silmade juures): Veksel... üks tuhat krooni... Krediidipangalt välja ostnud Vidrik Õllepruul.

RENÉ (sööstab paberite kallale, tuhnib, vaatab, laseb käed rippu – kaotus!): Ta on kõik meie vekslid pankade käest ära ostnud.

ÕLLEPRUUL: Just.

BERG: Vaata aga. Meelega tulid mihkclipäeval siia või?

ÕLLEPRUUL: Ei noh...

BERG (kõrgendab häält): Meelega, jah? Et mind minu inimeste ees alandada – neid kraadesid ja lehtsabu mina ei häbeneks – aga Sagnitzi töölisi küll! Ja veel – sa rikkusid ära minu kõige ilusama kinkimise hetke. Tead, Õllepruul, seda ma sulle andeks ei anna.

ÕLLEPRUUL (jahedalt): Mis siin anda. Siin tuleb ainult raha anda.

MAY: My Goodness, Fritz! On see alles nali!

ÕLLEPRUUL: On jah. Minu elu parim. Kui mu isa nüüd näeks, kuidas tema poeg krahv Friedrich von Bergi enda taskutpidi pihku on saanud!

RENÉ: Kokku tuleb viisteist tuhat nelisada kuus Eesti krooni.

ÕLLEPRUUL: Mehejutt.

RENÉ: Ja mida te soovite?

ÕLLEPRUUL: Raha kohe ja praegu.

RENÉ: Sellepärast lasitegi palgad enne välja maksta?

ÕLLEPRUUL: Aga loomulikult.

RENÉ: Siga.

ÕLLEPRUUL: Ma võiks teid solvamise pärast kohtusse anda. Aga võitjad on suuremeelsed.

CONSTANCE (viskab kulbi patta, astub laua tagant välja): Oodake, Õllepruul. Ma räägin oma mehega. Me teeme oma talule obligatsiooni.

ÕLLEPRUUL: Pole aega, pole aega! Kas raha või – mõis.

BERG: Ja mida te minu mõisaga teha tahate?

ÕLLEPRUUL: Mul on siin kaasas isand Toover. Tema on kinnisvaraarendaja. Teil on ilus häärber ja ümberringi suured metsad. Loomi täis. Me hakkame siin jahimajandit tegema.

BERG: Mille jaoks?

ÕLLEPRUUL: Toome siia rikkaid inimesi, kes tahaks Tallinna – aga miks mitte ka Riia või Berliini – kärast puhata. Lõõgastuda. Jahti pidada. Õhtul väikesed napsid, minu restoraan toidab meid päeval kogutud jahisaagiga. Nagu mõisa ajal!

BERG: Ja mis põldudest saab?

ÕLLEPRUUL: Täpselt veel ei tea. Võib-olla lasta metsa kasvada ja liita jahimajandiga. Võib-olla teha ratsahobuste hipodroom. Vaatame.

TOOVER: Mõis on suur. Siia saab teha veel sauna ja õõbimispaiga, sviitidega. Kenad hoolitsevad teenijad, saunaneidud...

BERG (läbi hammaste): Nii et tapa- ja litsimaja teete minu Sagnitzist, kui teile voli anda!

ÕLLEPRUUL (ülbelt): Makske raha ära ja olete prii.

BERG (abiotsivalt): René!

RENÉ (vaikselt): Meil ei ole seda raha.

Paus.

BERG: Kannatage paar nädalat. Ma pöördun põllumajandusseltside poole.

ÕLLEPRUUL (laia žestiga): Aeg on raha!

BERG: Nädal.

ÕLLEPRUUL (magusalt): Ei. (võitu nautides) Aga – ma võin võlasummat alla jätta. (sorib veksleid) Näiteks... ütleme, kümme tuhat, ja mõisasüda jääb teile.

Samal ajal on Miller laua juurde sattunud. Ta tunneb huvi supitaldrikute vastu, võtab ühe ja uurib.

ÕLLEPRUUL: No seitse tuhat on viimane piir. Võtke või jätke.

RENÉ: Kahju küll.

ÕLLEPRUUL (õndsuse tipul): Viis! Viis tuhat närust krooni on selle suure mõisamaja, pargi ja põldude hind! Kas pole endisel krahv von Bergil ja tema välismaa lapselapsel tõesti sedagi summat?

RENÉ: Kahjuks ei.

ÕLLEPRUUL: Palju teil siis on?

BERG: Mitte midagi. Aga palgad on makstud.

Paus.

BERG (pöörab minekule. Ta on kühmus ja vana.): Võtke siis Sagnitz. Ma võitlesin, kuni jõudu oli. Ja minu veri, René, võitles ka. Aga minu vägi jäi alla. Mis teha. See on... nagu ristsõda. Võtke minu maja ja jahisaali trofeed ja söögisaali laudlinad ja Aleksander Teise kirjad minule.

MILLER (huviga): On teil tsaar Aleksander Teise kirju?

BERG: On. Mitu. Aga need ei maksa enam midagi.

MILLER (elavalt): Eksite, härra! Minul on Tallinnas ja Riias mitu huvilist kollektsionääri, kes nende kirjade eest head hinda annavad! Tsaarid ja aadel on nüüd väga moes!

TOOVER: On või?

MILLER: On!

TOOVER: Siis ma ostan need ise ära. (Bergi poole) Mis nad maksavad – kümme krooni? Kaksikümmend?

Berg ei vasta.

MILLER: Härra Toover, hind läheb ikka sadades.

RENÉ (tõstab pea): Jah?

MILLER: Palju neid kirju on, härra Berg?

BERG (ükskõikselt): Ei mäleta. Viis tükki vist.

MILLER: Viissada. Ma saadan Riiga telegrammi.

TOOVER (kähku): Tuhat.

MILLER: Härra Berg?

BERG: Kena lugu küll. Keiser on inimiga surnud ja ometi tahab oma alamat aidata. (kehatab õlgu) Võtke.

ÕLLEPRUUL (kähku): Aga sellest ei piisa!

MILLER (võtab uuesti laualt taldriku): Härra Berg – kas need taldrikud on kuskilt serviisist?

BERG: On. Minu õndsä ema kaasavara. Kahekümne nelja inimese suur lõunasöögiserviis.

MILLER: See on ehtne Gardner. Kas te oskate öelda – kas kõik esemed on terved ja pragudeta?

BERG: Vist küll.

MILLER: Siis peaks selle komplekti hind ulatuma umbes kolme tuhandeni.

ÕLLEPRUUL (häiritud): Mis?

RENÉ: Neli tuhat!

BERG: Nii et minu ema ja minu keiser tahavad mind ära päästa.

ÕLLEPRUUL: Aga võlga on viisteist tuhat!

CONSTANCE: Sa ütlesid – viis! Kõik kuulsid!

ÕLLEPRUUL (närib huuli): Viis... Aga siin on ju ainult neli.

Vaikus.

II MEES (astub ette, võtab põuest pudeli, joob, paneb pudeli tagasi. Võtab tengelpunga, loeb sealt raha. Läheb laua juurde.): Härra krahv. Teie olete minu peremees ja mina olen joodik. Aga minu süda ei või seda pilti pealt vaadata. Teie ei ole mitte lihtsalt krahv. Teie olete Rukikrahv. Ja see nimi on teil nii ausasti välja teenitud, et... (härduab, silmad lähevad märjaks) Võtke minu palk! Palju seda ei ole, aga ma annan selle teile tagasi, et Sangaste põld, mida mina oma joodiku kehva jõuga olen harinud, teile ja meile alles jääks. (paneab raha kasti)

ÕLLEPRUUL: No kurat!

II DAAM: What's on? Fritz?

ÕLLEPRUUL: Pea lõuad, tummahammas!

I NAINEN (läheb laua juurde): Eks ta õige ole.

Võtab oma raha, paneb kasti. Tema järel tulevad vaikides teised. Neil ei ole kerge raha ära anda, aga nad teevad seda siiski. Berg ühel, Õllepruul teisel pool vaatavad ohverdust sõnatult pealt. Kui kõik on raha ära pannud, küsib Õllepruul.

ÕLLEPRUUL (katkevi hääli): Palju – seda – kokku – on?

MILLER (loeb raha): Seitsesada... kaheksasada... üheksasada kaksikümmend... üheksasada viiskümmend... üheksasada kaheksakümmend krooni!

ÕLLEPRUUL: Vaja on tuhat.

MILLER (mõtleb. Võtab siis oma rahakoti ja sealt kaks kümmelist. Paneb kasti): Nüüd on summa täis.

TOOVER: Kurat, Miller! Mida sa, tõbras, teed!

MILLER: Teen, nagu õigeks pean.

ÕLLEPRUUL: Aga see... see ei loe. Võlg on viisteist tuhat.

CONSTANCE: Sangastes on mehe sõna alati kehtinud. Kui tahad siin elada, tuleb ka sinul sõna pidada. Isegi kui sa tegelikult elad Tallinnas.

Õllepruul keerab järsult ringi. Läheb kiiresti kõrtsi poole. Tema seltskond mõtleb hetke, läheb järele. Mingil hetkel jõuavad nad autoni, lõõvad stseeni lõpupoole hääled sisse ja sõidavad minema. Miller jääb laua ette paigale.

Paus. Sangaste rahvas vaatab lahkuvaid vurlesid.

II MEES (võtab laualt rahakasti, annab Bergile): Võtke vastu Sangaste mõis, Rukkikrahv!

BERG: Ma ei taha armuandi.

I NAINNE: See ei ole armuand.

I MEES: See on palk.

II NAINNE: Töö eest.

II mees sirutab kasti.

BERG (võtab kasti): Aitäh. (mõtleb) On siis minu töö tehtud? On siis kas või maakera ühesainsas punktis, siin, Sagnitzis, vabadus, võrdsus ja – vendlus? On mul siis käes see, mida onkel Bergile lubasin, kui Sagnitzi vastu võtsin? Võtsin vastu – Sangaste?

Vaatab Millerit.

BERG: Kes teie õieti olete, noormees?

MILLER: Eesti Rahva Muuseumi töötaja Voldemar Miller. Kultuuriloolane.

BERG: Kas te minu põlde tahate näha?

MILLER: Kultuuriloolase jaoks on kõik huvitav.

CONSTANCE: Supp jahtub ära!

BERG: Tead, viime selle sisse. Paneme söögituppa. Teeme kaminasse tule. Nagu vanal ajal.

CONSTANCE: Hea mõte. (rahvale) Tulge appi!

Nad võtavad laua, tooli, paja ning taldrikud. Lähevad lossi poole.

BERG (minnes): Jah. Läheme lossi. Sangaste on ju nüüd meie oma.

RENÉ (tema järel): Meie oma.

CONSTANCE (tema järel): Meie oma.

BERG: Ja me oleme vabad ja võrdsed.

See on näidendi loomulik lõpp.

Apoteoos ja ajalugu

Epiloogis (1938) sureb von Berg üllalt, järgnedes oma aatele, rukkivaimule, metafüüsilisse maailma. Siin haakub kangelase saatust valgust nõudva Goethe ja tema looduse kujundamises õnne leidnud Fausti omaga. Nagu Faust, kulgeb ka von Berg iginaiseliku, põldu-maaema isikustava Rukki / Kollase Daami poole. Maamuld ja taevakuld ei ole vastandid. Constance'i hooleks on lugeda lõpusõnad, mis esitavad kanoonilise variandi von Bergi surmast. Selle kaudu on tema kuju esile tõstetud ja tema kui von Bergi ürituse jätkaja osa rõhutatud.

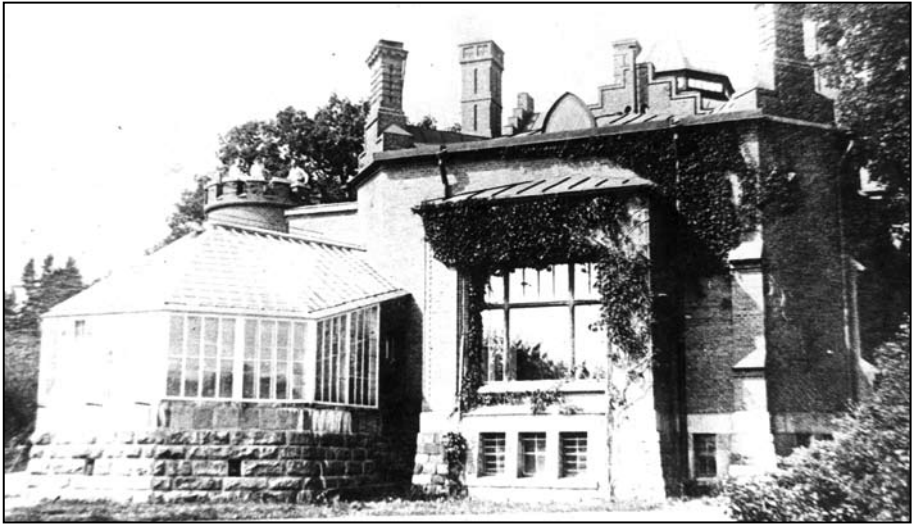
BERG: Valgust. Valgust, jah.

Lehtla ukselt langeb naelutatud kilp maha. Välja astub DAAM KOLLASES. Ta kannab moodsat mantlit ja elegantset kübarat. Jääb Bergi taha seisma, hüüab pehmelt:

DAAM KOLLASES: Noorhärä!

Berg ei liiguta. Me ei tea, kas ta kuulis.

DAAM: Noorhärä! (tuleb lähemale) Härä krahv!



Sangaste lossi otsavaade talveaiaga. EPM FP 148: 2/n.

Puudutab Bergi käisest.

BERG (pöördub võpatades): Kes... kes teie olete?

DAAM: Kas te ei tunne mind ära?

BERG (tõuseb, pärast pausi): Tunnen. (vaatab) Te olete teistmoodi riides.

DAAM: Aeg on ka teine.

BERG: Seda küll.

DAAM: Kuidas teil on läinud?

BERG (pärast pausi): Väga hästi.

DAAM: Siis on ka minul hästi läinud.

BERG (vaatab, ei usu oma silmi): Ja te räägite eesti keelt.

DAAM: Nüüd – jah.

BERG: Kas ma... magan?

DAAM: Veel mitte.

BERG: Veel mitte. Hm.

DAAM: Kas te soovite veel midagi öelda?

BERG: Ainult küsida, miks te nii hilja tulite.

DAAM: Olen kogu aeg teie juures olnud.

BERG: Ma aimasin – aga ei julgenud uskuda.

DAAM: Alati peab uskuma.

BERG: Nii et ma pean uskuma, et näen ja kuulen, mitte unes, vaid ilmsi?

DAAM: Te ju näete orast.

BERG: Näen. Näen head, toredat, tumerohelist orast kasvamas kõrrepõllult. Ja ojasid, kevadvesi, mis seda orast kastavad.

DAAM: Ongi kõik.

Paus.

DAAM: Muide – andke mu sirp tagasi.

BERG: Mul ei ole seda. Ma ei ole uskunud, et ma selle üldse sain.

DAAM: Asjata. Aga otsige. See peab teil ju kaasas olema.

BERG (vaatab, kobab taskuid. Võtab taskust sirbi välja): Siin.

DAAM (võtab sirbi enda kätte, pöörab): Oo. Päris kulunud. Vaata et murdub pooleks. Olete palju tööd teinud. Väga palju.

Võtab ettevaatlikult sirbi Bergi käest ära ja paneb kivile.

BERG: Kas läheme?

DAAM: Jalutame natuke ja vaatame, kuidas oras kasvab. Siis mõtleme edasi, kuhu te soovite minna.

BERG (pakub talle käsivart): Palun, mu daam!

DAAM: Tänan, noorhärja.

Võtab Bergil käe alt kinni. Lähuvad koos ära. Berg kõnnib sirgelt, kepp on tal rohkem uhkuse pärast. Kaovad oraste vahele.

Jakob tuleb alla, koos temaga René, paljapäi. Seisatavad, vaatavad tühja kivi. Jakob võtab mütsi peast.

Metsast tuleb Constance. Lehtla avaneb, sealtki tuleb inimesi. Rahvast tuleb ka mõisa poolt. Õllepruuli kõrtsist tullakse. Kõigil tulijail on käes rukkivihud. Rahvas koguneb ümber kivi. Kõik panevad rukkid käest kivi ümber nagu pärjad. Seisatavad leinas.

CONSTANCE (astub kivi päitsisse): Ööl vastu 22. märtsi valvasid ta haigevoodi juures vaid kaks inimest – Saksamaalt kohale rutanud pojapoeg René ja teda kõigil elurännakuil saatnud eestlasest teener Jakob Suit. Kell 3.20 suikus väsinud töömees igavesele unele. Veidi enam kui aasta oli jäänud ajani, mil tema saatusekaaslased olid sunnitud ka neile kodumaaks saanud Maarjamaa tolmu jalgadelt raputama ja Saksamaale ümber asuma. Missioonid olid jõudnud lõpule – järelpõlvede ülesanne on neile hinnang anda. Sel ööl lahkus elust mees, kes polnud päevagi olnud Eesti Vabariigi kodanik, kuid kes oli eesti rahva oma südamesse võtnud ja keda omakorda luges omaks eesti rahvas. Lahkus mees, kes oli avaldanud kümneid ja kümneid teadusartikleid ning reisikirjeldusi, kuid mitte ühtegi trükirida omaenese elust.

Rahvas seisab.

ÜKS VÄIKE POISS (taevasse vaadates, näitab käega): Ema, vaata! Taevas on üleni kuldne! Ja seal on pääsuke!

Kõik vaatavad üles.

Kokkuvõtteks: Jeeriko pasun

Ajalootõde on teaduse kindel linn ja varjupaik. Selle müürid püsivad hoolsal tööl, tõe killukeste otsimisel, leidmise poleerimisel ja mosaiigiks ladumisel. Ometi teame vanast juudi legendist, et vallutamatuks peetud Jeeriko vallid sundis koost kukkuma palve ja pasunahäääl. Ikka sellesama müüdi nimel kiirgas rahvas nii suurt usku, et see suutis liigutada kive. Jeeriko ei langenud sõja, vaid muusika tagajärjel. 21. sajandi elus on väga palju reaalsust ja väga vähe ikka veel pühaks peetud müüte. Rukkikrahvi ja Constance Ploom-Kalmi lugu võiks olla üks neid. Infoajastu kivist intellekti võib kindlasti murendada pisut romantikat, mis rõhutab headuse võitu kõigil aegadel. Ja faktide betoon-tarindite vahelt võrsub välja rukkikõrrelikult viljakas väljamõeldis, tulevane ohvriand Lõuna-Eesti kangelaspaari altari.

Constance Kalm – krahv Fr. v. Bergi abiline 'Sangaste' rukki aretamisel

ELLEN PÄRN

Eesti Põllumajandusmuuseumi vanemteadur

Sissejuhatus

Aastaid tagasi koostas Eesti Rukki Seltsi palvel koos Jõgeva Sordiareture Instituudi teraviljade osakonna teaduri Ilme Tupitsaga Sangaste lossi raamatukogu ees olevasse kunagisse piljardisaali näitust 'Sangaste' rukki aretusloost. Näitus koos rukkitoaga avati 2005. aasta 2. juulil peetud Eesti Rukki juubeliteol.

Näituse materjali ette valmistades jäi mulle silma huvipakkuv fakt, et 1911. aastal pärast jaanipäeva asus Sangaste mõisasse raamatupidajana tööle nooruke Constance Ploom, kes spetsialiseerus krahv Friedrich von Bergi käe all rukkiaretuse asjatundjaks. Tuli tahtmine selle tööka naise kohta rohkem teada saada. Juhtus nii, et just 2. juulil 2005. aastal sain tuttavaks Constance Kalmi noorema venna Aleksei tütre Mari Ann Tunglaga. Selgus, et tema valduses on fotosid ja käsikirjalist materjali proua Kalmi elukäigu kohta. Tutvunud fotode, tunnistuste, mahuka kirjavahetuse ja muude dokumentidega, sündis mõte kirjutada selle materjali põhjal artikkel, mille eesmärk on tutvustada Kalmi lapsepõlve- ja õpinguaastaid, aretustööd krahv Bergi abilisena Sangaste mõisas ja Kuiksilla talus, samuti probleeme Nõukogude ajal.

Autor tänab proua Mari Ann Tungalt, kes kogu hingest aitas oma tädi huvitavasse ja töökasse ellu tagasi vaadata, lubas kasutada tema käsutuses olevaid Kalmi materjale ning jagas mitmekülgset informatsiooni.

Lapsepõlv

Constance Kalm, neiupõlvenimega Ploom sündis 3. augustil 1892. aastal Virumaal Salla vallas Kärü külas Lillakmäe talus pere esiklapsena. Suures peres oli seitse last: viis tütart – Constance, Luise, Helmi, Hildegard, Adelheid, ning kaks poega – Erich ja Aleksei.

Isa Mart Ploom (1852–1939) töötas ligi 20 aastat kooliõpetajana Laiusel ja Villakveres (Vaimastvere vald). Pärast abiellumist Loviisa Kotliga (1866–1932)

ЧАСТНАЯ ЖЕНСКАЯ ТОВАРНАЯ ШКОЛА СЪ ПРАВАМИ Г. Г. МАРГЕНСА ВЪ ЮРЬЕВѢ.

СВИДѢТЕЛЬСТВО. (Аттестатъ)

объ окончаніи полнаго курса ученія женской товарной школы Г. Г. Маргенса

выданъ *Плюсар, Констанцѣи Евграфовнѣ*
род. *3*-го *августа* 18 *62* года въ *Вильбургскомъ* уездѣ,
Ремизинскій губ. обучавшейся съ *августа* 1907 г. по
27-е *мая* 19 *11* года и оказавшей слѣдующіе успѣхи:

- По Закону Божию *отлично* (5)
„ бухгалтеріи *отлично* (5)
„ коммерческой ариметикѣ *очень хорошо* (4½)
„ простой ариметикѣ *очень хорошо* (4½)
„ алгебрѣ _____
„ геометріи *отлично* (5)
„ всеобщей исторіи *отлично* (5)
„ исторіи торговли *отлично* (5)
„ всеобщей географіи *отлично* (5)
„ коммерческой географіи *отлично* (5)
„ русскому языку *высокое удовлетвореніе* (3½)
„ нѣмецкому языку *хорошо* (4)
„ французскому языку _____
„ англійскому языку *хорошо* (4)
„ эстонскому языку *высокое удовлетвореніе* (3½)
„ естественнѣи и физикѣ *отлично* (5)
„ товаровѣдѣнію *отлично* (5)
„ чистописанію *хорошо* (4)
„ рукодѣлію *очень хорошо* (4½)

Въ удостовѣреніе вышеизложеннаго выдается ей сей аттестатъ съ приложеніемъ печати школы.

Инспекторъ: *Федосеева*

Преподаватели:

В. В. Плещинскій
Н. Розенбергъ *Н. Таммъ*
В. Мадлевскій *З. Ринновъ*
А. Мухомовъ *С. Бассъ*
Н. Торокъ *О. Косовъ*
М. Чилимова
Р. Рондъ



Тор. П. Савва, Ржевск. 62

ostis ta Virumaal Käru külas asuva Lillakmäe talu, kus ta juuris võsa, haris üles põllumaa ja ehitas hooned. Seal möödus ka Constance'i lapsepõlv. Kuuendast üheteistkümnenda eluaastani käis Constance sügiseti isatalus karjas (vt Kalm).

Haridustee

Tütre alghariduse eest hoolitses isa, kes õpetas teda mõned talved kodus. Lisaks muudele tarkustele õpetas isa tütrele juba siis saksa ja vene keelt.

Üheteistaastaselt viisid vanemad Constance'i koos noorema õe Luisega Sadala Tähkvere-Leedi tütarlaste ministeeriumikooli. Vanemad panid tüdrukutele leivakotid neljaks nädalaks kaasa ja aitasid raskeid kompse tassida jalgsi läbi Rääsvera raba 15 versta kaugusel asuva kooli juurde. Constance lõpetas kooli edukalt ja sai lõputunnistuse 24. mail 1907. aastal. Sama aasta augustis sooritas ta sisseastumiseksamid Tartus Hans Margensi tütarlaste kaubanduskooli, kus ta õppis neli aastat ning lõpetas selle 27. mail 1911. aastal (Kalm).

Tööle Sangaste mõisas

Kuu aega hiljem, 27. juunil 1911. aastal asus 18aastane Kalm soovitusel tööle Sangaste mõisas raamatupidajana. Selle töö jaoks oli mõisas seitse ametnikku. Esimese asjana pidi Kalm ära õppima telegrafeerimise, sest lossis oli peale telefonide ka telegraaf, millega krahv saatis laiali teateid igasse maailmakaarde. Peale vene keele pidi Kalm telegramme saatma saksa, inglise ja prantsuse keeles (vt Jänkimees 1938). Ka olevat ta olnud koduõpetajaks krahvi pojapoegadele ning juhatanud vajadusel majapidamist.

Sangaste mõis, kuhu Kalm tööle asus, oli tollel ajal Tsaari-Venemaa ja Baltimaade üks eesrindlikumaid. Maad oli mõisal 8959 hektarit, kasutati uusimat tehnikat, mõisa tooted olid Peterburi turu parimad. Mõisas peeti 120pealist äärširi tõugu piimakarja. Suures ulatuses kasvatati mitmeid loomasöödakultuure ja valmistati silo. Vastavalt loomade toodanguvõimele rakendati grupiviisilist söötmist ja optimaalseid söödaratsioone, mille Berg oli katsetulemuste najal ise välja töötanud. Kõige selle tulemusena oli Sangaste mõisas keskmine piimatoodang lehma kohta aastas 5000 kg. Eesti keskmine piimatoodang küündis 20. sajandi algul 2000 kg-ni lehma kohta aastas. Mõisas kasutati masinlülpsi (Kahk 1992: 28; Pung 1966; Pilt 2005: 60–63). Krahv Berg rakendas Sangaste mõisas maaparanduse, sookultuuri- ja rohumaa viljeluse, kartuli- ning söodajuurviljakasvatuse, metsanduse, tiigikalakasvatuse jm alal eesrindlikke võtteid. Kõige suurema tunnustuse tõi krahvile 'Sangaste' rukki aretamine, mistõttu teda lugupidavalt ka Rukkikrahviks kutsuti.

Juba teisel Sangastes oleku aastal kaasati Kalm 'Sangaste' rukki sordi- parandustöösse abistama sakslannat preili Kechli, kes oli olnud siiani krahvi

otsene abiline. Kui Kechl 1914. aastal Saksamaale läks, hakkas Kalm töötama otse krahvi käe all. Suhtlemine selleks ajaks kurdiks jäänud krahviga ei olnud raske, sest krahv oskas lugeda huultelt (Kahk 1992: 58). 1914. aasta sügisel hakkas Kalm rukkiteri valitud peadest välja kaapima. Pead valis siis veel krahv ise. Kui saabus aretusrukki valmimisaeg, tuli katsepõllul taimi valida, neid lindikestega märkida, nummerdada ja välja võtta. Laboratooriumis tuli aretustaimed ümber töötada ning abilistega põllul uus külv tippida. Alguses maksis krahv kogu tehtud töö eest 25 rubla kuus (Kalm).

Peamine abijõud sordiaretustöös

'Sangaste' rukki aretustöös kasvas valiktaimede arv katsepõldudel pidevalt. Viibides ise tihti välisreisidel, ei tulnud krahv Berg üksi tööde juhatamisega toime. Ta vajas usaldusväärset abijõudu, kes kohapeal seda tööd juhiks ja tähtsamaid aretustöid ka ise läbi viiks. Krahvi arvates sobis selliseks abiliseks suurepäraselt Kalm.

Kalmi huvitas taimedega tegelemine ja just nende saagiomaduste võrdlemine, võrdluste kaudu paremate sortide väljaselgitamine. Ta oli väga huvitatud kõigist Bergi töödest, eriti just sordiaretusest. Seetõttu saigi temast peagi sordiaretaja krahv Bergi parem käsi.

1912. aastal asutas Peterburi botaanika rakendusbüroo Sangastes viis heintaimede katsepõldu, kus teaduslikud töötajad tegid uurimistööd. Kalm oli büroo tööst väga huvitatud ja tutvus lähemalt katsetega, kus uuriti kõikide heintaimede saagikust ja kasvutingimusi. Teadmiseks niipalju, et 1912. aastal tunnistati Sangaste mõis Venemaa parimaks põllumajanduskeskuseks ning peremees pälvis ülevenemaalisel võistlusel Vene põllutööministeeriumi suure kuldmedali (1/4 naela = 102 grammi). Sellise au osaliseks sai ainult neli mõisat Vene impeeriumis. Baltikumis oli Berg ainuke selle kõrge auhinna saaja (vt Tamm 1935). Polnud siis ime, et rakendusbüroo just Sangaste mõisa katsepõldude rajamiseks välja valis.

Teadlastega koos katsepõldudel töötamisest oli Kalmile palju kasu, sest krahv Bergi ülesandel tuli tal edaspidi teha kultuurniitudel ja karjamaadel heintaimede külve ning heintaimiku kamara paranduskülve. Samuti tuli tal vastu võtta heintaimede ja mitme puuliigi seemneid, neid külviks valmis segada ja tellijatele väljastada.

Bergi näpunäidete alusel tuli Kalmil juhtida ka krahvi majapidamist ning õppida tundma selle eri valdkondi – põllupidamist, aiandust, loomakasvatust ning ühtlasi ravida haigeid loomi. Samuti pidas ta rukki aretusraamatuid, inventari- ja rendiraamatuid.

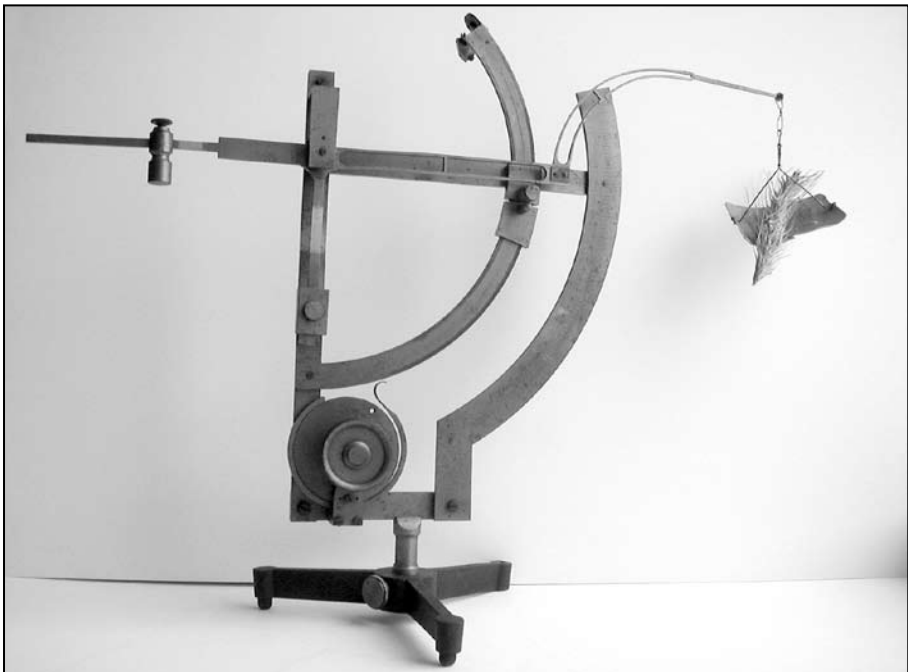
Kolm aastat pärast Sangastesse tulekut asus Kalm koos Bergiga töötama rukki valikpõllul. Ta kaalus taimi ja teri, luges rukkikäsi, juhtis põllul tippi-

mistööd. Alates 1919. aastast usaldas krahv rukki aretustöö tervikuna Kalmi hoolde. Sellest ajast peale pidas ta kohusetundlikult aretusraamatuid, tegi valikut, isoleeris rukkikäbi isetoilmlemiseks (Bergi unistuseks oli aretada rukki isetoilmlevaks teraviljaks), külvatas paljundusi, juhtis tippimist, käis näitustel väljapanekuid üles seadmas ja selgitusi andmas (vt Pill 1977).

1919. aastani tipiti aretuspõllule igal aastal külvilaua abil ühe tera kaupa 500 peret. Kasvuperioodil tehti iga pere kohta märkmeid, valiti parema talvekindlusega perede hulgast ilusamad, saagikamad üksiktaimed, mis küpsemise järel koos juurega koristati, kuivatati ja põhjalikult analüüsiti (vt Tupits 2005: 64). Halvasti talvitunud või sobimatu välimusega pered niideti enne õitsemist maha. Ühtlase pikkusega kõrte ja peadega taimedelt võeti viis paremat pead, kaaluti ja hiljem arvutati keskmine kaal. Päid säilitati nummerdatud karpides ning poetati eraldi poetuslauda ja -lusika abil.

Rukkiteri hinnati suuruse, kuju ja värvuse järgi. Esialgu valiti heledate ja pikkade, sõkaldega hästi ümbritsetud teradega päid. Hiljem pöörati tähelepanu ka pea kujule ja tihedusele.

1920.–1930. aastatel paisutas Kalm 'Sangaste' rukki huvides aretustöö 8000 perekonnani. Seda mahukat tööd tuli tal Bergi abilisena ning tema näpunäidete järgi katsepõldudel ja laboratooriumis juhtida. Mihkel Pill nimetas seda aega 'Sangaste' rukki võidukäiguks. Küllastanud Kalmi aretisi ka tema



Laboratoorne kaal rukkipeade kaalumiseks. VaM 922 Aj. 307:1.



Rukkipeade poetuslaud ja -lusikas. VaM 922 Aj. 307:2,3.

talus Kuiksillal, nimetas Pill Kalmi Eestimaa Mitšuriniks (Kalmi kiri Eichfeldile, 1956). Akadeemik Johan Eichfeld on nimetanud Kalmi koguni 'Sangaste' rukki kaasautoriks (www.eestigiid.ee).

Pärast krahv Bergi surma tekkis Sangastes rukki aretamisel ajutine paus. 1939. aastal ostis Eesti Sordiparanduse Selts põllutööministeeriumilt saadud toetuse abil krahv Bergi päranduse hooldajatelt 'Sangaste' rukki sordi koos eliit-aimedega ja 'Sangaste' rukki nime kasutamise õiguse. Sama aasta 1. aprillil moodustati mõisasüdamest Jõgeva Sordikasvanduse Sangaste aretusjaam, mille peaülesandeks jäi 'Sangaste' rukki sordiparandus ja eliitseemne kasvatamine (vt Pill 1940: 599; Kübar 2005: 18). Kalm jätkas Jõgeva Sordikasvanduse ülesandel 'Sangaste' rukki valikuid põllul ja laboratooriumis kuni kolhoosi astumiseni.

Kalm hoolitses ka selle eest, et anda oma oskusi edasi. Tema õpilaseks oli alates 1928. aastast töökaaslane Emilie Tsetser, kellest sai hiljem Kalmi järeltulija katsetehnikuna. Tsetseri isa oli krahvi juures sadulsepp ja tema ema noore krahviproua Ernestina (Erna, Bergi noorema poja Ermese esimene abikaasa) juures toaneitsiks (vt Kübar 2005: 3–4). Tsetser juhtis mõisas 'Sangaste' rukki valikut samal viisil, nagu seda oli tehtud krahv Bergi eluajal.

Uuendused sordiaretustöös

Kalm tegi aretustöö edendamiseks mitmesuguseid uuendusi ja täiendusi, mida võttis arvesse ka krahv Berg. 1919. aastal viibis Berg Londonis. Sangaste mõisas tuli majapidamist korraldada Kalmil. Ta konstrueeris hobukülvimasinale markööri ja tegi selle abil kõik mõisa kapsa-, kaalika-, peedi-, porgandikülvid vahedega 50x50 cm ruutpesiti. See suvi oli põuane ja ümbruskonna taludes kapsas ikaldus. Mõisa põllul andis kapsas aga suure saagi. Ka porgandisaak oli rikkalik ja kvaliteetne. Seoses sellega juhtus ka üks seik. Nimelt tuli krahvi vanem poeg Erich von Berg 1919. aasta sügisel Nizzast oma isa majapidamist revideerima ja siis Kalm küsis temalt, kas noor krahv on tema korraldatud aiandusega rahul. Krahvi poeg vastas seepeale, et aiandus jätab liiga hea mulje. Ta kartis nimelt, et küllap on Kalm selleks palju kulutusi teinud. Kalm aga selgitas, et ainustki käsitsi kitkumise tööpäeva pole tehtud. Hea tulemuse sai ta hoopis ruutpesiti meetodit kasutades. 1919. aasta kevadel oli ruutpesiti külvide läbiviimine ja esimeste markööride konstrueerimine Eestis Kalmi töö. Ta propageeris seda meetodit edaspidigi, kuid kohtas umbusku ja nii jäi see leiutis poolehoiuta (Kalm).

Kuna taime paljundamine seemnest oli liiga aeglane toiming, siis tekkis 1923. aastal Kalmil idee võtta appi rukki vegetatiivne paljundamisviis. Ise on ta seda kirjeldanud nii:

Kui rukkitera külvata juunis või juulis, lehesõlme koht hoida korduva muldamisega mulla all, nii et taim kõrde ei lähe, tekib taime alla hulk juuremugulaid. Need mugulad harutatakse augustikuus üksteisest lahti ja istutatakse üksikult maha. Nii võib ainsast rukkiterast ühe aastaga saada kuni 60 kõrt ja kuni 16 000 tera. (Kalm)

Üheks uuenduseks oli ka rukki perede tippimine peenarde asemel pikkade 50x15 cm ribadena (1923. aastal). See võimaldas paremini korraldada vaatlusi, ridade vahel mugavamalt liikuda ja hobuplaneediga vahesid harides umbrohtusid hävitada. (vt Kalm)



Constance Kalm 1924. aastal. EPM FP 148:24.

Kuiksilla

Sangaste lossi lähedal asub Kuiksilla talu, kus on sündinud tuntud eesti kirjanik August Gailit. Kirjaniku isa ehitusmeister August Gailit tuli Sangaste maille 1880. aastate keskel. Loss oli siis juba praktiliselt valmis ehitatud, temale jagus puusepatööd karjalautade ja tallide valmimisel. Elamiseks andis krahv Berg Gailitite perele ruumika maja maantee ääres Kuiksillal, kus varem oli olnud kõrts. Peale Gailitite elas majas ka urjadnik.

Pärast Gailitite siirdumist Laatrese tegutses majas Bergi asutatud küla-kool, seal on elanud kolhoosirahvast ja turbatöölisi. 1960. aastal ostis Kuiksilla talu Põlvamaalt Suuremetsast Sangaste kanti elama asunud Alfred Operi pere, kes elab seal ka praegu. Talus elab ka Kaja Uibu (vt <http://www.kuiksilla.ee/sunnikodu.html>). Kuiksilla talu on võitnud Valgamaa piirkondliku konkursi tiitli „Kaunis Kodu 2003“ ja konkursi „Kaunis Eesti kodu 2007“ Valgamaal. Aastatel 1926–1957 elas Kuiksillal krahv Bergi abiline ja sordiaretaja Kalm (vt Tomson 2007; <http://www.iluskodu.ee/...>).

Krahv Berg oli Kalmi tööga mõisas väga rahul ning hindas kõrgelt tema suurt huvi ja hoolsust. Seetõttu andis ta Kalmile 1926. aastal rendile lossist poolteist kilomeetrit eemal asuva Kuiksilla talu, kuhu Kalm asuski samal aastal elama. Seni oli tema koduks olnud Sangaste loss.

Taluga koos sai Kalm Bergilt vajalikku inventari. Säilinud paberites seisab kirjas, et krahv on andnud Kalmile erakorralise töö tasuks ühe pruugitud töövankri, kaks pruugitud töörege, ühe pruugitud kahehobuse künniadra, ühe pruugitud harkadra, ühe pruugitud kolmeosalise põlluäkke. 15. aprillil 1926. aastal sai Kalmi Bergilt kahed pruugitud hobuseriistad. 20. aprillil on alla kirjutatud tõendusele, kus Kalmi valdusesse lisanduvad üks kahehobuse plaanvanker, 45 paari viljaredeleid ja kuhi rukkiõlgi. Berg saatis Kuiksilla tallu ka majapidamiskraami, nagu voodi koos madrati, kahe padja ja teki-



August Gailiti sünnikoht – Kuiksilla talu 1990. aastatel. August Gailiti 100. sünnipäeval 9. jaanuaril 1991. aastal paigaldati maja seinale mälestustahvel tekstiga „Selles majas sündis 9. jaanuaril 1891. aastal eesti kirjanik August Gailit.“



Tõendus.

Tõendan sellega et olen andnud Constante Poomile
omanduse ja tema valdusesse erakorralise töötasuki.

1 (üks) pruugitud 1-hobuse sõjaväri
2 (kaks) - tööraja
1 (üks) - 2-hobuse künniader
1 (üks) 1-hobuse aruader pruugitud
1 (üks) eats 3-järel koos pruugitud põllu ääri.

Sangaste mõisas 4. IV. 1926.

Krahv Fr. Berg.

Krahv Fr. BERG
SANGASTE MÕISA
SANGASTE JAAM


Tõendus.

Tõendan sellega, et olen andnud Constante Poomile
erakorraliste tööde tasuks tema omanduses ja tema
valduses:

1 (üks) kahehobuse plaanvameri Tiidest
45 paari (nelikümmend viis paari) vilja redelit mis asuvad
Constante Poomile renditud Põllooti murme peal
1 (üks) kuli rünniõlgi tema loomade leidmis
Tiidu karjamõisast.

Sangaste mõisas, 20. IV. 1926 a.

Krahv Fr. Berg.



KRAHV FR. BERG
SANGASTE MÕISA
SANGASTE JAAM

Krahv Bergi allkirjaga tõendid, millele on lisatud templimargid (10 marka) ja kinnituseks mõisa templid. Erakogu.

ga, nõudekapi, kaks lauda, neli tooli, ühe vana korvtooli ning vana priimuse. Samuti andis Berg Kalmile paljunduskatseteks neljatahulise 'Sangaste' rukki eliitseemet (vt Kalm).

Kalm tuli talupidamisega kenasti toime. Seda kinnitab ka Sangaste vallavalitsuse poolt 30. augustil 1929. aastal välja antud tunnistus, kust võib lugeda, et talus oli 13 karilooma, enamikus omakasvatatud ja puhastverd tõuloomad. Peale veiste peeti ka kolme hobust. Loomadele parema ninaesise kindlustamiseks oli Kalm talule juurde rentinud heina- ja karjamaid ning talveks juurde ostnud kore- ja jõusööta. Ta ehitas karjalauda ümber betoneeritud põrandaga puhaslaudaks 13 loomale. Lisaks sellele parandati talu maad: lõigati kraave, torutati maad ning sookarjamaad hariti üles uudismaaks. Tallu oli rajatud õuna- ja marjaaed, samuti puukool. Tunnistusele alla kirjutanud vallavanem H. Vernik ja sekretär A. Rekand hindasid majapidamise igati korralikuks (vt Kalm).

1930. aastal leidis Kalmi elus aset oluline sündmus, nimelt abiellus ta Ferdinand Kalmiga (1881–1954), kes töötas tol ajal politseivalitsuses. Pärast abiellumist läks Kalm elama abikaasa tallu Väike-Maarja lähedale Ärinale, ka seal rajas ta endale 'Sangaste' rukki aretuspõllud. Peagi hakkas Kalm taas Sangastes käima ja aitas katsepõldudel koristatud saagist edasiaretuseks sobivaid teri välja valida (Kahk 1992: 59). Hooletusse ei jätnud ta ka Kuiksilla, mida tõendab Valga maatulunduse konsulendi M. Vahtriku 3. mail 1932. aastal Kuiksilla majapidamise ülevaatamise põhjal koostatud tunnistus. Inspeksioonist selgus, et talu oli küllaltki suur – 30 hektarit; kasutamiskõlblikku maad oli sellest siiski ainult kolmandik. Heina- ja karjamaa alla arvatud maast oli kasutamiskõlblik kõigest 3,5 hektarit, ülejäänud oli niivõrd soostunud, et ilma põhjaliku kultiveerimiseta sealt korralikku saaki polnud võimalik saada. Kasutamiskõlblikust maast oli hektar puuviljaaia all, kusjuures viljapuud pärinesid oma puukoolist. Ülejäänud osa, peale heina- ja karjamaa, oli põllu all. Tunnistuses mainitakse, et Kalm oli edasipüüdlik põllupidaja: hooned olid korralikult remonditud, laut oli ümber ehitatud puhaslaudaks, alustatud oli juurviljakeldri ehitamist. Vaatamata sellele, et kasutamiskõlblikku pinda loomasööda tootmiseks oli vähe, peeti talus üheksat lehma, kolme mullikat, vasikat ja kahte hobust. Kari oli hoolitsetud. Kasvatati puhtasordilist 'Sangaste' rukist ja puhtasordilisi kartuleid, alustati timutiseemne kasvatamist. Kalmi tööd põllumajanduse kultuuri edendamise alal oli hinnatud 11 auhinnaga sordivilja, juurvilja ja hobusekasvatuse eest. Seetõttu oli Kuiksilla talu ümbruskonna teistele talupidajatele igati eeskujuks (vt Kalm).

Aretusosakond Kuiksilla talus

Kui Sangaste mõis 1920. aastate teisel poolel majandusraskustesse sattus ja oli karta, et 'Sangaste' rukki aretusmaterjal neis oludes hävib, tegi Eesti Sor-

diparanduse Selts Kalmile ettepaneku hakata ka Kuiksilla talus 'Sangaste' rukist aretama. Kalm laiendaski tööd Sangaste mõisast oma tallu ja lõi sinna 1932. aastal aretusosakonna.

1938. aastal külastas Kalmi Evald Tammlaan (pseudonüüm Jänkimees), kes kirjeldas Kuiksillat järgmiselt: „Talu ees vastu teed on tammeallee ja ümber palju suuri puid. [---] Majas on väike kauplus turbaraba tööliste jaoks ja proua Kalm askeldab leti taga. Elutoas laual puutub silma karbikaas, millel kimp rukkিপိုင်“ (Jänkimees 1938).

Vestluse käigus rääkis Kalm külalisele ka oma tõsisest murest. Nimelt ei jätkunud tal korralikku põllumaad aretusaia laiendamiseks. Katsete jaoks maad piisas, aga kui olemasolev põld jagati külvikordadeks, siis müügi-seemne paljundamiseks maad enam ei jätkunud. Et kasvatada aastas müügiks vähemalt 10 000–12 000 kg rukkiseemet, oleks Kalmi arvestuste kohaselt vaja olnud vähemalt 15 hektarit põldu (vt Jänkimees 1938). Keerulisele olukorrale vaatamata kasvas Kalm siiski Eesti Sordiparanduse Seltsile puhtasordilist 'Sangaste' rukki seemet kodu- ja välismaal levitamiseks.

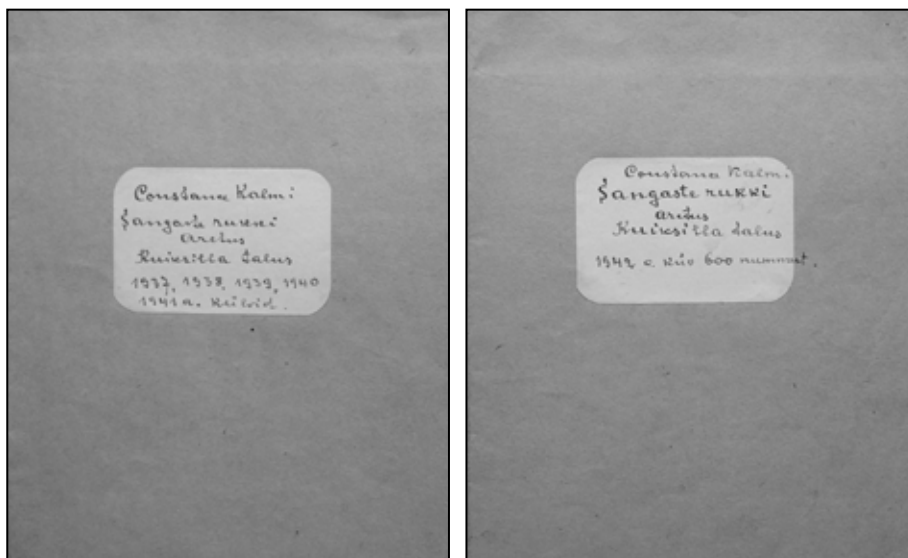
Oluline oli ka katsepõllu asupaik – see pidi olema eriti varjatud, et tuul teistelt põldudelt võõra rukkisordi õietolmu sinna ei kannaks. Võõras õietolm oleks 'Sangaste' rukki seemne kohe ära rikkunud. Kuiksilla talus asus rukki katsepõld hoonete taga, metsa varjus. Ka müügi-seemne kasvatamiseks pidid rukkিপိုင် olla varjatud võõraste rukkiväljade mõju eest (vt Kalm).

Eesti Sordiparanduse Seltsi ettepanekul jätkas Kalm 'Sangaste' rukki aretustööd kuni 1944. aastani. Sellest ettevaatusabinõust ja tegevusest oli palju kasu. Kui sõja käigus hävis valikmaterjal Sangaste mõisas, andis Kalm 4700 väärtuslikku peret oma aretusaiast sinna üle. Rööbiti aretustööga aitas Kalm Sangaste mõisas sagedasti läbi viia 'Sangaste' rukki perede, taimede ja terade lõplikku valikut (vt Kalm).

Kalm aretas ka viljapuid, marjapõõsaid, köögivilju ja söödakultuure (peakapasas, söödakaalikas, peet, uba ja hernes), kusjuures krahv Berg andis talle sageli näpunäiteid, näiteks viljapuude pungade selektsiooni alal. Aretuse tulemusena saadi mõned väga head õunasordid, mis kahjuks küll hävisid 1939./1940. aasta pakaselise talvega. Väikese südamikuga saagikas magus porgandisort läks kaduma sõjapäevil (vt Kalm).

Aretuseks ja selektsiooniks rajas Kalm aeda katsepeenrad ja -põllud, puukooli, ehitas vajalikud hooned seemneviljade ja -proovide töötlemiseks ning hoidmiseks. Kuiksilla talus töötasid Kalmi käe all tihti praktikandid, kes olid talle suureks abiks. Kalm jagas aretusaias kasvatatud aia- ja põllukultuure paljudele ümbruskonna talupidajatele, aidates nii kaasa kohaliku talukultuuri arengule.

'Sangaste' rukki omaduste parandamise nimel kasutas Kalm kõiki krahv Bergi juures kogutud teadmisi ning eriteadmisi vajavates küsimustes tegi ta



Constance Kalmi Kuiksilla talus aastatel 1937–1942 'Sangaste' rukki kohta peetud aretusvihkud. VaM 1618 Ar. 977:99.

koostööd sordiaretaja Mihkel Pilli ja Jõgeva Sordikasvandusega, mis jätkus ka Nõukogude ajal.

Keerulised aastad

1940. aastal NSV Liidu poolt okupeeritud Eesti Vabariiki tabasid suured muutused. Hakati ellu viima sotsialistlikku maareformi, mille kohaselt võeti kasutajalt ära maa, mis ületas 30 hektarit talu kohta. Õnneks ei puudutanud alanud maareform Kuiksilla talu, kuna selle suurus oligi 30 hektarit. Krahv Berg oli 1926. aastal eraldanud Sangaste mõisast Kuiksilla talu Kalmile põlisele rendile, lepingut kinnitasid ka vald ja põllutööministeerium. Nõukogude võimu saabudes tuli Kalmil talu kinnistamiseks oma palgast tasuda riigile maa eest, st sisuliselt pidi ta talu kinni maksma (Kalm).

Pärast krahv Bergi surma tekkisid Kalmil tõsised probleemid töö tasustamisega vastloodud Sangaste aretusjaamas. Põllutööministeerium maksis talle küll Eesti Sordiparanduse Seltsi kaudu palka, aga see ei vastanud Kalmi arvates tema panusele. Nõukogude võimu saabudes hakkas Kalm saatma palvekirju kõrgemalseisvatele isikutele. Näiteks 28. jaanuaril 1941. aastal kirjutab Kalm Eesti NSV põllutöö rahvakomissarile, et juhtis 'Sangaste' rukki aretus- tööd Bergi abilisena 25 aastat. Kirjas tõi Kalm ära ka enda uuendused (vegetatiivne paljundusviis, rukkiterade tippimine ridadesse jm). Samuti mainis ta, et tema tööd sordivilja-, juurvilja- ja hobusekasvatuse alal on korduvalt saanud

auhindu põllumajandusnäitustel. Kalm pidas rukkiaretust enda eluülesandeks. Ta selgitas palvekirjas, et sooviks väga jätkata südamelähedast tegevust senisest suuremas ulatuses, kuid selleks puuduvad ainelised vahendid. Viimastel aastatel oli Kalmil lubatud töötada tunnitöölisena ja talle maksti selle eest ajutist tasu, mis oli nii väike, et ei vastanud tegelikule panusele. Kalm palus, et rahvakomissar võimaldaks tal aretada rukist edasi ja määrata ametikohale vastav kuupalk. Palvele lisas ta ka Sangaste rajooni vanemagronoomi J. Triisa tunnistuse, kus on kirjas, et Kalm oli krahv Bergi juures tööl alates 1911. aastast kuni 1930. aastani alaliselt, 1930. aastast kuni 1933. aastani ajutiselt ja sealt edasi kuni 1941. aastani oma talus iseseisvalt 'Sangaste' rukki sordiaretust juhtinud. (vt Kalm)

Kirjavahetusest selgub, et Kalm ei saanud tõenäoliselt mingit abi. Ega ta muidu ei kirjutanuks Valgas elavale heale tuttavale pr Arrasele, et viimased aastad kuni kolhoosi astumiseni 1949. aastal töötas ta 'Sangaste' rukki kvaliteedi kõrgel hoidmise nimel hoopis ilma palgata (vt Kalm).

Olud Kuiksillal enne kolhoosikorda

30. augustil 1947. aastal avaldati Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrus „Talumajapidamiste maksustamisest Eesti NSVs“. 1946. aastal oli eesti talu keskmine põllumajandusmaks 715 rubla. Määruse alusel tõusis 1947. aastal nn mittekulaklikel taludel keskmine maks 1331 rublale ehk ligi kaks korda, kulaklikel taludel tõusis keskmine maks 8953 rublale ehk 12,5 korda (Õispuu 1992: 253). Maksude nii suur tõstmine ühe aasta jooksul pidi sundima talupidajaid „vabatahtlikult“ kolhoosidesse astuma.

Lisaks maksule pandi taludele põllumajandussaaduste müügi kohustused. Talumajapidamised pidid sümboolse tasu eest andma riigile suure osa kõigest sellest, mida nad tootsid – piimast 18–20 %, lihast 16–23 %, kartulist 6–10 %, teraviljast 18–20 %. Lisaks tuli anda kanamune, heina ja teisi saadusi. Nende andamite eest saadav raha moodustas talurahva sissetulekutest vaid 4–6 % (Laur jt 1997: 120; Lillak 2003: 220).

Ka Kuiksilla talu pidi hakkama ettekirjutatud ja üle jõu käivaid norme täitma. 1948. aasta 4. jaanuaril pöördus Kalm oma kirjas P. Grüüneri poole, kes, nagu kirjast selgub, oli Kalmile varem normide täitmise osas vastu tulnud. Oma pöördumises palus Kalm Grüünerilt ja tema ülemuselt lahketa kaasabi, et teda ka edaspidi, lisaks endisele otsusele, kõikidest normidest, ka piimanormist ja maksudest vabastataks ning võimaldataks tal tegelda ainult sordiaretusega. Seda ikka rahvamajanduse ja üldsuse heaks. Vaatamata kõigele pöördub Kalm 1948. aasta 19. veebruaril, poolteist kuud hiljem, Varumisministeeriumi Valgamaa varumisvoliniku poole kirjaga, milles seisab, et kohustuse nr 4643 alusel on Kuiksilla talule määratud aastast järgmised müüginormid: piima –

1419,8 liitrit, sealihaga – 60 kg. Kalm püüdis selgitada, et need normid on temale ekslikult nii suured määratud. Ühe lehma aastatoodangu arvelt polnud võimalik nii suurt normi täita, pealegi puudus korralik heina- ja karjamaa. Kalm palus temale esitatud nõuded üle vaadata ja teda müüginormist vabastada. Talu normidest siiski priiki ei saanud ning maksulehe nr 698 alusel kohustati Kuiksilla talu maksma põllumajandusmaksu 1948. aasta eest koguni 2604,92 rubla. Nii suurt summat pidas Kalm üle jõu käivaks, kuna tal puudus sissetulek (vt Kalm).

Elu kolhoosis

1949. aastal moodustati Sangastes kolhoos Stalini Tee, mis spetsialiseerus sööda- ja kõõgilijaseemnete kasvatamisele. Sordiareti kolhoosis eriti ei soositud. Varasemaga võrreldes halvenes olukord Kalmi jaoks tunduvalt. Kuiksilla aretusosakonda käsitleti kui kulaklikku majapidamist, kuna seal kasutati võõrast tööjõudu (praktikante). Aretustööks vajalikud hooned võttis majand enda käsutusse. Eluruumidesse pandi elama turbaraba töölised, kes iseenesestmõistetavalt võtsid Kalmi aretusaia peenardelt kõike, mis sobis toiduks. 1939. aastal ehitatud lauta pandi kolhoosi hobused, Kalmi loomad pidid külmetama vanas, lagunenu ja sissekukkumise äärel olevas hoones. Kolhoos lammutas Kuiksilla talu rehe 1953. aastal küttepudeks. Rehes oli Kalm kuivatanud 'Sangaste' rukki eliit-aimi; nüüd oli ta sunnitud seda tegema toas. Oma muredele ja probleemidele otsis Kalm lahendusi Eesti NSV Põllumajandusministeeriumist, Valga rajooni Täitevkomitee põllumajandusosakonna juhatajalt ja mujalt. Kuid asjata. Kalmi majapidamises käituti korduvalt inetult. Näiteks 1956. aasta 29. augustil kirjutas ta nõrduuna avalduse Sangaste metsaülemale, kuna päev varem oli A. Ivask raiunud maha elamu ees oleva ilupuuheki (sirelid, jasmiiid, roosid), ladunud kõik vankrile ja viinud minema. Samas oli mees ähvardanud maha raiuda ka ülejäänud suured puud. Aasta varem oli Ivask maha raiunud 44 hekikuuske. Kalm palus, et selle eest määrataks trahv ja see ka sisse nõutaks (Kalm).

Kolhoosis vormistati Kalm aed- ja puuviljade seemnekasvatuse lülivane-maks. Viiekümnendate aastate algul oli töötasu kolhoosides peaaegu olematu, töö eest maksti normipäevade (normipäev oli kolhooside inimtöökulu arves-tusühik ja tulude jaotamise alus, millest Eestis loobuti täielikult 1964. aastal) alusel naturaalpalka ning majanduslik olukord oli maal väga vilets.

Kõigele vaatamata avanes just nüüd Kalmil võimalus oma ruutpesiti kül-viviisi majandi põldudel laialdasemalt rakendada. Algul kohtas Kalm majan-di juhtkonna umbusku ja vastasseisu, ka Tartu Riikliku Sordiseemne kontori vanemagronoom oli jäänud selle meetodi suhtes üksikõikseks. Kalm kartis, et temagi võtab eitava seisukoha. Siiski suutis Kalm meest veenda, öeldes: „Sügisel näete, et nii on parem.“ Kui vanemagronoom sügisel Sangastesse kultuure tunnustama tuli, oli ta Kalmile rõõmsalt öelnud: „Teie ruutpesiti kül-

vid on läbi lõõnud“ (vt Kalm).

Võimaluste piires jätkas Kalm paralleelselt tööga kolhoosis tegevust sordiaretuse alal ka talus ning paljud tema aretised pälvisid põllumajandusnäitustel auhindu.

Ennastoherdavalt töötas Kalm edasi temale armsaks saanud aretuspõldudel, aretas ja selekteeris uusi sorte ning taotles nende tunnustamist. Aretusalased sidemed olid tal Eesti NSV Teaduste Akadeemia Taimekasvatuse Instituudi Polli ja Kuusiku filiaalide ning Jõgeva Sordiaretusjaama teadlastega. Seda kinnitab ka tollase Kuusiku filiaali teaduri Karl Vahenõmme (hilisema eesti köögiviljandusteadlase ja sordiaretaja) kiri Kalmile, kus ta palus saata Kuiksillal aretatud söögipeedi eelmise aasta kasvualalt umbes poolekilone mullaproov, et võrrelda Kuiksilla ja eri kolhooside kasvukohtade mullaviljakuse mõju Kalmilt saadud söögipeedi saagikusele. Vahenõmm mainis kirjas, et Kalmi söögipeet andis võrdluskatsetes ja sarnaste mullastikutingimustega kolhoosides häid saake (vt Kalm).

Sidemed ja kirjavahetus

Korduvalt pöördus Kalm vajaliku abi saamiseks valitsusorganite ja kõrgemalseisvate ametiisikute poole. Aastatel 1952–1957 kirjutas ta mitmel korral Eesti NSV Teaduste Akadeemia presidendile akadeemik Johan Eichfeldile (oli president aastatel 1950–1968). 1952. aastal kirjutas Kalm akadeemikule murest, et kolhoosi Stalini Tee metsavaht oli talle teatanud katsepõlde kaitsva kaasiku mahavõtmisest. Teemeistri nõudmisel oli antud metsavahile korraldus aretusaeda piiravad põlised tammed, haruldased palsampaplid, hõbepajud, sirelid ja kuusehekid maha raiuda. Selline teguviis avaks tee külmadele sooaurudele ning ähvardas rikkuda katsepõldu ja aretusaeda. Kalm kurtis akadeemikule, et sellisel juhul kaoksid kõik tema aretuste ja viljapuude kaitsed ja tema 42 aasta pikkune elutöö aretuse alal häviks.

1956. aastal pöördus Kalm akadeemik Eichfeldi poole palvega saada temalt toetust autoriõiguse saamiseks 1919. aasta kevadel leiutatud ruutpesiti külvide meetodi väljatöötamise kohta. Samuti soovis ta saada passe oma aretatud järgmistele köögivilja- ja söödakultuuridele:

- 1) leherikka ja mahlaka tüvega söödakapsas Üdi-Kalmi;
- 2) valge peakapsas Lübeck-Kalmi;
- 3) saagikas ja väga maitsev kaalikas Rootsi kollane-Kalmi (sobiv söögiks ja söödaks);
- 4) piklik juuremättata söödapeet Eckendorf-Kalmi (vt Kalm).

Paraku puuduvad Kalmi materjalide hulgast akadeemik Eichfeldi vastused. Kindlasti akadeemik vastas talle, sest on teada, et agronoomid, selektsioonärid-mitšuurinlased, kolhooside ja sovhooside töötajad ning paljud teised

põllumajandusega seotud inimesed kirjutasid oma tööst ja ka probleemidest tihti akadeemik Eichfeldile ning iga tema poole pöörduja sai ka vastuse (vt Baburina 1955).

Kalm oli sunnitud palju abipalveid kirjutama, et päästa seemnepõlde. Nii pöördus ta 2. oktoobril 1953. aastal Valga rajooni Täitevkomitee põllumajandusosakonna juhataja poole tõsise murega, et majandi seemnepõllud vajavad koristamist, seeme variseb, aga Stalini Tee kolhoosil pole selleks töökäsi anda. Kalm valutas seemnekasvatuse lüüvanemana tööde viibimise pärast tõsiselt südant. Valga rajooni TSN Täitevkomitee põllumajandusosakonnast saabus 15. oktoobril 1953. aastal vastus Kalmile ja Stalini Tee kolhoosi esimehele. Kirjas tegi põllumajandusosakonna ja Varumise Valitsuse juhataja A. Liidik kolhoosi esimehele kohustuseks isiklikult kontrollida, et kõõgivilja seemnepõllud saaksid koristatud, seeme viivitamatult pekstud ja kuivatatud ning varumispunkti üle antud (Kalm).

Kalm kirjutas ka tollasele Nõukogude põllumajandusteadlasele, bioloogile, lõssenkismi rajajale ja NSV Liidu Põllumajandusteaduste Akadeemia presidendile akadeemik Trofim Denissovile Lõssenkole. Ta viis akadeemiku kursi oma varasemate tegemistega sordiaretuse ja seksiooni vallas ning palus Lõssenkolt toetavat mõistmist ja abi, et tal lubataks jätkata aretustööd seleksiooniasas õunapuude, kõõgiviljade, söödajuurviljade ning rukkiga (Kalm). Kahjuks on kirja lõpp kaduma läinud, mistõttu pole võimalik täpselt dateerida selle kirjutamise kuupäeva ja aastat, kuid sisu järgi võib oletada, et see saadeti teele viiekümnendate aastate algul.

Vanaduspäevad pensionita

Aastatega hakkas Kalmi tervis halvenema, sest ta oli kogu hingega pühendunud tööle ega võimaldanud endale aega puhkamiseks. Oma osa nõudis ka Kuiksilla talu majandamine ja korrashoid. Samuti puudusid tal nii raha kui ka aeg enda ravimiseks. Pikaajalise raske haiguse tõttu oli Kalm nii tervislikult kui ka majanduslikult raskes seisukorras ja sattus seetõttu võlgadesse. Kõigele lisaks oli ka tema abikaasa voodihaige.

Olukorra leevendamiseks otsustas Kalm taotleda vanaduspensioni, teadmata, et taotlusprotsess osutub keeruliseks ja pikaajaliseks. Seda tõendab ka kirjavahetus ametiasutuste ja ametnikega, aga ka heatahtlike abilistega.

Kolhoosis töötavatel naistel oli 1950. aastatel õigus vanaduspensioni saada 60aastaseks saamisel (Gailan 1958: 9). Kalm oli 61aastane, kui ta 2. jaanuaril 1954. aastal esitas taotluse pensioni saamiseks Eesti NSV Valga rajooni TSN Täitevkomitee sotsiaalkindlustuse osakonnale. Vastuseks saadetud kiri nr 1484 6. jaanuarist annab teada järgmist:

Teile vanaduse pensioni määramise osas Valga rajooni TK Sotsiaalkindlustuse osakond

teatab, et Teile vanaduse pensioni määramiseks on vajalik 20 aastane palgaline tööstaaž tingimusega, et oleksite töötanud 55 aastaseks saamise momendil või pärast seda. Dokumendid vanaduspensionide saamiseks oleks järgmised:

Avaldus.

Tööstaaži tõendav dokument, kus ära näidatud mis ajast, mis ajani, kus ja kellena olete töötanud.

Teie tööraamat või selle kinnitatud ära kiri.

Tõend endisest töökohast palga kohta, saaduna viimase aasta jooksul kuude kaupa eraldi.

Iseloomustus Teie töökohalt.

Külanõukogu tõend Teie varandusliku ja perekondliku seisuga kohta.

Passi väljavõte kinnitatuna külanõukogu poolt, kuna Teie ise pole võimeline osakonda ilmutama.

Nõutud dokumendid esitada osakonnale hiljemalt 20. jaanuariks 1954. aastal, vastasel korral lõpetatakse Teie taotlus.

Alla on kirjutanud osakonnajuhataja (allkiri pole loetav).

Kuna Kalm haige jala tõttu ise liikuma ei pääsenud, siis kirjutas ta 11. jaanuaril abi saamiseks Juhan Lõhmusele, kes oli koos ema ja tädiga kogu aeg Sangaste mõisas elanud ja töötanud. Kalm palus Lõhmusel kui tunnistajal tõendada töötamist Sangaste mõisas 1911. aasta suvest kuni 1949. aastani, kokku 38 aastat. Lisaks töötamist tunnistavale tõendile palus Kalm temalt ka iseloomustust. Tööraamatut Kalmil polnud, kuid ta lootis aretusjaamast vastava tõendi saada.

Samal aastal tabas Kalmi raske löök: 6. veebruaril katkes abikaasa elutee. Haige naine jäi leseks. Peres ei olnud lapsi, mis tähendas, et Kalm pidi nüüd kõigi probleemidega üksi hakkama saama.

Möödus üle pooleteise aasta, kuid Kalmi pensioni saamise küsimus polnud ikka veel lahendust leidnud. Endiselt pidi ta saatma tõendusmaterjale küll Valga rajooni TK sotsiaalkindlustuse osakonnale, küll Eesti NSV Sotsiaalkindlustuse Ministeeriumile. Viivitamist põhjendati sellega, et püütakse selgitada pensioni määramise võimalusi. 19. oktoobril 1956. aastal saatis Valga rajooni TK sotsiaalkindlustuse osakond Kalmile kirja (nr 141), milles paluti Kalmi pensionitaotluse asjus ilmuda hiljemalt 24. oktoobriks osakonda, et välja selgitada tema palgaline töötamine ja kindlaks teha tema vastavus pensioni saamise õigustele riikliku pensioniseaduse alusel. Lisaks eelnevale saadeti Kalmile sama aasta 15. detsembril Valga rajooni TSN Täitevkomitee sotsiaalkindlustuse osakonnast kiri (nr 147), kus teatati, et Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskariiv soovib teada Kalmi perekonnanime Sangaste mõisas töötamise ajal. Probleem oli selles, et arhiivides puudusid dokumendid Kalmi kohta.

Kalm ei jõudnudki pensioni ära oodata. Väsimate ning tulihingelise sordiaretaja ja seleksionääri elutee katkes 1957. aasta septembris. Kalm oli siis 65aastane. Ta maeti Sangaste kalmistule.

Tunnustus

Kalm pälvis rukki seemnekasvatuse ja sordiaretuse eest üksteist auhinda. Nõukogude ajal sai ta Tartu maatulunduse ja käsitöö näitusel 1940. aastal kõrgema auhinna.

1943. aasta 24. märtsil teatas seemnekasvatuse ja taimekaitse osakond Kalmile, et tema poolt näitusele saadetud talirukki 'Sangaste' tunnistati III, kaalikas 'Rootsi kollane' II ja rabarber 'Cyclop' II auhinna vääriliseks. Auhinnaks määrati 50 riigimarka ja 150 kg kaalisoola. Kuigatsi valla põllumajandusnäituse komitee tunnustas 17. oktoobril 1948. aastal Kalmi tera- ja aedviljakultuuride väljapaneku eest.

Väljapaistvate töötulemuste eest sotsialistliku põllumajanduse arendamisel autasustati Kalmi

1955. aastal NSV Liidu põllumajandusministri käskkirja ning vene puuviljandusteadlase ja sordiaretaja Ivan Vladimirovitš Mitšurini 100. sünniaasta juubelimedaliga. Sellise kõrge tunnustuse vääriliseks said ainult vähesed.

Kolhoos Stalini Tee pälvis näitustel Kalmi aretatud õunasortide ning sööda- ja kõögiviljakultuuride eest viis esimest auhinda.



Constance Kalm 1956. aastal Kuiksillal oma katsete juures. EPM: FP 148:26.

Kokkuvõtteks

Constance Kalmi elu ning tegevus oli väga tihedalt seotud Sangaste mõisa ja selle ümbrusega. Tema elutööks kujunes sordiaretus. Eriliselt tuleb esile tõsta pikaajalist ja hästi toiminud koostööd Sangaste krahv Bergiga talirukki 'Sangaste' aretamisel, kasvatamisel ja levitamisel Eesti Sordiparanduse Seltsi kaudu nii kodu- kui välismaal aastail 1913–1938 ning tegelemist talirukki aretustööga Kuiksilla talus. Kalm tegeles lisaks teraviljadele paljude põllu- ja aiakultuuride aretamise ning selektsiooniga ligi 45 aastat, tehes koostööd mitmete sordiaretusjaamade ja teadlastega.

Kalm oli Eestimaal esimene, kes 1919. aastal konstrueeris külvimasinale

markööri ja võttis kasutusele ruutpesiti külvamise meetodi. Tema algatusel hakati 1923. aastast kasutama ja sordiaretuses juurutama rukki vegetatiivse paljundamise meetodit, mis võimaldas ühest terast aastaga saada 16 000 tera. Samast aastast alates asuti Kalmi ettepanekul mõisa katsepõldudel rukki peresid tippima peenarde asemel 50x15 cm ribadena, et oleks parem korraldada vaatlusi, ridade vahel mugavam liikuda ja tõhusam umbrohtusid hävitada.

Tänu Kuiksilla tallu rajatud aretusaiale säilis 'Sangaste' rukki aretusmaterjal, sest 1944. aasta sõjakeerises hävisid Sangaste mõisas asunud aretusjaama katsepõllud koos aretusmaterjaliga.

Kasvatades Kuiksilla talus lisaks rukkile sordipuhtaid põllu- ja aiakultuure, levitas Kalm neid ümberkaudsetele talupidajatele. Ta arendas ja tõstis ausse eesti talupidamiskultuuri ning aitas tublisti kaasa kohalikule maaelu edendamisele. Raskel ja keerulisel kolhoosiajal aitas Kalm ülal hoida maarahva vaimsust ja omal viisil säilitada Eesti põllumajandust. Kalm oli oma töösse fanaatiliselt armunud inimene, kes pidas eriti armsaks rukkiaretust.



Constance Kalm ja rukkipudelid näitusel Sangaste valla Lossiküla Lossitoas 2005. aastal.

Foto: M. Linnamägi.

Käsikirjad

Kalm = Constance Kalmi materjalid Mari Ann Tungla erakogus.

Kübar, Harri. Bergid. Kes on kes. 8 lk. Erakogu.

Kirjandus

Бабурина, И. 1955. Почта президента Академии наук. // Советская Эстония № 103.

Gailan, Herbert 1958. Kolhoosnikute pensioneerimisest ja abistamisest. Tallinn.

Jänkimees 1938. Eesti taluperenaine Sangaste krahvi jälgedes. // Uus Eesti nr. 327,

29. november.

Kahk, Juhan. 1992. Sangaste „Rukkikrahv“ Berg. Fr. v. Bergi Fond, Tallinn.

Kübar, Harri 2005. Rukkikrahv 160, Sangaste rukis 130. // Maaleht nr 26, lk 18–19.

Laur jt = Laur, Mati; A. Pajur; T. Tannberg 1997. Eesti ajalugu II. Tallinn.

Lillak, Rein 2003. Eesti põllumajanduse ajalugu. Tartu.

Pill, Mihkel 1940. „Jõgeva Sordikasvanduse“ kahekümnendaks aastapäevaks. // Agronoomia nr 8, lk 598–608.

Pill, Mihkel 1977. 'Sangaste' rukis. // Maaviljeluse ja Maaparanduse Teadusliku Uurimise Instituudi Teaduslike tööde kogumik nr 38, lk 11–30.

Pilt, Vello 2005. Tuntud ja tundmatu krahv Berg. // Elu Kiri nr 6, lk 60–63.

Pung, Aarne 1966. Põllumajandusloomade aretus. Tallinn.

Tamm, Rudolf 1935. Sangaste krahv ja tema rukis. // Postimees nr 44.

Tomson, Ülle 2007. Maarahva mõtteid eilsest, tänasest ja homsest. Lossiküla. // Valgamaalane, 9. juuli.

Tupits, Ilme 2005. 'Sangaste' rukis 130. // Jõgeva Sordiaretuse Instituut – 85. Teaduslikud tööd IX. Sordiaretus ja seemnekasvatus. Jõgeva, lk 63–68.

Õispuu, Silvia (koostaja) 1992. Eesti ajalugu ärkamisajast tänapäevani. Tallinn.

Veebiressursid

http://www.iluskodu.ee/konkursid/Võitjad_2007_ettelugemiseks.pdf
(23.05.2011)

<http://www.kuiksilla.ee/sunnikodu.html> (19.04.2011)

Eesti esimene naisloomaarst doktor Tiiu Koplus

MARINA AUNAPUU

Eesti Maaülikooli professor



Tiiu Koplus. 1965.

Tiiu Koplus (sünd Otilie-Therese Markus) sündis 10. jaanuaril 1901 aastal (vana kalendri järgi 28.12.1900) Valga linnas, käsitöölise perekonnas. Tema isa, Johan Markus (6.12.1862–02.07.1942) oli tisler Valga linnas. Ema, Emilie Markus (20.04.1878–14.06.1959) oli kodune proua. Perekonnas oli peale Tiiu veel kaks last – tütar ja poeg. Vend Erich töötas samuti käsitöölisena (tislerina) Valga linna tööstuses. Õde Hedvig oli kodune. Õde oli tunnistatud II grupi invaliidiks, ta abistas ema kodustes töödes ja elas vanematekodus.

Tiiu Kopluse lapsepõlv ja õpingute algusaastad möödusid Valga linnas. Gümnaasiumi lõpetas ta aga Tartus, Žilova eragümnaasiumis, kuna 1917. aastal gümnaasium Valgas ei töötanud. Pärast gümnaasiumi lõpetamist astus noor neiu

1919. aasta teisel semestril vabakuulajana Tartu ülikooli loomaarstiteaduskonda. Pärast matemaatika ja ladina keele täienduseksamite sooritamist võeti ta vastu TÜ loomaarstiteaduskonda, mille ta lõpetas 6. veebruaril 1925. aastal.

Koplus oli esimene eestlanna, kes sai loomaarsti diplomi. Juba viiendal kursusel töötas tragi neiu abiteenistujana Tartu ülikooli seerumilaboratooriumis. Selles loomaarstiteaduskonna juures töötavas laboris omandas ta esialgsed teadmised bakterioloogias ja seroloogias. Samal ajal töötas ta ka piimanduse laboratooriumis Ferment, kus tegeldi piimhappe kultuuridega. 1938. aastal abiellus ta Valter Koplusega ja koos elati kuni 1945. aastani. Abielu lahutati 1958. aastal. Lapsi abielupaaril ei olnud.



Pärnu tennisevõistlusest osavõtjad (Tiiu Koplus vasakult 12.).

Pärast ülikooli lõpetamist töötas Koplus kuni 1941. aastani Riiklikus Seerumi Instituudis. Aastatel 1940–1941 oli ta valitud Maatöölise Ametiühingu sekretäriks. See maksis kätte Saksa okupatsiooni ajal, sest siis vallandati ta töölt kui aktiivne ametiühingutegelane. Keegi esitas tema kui aktiivse kommunisti peale kaebuse ning ta kuulati üle Saksa julgeolekus. Juhuse tõttu oli aga tema ülekuulajaks kohalik tuttav, mistõttu jäi Koplus vabadesse.

Okupatsiooni ajal töötas Koplus suviti Tartu Maakonna peaveterinaararsti dr Veepere juures sigade punataudi vastaste kaitsepookimiste läbiviimisel. Uuesti pöördus ta veterinaarteenistusse tagasi 1944. aasta 1. oktoobril, asudes tööle Tallinna Veterinaarbakterioloogia laboratooriumisse. Tagasi Tartusse ta ei soovinud tulla, sest Tartuga olid seotud kurvad mälestused. Kuna aga Tartu Riikliku Seerumi Instituudi personal oli Eestist lahkunud koos sakslastega, suunati ta Veterinaariavalitsuse kaudu (sm Reiman) ikkagi tööle Tartu laboratooriumisse. Talle sai osaks raske töö – tuli reorganiseerida Riikliku Seerumi Instituuti, mille sakslased olid evakueerinud Saaremaale. Instituut oli saanud pommitabamusi ning mingisugustki vara alles ei olnud. Alates 1. oktoobrist 1944 kuni 9. novembrini 1945. aastal töötas Koplus Tartu Seerumi Instituudi direktori kohusetäitjana ja seejärel kuni 1. oktoobrini 1955. aastal oli ta seerumi osakonna juhataja. Öhtuti töötas ta koos teistega

purustatud linna taastamisel, samuti tuli sügisel käia abistamistöödel majandites.

Loomaarst Koplus on loonud on mitu veterinaarravimit. 1958. aastal alustas ta katseid hemamiiniga. Preparaati valmistati sea verest ja veise maksast ning ta sisaldas aminohappeid, vitamiine, erinevaid mineraalaineid. Hemamiini kasutati loomakasvatuses loomade juurdekasvu suurendamiseks, samuti haiguste profülaktikaks ja raviks. Samal aastal alustati laboratooriumis katseid ka teise preparaadiga – laktamiiniga, mis kujutas endast laktobakterite kultuuri. Katsete tulemusena selgus, et preparaat sobib hästi põrsaste, vasikate ning lindude mao- ja sooltehaiguste raviks. Eesti NSV Põllumajanduse Ministerium andis mõlemale preparaadile ratsionaliseerija tunnistuse nr 86 (30. juulist 1965). 1964. aastal Tallinnas korraldatud näitusel „Keemia



Tiiu Kopluse loomaarsti diplom.

36

Palgaleht

Tartu ülikooli loomaarsti laboratooriumi abistajate peale

Oktoober 1923 a.

Nimed	Aastaga uud	Kuupäev maksat	Vajamandid üks	P.	Alkuni raha nähtu saamine üle
<i>Stud. med. vet. Otilie Markus</i>	<i>Oktoober kuu 1923.</i>	<i>3000.</i>	<i>3000</i>	<i>—</i>	<i>Kõrmtuhtat maksu katta saamine O. Markus</i>
<i>Koplu</i>	<i>—</i>	<i>—</i>	<i>3000</i>	<i>—</i>	

Kõrmtuhtat maksu

Nr. 263

19 okt. 1923.

*Suurem lasku saamine
Dr. K. K. K. K.*

Tiiu Kopluse palgaleht.



Tunnistus nr 100: vaktsiini *E. coli hemolyticus* juurutamiseks sigade tursetõve profülaktikas.



Tiiu Koplus uisutamas. 1951.

rahvamajanduses“ sai Tiiu Koplus hema-
miini ja laktamiini preparaate esitamise
eest esimese järgu diplomi.

Kolmandat Kopluse loodud preparaati
kasutati sigade tursetõve vastu. 21. oktoob-
ril 1966 andis Eesti NSV Põllumajanduse
Ministeerium Koplusele ratsionaliseerija
tunnistuse nr 100 preparaadile *E. coli he-
molyticus* – vaktsiin sigade tursetõve pro-
fülaktikas.

Seerumilaboratooriumis toodeti teisi-
gi vaktsiine: polüvalentset kolivaktsiini,
immunogeeni, polübakterilist vaktsiini
sigadele. Vaktsiinidega varustati kogu va-
bariiki ja täideti ka kaugemalt tulnud tel-
limusi. Töö oli raske ja aeganõudev, sest
vaktsiine tuli valmistada käsitsi. Koplus
õpetas hemamiini ja laktamiini valmista-
mist teistele veterinaararstidele, juhen-
did valmistamise kohta saadeti ka teistes-
se liiduvabariikidesse.

Tiiu Kopluse nimi oli kantud Põllu- ja
Metsamajanduse Teadus-tehnilise Ühingu
Tartu auraamatusse. Organisatsiooni pa-
rimate liikmete nimed kanti auraamatus-
se üldkoosolekul nõukogu ettepanekul.
Dr Koplus oli pärast veterinaariprofesso-
reid Johannes Kaardet ja Julius Tehverit
kolmas loomaarst, kelle nimi kanti auras-
matusse. 12. juulil 1965. aastal omistati
Koplusele Eesti NSV teenelise veterinaar-
arsti nimetus.

Kopluse viimane töökoht oli Tartu
Rajoonidevahelises Veterinaarlaboratoo-
riumis, sealt läks ta 5. juunil 1967. aastal
pensionile. Iseloomult oli ta väga kan-
gekaelne ja põhimõttekindel. Kui mõni
asjaajamine või nõudmine talle ei meel-
dinud, ütles ta seda otse välja. Tartu ra-
joonidevahelise laboratooriumi juhataja
dr Bezanitski ei soovinud, et Koplus lä-



Tööl seroloogia laboratooriumis. 1961.

heks pensionile. Veterinaararsti töö laboratooriumis on väga spetsiifiline ja uue inimese koolitamine võtab palju aega. Lõpuks läks juba päris suureks sõnasõjaks ja juhataja seisis kabinetis ukse peal, et mitte lasta dr Koplusel ruumist väljuda. Seepeale teatas Koplus, et järgmisel päeval ta enam tööle ei tule, ja väljus ruumist akna kaudu (arstide ruum asus laboratooriumi esimesel korrusel).

Sportimisele kulus Kopluse elus alati palju aega ning ta tegi seda rõõmu ja innuga. Ta oli väga hea võimleja, staažikas tennisemängija ning suusataja. Võimlemisega tegeles Koplus aastakümneid, säilitades pikkade aastate jooksul hea painduvuse, vastupidavuse ja rütmitunde. Veel väga kõrges eas mängis ta tennist ja osales pidevalt ka tennisevõistlustel. Aastatel 1964–1967 autasustati teda mitme Pärnu spordikomitee diplomiga kui kõige vanemat võistlustel osalenud tennisemängijat. Ja veel kaheksakümnendate aastate alguses võis näha teda Tähtvere pargi suusaradadel. Tavaliselt tegi ta pargis 4–5 suurt ringi ja tuli rõõmsameelsena koju.

Koplus elas samas majas, kus asus Tartu Rajoonidevaheline Veterinaarlaboratoorium, ja suhtles kuni surmani tihedalt oma kolleegidega.

Tiiu Koplus suri 23. aprillil 1987. aastal ja on maetud Tartus Raadi kalmistule.

Kirjandust Tiiu Kopluse kohta

Aunapuu, Marina 2001. 100 aastat Eesti esimese naisveterinaararsti sünnist. // Eesti Loomaarstlik Ringvaade nr 1, lk 34–36.

Edasi 1964, nr 28 (44368) 8. veebruar.

Ernits, Enn 2005. Koplus, Tiiu. // Eesti teaduse biograafiline leksikon. 2. köide Kj–M. Koostanud Teadusajaloo ja Teadusfilosoofia Eesti Ühenduse autorite kollektiiv, peatoimetaja K. Siilivask. Tallinn, lk 64.

Kristal, T. 1986. Eesti esimene naisveterinaararst 85aastane. // Sotsialistlik Põllumajandus 2, lk 40.

Puuviljandusteadlane ja sordiaretaja Heljo Jänes

KALJU KASK

Põllumajandusdoktor

Heljo Jänes (aastani 1971 Serm) sündis 10. detsembril 1946 Järva-Jaani vallas Kuksema külas. Tema vanemad olid pärit Narvast, kus isa töötas Kreenholmi vabrikus poolmeistrina ja ema oli kangur. Mõlemad olid edasipüüdlikud inimesed, isa käis pärast tööd ja vabadel päevadel Narva-lähedases turbarabas labidaga lisa teenimas ja just paar aastat enne Teise maailmasõja algust jõudsid nad Jaanilinnas endale maja valmis ehitada. Algas sõda, isa oli just selle viimase aastakäigu mees, kes enam mobilisatsioonikohustuse alla ei kuulunud. Ema tervis oli pärast poja kaotust (Heljo vend suri lapsena difteeriasse) tugevalt halvenenud, tekkis tuberkuloos ja ta oli palju haiglates. 1944. aasta jaanuaris, seoses Nõukogude armee pealetungi ja sakslaste taganemisega kästi Narva elanikel linnast lahkuda. Kaasa sai võtta ainult nii palju asju, kui ise kanda jõudsid.



Heljo Jänes Polli katseaias. 1996. EPM FP 741:1091.

Praktiliselt jäi maha kõik. Heljo vanemad jõudsid oma rännakuga Järva-Jaani. 6. märtsil pommitas Nõukogude lennuvägi Narva maatas. Pärast sõja lõppu nad enam tagasi ei läinud, sest ema tervis halvenes ja ta suri, kui Heljo oli 10aastane. Edaspidi kasvas isa tütar üksinda. Heljo on oma Narvasse ulatuvaid juuri alati oluliseks pidanud ja end selle linna tegemistega kursis hoidnud.

Järvamaa sai Heljo sünnipaigaks. Koolitee viis Järva-Jaani 7klassilisse kooli (hiljem Järva-Jaani keskkool) (1954–1963) ja sealt Jänedas sovhoostehnikumi, mille ta lõpetas 1967. aastal. Kuid talle oli oluline saada ka keskkooli diplom, sest idanema oli hakanud soov õppida edasi Tartu ülikooli bioloogia osakonnas. Nii lõpetas ta Jänedas õpingutega paralleelselt ka Paide kaugõppekeskkooli ja lõpetas selle samuti 1967. aastal. Jänedas kooli järel suunati Heljo Jänes Abja sovhoosi põllundusbrigadiriks. 1969. aastal astus ta Tartu Riikliku Ülikooli bioloogia osakonda, mille lõpetas 1974. aastal bioloog-biokeemikuna.

Polli uurimisasutus, mis sel ajal kandis Eesti Maaviljeluse ja Maaparan-duse Teadusliku Uurimise Instituudi puuviljanduse osakonna nime, vajaski parasjagu biokeemikut. Moskvas NSVL Teaduste Akadeemia Taimefüsioloogia Instituudis aspirantuuri lõpetanud Arvo Veidenberg oli jätkanud Pollis loo-tustandva uurijana õunapuu vegetatiivaluste aretamist, mida varem oli teinud pensionile jäänud Jakob Palk. Kuid Veidenberg jätkas ka Moskvas alustatud õunapuu valkude ja isoensüümide uurimist. Jäneses töö oligi paljude aastate jooksul nende määramine laboratooriumis.

1980. aastal sai Polli aspirantuurikoha ploomikasvatuse alal. Sobivat kan-didaati ei olnud kerge leida. Võimeka uurijana nähti Jäneses, kelle veenmine ei läinud kergesti.

Jänes oli väga ettevõtlik. Ta kasutas oskuslikult oma teema „Eesti uute ploomi-sortide talvekindlus“ uurimisel Veidenbergi muretsesud T ehhoslovakkia külmu-tusagregaati, mille oli sobivaks ehitanud inseneriametis olnud Evald Kukk. Valitud metoodika andis usaldusväärseid andmeid. Koos juhendajaga kirjutatud teadusar-tikkel võeti vastu Hollandi kuulsa Elsevieri kirjastuse ajakirja Scientia Horticultu-ra. See oli esimene kord, kui see ajakiri avaldas Eesti teadlaste uurimuse.

Jänes sai erakordselt edukalt hakkama ka aiatööde korraldamisega ja välikatse-tega. Pärast aspirantuuri lõpetamist tuli tal hakata seniste kirsi- ja ploomiteadurite Arthur ja Eevi Jaama abilisteks. Pikapeale omandas Jänes vajalikud teadmised ja oskused. Oli selge, et lõpuks tuleb pensionile jäävate teadurite töö üle võtta. See ei toimunud korraga, vaid järkhaaval. Jaamad otsustasid pensionäridena tööd jätkata omaette „peremeestena“ Jõgeva nädissovhoosi Kaarepere osakonnas. Selleks kas-vatasid nad Pollis ette istutusmaterjali, millega rajasid aiad. Lühidalt öeldes oli nen-de aedade saatus järgmine. Esiteks oli tegemist endiste talumaadega, mis Eesti taas-iseiseisvumisel omanikele tagasi anti. Teiseks tegid Jaamad vale valiku: Jõgeva on tuntud Eesti ühe kõige külmemate talvedega paigana, mistõttu üsna peagi ilmnesid suured talvekahjustused. Nii ei olnud neil oma ettevõtmisest kuigi pikalt rõõmu.

Jänese teadmised ja oskused kasvasid samal ajal kiiresti. Temast sai juba enne sajandivahetust silmapaistev kirsi- ja ploomiasjatundja. Ta jätkas ka aretustööd, mis – küll üsna pika aja järel – andis häid tulemusi.

Teaduskraadi kaitsmine jäi toppama. Nõukogudeaegne süsteem lõpetati Eesti taasiseseisvusega. Uus kraadide kaitsmise kord ei juurdunud nii kiiresti. Jänese puhul tuli see lõpuks kasuks: temal lubati kaitsta filosoofiadoktori kraadi. See toimus aastal 1996 Eesti Põllumajandusülikooli (praeguse Eesti Maaülikooli) nõukogus. Polli uurimisasutusele oli see väga tähtis sündmus.

Jänes kujunes samm-sammult väljapaistvaks teadlaseks. Vanemate kolleegide nõudliku silma all arenes ka ingliskeelsete artiklite kirjutamise oskus. Polli teadlased on avaldanud artikleid mitmes tunnustatud välismaa ajakirjas, mistõttu Pollit tunnustati ka rahvusvahelistel hindamistel ja anti raha teadusuuringuteks. Oli ka uurimisasutusi, mis jäid nõutud tasemega artiklite puudumise tõttu ilma rahastamiseta.

Legendaarse töökuse kuulsus on Jänest saatnud kogu Pollis töötamise aja. Enamasti sõidab ta jalgrattaga kodunt (Karksi-Nuiast) tööle tund aega varem, vaatab üle tööarvutisse tulnud kirjad, vastab, kui vaja ja suundub otse aeda, kus on üsna avar aiamaja tööriistade tarbeks. Tööd on tavaliselt palju, sageli tuleb asuda kohe tegutsema kas labida, sae või oksakääridega. Luuviljaliste katseaias on 155 ploomi- ja kirsisorti, lisaks arvukalt aretisi, mis kõik vajavad hoolitsemist ja katseandmete kogumist. Aias on ka pookealuste katsed.

Kui ülemusel oli vaja midagi arutada (ajal, kui mobiiltelefoni veel polnud), tuli Jänes aiaist õige puu juurest üles otsida ja seal asjad korda ajada. Mahukama kirjatöö puhul külastas teadur siiski ka tööruumi. Aega tuli hoolega arvestada, sest Jänesel oli iga minut väga kallis. Tema nõu vajasid, ja vajavad ka praegu, aeg-ajalt ka nooremad kolleegid, eriti oma ingliskeelsete artiklite vormistamisel.

Polli aedu külastavad paljud nõustamist vajavad inimesed. Kirsi- ja ploomiaed on üks ligitõmbavamaid paiku. Nõupidamiste ja õppepäevade ajal, kui kirsid-ploomid on küpsed, korraldab Jänes koos abilistega aiamaja (mida nimetatakse ka Jaama-hooneks) juures luuviljasortide näitust, kus kõike saab hinnata, maitsta ja kõhu täis süüa. Nii saavad võhikudki sordid selgeks ja kauaks meelde jäävad teadmised, missugune neist oli suur, väga ilus või kõige maitavam.

Nagu kõik Polli teadurid, esineb ka Jänes aeg-ajalt loengutega aiapidajatele. Sügiseti on Polli teaduritel pidada pomoloogiaalased loengud Eesti Maaülikooli aianduseriala magistrantidele. Jänes on kirjutanud ka mõned populaarteaduslikud raamatud ploomidest ja kirssidest.

Rääkimata on Heljo Jänese sordiaretustegevus. Algas see perekond Jaamade abistamisest. Jaamadel jäi mõnigi töö pooleli, mis tuli Jänesel lõpetada. Näiteks olid Jaamad külvanud hulga maguskirsipuu seemet, kuid see oli päris aretustöö algus. Jänes valis ja katsetas seemikuid ning vormistas ametlikult kolm maguskirsipuu sordikandidaati. Nad said sordinimedeks 'Elle', 'Ene' ja 'Irma'. Jänese osalus

nende sortide autorluses on igatühe puhul 80%. Nende aretamise algus langes ajavahemikku 1970–1981, sorditunnistused anti välja 2010. ja 2011. aastal ('Elle'). Seega kulus lõpptunnistuste saamiseni 30–40 aastat. 'Anu' on maguskirsipuu sort, mille autor on Jänes üksinda. Ta kogus lähteseemne 1984. aastal, sorditunnistuse sai aga 2011. Seega läks 27 aastat. Ka Jänesel on pooleli mõnigi aretustöö, mis tuleb tema järglasel lõpetada.

Jänes aretatud maguskirsisort 'Elle' kuulub kõige varem valmivate hulka – küpseb juunis. 'Irma' ja 'Anu' on aga hilised: nad saavad söömisküpseks kuu aega hiljem; siis on teised sordid juba koristatud. Mustjaspunane 'Anu' on suur kirss, mis meelitab peale kauni välimuse ja hea maitse ka ohtra saagiga. 'Anu' ja 'Elle' kuuluvad Eestis kasvatamiseks soovitatud sortide nimekirja.

Üle kolmekümne aasta on Jänes ploomisorte katsetanud. Nii tema eel ploomikasvatust uurinud abielupaar Jaamade ja veelgi varem Julius Esloni töö on palju teadmisi andnud, kuidas Eestis häid ploomisorte saada. Aretustöö on toimunud põhitegevuse kõrvalt. Ka Jänest on uute sortide loomine ahvatlenud. Pollis teatakse kahe aretise nime: 'Kaidi' ja 'Villu'. Aeg-ajalt on neid väga lootustandvatena esile tõstetud. Praegu neil veel sorditunnistust ei ole. Nagu näha eelpool kirjeldatud maguskirsisortide saamisloost, on üsna loomulik, et tulebki katsetada aastakümneid: Eesti talved on sageli karmid ja otsust ei saa teha kergekäeliselt.

Muidugi tekib küsimus, millega tegeleb Heljo Jänes peale oma pingelise kutsetöö. Sealt tuleb hulk üllatusi. Üle kahekümne aasta on ta huvitatud vene 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse poeetide elust ja loomingust. Selle perioodi kohta on tal kogutud palju materjali. Kui jutt läheb Eesti kirjanike ja kultuuritegelaste peale laiemalt, siis peab vestluskaaslasel olema põhjalikke teadmisi, muidu ei saa jutust asja. Jänes on palju lugenud ja ta teab tohutult üksikasju. Kuid Jänes tunneb hästi ka sporti. Üksvahe olid rahvusvahelised tenniseturniirid tema erilise huvi vaateväljas. Olulisematel Kadriorus peetavatel rahvusvahelistel turniiridel püüdis ta võimaluste piires ise ka kohal olla. Üle kümne aasta oli ta oma lemmiktennisisti, Belgia päritolu Justine Henini innustajate klubi liige. Jänesel on kodus aastaid olnud koerad, ikka kas bokserid või rotweilerid. On praegugi üks, kes üritas algul end igal võimalusel maksma panna ja kelle taltsutamisega oli perel tükk tegemist.

Heljo ja Arnold Jänesel peres on poeg Olavi. Juhtus nii, et käbi ei kukkunud kannust kaugele, selles mõttes, et poeg on sama töökas kui vanemad. Olavi õppis juristik, tal on töökohad ühtaegu nii Tallinnas kui ka Tartus. Teades oma ema reisi- ja ajaloohuvi, korraldab poeg talle sageli mõne põneva reisi, olgu siis Lirimaaale, Itaaliasse või mõnda teise huvitavasse kohta. Kõik linnad, lossid ja vaatamist vajavad paigad on täpselt kavandatud.

Aeg voolab paratamatult ühes suunas. Päril kindlat otsust ei ole veel olnud, aga mitmel korral on Jänes rääkinud pensionile minekust. Kuigi töökaaslastele ei meenu varasemast ühtegi juttu haigustest, siis viimasel ajal on südamehädad piiranud tugevamat töötempot. See tähendab, et lähiaastatel on põhjust elumuudatuseks.

Lüpsivõistlused edendasid lüpsimeisterlikkust

AIMUR JOANDI

Agronoom ja talunik

Inimesed on pidanud lüpsiloomi aastatuhandeid, et saada toiduks piima, võid, juustu, sõira, kumõssi jms. Selleks vajalike tööde tegemisel toetuti põlvest põlve isadelt-emadelt omandatud kogemuslik-kaemuslikele teadmistele. Põlde hariti kuni 20. sajandi esimese pooleni põhiliselt veoloomade jõul ja maatevõtetes lüpsiti käsitsi veel 1960. aastate algul. Seejärel koondati väikestes talulautades asunud majandi karjad suurfarmidesse. Käsitsilüpsi asendasid masinaga kannulüps, torusselüps jms. Nüüd on paljudes eesti piimakarja lautades kasutusel lüpsirobotid. Vanemad maainimesed aga lüpsid oma isiklikke lehmi käsitsi veel 1990. aastate lõpul.

Järgnevas antakse ülevaade Eesti kirjasõnalise lüpsiõpetuse algusest ajalehtede, raamatute ja teiste trükiste kaudu. Piimakarjapidamisest sai Eesti talu ja seega kogu põllumajanduse alustugi. Taludest viidi piim meiereidesse, kus see töödeldi võiks ja juustuks, vähesel määral tehti hapukoort ja kohupiima. Kuna Eesti meiereid tootsid enamjaolt eksportvõid (90 %), olid nõuded piima kvaliteedile kõrged. Et meiereisse jõuaks kvaliteetne piim, oli tarvis tõsta lüpsimeisterlikkust, mille tagamiseks hakati alates 19. sajandi teisest poolest korraldama lüpsikursusi ja -võistlusi.

Ajakirjandusliku nõuande algus

Ammu teada tõde on, et lüpsiviisist oleneb piima puhtus, mis omakorda mõjutab oluliselt või headust. Õige lüpsiviis suurendab pealekauba lehma piimaandi.

Perno Postimees annab teada oma ilmumise esimese, 1857. aasta viiendas numbris, et lehma piimaannile mõjub soodsalt, kui anda talle hommikul vara enne söötmist kolm loodi¹ pulbriks tambitud *wenkelit*² ja kolm loodi peenestatud tilliseemneid poole toobi leige vee sees (Perno Postimees 1857).

Üks esimesi uuema lüpsitehnika õpetajaid oligi Johann Voldemar Jannsen.

1875. aastal kirjutas ta Eesti Põllumehes, mille väljaandja ja toimetaja ta

¹ 1 lood = 12,797 grammi.

² sks k *Fenschel* – apteegitill.

ise oli, pikema õpetusloo „Lüpsmisest“, toonitades, et kõige tähtsam on udar tühjaks lüpsata, sest lõpupiim on kõige rammusam. Ka kirjeldas Jannsen seal pigistuselüpsi, laites venituslüpsi. (Jannsen 1975).

Viis aastat hiljem, 1880. aastal, selgitas Jannsen artiklis „Lehma piima and“, et toodang sõltub suurel määral oskusest: „Hooletu lüpsmine võib aega mööda kõige parema piimalehma ära rikkuda nii, et peremees arugi ei saa, miks lehm ikka vähem ja vähem piima hakkab andma...“ (Jannsen 1880: 69–71).

1885. aasta veebruaris avaldas Kündja pikema kirjutise „Lehma lüpsmisest“, milles tõdeti:

Kauaaegse sandi ja hooletuma lüpsmise juures lehma piimaand väheneb, ka igasugused udarahaigused tulevad sellest [...] udar on vaja tühjaks lüpsata, sest lüpsi lõpul saadud piim on kolm korda rasvasem [...] õpeta tulevast lehma juba vasikast peale, et ta ennast käega katsuda laseb, silita tal sageli udarat. Kõlvatu ja koguni põlastav on lehma tõugata, lüüa [...] lehm peab juba seda inimest tundma ja armastama, kellele ta oma piima hea meelega kätte annab, seepärast peab üks ja seesama inimene neidsamu lehma lüpsma. (Kündja 1885)

1886. aastal kirjutati Meelejahutajas, et meelitamise läbi võib lehma palju paremini piima andma sundida kui valjuse läbi. Neile lehmadele, kes piima kätte ei anna, võivat hästi õrnalt (*hellasti*) pulgaga sarvede pihta lüüa (Meelejahutaja 1886: 14).

1892. aastal Sakala Lisas avaldatud kirjutises rõhutati, et tähtis on lehma lüpsata hoolikalt alates esimesest lüpsikorrast. Siis ei tohi ka noore loomaga karmilt ümber käia: „ainult õrnalt ja mahedate sõnadega ning ära löö ega tõuka teda kunagi“ (Sakala Lisa 1892: 39–40).

1905. aasta Majapidajas tutvustas Ed. Pent lühidalt Taanis levinud dr Hegelundi soovitusi enne lüpsi udarat masseerida (vt Pent 1905: 254–257). 1916. aastal kirjutas Kristjan Sink ajakirjas Talu: „Lehma võib lüpsata heaks, ütlevad vilunud ja osavad karjapidajad [...] lüpsi algul võib piimas olla ainult 0,6 %, lõpupiimas 9 % või isegi 10 % rasva...“ (Sink 1916: 147–148).

Esimesed lüpsiõpikud

1887. aastal ilmus Tallinnas „Lühikene õpetus karjapidamisest“, mille lehekülgedel kirjeldatakse ja soovitatakse uuemat pigistuselüpsi:

Lüpsja peab udara juurest kaunis õrnalt sõrmedega nisa ümbert kinni võtma, tasa ja kergelt piima välja vajutama, aga mitte nisa sõrmede vahel pigistama ja ülevalt allapoole kiskuma [...] iga lüpsja jaoks saagu üks osa lehma antud, mis tema alati lüpsma peab. (Lühikene õpetus 1887: 15–16)

1894. aasta 12. juunil pidas Mihkel Kampmann Sürgaveres Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsi koosolekul kõne, selle trükk on esimene põhjalikum eestikeelne lüpsiõpik. Väljaandes antakse soovitusi ja õpetusi, kuidas lüpsata mitte vanaviisi venitades, vaid pigistades. Raamatu lõpus

loetletakse 12 punktis nn lüpsiseadused. (Kampmann 1894).

1895. aastal ilmus Pärnu loomatohtrilt Aleksei Ollinolt pikem, 111-leheküljeline „Piimatalitus ja heade piimalehmade kasvatamine“. 1901. aastal ilmus Soomes Kurkijoe Kõrgemas Põllutöökoolis hariduse omandanud Hans Schulzenbergi 160leheküljeline „Karjakasvatuse õpetus“ ning 1913. aastal samuti Kurkijoe lõpetanud karjakasvatuseinstruktori Karl Illimari sulest 79leheküljeline „Ühenädaline karjakasvatuse-kursus“. Nimetatud väljaannetes kirjeldatakse lüpsiviise ja -tehnikaid paaril leheküljel. Järgmise, Taani õpetusele rajaneva lüpsiraamatu „Lühike lehmälüpsmise-õpetus“, mida võib tegelikult nimetada teiseks eestikeelseks lüpsiõpikuks, avaldas 1913. aastal Soome Harju Põllutöökooli haridusega karjakasvatuseinstruktor Jüri Johannson. Raamatus on selgitatud põhjalikult udara anatoomilist ehitust ja piima teket selles, Taani loomaarsti Hegelundi ja põllutöökooli juhataja Söndergaardi soovitusi udara massaažiks ja tühjakslüpsiks ning tutvustatud tähtsamaid udarahaigusi ja nende ravi. Õpetusi täiendasid üheksa fotot õigetest lüpsivõtetest jms. See raamat ületab põhjalikkuse poolest kõiki eelnevaid.

Hiljem on lüpsiõpikuid avaldanud või tõlkinud August Olt 1921. aastal, Abel Käbin 1930. aastal, Mart Järvik 1940. aastal jt.

Nõukogude ajal õpiti ja õpetati õigeid lüpsivõtteid põllumajanduskoolide õppeprogrammides ette nähtud käsiraamatute ning võistlusmäärustike järgi.

Uute lüpsivõtete praktiline õpetamine

20. sajandi algul olid paljud Eesti noored – Ado Johanson, Aleksander Eizenschmidt, Jaan Mägi, Peeter Kallit, Christian Arro jt – omandanud põllumajandusliku erihariduse välismaal: Soomes, Saksamaal, ka Venemaa sisekubermangudes avatud põllutöökoolides, samuti ülikoolides.

Vajalikku haridust anti ka tütarlastele, näiteks Marie Sapas korraldas oma isakodus, Abja lähedal Liplapi talus alates 1910. aastast kursusi, kus tulevas-tele perenaistele õpetati mitmesuguseid talus vajalikke töid, sealhulgas lüpsmist. Hiljem tegutseti Liplapi Põllu- ja Aiapidamise Koolina kuni 1927. aastani, kus sai oma aja kohta kõrgetasemelist õpetust 569 neidu. Mari Raamot ja tema mees Jaan Raamot rajasid Tartu lähedale Sahkapuu tallu tütarlastele kaheaastase õppeajaga põllutöö- ja majapidamiskooli, kus aastatel 1911–1918 sai teoreetilise ja praktilise emakeelse hariduse 265 noort tulevast perenaist.

Enne Esimest maailmasõda hakkasid põllumeeste seltsid üle Eesti elavamalt korraldama karjakasvatuse- ja piimanduskursusi, kus muuhulgas õpetati uuemaid lüpsiviise ja -võtteid, eriti pigistuslüpsi koos lüpsieelse udaramassaažiga jm. Märkima peab, et ka osa mõisnikke aitas kaasa. Näiteks Halliste kihelkonnas Vana-Kariste mõisas peeti 1900. aastal piimanduskursus, kus osales 12 õppurit. Kursust juhatas kohalik mõisahärra, kes käis õppijatega neis taludes, kus piimatalitus oli sisse seatud. Halliste

Põllumeeste Selts toetas iga õppijat 10 rublase abirahaga (Linda 1900: 802). Küllap juba sellelgi Vana-Kariste kursusel õpetati õigeid lüpsivõtteid.

Väiksemaid kohalikke kursusi peeti mujalgi. Näiteks Tori Põllumeeste Selts korraldas 1910. aasta maikuus Piistaoja talus karjakasvatuse kursused, kus õpetati uuemat lüpsiviisi. Õppused lõpetati kursuslaste võistulüpsmisega.

7. augustil 1911. aastal demonstreeris Pärnumaal Enge Põllumeeste Seltsi põllumajandusnäitusel eeskujulikke lüpsi ja andis seletusi Põhja-Liivimaa kontrollassistent Kallit (vt Enge Põllumeeste Selts 1911). Järgmisel, 1912. aastal peeti Enges lüpsikursused ning 1913. aastal 25.–28. juulini Pärivere talus piimatalituse kursused.

Õigeid lüpsivõtteid hakkasid 20. sajandi esimesel kümnendil õpetama esimesed põllutööinstruktorid, kes jagasid tarkust ajakirjanduse vahendusel, põllumajanduskursustel ja rändnõuande korras taludes. Alates 1909. aastast hakkasid esimesed karjakontrollassistentid jälgima ja ka tõuraamatutes fikseerima oma piirkonna karjade pidamise ja arengu näitajaid: söötmist, hooldust, tõuparandust jm. Nemed juurutasid ühtlasi ka õiget lüpsiviisi. (Joandi 1990: 15–17).

Esimene karjakontrollühing asutati 1909. aastal Vändras. Kuus aastat hiljem tegutses Põhja-Liivimaal ehk Lõuna-Eestis 44 ja Eestimaal ehk Põhja-Eestis 46 karjakontrollühingut (vt Postimees 1912: 197–200 ja Lepajõe 1984).

1912. aastal kirjutab esimene karjakontrollassistent Kallit Põllutöölehes, et lüpsimine on taludes veel väga puudulik ja kuna „lüpsmist on, võrreldes söötmisega, palju raskem sõnade järgi ära õppida, siis selleks on vaja läbi viia lüpsikursusi nii nagu mujal maades, kursuse kohaks valitagu suurem talu või mõis, kus rohkem lehma.“ Lüpsikursusi peaksid korraldama eeskätt ühispiimatalitused ja seltsid. (Kallit 1912: 233–234).

Eesti esimesed kontrollassistentide ettevalmistuskursused peeti 1912. aasta kevadel 10. aprillist 10. juunini Ülenurme mõisas, õpilasteks seitseteist meest ja kolm naist. Kursuse organiseerijad ja õppejõud olid Kallit, Mägi ja Tartu ülikooli professor Karl Happich. Õppused korraldati Ülenurme mõisa 180 lehmaga laudas, ümbruskonna parimates meiereides, mõisaomaniku Peeter Muna meiereis Luunjas, samuti Kambja meiereis, veel käidi Tartu ülikooli piimanduslaboratooriumis jm (Põllutööleht 1912: 199–200).

Karjakontrollühingute tegevus soodustas lüpsioskuse paranemist, mis aitas kaasa piimakarjakasvatuse esirinda tõusmisele ja üldse talukultuuri edenemisele. 1913. aastast alates valmistati Vahil ette kontrollassistentide Lõuna-Eesti jaoks.

Põhja-Eestis õpetasid põllutööinstruktorid uusi lüpsivõtteid samuti karjakasvatuskursustel. Näiteks pidas karjakasvatuseinstruktor Jüri Johanson 1913.–1914. aastal kuusteist karjakasvatuskursust, neist kaks kahe- ja seitse ühenädalast ning seitse kolmepäevast kursust. Osavõtjaid oli kokku 719. (Vt Eestimaa Põllumeeste Keskseksi 1913./1914. a. aruanne).

Põhja-Eesti esimese kontrollassistentide ettevalmistuskursuse korraldas Soomes Harju Põllutöökooli lõpetanud instruktor Aleksander Saar 1917. aasta 23. maist 15. septembrini Läänemaal Taebla mõisas. Kursustel osales üheksa naist ja seitse meest (nende hulgas kuus vigastatud sõdurit). Kõik õppurid olid varem lõpetanud Eestimaa Põllumeeste Keskseksi kuuekuulised põllutöö ja karjakasvatuse kursused. (Põllutööleht 1918: 15).

Väga soodsalt mõjus emakeelse põllumajandusõpetuse andmine Tartu ülikoolis alates 1919. aastast. Seejärel asutati uusi põllutöökoole Jänedale, Kuremaale, Kuusikule, Purilasse jm. Hoogustus erialaselt – karjakontrolli-, piima-, pulli- ja veeseltside, laenu-hoiuühisuste jms – tegevus.

Lüpsimasin

Tänu Jannseni kirjutisele Eesti Põllumehes said eestlased juba 1873. aastal teada lüpsimasinast. Autor kirjeldas inglise päritoluga imemispõhimõttel lüpsimasinat, mida iga Eesti talumees võivat Riias J. W. Grahmanni ärist osta, makstes kolm rubla tükist. Masinaga lüpsi olevat lehmadel palju kergem taluda kui näiteks käsitsi venituslüpsi, samuti olla masin kergesti käsitsetav ja sellega töötamise võivat igaüks hõlpsasti selgeks saada (Jannsen 1873: 103–104).

Lüpsmise mehhaniseerimiseks tehti katseid juba kümneid aastaid varem, 19. sajandi algupoolel. 1836. aastal leiutas inglase Blarton nn lüpsitorukesed, kuid see lüpsiseade vigastas udarat, lehmad haigestusid. Leiutajad pakkusid rea abivahendeid (rullid, plaadid, padjakesed, mehhaanilised sõrmed jms). 1851 valmistati Inglismaal esimene püsival hõrendusel (vaakumil) töötav masin. Pidev hõrendus mõjus udarale halvasti. Esimese nüüdisaegse lüpsimasina prototüübi valmistas 1889. aastal Šoti leidur V. Marchland. Selles masinas tekitas pulseerimise vaakumpump. (Leola 2001: 47–48). Aastatel 1877–1898 loodi 29 eritüübilist lüpsimasinat ja nende osadele anti 127 patenti.

Esimesed kasutatavad lüpsimasinad ilmusid siiski alles 1906. aastast, 1920. aastatel prooviti kahetähtsili lüpsimasinaid (Uus-Meremaal, USA-s, Rootsis).

1910. aastal avaldas Põllutööleht vene professori J. Popovi artikli „Masinaga lehma lüpsimisest“, milles autor annab teada, et juba 1860. aastatel oli olemas imemispõhimõttel lüpsiseade, kuid nüüd, viiskümmend aastat hiljem räägitakse masinast, mille abil korraga ja väga hästi 50–100pealist karja võib lüpsata (ajamaurumasinaga jõul). Professor Popov on aga lüpsimasina vastu, avaldades kahtlust, kas masin suudab udara tühjaks lüpsata, kas see asendab inimkätt, sest loomade omadused on väga erinevad ning masin ei ole suuteline neid arvestama:

Võib vaevalt uskuda, et lüpsmise masinad omale esimese koha piimatalituses võidaksivad, võimalik võiks see vahest ainult masina võrdlematu täiendamise korral olla; ka sel korral oleks mõistja inimese kätt elava organismusega töötamiseks tarvis. Elav organism puikleb kangekaelselt masinana töötamise vastu ja täidab ainult looduse kohustavat seadust. (Põllutööleht 1910: 388–389)

Eestis toodi esimene lüpsimasin 1938. aastal Piistaojale. See oli USA firma Page toode, millega sai lüpssta korraga 2–3 lehma, tunni kestel jõuti lüpssta 12–16 lehma. Vaakumpump ja bensiinimootor olid ratastel, neid veeti lauda vahikäigis loomade juurde. Oli palju müra. Järgmisel aastal muretseti Piistaojale Rootsist lüpsimasin Manus, millega sai lüpssta korraga nelja lehma. Vaakum saadi torudest veiste sõimede kohalt, mootoriruum oli eraldi ja laudas oli palju vaiksem. 1939. aasta suvel töötas Eestis lüpsimasinaid neljas majapidamises. (Pool 1939: 468).

Omaaegsesse Nõukogude Liitu, mille koosseisu Eesti kuulus pool sajandit, toodi esimesed lüpsiseadmed 1926. aastal. Need olid importmasinad Alfa-Laval, Westfalia jt. 1932. aastal lasti välja esimesed kahetaktilised lüpsimasinad Temp. 1961. aastal oli Eesti kolhoosides ja sovhoosides ligikaudu 1200 lüpsiseadet (DPR-2, DA-3M) (Leola 2001: 48).

Eestis on viimase kolmveerandsajandi kestel kasutusel olnud mitmesugused masinlüpsiviisid ja -seadmed: algul oli kannulüps, siis torusselüps, mitut tüüpi lüpsiplatsid, karjamaalüps jmt; tänapäeval on kasutusel juba nn iselüpsimasinad ehk lüpsirobotid, mis töötavad arvuti juhtimisel, ilma lüpsjata.

Kohalikud lüpsivõistlused

Lüpsimeisterlikkuse kiire tõus saavutati metoodiliselt ettevalmistatud võistlusmäärustiku alusel kavakindlate lüpsivõistluste korraldamisega. Eesmärk oli tõsta lüpsmine üheks austatumaks tööks. Nii märgiti 1922. aastal Tallinnas koostatud Eestimaa Põllumeeste Keskseksi põhikirjas: „Tarvilik on toime panna lüpsikursusi, mille kestus vähemalt kolm päeva on, et lüpsi ja puhta piima saamise hoolt ja oskust iseäranis karjalaudas teenijatele õpetada. Lüpsikursused on ka alguse rajajad lüpsivõistlustele.“

Lüpsivõistlusi peeti mitmel tasandil – karjakontrollühisustes, külades talude, põllumeeste seltside ja põllumajanduskoolide vahel ning maakonniti ja ülevabariigiliselt. Tähelepanu väärrib, et võistlusmäärustiku järgi ei olnud omaette eesmärgiks välja selgitada võistlejate paremusjärjestust, absoluutset parimat, s.o võitjat, vaid sooviti saada võimalikult palju esimese ja teise klassi või koguni meisterlüpsja normi täitjaid. Seega oli võistluste siht tõsta üldist lüpsioskust.

Kohalikest lüpsivõistlustest annavad aimu nopped ajakirjandusest; kuskilt mujalt neid eriti saada pole. Seetõttu on järgnev ülevaade mõneti lünklik, kuid annab üldise pildi toimumispiirkondade, -aegade, mahtude ja ehk ka taseme kohta.

Esimesed käsitsilüpsivõistlused peeti 1926. aastal Tallinna põllumajandusnäitusel. Senisest suurejoonelisemalt olid korraldatud kutsealade võistlused kündmises, kraavi kaevamises, ketramises jm. Suurt huvi ja tähelepanu pälvis lüpsmine, kus võistlesid talutütred ja perenaised. Võistluste esimesel



Kärkna kontrollühingu II ringi poolt korraldatud lüpsivõistlus pr Hilda Hintseri majapidamises Vodi talus Lohkva külas Raadi vallas. 2. juuni 1935. EPM FP 850045.

päeval, 11. septembril, oli väljas 21 võistlejat, esimese auhinna ja Harjumaa lüpsimeistri nimetuse sai Kuusalust pärit Hilda Mänd, kes oli olnud viis aastat Pirga talu perenaine, enne seda aga töötanud kuus aastat õpetajana (Karjamajandus 1926c: 247). Järgmisel päeval võistlesid kaheksa kontrollassistenti; ka nemad pidid lüpsma igaüks kaks lehma. Esimese auhinna said Harald Olbrei Kõdra kontrollühisusest ja Walter Olbrei Purila karjahoikoolist (vt Joandi 1990: 18–19).

Tallinna 1926. aasta näituse järel elavnes lüpsivõistluste korraldamine kiiresti kogu maal. Samal aastal peeti kohalikud lüpsivõistlused Anijal (Karjamajandus 1926a: 184) ja Kuusikul (Karjamajandus 1926b: 253). Pöögile Karjakontrollühisuse lüpsikursusel Penujas tunnistati üksmeelselt lüpsimeistriks Salme Vihvelin Lüldi talust. Kursust juhatas kontrollassistent A. Saaretok. Helme põllutöönäitusel korraldatud lüpsivõistlusel saavutasid esimese auhinna Marie Willemson ja Emilie Laamann (Põllumees 1926: 711).

1927. aasta lüpsivõistluste kohta leidub ajakirjanduses napilt teateid. Põikva rahvaraamatukogu ja Eesti Põllumeeste Keskseksi korraldusel peeti neid Järva maal Särevere vallas Soomenliidu talus. Kohalikuks lüpsimeistriks tuli Alviine Lieberecht (Põllumees 1927a: 328). Viljandimaal Suuga talus karjakasvatuse kursuse lõpul peetud lüpsivõistlusel saavutas esimese auhinna J. Mägar ja teise auhinna Mare Märton. Kursust juhendasid instruktorid J. Martinson ja J. Mikalai (Põllumees 1927b: 339). Virumaa Nurmeküla lüpsikursusest võttis osa 12 inimest, kursuse lõpul peeti võistlus (Karjamajandus 1927: 141).

1928. aastal korraldas Pikavere karjakontrollühing Harjumaal Presti talus lüpsivõistluse üheksa osavõtjaga. Esimese auhinna sai Maido talu perenaine Hilda Suurkuusk, seitse lüpsjat said teise ja üks kolmanda auhinna. Viimastel jättis soovida lüpsiviis ja puhtus, kuid kiirus oli hea. Arvatavasti aitas omavaheline „jõukatsumine“ neil puudusi kõrvaldada. Pikavere võistlust toetasid rahaliselt Karjakontrollühingute Liit ja Perila erameierei (Martson 1928: 436). Järgmisel aastal peeti kolme päeva kestel, 11.–13. jaanuarini, Vana-Võidus kohalik lüpsivõistlus, kus osales seitse võistlejat (J.M. 1929: 80).

1929. aasta 29. mail korraldatud lüpsivõistlus Reinu ja Hendriku talus Pilstveres kujunes kohalikuks suurpäevaks – 18 võistlejast neli said esimese ja kaksteist teise auhinna, parim lüpsja oli neiu Linda Suik Aasa talust, kes teenis 62 punkti sajast. (Karjamajandus 1929: 270).

1930. aastal korraldas lüpsivõistluse Kolga-Jaani karjakontrollühing Seliküla asunduses Võhmuta vallas (A.K. 1930: 160).

1936. aasta suvel peeti Uue-Karistes Kaarli kontrollühisuse karjanduspäev, kus lüpsivõistlusel osales kaheksa inimest (Päevaleht 1936: 6).

1937. aasta 27. juunil võistles kohalikul lüpsivõistlusel Holstre karjamajanduspäeval 14 osalejat (Päevaleht 1937a: 3) ning 5. augustil Rõngu karjakontrollühingu korraldatud Kirepi noorkarja näitusel Enno talus kuus lüpsjat (Päevaleht 1937b: 5).



Raadi valla põllumeeste seltsi karjakontrollosakonna I ja II ringi poolt korraldatud lüpsivõistlus ESÜ Nõmmiku talus. 30. juuli 1939. EPM FP 850063.

Järsult elavnes lüpsivõistluste läbiviimine alates 1936. aastast selle kuulutamise ga veisekasvatuse propaganda-aastaks (vrd Kivimäe 1936: 507–508; Kivimäe 1937b: 9–10).

Ette tuli ka oskamatult korraldatud võistlusi, näiteks 1928. aastal kirjeldatakse ajakirjas Karjamajandus, kuidas ühel suuremal lüpsivõistlusel põllumajandusnäituse ajal (kohta ja aega pole märgitud!) olevat võistluse algus tund-paar viibinud ja ühel teisel näitusel korraldatud võistlus mõisa virtsases laudas, kus olnud rohkesti kärbseid ja kari sõnnikuga koos – vist üldse mitte kunagi puhastatud. „Auhindamise komisjon“ ilmunud tunnise hilinemisega, kuid siis puudunud kaalud, järellüpside mõõtmise riistad ja puhtuseproovide tegemise filtrid. Selle tõttu veninud lüpsiaeg veelgi tunni võrra edasi ja nii pidid võistlejad lüpsma lehma, keda muidu iga päev kell 12 lüpsiti, alles kella kolme ajal pärast lõunat. Edasi märgitakse: „Lohakalt korraldatud võistlused ei kasvata lüpsjat, vaid see tundub haavavana või õpetab veel lohakamaks. Kes kord läbi teinud sarnase võistluse, ei taha teist korda osa võtta. Sellised võistlused kaotavad igasuguse väärtuse.“ (Karjamajandus 1928b: 354).

Esimesed lüpsimeistrid

Veiste Tõuaretuse Komitee koosolekul 1935. aasta 21. detsembril kinnitati lüpsimärkide andmise eeskiri. Märgi taotlejate tulemuste hindamise aluseks oli põllutööministri poolt 29. jaanuaril 1934. aastal kinnitatud „Lüpsivõistluste eeskiri“, mida võistlustel oli kasutatud juba varemgi (vt Põllutöökoja eeskirjad 1940: 367–273). Eeskirja kohaselt tuli igal võistlejal lüpssta kaks lehma, need anti loosiga. Lehmad muretses võistluste korraldaja. Meistrinormile võistlejad ei tohtinud lüpssta oma töö- või elukohast toodud loomi, vaid need pidid olema võõrad. Lüpsieelne puhastamine jäi võistleja teha, kusjuures see arvesse ei läinud, hindama hakati alates käsklusest: „Asuda lüpsma!“

20. märtsist 1938. aastal kehtis täiendusena nõue, et meistrimärgi taotlejatel ei või kahe lehma lüps ületada 18 kg, sealjuures teiselt lehmalt saadav lüps mitte üle 7 kg (ühe lüpsi ajal).

Võisteldi klassiti: esmakordsele võistlejale, kes täitis teise auhinna normi, anti teise klassi lüpsimärk. Järgmisel võistlusel oma klassis võisteldes võis ta saada esimese klassi lüpsimärgi. Lüpsimeistri tiitlile said pürgida ainult esimese klassi lüpsimärgi omanikud.

Käsitilüpsi hinnati nelja kriteeriumi alusel: lüpsiaeg 25, tühjakslüpsmine 30, lüpsi puhtus 15, lüpsiviis ning lemadega ümberkäimine 30 – kokku 100 punkti. Lüpsimeistri nimele võistleja pidi oskama lüpssta „täiesti hästi“, ta pidi saavutama hindamistulemuseks võimalikust 100 hindepunktist 90, esimese klassi lüpsja 80 ja teise klassi lüpsja 65 punkti. Kes oli kord täitnud meistrinormi, see enam võistelda ei saanud „ja pole tal tarvidustki, sest

meistri loorberid on ju omatud!“ (Kivimäe 1936: 507). Üleriigilisi meistri-võistlusi korraldati harvemini, suuremate põllumajandusnäituste jm puhul. Selle võistluse hindamiskomisjonis pidi olema üks liikmetest loomakasvatuse eriteadlane.

Võistlus võimaldas töötajatel tõsta oma kutseoskuse taset. Meister- ja klassilüpsjatele võidi taludes maksta hea töö eest kõrgemat tasu. Lüpsimärki võis omanik kanda igal ajal. Märgi kaotamisel otsustas Põllutöökoda, kas kohe anda välja uus või lasta sooritada selleks uued lüpsikatsed; teistkordne märk oli tasuline (Põllumajandus 1936: 508).

Esmakordselt anti välja meistri lüpsimärke 4. juulil 1935. aastal Vaeküla riigimõisas peetud põllumajanduskoolide lõpetajate vahel peetud võistlusel. Meistriteks tulid Väimela koolist Veera Meer ja Linda Taning ning Kuusiku koolist Alviine Vaa.

Järsult elavnes lüpsivõistluste läbiviimine alates 1936. aastast selle kuulutamiseiga veisekasvatuse propaganda-aastaks (vrd Kivimäe 1936: 507–508; Kivimäe 1937b: 9–10). Samal aastal anti esmakordselt välja lüpsimärke ka esimese ja teise klassi normi täitjatele. (Kivimäe 1936: 507).

1936. aastal osales üle Eesti lüpsivõistlustel 732 inimest, kellest 587 said teise, 13 esimese klassi ja kolm meisterlüpsja märkide omanikeks. 128 inimest ei täitnud ühtegi normi.



Kannulüps. EPM FP 1380050.

1937. aastal peeti Eestis 148 lüpsivõistlust 1022 osavõtjaga, meistrinormi täitsid kaheksa võistlejat:

Samuel Rammus – kontrollassistent ja talupidaja Mustjalast Saaremaalt;
Linda Pajupuu – talutütar Ervita asundusest Koerust;
Linda Laidma – kontrollassistent Kuusiku kontrollassistentide koolist;
Helmi Piiraja – talutütar Jõgisoo asundusest Läänemaalt;
Endla Reinhold – talutütar Ehamaa asundusest Tartumaalt;
Alfred Luts – karjakasvataja Arkna põllutöökoolist;
Marta Õunpalu – perenaine Mahu külast Koerust;
Liina Sooäär – perenaine Muhumaalt.

Esimesed viis said meisterlõpsjaks 7. augustil Jänedal peetud lüpsivõistlusel, Alfred Luts 27. augustil Jõhvi ja Marta Õunpalu Koeru Põllumeeste Seltsi ning Liina Sooäär Saaremaa Piimaühingute Keskse seltsi poolt korraldatud lüpsivõistlustel.

1937. aastal suurenes noorte, eriti talutütarde ja meesvõistlejate arv. Põllutöökoda andis tol aastal auhindadeks tuhat krooni. Rahaliselt toetasid ettevõtted, piima- ja kontrolliühingud ning eraisikud. Näiteks firma Võiekспорт andis omanimelisi auhindu 900 krooni väärtuses – igale I klassi lõpsjale 5 ja meistrile 15 krooni.

1938. aastal peeti lõpsivõistlusi 168 korral 1225 võistlejaga, kellest 638 täitsid II klassi, 194 I klassi ning 20 osalejat meisterlõpsja normi. Meistriteks osutusid:

Alma Tavet – Laianõmme perenaine Laupalt Türi lähedalt;
Irene Urbmets – karjaravitseja Helme Põllutöökoolist;
Sofie Meier – perenaine Mardust;
Ida Katmuk – taluteenija Mõigust;
Anete Jalakas – perenaine Kallaverest;
Terese Wain – perenaine Saha talust;
Erna Lepik – Kuusiku kontrollassistentide kooli õpilane;
Hilda Kasela – õpilane;
Linda Leet – Helme kodumajanduskooli õpilane;
Linda Raidma – talutütar Rakverest;
Ell Vilu – talutööline Viru-Jaagupist;
Salme Kalameest – kontrollassistent Tarvastust;
Hohannes Uudelt – karjaravitseja Porkuni kurtummade koolist;
Marie Troitska – talutööline Vanakubja talust Viljandimaalt;
Liisa Kalam – talutütar Näska talust Viljandimaalt;
Salme Vaga – talutööline Linsi talust Tarvastust;
Helmi Peterson – perenaine Enno talust Saugast;
Eliise Adams – talutööline Pulli talust Talist;
Juuli Ilmjärv – perenaine Väljaotsa talust Taalist;
Linda Hallik – karjaravitseja Hellema talust Arukülalt.

1935–1939 peetud lüpsivõistlustel täitsid meisterlüpsja normi 36, esimese klassi lüpsja nõuded 478 ja teise klassi omad 2416 võistlejat. Seega olid normid küllaltki rasked täita – enam kui neljast tuhandest võistlejast (4114) nelja aasta kestel korraldatud võistlustel saavutasid lüpsimeistri tiitli 35 inimest, mis teeb 0,85 % võistelnutest.

Tabel 1. Lüpsivõistlused aastatel 1935 kuni 1939 (Kivimäe 1940).

	1935	1936	1937	1938	1939
Võistluste arv	44	101	148	168	157
Võistlejate arv	355	732	1022	1220	1140
II kl. lüpsjaid		587	603	638	588
I kl. lüpsjaid		14	119	194	151
Lüpsimeistreid		3	8	20	5
Auhindadeks kroonides			1900.00	6828.35	4513.80

Tabel 2. Lüpsivõistlused maakondades 1936. aastal (Kivimäe 1937).

Maakond	Võistluste arv	II klassi lüpsjaid	I klassi lüpsjaid
Viru	15	69	4
Järva	12	68	2
Harju	15	94	–
Lääne	2	15	–
Saare	4	15	–
Pärnu	15	115	8
Viljandi	13	92	–
Tartu	20	101	–
Valga	6	22	–
Võru	1	4	–
Petseri	–	–	–
Kokku:	104	587	14

Tabel 3. Lüpsivõistlused maakondades 1937. aastal (Kivimäe 1938).

Maakond	Võistluste arv	Võistlejate arv	II klassi lüpsjaid	I klassi lüpsjaid	Meisterlüpsjaid
Viru	21	127	55	21	1
Järva	16	115	67	17	6
Harju	26	183	117	25	–
Lääne	4	21	17	1	–
Saare	7	43	22	7	1
Pärnu	14	128	82	12	–

Viljandi	19	141	104	19	–
Tartu	25	178	81	13	–
Valga	7	38	27	1	–
Võru	9	48	31	3	–
Petseri	–	–	–	–	–
Kokku:	148	1022	603	119	8

Tabel 4. Lüpsivõistlused maakondades 1938. aastal (Kivimäe 1939).

Maa- kond	Võist- luste arv	Võist- lejate arv	II klassi lüpsjaid	I klassi lüpsjaid	Meister- lüpsjaid	Anti auhindu, kroonides
Viru	24	153	81	25	2	770.50
Järva	18	122	70	12	2	686.95
Harju	24	167	95	34	4	842.20
Lääne	7	69	20	4	3	134.00
Saare	5	27	17	3	–	104.00
Pärnu	24	201	101	31	4	1046.10
Viljandi	22	168	102	39	5	889.65
Tartu	22	179	82	23	–	716.80
Valga	11	62	30	7	–	230.50
Võru	10	67	36	16	–	155.65
Petseri	1	5	4	–	–	32.00
Kokku:	168	1220	638	144	20	5608.35

Tabel 5. Lüpsivõistlused maakondades 1939. aastal (Kivimäe 1940).

Maa- kond	Võist- luste arv	Võist- lejate arv	II klassi lüpsjaid	I klassi lüpsjaid	Meister- lüpsjaid	Anti auhindu, kroonides
Viru	16	90	41	14	1	462.40
Järva	16	107	67	20	1	565.90
Harju	18	124	61	22	1	660.25
Lääne	5	20	14	1	–	117.50
Saare	13	56	33	11	1	182.00
Pärnu	16	116	62	10	–	479.50
Viljandi	22	182	108	30	–	984.45
Tartu	29	328	138	21	1	677.60
Valga	6	30	18	5	–	125.00
Võru	16	90	41	14	–	462.40
Kokku:	157	1140	588	151	5	4513.80

Põllumajanduskoolide vahelised lüpsivõistlused³

Esimesed põllumajanduskoolide vahelised võistlused peeti 1927. aastal, võitjaks tunnistati Purila karjahoiukool. Parimaks lüpsjaks osutus 102 punktiga Jäneda võistleja Leida Ringerberg, kes sai rändauhinna. Esimese auhinna said veel Vahi põllutöökooli lüpsja Arukse (91 punkti), Vigala põllutöökooli lüpsja J. Printfeldt (96 punkti) ja Arkna põllutöökooli võistleja Marie Alavere (93 punkti). Samas võisteldi ka veistehindamises: iga kooli esindaja pidi hindama angleri, friisi, hollandi ja maatõugu veiseid. Võistlejaid autasustati 5–35 krooniga, summas 362,5 krooni. (Joandi 1990: 21–27).

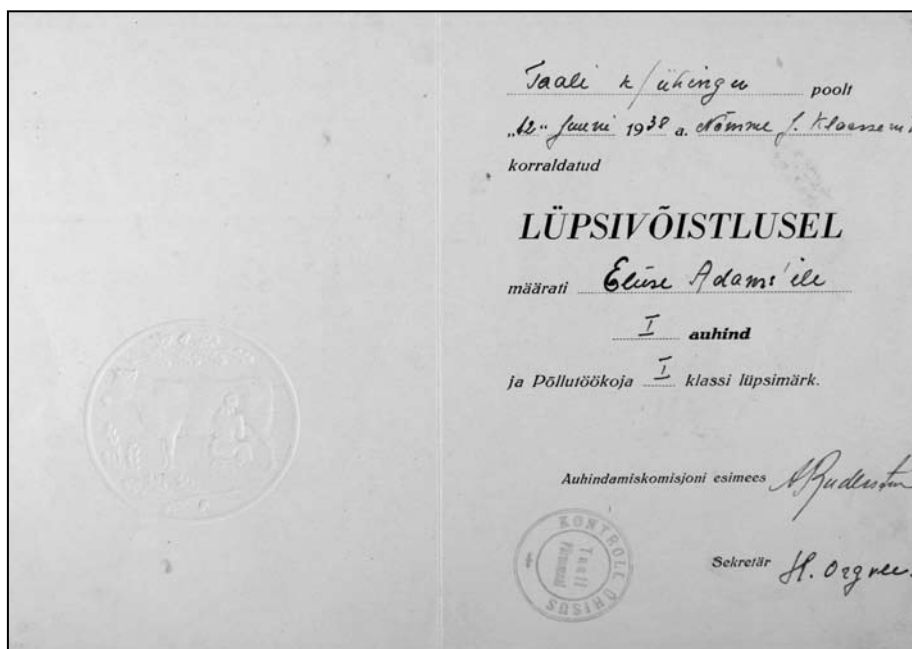
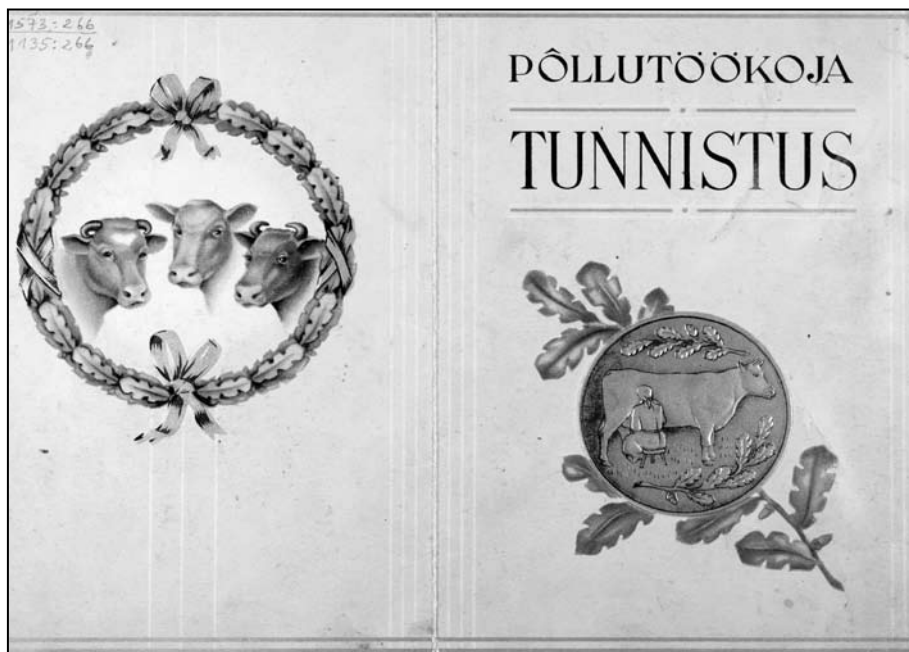
Teised põllumajanduskoolide vahelised vabariiklikud veiste hindamisaug lüpsivõistlused peeti 1. septembril 1928. aastal Tartus Raadi mõisas, kus osalesid kaheteistkümne põllutöö- ja viie karjamajanduskooli õpilased. Esikoha sai Jäneda põllutöökeskkool 102 punktiga (vt Karjamajandus 1928a; Põllumees 1927c).

Kolmandad põllumajanduskoolide vahelised veiste hindamisaug lüpsivõistlused peeti 6. juulil 1929. aastal Antsla ja Sõmerpalu riigimõisas. Hinnati hollandi, friisi, eesti punast ja eesti maatõugu veiseid. Samas lüpsivõistlusel Antsla riigimõisas olid tublimad Vahi kontrollassistentide kooli õpilane Salme Irv 93 punktiga ja Purila karjatalitajate kooli õpilane Rosalie Ader 91 punktiga. Esimene auhind, 155 krooni, anti Hilda Kruusile (93 punkti) Kuusiku karjakasvatuse koolist ja Erna Rullile (88 punkti) Polli põllutöökoolist. (vt Karjamajandus 1928a).

Viiendad põllumajanduskoolide vahelised kutse- ja töövõistlused viidi läbi 26. juunil 1931. aastal Torma riigimõisas ning Kuremaa karjakasvatuse ja kontrollassistentide kooli juures (Uus Talu 1931: 284), kus esimese auhinna vääriliseks tunnistati Erna Kull Vahi ja Elli Eier Kuusiku kontrollassistentide koolist, Ella Soosaar Vahi, Selma Burk Vodja, Peeter Utsar Polli ja Einrich Eiskop Arkna põllutöökoolist. Kõrgeim auhind määrati Leida Steinbeckile Kuremaa karjakasvatuskoolist. Kuremaa kool võitis rändhõbekarika lüpsivõistluses juba teist korda järjest. Veiste hindamise võistluse võitis Vodja põllutöökool.

Kaheksandad põllumajanduskoolide vahelised kutsemeisterlikkuse võistlused Kuremaa kooli juures toimusid 25. juunil 1933. aastal. Vabariiklikuks lüpsimeistriks ja kõrgeima auhinna vääriliseks võistles end Väimela kooli õpilane Floriida Tuuling, mistõttu võitis rändkarika teist korda järjest ka Väimela kool. (Põllumajandus 1935: 623).

³ Puuduvate võistluste kohta ei õnnestunud meediakajastusi leida.



Tunnistus I klassi lüpsimärgi andmise kohta. 1939. EPM 1573: 266 A 1135:266.

Lüpsivõistlused Nõukogude ajal

Teise maailmasõja järel pikalt valitsenud kolhoosiaega on palju kirutud ja ka pilatud. Kahtlemata oli tollal tootmiskorralduses suuri puudusi, ent ometi suudeti neiski oludes kohaneda ja areneda. Anti välja mitmesugust õppekirjandust, näiteks 1966 ilmus raamat „Masinlüpsiseadmed: ehitus, käsitlemine, hooldamine“ (Kutti jt 1966). 1977. aastal ilmunud Peeter Kutti koostatud 384leheküljelises käsiraamatus „Lüpsiseadmed“ käsitlevad autorid lüpsiseadmete ehitust, tööd ja hoolet ning lüpsiaparaatide käsitsemise võtteid. Kirjeldatakse uusimaid NSV Liidus ning Saksa DVs valmistatud lüpsiplatse ja -karuselle, samuti piima esmatöötlusseadmeid.

Esimene põllumajanduse kutsealane võistlus Nõukogude ajal peeti 24. oktoobril 1965. aastal Jõgeva rajooni Adavere näidissovhoosis, kus omavahel võistlesid kündmises 31 traktoristi. (Võistluste meespea 1971: 8–9). Esimene põllumajanduslike kutsealade mitmevõistlus peeti 23.–24. juulil 1967. aastal Gagarini-nimelises näidissovhoosis Vana-Võidus, kus osales 53 võistlejat. Võistlusaladeks olid künd, lüps ning agronoomide, zootehnikute ja metsameeste kompleksvõistlused erialateadmistes. Võistlused muutusid kord-korralt suuremaks võistlusalade, võistlejate ja pealtvaatajate hulga poolest.

Märkimisväärne on, et edukaid võistlejaid autasustati ohtralt. Näiteks 1971. aasta võistluste meespeas on kirjas, et esikohale tulnuid autasustatakse ENSV Ministrite Nõukogu ja Ametiühingute Nõukogu rändauhindadega, mälestusmedalitega Kalevipoeg Kündmas, antakse ka tammepärg, rändkarikas, esemeline autasu, nimetus „VSÜ Jõud 1971. aasta meister“ koos kuldmedali ja esimese järgu diplomiga. Auhinna said kaks lüpsivõistluse võitjat, üks üle 26aastaste ja teine noorlüpsjate rühmas (vt XX vabariiklik 1989).

Suuremaid võistlusi viidi läbi täielikult riikliku korralduse ja kontrolli all, peakohtunikuks oli kõrge ametnik, näiteks põllumajandusministri asetäitja Ilmar Aamisepp, Heino Veldi jt. Lüpsivõistluste peakohtunik oli pikka aega Rafael Tuisk.

Nõukogude ajal peeti 20 vabariiklikku, 12 üleliidulist ning neli rahvusvahelist lüpsivõistlust (vt XX vabariiklik 1989).

Vabariiklikud lüpsivõistlused

Kuna kauaaegne lüpsivõistluste organiseerija ja peakohtunik, teeneline zootehnik Rafael Tuisk on aastate viisi piisavalt põhjalikult kirja pannud Nõukogude aja lüpsivõistluste kroonika, mis sisaldab võistluse aega ja kohta, võitjate nimesid, autasusid jms, esitatakse järgnevas valikuliselt olulisemat.

Nõukogude ajal korraldati põllumajanduslikke kutse- ja erialade kompleksvõistlusi mitmel tasandil: majandites, rajoonides ning vabariigis, lüpsi-

võistlusi ka üleliidulisel ja rahvusvahelisel tasandil. Masin- ja platsilüpsis võistlesid nii vanemad, juba majandites töötavad lüpsjad kui ka noored tehnikumide ja üldhariduskoolide õpilased, võisteldi ka kalasaba- ja tandemlüpsiplatsil, samuti hinnati käsitsi järellüpsi.

Lüpsivõistluste eesmärk oli tõsta lüpsimeisterlikkust. Üsna keerulise ja väga täpse ning üksikasjalikult koostatud võistlusmäärustiku järgi hinnati punktide alusel lüpsiaparaadi lahtivõtmist ja kokkupanekut ning tööks ettevalmistust, sanitaarnõuetekohast lüpsiettevalmistust ja piima puhtust, lüpsikiirust, tühjaks-lüpsi, lüpsiaparaadi hooldust jms. Maksimaalselt võis saada 100 hindepunkti. Majandite kogenud lüpsjatel arvestati võistlustulemustele juurde eelmise aasta töötulemuste eest kuni kolm hindepunkti: esiteks võistluseelsel aastal temale kinnistatud lehmagrupi igalt üle 3000kilose piimaanniga lehmalt iga 200 kilo piima eest või iga 10 tonni kogutoodangu eest üle 100 tonni lisati 0,1 punkti, kuid kokku mitte üle 1 punkti; teiseks, kui tema lehmagrupi väljalüpsi näitajad olid majandi keskmisest üle 20 % kõrgemad, lisati 1,0 hindepunkti; ning kolmandaks, lehmagrupi aasta kogutoodangu 201–250 tonni eest 0,25, 251–300 tonni eest 0,5 ja üle 300 tonni eest 1,0 hindepunkti. (Vt Haas 1975: 32–47).

Vabariiklikke lüpsivõistlusi korraldati aastatel 1967–1976 ning 1980–1989, kokku kahekümnel korral. Neist esimene toimus Paide rajooni 9. Mai kolhoosis 8. oktoobril 1967. aastal (Võistluste kava 1967). Lüpsivõistluste peakohtunik oli Eesti Maaviljeluse Instituudi vanemteadur, põllumajandusteaduste kandidaat Peeter Kutti. Masinlüpsivõistlusel kannulüpsis saavutas esikoha Salme Truumann Haapsalu rajooni Lihula sovhoosist, teiseks tuli Helgi Korn Paide rajooni Edasi kolhoosist ning kolmandaks Elsa Lukas Harju rajooni Saku nädissovhoosist (XX vabariiklik 1989: 58).

1968. aastal võitis Linda Laurimäe Pärnu rajooni Külvaaja kolhoosist, teiseks tuli Malle Vaher Saaremaalt Karja nädissovhoosist ning kolmandaks Salme Truumann Lihulast. 1969. aastal võitis kannulüpsis taas Salme Truumann (XX vabariiklik 1989: 58).

Neljandal neljandal vabariiklikel lüpsivõistlustel 10.–11. oktoobril 1970. aastal Põlva rajooni Rahu kolhoosis võisteldi esimest korda lüpsiplatsil. Ilus ilm meelitas kohale rekordarvu pealtvaatajaid ja ka enneolematult palju võistlejaid, kõigil kutsealadel kokku 357 võistlejat.

1975. aastal võisteldi masinlüpsis lüpsiplatsil, esikoha saavutas Karin Küpper Gagarini nädissovhoostehnikumi võistkonnast, teiseks tuli Galina Hera Viljandi rajooni Kamara sovhoosist ning kolmandaks Liisi Nelsas Paide rajooni Türi nädissovhoostehnikumist (XX vabariiklik 1989: 61).

Rafael Tuisk märgib, et lüpsivõistluste taseme hoidmiseks oleks arvata-vasti õige vabariiklikele võistlustele mitte lubada neid inimesi, kes on võistelnud juba kolm ja rohkem korda, kuid pole ühelgi korral oma võistlusklassis

esimese kuue hulka tulnud. Samas nendib Tuisk, et see seisukoht ei too kaasa lüpsimeisterlikkuse üldist kasvu vabariigis (Tuisk 1975: 859).

Aastatel 1977–1979 ei korraldatud vabariiklikke lüpsivõistlusi. Tuisk ja Ain Urbas soovitasid meisterlüpsjate taseme tõhustamiseks parandada rajoonides lüpsiinstruktorite töö taset. Urbas oli seiskohal, et on vaja taastada igaaastased ülevabariiklikud lüpsivõistlused, kuid selleks on tarvis täiendada vabariiklike lüpsivõistluste juhendit ning korraldada seminarõppusi lüpsitehnika osas jne (Urbas 1979: 813–814, vt ka Tuisk 1979: 812). 1980. aastal märgib Tuisk, et kuigi viimasel kolmel aastal ei korraldatud vabariiklikke lüpsivõistlusi, valmistuti üleliidulisteks võistlusteks, mis 1977. aastal viidi läbi Vana-Võidus (Tuisk 1980: 606–607).

1980. aastal korraldati lüpsivõistlus kahes osas: kannulüpsis võisteldi 9.–11. juunini Vana-Võidu lüpsipaviljonis ja platsillüpsis 25.–27. juunini Türi sovhoostehnikumis. Kannulüpsi meistriarvestuses saavutasid esikoha Asta Romet Pajusi kolhoosist ning noorte arvestuses Maarika Kivil Kohtla-Järve sovhoosist. Platsillüpsi meistriarvestuses tuli esikohale Tamara Lohu Harju rajooni Sommerlingi-nimelisest sovhoosist ning noorte arvestuses Heli Osik Ahja kolhoosist.

1981. aastal toimus lüpsivõistlus Vana-Võidu lüpsipaviljonis. Platsillüpsil saavutas esikoha Leili Murumets Ahja kolhoosist ja kannulüpsis Leidi Kuusemaa Martna sovhoosist. Tol aastal ei tulnud mitu suurte kogemustega lüpsjat toime tühjakslüpsiga, soovida jättis ka puhtus, mis näitas, et udara ettevalmistamine ei vastanud nõuetele. (Tuisk 1981: 569–571).

1982. aastast alates osalesid vabariiklikel masinlüpsivõistlustel ka üldhariduskoolide õpilased, esikoha saavutas Maarika Roos Maarja Keskkoolist, teiseks jäi Marita Bulkin Palamuse Keskkoolist ning kolmandaks Heli Saunik Taebla Keskkoolist.

Tuisk nendib, et 1982–1984 on võistlejate arv järjekindlalt suurenenud, vastavalt 47, 54 ja 65. 1984. aastal osales eelmise 13 asemel juba 16 kannulüpsimeistrit. (Tuisk 1984: 6–7).

1984. aastal tuli Eesti kannulüpsimeistriks Maria Graverson Pajusi kolhoosist, noortest Ulvi Hallik Kärja kolhoosist ning õpilastest Anu Ots Maarja Keskkoolist. Lüpsiplatsil tuli meistriks Maili Madissalu Luunja sovhoosist ning tehnikumide ja kutsekoolide õpilastest Maie Pääsuke Gagarini-nimisest näidissovhoostehnikumist.

Kuue teistkümnendad vabariiklikud lüpsivõistlused korraldati 7.–11. juunini 1985. aastal, nagu oli juba traditsiooniks saanud, Vana-Võidu lüpsipaviljonis. Uuteks lüpsimeistriteks tulid kannulüpsis Maria Graverson, noortest Ljubov Heinaste, platsillüpsil Maili Madissalu ja õpilastest Tiit Kose Puurmani Keskkoolist. Parimad võistlejad suunati valiklaagrisse, kus komplekteeriti Eesti võistkond X üleliidulistele lüpsivõistlustele. (Tuisk 1985: 19–20).

Seitsmeteistkümnendatel vabariiklikel lüpsivõistlustel 1986. aastal tuli kannulüpsimeistriks Urve Raudla ja noortest Kaja Kase Kuusalu kolhoosist, platsillüpsil Ülle Pukk Leie kolhoosist ning õpilastest Ille Jugala Türi näidissovhoostehnikumist (Tuisk 1986: 16–18).

Järgmised, kaheksateistkümnendad lüpsivõistlused peeti 12.–16. juunini 1987. aastal Vana-Võidus, kus kannulüpsi võitis Urve Audla ja noortest Liia Kaljuveer Haapsalu Külvaja kolhoosist, lüpsiplatsil võitis Ülle Pukk Leiest ja õpilastest Alje Ero Ellami-nimelisest 26. kutsekeskkoolist Saaremaalt (Tuisk 1987: 5–6).

1988. aastal osalesid Eesti lüpsivõistlustel esmakordselt välismaalased, 16aastane talutütar Päivi Mäkelä ja taluperemees Martti Kokko Soomest. Soome hindamisviisi alusel hinnati esimese tulemuseks 88,4 ja teisel 85,25 hindepunkti. Sellega oli Martti Kokko esimene välismaalane, kes täitis Eesti meistrinormi. Soomlased tunnistasid, et meie võistlus on meeldiv ja kodune, ning jäid rahule ka võistluslehmadega. Meie oma võistlejatest tuli kannulüpsimeistriks Ene Ennoja Rahva Võidu kolhoosist ja noortemeistriks Hege-Ly Erik Misso sovhoosist, platsilüpsi võitis Tiia Senter Karuse kolhoosist ja õpilastest samal ajal Anne-Marii Roog Paide 25. kutsekeskkoolist.

1988. aasta võistlusel olid erilised aukülalised, Leida Puusaar, neiuna Ringenberg, kes oli tulnud vabariigi lüpsimeistriks 1928. aastal, ja 1938. aasta lüpsimeister Elise Vunk, neiuna Adams. Omaaegsed lüpsimeistrid näitasid, mismoodi 40–50 aastat tagasi võistlustel lüpsiti. (Tuisk 1988: 10).

Kahekümnes vabariiklik lüpsivõistlus koos Eesti-Soome lüpsivõistlusega toimus 9.–13. juunini 1989. aastal Gagarini-nimelises näidissovhoostehnikumis, kus samal ajal viidi läbi ka Eesti-Soome lüpsivõistlus (XX vabariiklik 1989: 74).

Üleliidulised lüpsivõistlused

Esimene üleliiduline lüpsivõistlus viidi läbi kolmekümne osavõtjaga 20.–22. augustini 1969. aastal Moskvas Üleliidulise Rahvamajandusnäituse loomakasvatuse paviljonis. NSV Liidu tšempioniks tuli M. Šaulene Leedust, teiseks jäi N. Minotškina Venemaalt ja kolmandaks S. Oržekauskene Leedust. Eesti võistleja H. Eessoo tuli seitsmendaks (XX vabariiklik 1989: 64).

Viendal üleliidulisel lüpsivõistlusel Ukraina NSV Metsastepi ja Polesje Loomakasvatuse Teadusliku Uurimise Instituudi Kutuzovka katsemajandis 4.–8. augustini 1975. aastal osales 48 lüpsjat kõikidest selleaegsetest liiduvabariikidest, kes olid välja valitud majandite, rajoonide, oblastite, kraide ja vabariikide võistlustel, ehk kokku 550 000 lüpsja hulgast üle Nõukogude Liidu. Eestit esindas kolm võistlejat: Erra sovhoosi lüpsjad Sale Veski ja Maarika Sootla (Kauts) võistlesid kannulüpsis, Vaike Bogdanova Gagarini-nimelisest näidissovhoostehnikumist aga tol aastal esmakordselt kavas olnud platsillüpsis. Esikoha saavutas

Vene võistleja J. Freze, teise koha Eesti võistleja Sale Veski ning kolmandaks jäi Leedu võistleja M. Bulevitšiene. (Tuisk 1975: 858–859).

Kuues üleliiduline lüpsivõistlus korraldati 11.–16. augustini 1977. aastal Vana-Võidus, milleks ehitati võistluspaviljon: laut, eraldi võistlusruum ja võistlejate riietumisruum, samuti tualettruumid, tuletõrje veehoidla, tribüün, müügi-kioskid ja parkimisplatsid. Võistluspaviljonis oli piimaruum, külmutusagregaatide, vaakumpumba ning mehaaniku ruumid, siis veel arvutuskeskus, kabinet kohtunikele ja organiseerimiskomiteele, puhketuba ning meditsiinipunkt. Võistlejatele olid ette nähtud nelja esimese koha auhinnad kannulüpsis, kalasabalüpsiplatsil ja tandemplüpsiplatsil, auhinna suuruseks vastavalt 1000, 600, 400 ja 200 rubla. Peale selle anti välja tšempionidele ja auhinnalistele kohtadele tulnutele kolm kuld-, kolm hõbe- ja kuus pronksmedalit. Tšempione ettevalmistanud majandeid autasustati vimplite ja rändkarikatega, kõik võistlusest osavõtjad esitati Üleliidulise Rahvamajandussaaduste Näitusest osavõtjaiks ja näituse peakomitee andis omakorda parimatele kolm kuld-, seitse hõbe- ja viisteist pronksmedalit, Ametiühingute Nõukogu aga kinkis kõigile võistlejatele tuusiku Kaukaasia Musta mere ranniku kuurortidesse. (Tuisk 1977: 648–649).

Neil lüpsivõistlustel tuli Eesti võistkond mitteametlikus arvestuses esikohale – Niina Pigul saavutas tšempionitiitli kalasabalüpsiplatsil ning Sale Veski sai kannulüpsil kolmanda koha (Tuisk 1979: 810).

Seitsmenda üleliidulised masinlüpsivõistlused peeti Usbeki NSVs Taškendi lähedal sealse loomakasvatuse instituudi Krasnõi Vodopadi katsema-



Vana-Võidu lüpsipaviljon. EPM FP 2950255.

jandis. Uus võistluspaviljon oli ehitatud Vana-Võidu lüpsipaviljoni eeskujul (Tuisk 1979: 810). Neil võistlustel võitsid kolm esikohta Balti vabariigid, järjestuses Eesti, Läti ja Leedu. Eestile kindlustasid esikoha Niina Pigul Leie kolhoosist, kes tuli NSV Liidu meistriks kalasabalüpsiplatsil, Elle Liivak Rakvere rajooni Õitsengu kolhoosist, kes võitis teise koha kannulüpsis, ning noorlüpsjatest Heli Osik Ahja kolhoosist, kes tuli samas teisele kohale. (Tuisk 1979: 811).

Kümnendad üleliidulised lüpsivõistlused peeti 3.–11. augustini 1985. aastal Valgevenes Minski oblastis Gastello-nimelises kolhoosis. 66 võistlejast 16 olid mehed, 59 % võistlejaist olid 30aastased ja nooremad ning 85 % olid omandanud kesk- või keskerihariduse. Eestit esindav Maria Graverson saavutas meistriarvestuses II koha, Urve Audla kannulüpsis II koha, Ülle Pukk ja Maili Madisalu kalasabalüpsiplatsil vastavalt III ja IV koha. Parimaks vabariigiks lüpsimeistrite ettevalmistamisel osutus Eesti 95,30 punktiga, Valgevene oli teine 95,25 ning Venemaa kolmas 94,36 punktiga. (XX vabariiklik 1989: 69–70).

Üheteistkümnnes üleliiduline masinlüpsivõistlus toimus 10.–16. augustini 1987. aastal Vologda oblastis, kohal oli 70 võistlejat. NSV Liidu tšempioniks tuli Eesti võistleja Ülle Pukk (Paju), teiseks jäi Urve Audla. Kannulüpsis saavutas kolmanda koha eesti võistleja Tiia Senter. Ka sellel aastal tunnistati parimaks vabariigiks lüpsivõistlusteks ettevalmistamisel Eesti NSV.

Kaheteistkümnendad, ühtlasi ka viimased üleliidulised masinlüpsivõistlused toimusid 7.–13. augustini 1989. aastal Leningradi oblastis Tosno rajooni Šušarõ sovhoosis.

Lüpsivõistlused väljaspool Nõukogude Liitu

Soomes peeti käsitsilüpsi võistlusi 1947.–1963. aastani, kannulüpsi võistlusi hakati pidama 1952. ja torusselüpsi võistlusi 1977. aastast (Tuisk 1989: 7). Soome noorteorganisatsiooni 4H poolt korraldatud võistlusel 18.–19. mail 1989 Oulu lähedal Muhosel Koivikko põllumajanduskoolis osales 28 noort, kes olid välja valitud kevadel ligi kolmesaja 4H liikme vahel peetud võistlustel.

Võisteldi kahes vanuseklassis: 18–23- ja 14–17aastased. Vanemad võistlesid õhtusel ja nooremad hommikul lüpsil. Vanema 15 võistleja hulgas oli Eesti 1988. aasta lüpsimeister, Antsla kutsekooli lõpetanud Hege-Ly Erik ning nooremate klassis Eesti 1988. aasta õpilasmeister Anne-Marii Roog, kes õppis Eest Põllumajanduse Akadeemias veterinaariat.

Soome võistlustel hinnati lüpsi teisiti, näiteks ei hinnatud lüpsiagregaadi kokku- ja lahtivõtmist ega piima puhtust, vaid hoopis nisade puhtust jms. Anne-Marii Roogile ja Hege-Ly Erikule olid sealsed lüpsimasinad võõrad, nad saavutasid vastavalt kuuenda ja seitsmenda koha. (Tuisk 1989: 7).



Lüpsivõistlus Tartu sügisnäitusel Eesti Põllumajandusmuuseumis. 4. september 2010.

Esimene Vastastikuse Majandusabi Nõukogu (VMN)⁴ liikmesriikide lüpsivõistlus viidi läbi 1980. aastal Ungaris Budapesti lähedal. Varuvõistlejana oli Nõukogude Liidu võistkonnas eestlane Helle Juust (Liivak).

Teine rahvusvaheline võistlus toimus 1982. aastal Tšehhoslovakkias. Võistlusel osalesid Bulgaaria, Ungari, Saksa DV, Poola ja NSV Liidu võistkonnad, igas kolm võistlejat, neist üks varuvõistleja, kes võistles ainult lüpsiaparaadi lahtivõtmises ja kokkupanemises.

Kolmas rahvusvaheline võistlus peeti 1984. aastal Saksa Demokraatlikus Vabariigis Ernst Thälmanni nimelises riiklikus majandis Erfurti ringkonnas. Lisaks VMNi Euroopa liikmesriikidele võtsid sellest osa Mongoolia Rahvavabariigi võistlejad.

Neljas rahvusvaheline lüpsivõistlus korraldati 1986. aasta oktoobris Bulgaarias Russe linna lähedal agrotööstuskoondises Slivopole. Osalesid Tšehhoslovakkia, Saksa DV, Poola, Ungari, Bulgaaria ja NSV Liidu võistkonnad. Sellel võistlusel saavutas Maria Graverson NSV Liidu võistkonna koosseisus esikoha torusselüpsil. (XX vabariiklik 1989: 71–73).

⁴ Vastastikuse Majandusabi Nõukogu (1949–1991) – rahvusvaheline majandusorganisatsioon, kuhu kuulusid Albaania (kuni 1961), Bulgaaria, Kuuba, Mongoolia, NSV Liit, Poola, Rumeenia, Saksa DV, Tšehhoslovakkia, Ungari ja Vietnam. Liidu eesmärk oli korraldada liikmesriikide plaanipärast majanduslikku ja teaduslik-tehnilist koostööd; alatised asutused asusid Moskvast. Tegevus lõppes sotsialismileeri lagunedes.

Lõpetuseks

Üheksateistkümnenda sajandi teisel poolel muutus järsult eesti põllumajanduse põhitootmissuund – teraviljakasvatusest mindi üle loomakasvatusele. Siis osutus eriti vajalikuks talupidajate kutseoskuste tõstmine, sealhulgas uue lüpsiviisi õpetamine, millele aitas kaasa juba ärkamisaegne ajakirjandus ning erialase kirjanduse väljaandmine. 20. sajandi algul hakkasid põllutöö- ja loomakasvatusalased seltsid, eriti karjakontrollühingud korraldama kursusi, kus õpetati muu kõrval ka uuemaid lüpsivõtteid.

Eriti hoogustus lüpsioskuste täienemine aastatel 1920–1940. 1936. aastal hakati välja andma kuld-, hõbe- ja pronksmärke ehk meisterlüpsja ning I ja II klassi lüpsja märke. Aastatel 1936–1939 anti meisterlüpsja tiitel 36 lüpsjale.

Vabariiklike lüpsivõistluste korraldamine jätkus Teise maailmasõja järel 1967.–1989. aastani selleaegsetes majandites, rajoonides ning üle vabariigi. Aastatel 1967–1976 ning 1980–1989 viidi vabariiklikke lüpsivõistlusi läbi kahekümnel korral. Samal ajal korraldati ning käidi ka üleliidulistel ja rahvusvahelistel lüpsivõistlustel, kus Eestit esindanud võistlejad võitsid kõrgelt tunnustatud auhinnalisi kohti.

Pärast Eesti taasiseseisvumist on lüpsivõistlusi korraldatud mitmesuguste meelelahutusürituste koosseisus. Alates 1992. aastast on korraldatud noorte talupäevi Vana-Vigalas, Helmes, Vana-Antslas ja Põltsamaal. Taas toimusid need 1997. aastal Vana-Vigalas, kus põllutöökooli õppelaudas viidi läbi ka lüpsivõistlus. Parimaks lüpsjaks tunnistati siis Agne Pärn Põltsamaa Kodu- ja Põllutöökoolist, Krista Kolju Vana-Antslast ja Aune Hansen Vigalast. Kitselüpsivõistluse võitis Kilingi-Nõmme lähistel asuva Väike talu perenaine Merike Bakhoff.

Lüpsivõistlused on olnud ka Eesti Põllumajandusmuuseumi Tartu sügisnäituse ja näitus-konkursi „Tõuloom“ kavas, näiteks 2010. aasta sügisel peeti rahva silme all kuue osalejaga lüpsivõistlus, mille võitis Tiia Allik Tartu lähedalt Eerika Farmi OÜ-st. Võitja jõudis minutiga lehmalt kätte saada 1,2 liitrit piima.

Lüpsivõistlused kui tõhus kutsemeisterlikkuse edasiarendamise võte on praeguseks oma populaarsust minetamas, kuna nüüdisajal lüpsatakse kõrgtehnoloogilistes lautades täielikult automaatmasinatega, lüpsirobotitega. Nii ei ole mõtet võistelda lüpsjatel, vaid masinatel-lüpsirobotitel omavahel, et välja selgitada neist kõige sobivam.

Kirjandus

A.K. [Arnold Kivimäe?] 1930. Lähme lüpsivõistlustele! // Karjamajandus 1930 nr 5, lk 159–161.

Eestimaa Põllumeeste Keskseltsi 1913./1914. a. aruanne. Tallinn 1915.

Enge Põllumeeste Selts: Näituse eeskava. Pärnu 1911.

- Haas, E. (koost.) 1975. Põllumajandustöötajate X vabariiklike kutsealavõistluste juhendmaterjale. Tallinn.
- Jannsen, Johann Voldemar 1873. Lüpsimasin. // Eesti Põllumees nr 7, lk 103–104.
- Jannsen, Johann Voldemar 1880. Lehma piima and. // Eesti Põllumees nr 9, lk 69–71.
- Joandi, Aimur (koost.) 1990. Lüpsimeisterlikkuse tõus ja varasemad lüpsivõistlused. Tallinn.
- Johannson, Jüri 1913. Lühike lehmalüpsmise-õpetus. J. Frederikseni ja K. Cleve järel J. Johannson, karjakasvatuse-instruktor. Tallinn.
- J.M. 1929. Lüpsivõistlus Vana-Võidus. // Karjamajandus nr 2, lk 79–80.
- Kallit, Peeter 1912. Mis tuleks meil õige lüpsmise viisi edendamiseks teha? // Põllutööleht nr 30, lk 233–234.
- Kampmann, Mihkel 1894. Hoolas lüpsiline: Wiljandi Eesti Põllumeeste Seltsi koosolekul Sürgawere mõisas 12. juunil 1894 peetud kõne. Jurjev.
- Karjamajandus 1926a = Anija lüpsivõistlusest osavõtjad. // Karjamajandus 1926 nr 7, lk 184.
- Karjamajandus 1926b = Rapla-Kuusiku lüpsivõistlusest osavõtjad. // Karjamajandus 1926 nr 7, lk 253.
- Karjamajandus 1926c = Harjumaa lüpsimeister Hilda Mänd. // Karjamajandus 1926 nr 10, lk 247.
- Karjamajandus 1927 = Nurmeküla karjakasvatuse kursus. // Karjamajandus 1927 nr 4, lk 141.
- Karjamajandus 1928a = Põllumajanduslikkude kutsekoolide vahelised lüpsija veiste hindamisvõistlused. // Karjamajandus 1928 nr 9, lk 352–353.
- Karjamajandus 1928b = Lüpsivõistluste korraldamisest. // Karjamajandus 1928 nr 9, lk 354.
- Karjamajandus 1929 = Lüpsi võistlus Kõo-Soomeveres. // Karjamajandus 1929 nr 7, lk 270.
- Kivimäe, Arnold 1936. Lüpsitöö ausse. // Põllumajandus nr 20, lk 507–508.
- Kivimäe, Arnold 1937a. Lüpsimeistrid, I- ja II-klassi lüpsjad 1936. aastal. – Põllumajandus nr 1, lk 20.
- Kivimäe Arnold 1937b. Veisekasvatuse propaganda-aasta töö tulemusi. // Põllumajandus nr 1, lk 9–10.
- Kivimäe, Arnold 1938. Lüpsimeistrid, I- ja II-klassi lüpsjad 1937. aastal. // Põllumajandus nr 7, lk 178–179.
- Kivimäe, Arnold 1939. Lüpsivõistlused ja meistrid 1938. aastal. // Põllumajandus nr 6, lk 155–156.
- Kivimäe, Arnold 1940. Lüpsivõistlused ja meistrid 1939. aastal. // Põllumajandus nr 4 1940, lk 103–104.
- Kutti jt 1966 = P. Kutti, E. Liiv, E. Must, V. Veinla. Masinlüpsiseadmed: ehitus, käsitlemine, hooldamine. Tallinn [2. tr. 1968].

- Kutti, Peeter (koost.) 1977. Lüpsiseadmed. Tallinn.
- Kündja 1885 = Lehma lüpsmisest. // Kündja 1885 nr 8, lk 263.
- Leola, Arvo 2001. Masinlüpsi ajalugu ja iseärasused. // Piimanduse käsiraamat. Tartu, lk 47–48.
- Lepajõe, Leida 1984. Karjakontrollist Eestis. // Edasi, 18. september.
- Linda 1900 = Hallistest. Vana-Kariste mõisas on piimatalituse kursus... // Linda 1900 nr 49, lk 802, v 2.
- Lühikene õpetus 1887 = Lühikene õpetus karjapidamisest, mis küll mitmest hoopis kõrvaliseks asjaks peetakse, aga ometegi on ta kõige kindlam põllu pidamise põhi. Tallinn 1887.
- Martson, J. 1928. Lüpsivõistlus Pikaveres. // Karjamajandus nr 11, lk 436.
- Meelejahutaja 1886 = Kuidas veised üksteisega seltsima harjutada ja lüpsata. // Meelejahutaja 1886 nr 2.
- Pent, Ed. 1905. Missugused asjaolud mõjuvad piima rohkuse kohta. // Majapidaja nr 5, lk 254–257.
- Perno Postimees 1857 = Mis siis tehha, kui lehmad pima ärrakautavad? // Perno Postimees 31. juuli 1857, nr 5, lk 41.
- Pool, Theodor 1939. Masinlüps. // Agronoomia nr 7, lk 465–471.
- Postimees 1912 = Rõngu kontroll-ühisuse kümne aasta tegevuse aruanne. // Postimees 1912 nr 12.
- Põllumajandus 1935 = 8-ad üleriigilised põllumaj. kutsekoolide töövõistlused. // Põllumajandus 1935, lk 623.
- Põllumajandus 1936 = Põllutöökoja eeskiri lüpsimärkide jagamise kohta. // Põllumajandus 1936 nr 20, lk 508.
- Põllumees 1926 nr 22, lk 711.
- Põllumees 1927a = Põllumees 1927 nr 11, lk 328.
- Põllumees 1927b = „Suuga“ lüpsivõistlus. // Põllumees 1927 nr 11, lk 339.
- Põllumees 1927c = Põllutööõpilased võistlemas. // Põllumees 1927, nr. 17, lk. 379.
- Põllutöökoja eeskirjad. Tallinn 1940.
- Põllutööleht 1910 = Masinaga lehma lüpsmisest. // Põllutööleht 1910 nr 47, lk 388–389.
- Põllutööleht 1912 = Kontrollassistentide kursus. // Põllutööleht 1912 nr 25, lk 199–200.
- Põllutööleht 1918 = Eestimaa Põllumeeste Keskseitsi VIII tegevuse-aastaruanne. // Põllutööleht 1918 nr 1.
- Päevaleht 1936 = Karjanduspäev Uue-Karistes. // Päevaleht 1936 nr 216.
- Päevaleht 1937a = Karjanduspäev Holstres. // Päevaleht 1937 nr 171.
- Päevaleht 1937b = Noorkarjanäitus Kirepis. // Päevaleht 1937 nr 213.
- Sakala Lisa 1892 = Lehma lüpsmisest. // Sakala Lisa 1892 nr 5, lk 39–40.
- Sink, Kristjan 1916. Mõni sõna lüpsmisest. // Talu nr 8, lk 147–148.

- Tuisk, Rafael 1975. V üleliidulised masinlüksivõistlused. // Sotsialistlik Põllumajandus nr 18, lk 858–859.
- Tuisk, Rafael 1977. Üleliiduliste lüksivõistluste eel. // Sotsialistlik Põllumajandus nr 14, lk 648–649.
- Tuisk, Rafael 1979. VII üleliidulistel masinlüksivõistlustel. // Sotsialistlik Põllumajandus nr 21, lk 812.
- Tuisk, Rafael 1980. aasta vabariiklike lüksivõistluste tulemused. // Sotsialistlik Põllumajandus 1980, nr 16, lk 606–607.
- Tuisk, Rafael 1981. Lüksjad võistlesid Vana-Võidus. // Sotsialistlik Põllumajandus nr 15, lk 569–571.
- Tuisk, Rafael 1984. Selgusid tänavused lüksimeistrid. // Sotsialistlik Põllumajandus nr 15, lk 6–7.
- Tuisk, Rafael 1985. XVI ülevabariigilised lüksivõistlused. // Sotsialistlik Põllumajandus, 16, lk 19–20.
- Tuisk, Rafael 1986. XVII vabariiklikud masinlüksivõistlused. // Sotsialistlik Põllumajandus nr 16, lk 16–18.
- Tuisk, Rafael 1987. Vabariiklikud lüksivõistlused 1987. // Sotsialistlik Põllumajandus nr 15, lk 5–6.
- Tuisk, Rafael 1988. Seekord on lüksivõistlustel ka rahvusvahelist hõngu. // Sotsialistlik Põllumajandus, nr 16, lk 10.
- Tuisk, Rafael, 1989. Hege-Ly ja Anne-Marii ”4H” võistlustel. // Maakodu nr 1, lk 7.
- Urbas, A. 1979. Võistlusjärgseid mõtteid. // Sotsialistlik Põllumajandus nr 21, lk 813–814.
- Uus Talu 1931 = V. üleriikl. pm. kutsekoolide vahelised veiste hindamise ja lüksivõistlused. // Uus Talu 1931 nr 7, lk 284.
- Võistluste kava 1967 = Vabariiklike põllumajanduslike võistluste kava Paide rajooni „9. mai“ kolhoosis 8. okt. 1967. Tallinn.
- Võistluste meespea 1971 = Vabariiklike põllumajanduslike kutse- ja tootmisalaste võistluste meespea: Rakvere rajooni Vinni Näidissovhoos-tehnikumis 26. ja 27. juunil 1971. Tallinn.
- XX vabariiklik 1989 = XX vabariiklik ja Eesti-Soome lüksivõistlus Gagarini sovhoostehnikumi Vana-Võidu lüksipaviljonis 9.–13. juunil 1989. a: programm. Tallinn.

Ühest kohalikust naisseltsist

LEMBIT KARU

Eesti Põllumajandusmuuseumi koguhoidja-teadur

Eesti Vabariigi periood (1918–1940) oli naisliikumises, nagu seltsielus üldse, muutusterohke. Juba 1917. aastal, esimesel naiskongressil võeti suund ülemaalse organisatsiooni loomisele, mis teostus 1920. aastal teisel naiskongressil. Loodud organisatsiooni nimeks sai Eesti Naisorganisatsioonide Liit (alates 1930. aastast Eesti Naisliit). Põhisuundadeks kujunesid tegelemine õiguslike, kutsehariduse ja sotsiaalsete probleemidega. Vajadus nende lahendamise järele kasvas tunduvalt seoses maareformi läbiviimisega. Lisaks juba tsaariajal päriks ostetud 51 640 talule tekkis juurde üle 40 000 peremehe ning üle 20 000 rendiperemehe said järk-järgult omanikuks; popsiseadusega sai omanikuks ka 10 000 väikerentnikku (Rosenberg 2012: 26). Seoses talude väljaarendamisega hakati lisaks majanduslikule küljele rohkem rõhku panema kodukultuuri edendamisele. Eesti Põllumeeste Kesksele võttis ametisse järjest rohkem kodumajandusinstruktoreid. Hoogustus maanaiste liikumine, mille algatajaks oli põllumajandustegelane ja poliitik Jaan Hünerson (1882–1942). 1928. aastal asutati Eesti Maanaiste Kesksele, kuhu koondus kodumajandusalane nõuandetöö. Kohalike maa- ja perenaiste seltside põhiülesanneteks kujunesid maanaiste majandusliku ja kultuurilise olukorra tegelemine ja selle parandamine, kutsehariduse edendamine, iga-aastaste majapidamis-, käsitöö-, kudumis-, rõivaõmblemis- ja aianduskursuste korraldamine, loengute pidamine tervishoiu, kodumajandus- ja kasvatusteaduse alal, maanaiste päevade organiseerimine ning kodukorrastusvõistluste läbiviimine. 1938. aasta seisuga oli Eesti Maanaiste Kesksele koondunud juba 402 kohalikku seltsi, mille tegevusega oli kaetud peaaegu kogu Eesti (Kuum 2003: 140). Olulist osa etendas 1934. aastal loodud Riiklik Propaganda Talitus, mille eesmärgiks oli toetada tollast võimu ja näidata valitsuse tegevust võimalikult heas valguses. Propagandatalituse tegevuse alla kuulusid sellised naisliikumisega seotud kampaaniad nagu kodukaunistamine, rahvakunsti edendamine, rahvarõivaste propageerimine, emadepäeva tähistamine jm, millel olid ka omad positiivsed küljed (vt Vaan 2005).

Suured teened maanaiste liikumises on olnud Akadeemilisel Põllumajanduslikul Seltsil (APS), kus pandi rõhku ka kodukultuuri edendamisele. APSi eestvedamisel hakati välja andma ajakirja Taluperenaine, mille toimetajaks sai üks naisliikumise aktiivsemaid tegelasi Liis Käbin (1896–1976). Ajakiri ilmus aastatel 1927–1940 ning osutus menukaimaks ajakirjaks, mille tellimuste arv tõusis iseseisvusperioodi lõpul üle 30 000. Ajakirja levikule aitas kaasa mitmekesine teemade valik: üldosas käsitleti kodukorraldust, aiandust, töövahendeid, lastekasvatust, tervishoidu jm, eraldi rubriik oli pühendatud käsitööle. Taluperenaises leidis kajastamist ka kohalike maa- ja perenaisteseltside tegevus, kus anti ülevaade seltsis toimunud olulisematest sündmustest ning ka saavutustest. (Vt Mäelo 1957.)

Üheks piirkonnaks, kus maanaiste liikumine jõudsalt edenes, oli Virumaa. Aktiivsem seltsielu algas siin 1890. aastatel ning jätkus ka 20. sajandi algul. Esialgu kujunesid välja põllumeeste seltsid (Väike-Maarja, Simuna, Jõhvi, Lügánuse), iseseisvusaastatel elavnes maanaiste seltside liikumine (Muuga Maanaiste Selts Eha, Tudu Maanaiste Selts Loit, Sonda Perenaiste Selts, Kadriina Perenaiste Selts, Voka Maanaiste Selts, jne). Üheks mõjukamaks seltsiks kujunes Roela-Altserva Maanaiste Selts.

Roela-Altserva Maanaiste Selts

Olulist teavet Roela-Altserva Maanaiste Seltsi tegevuse kohta ajavahemikust 1931–1938 saame ajakirjast Taluperenaine, kus on andmeid kursuste korraldamise, näitustest osavõtu, saadud tunnustuste, lipu õnnistamise, maksude tasumise jm kohta. Kirjutatust nähtub, et selts on tegutsenud küllaltki edukalt.

Käesoleva kirjutise ajendiks said Eesti Põllumajandusmuuseumis dokumentide ja käsikirjade kogus olevad seltsi igapäevast tegevust kajastavad dokumendid (625 säilikut), mis hõlmavad peaaegu kogu tegevusaega (1930–1940). Need materjalid annetas muuseumile 1971. aastal Alma Allika (1904–1984), kes oli kauaaegne Roela-Altserva Maanaiste Seltsi esinaine ning kohaliku seltsielu hing. Ta töötas õpetajana Tammiku algkoolis 1924–1960, aastatel 1950–1960 ka koolijuhatajana. 1960. aastal tunnustati tema tööd Eesti NSV teenelise õpetaja aunimetusega. Alma Allikat on meenutatud kui suurepärast inimest, kelle ettevõtmisi ja teadmisi hinnati kõrgelt, seda ka tema pensionipõlves (Kormik 2010: 15–16).

Kirjutise eesmärgiks on tutvustada muuseumis säilitatavaid dokumente ja iseloomustada põhilisi tegevussuundi, et aidata paremini mõista seltsi osatähtsust maaelus. Neid organisatsioone, mille dokumentatsioon on nii terviklikult säilinud, leidub Eesti Põllumajandusmuuseumi kogudes vähe (nt Eesti Sordi-paranduse Selts, Eesti Konsulentide Ühing jm). Maanaiste tegevust kajastavate materjalide hulgas on see ainus peaaegu täielik kogu.

Protokoll.

Roela-Altserva Maanaiste seltsi asutamise koosoleku
peeti 24 aug. 1930 a. Tänuksu koosolekjas 18 isiku
osavõttel.

Päevanord: 1. koosoleku juhataja ja protokollija
valimine

2. Lühikese seltsi teguviisi põhimõtete

3. Ajutise juhataja valimine

4. Lätirääkijad.

Koosolek algas kell 4. pl. mille avas pr. J. Moos
ja tegi ka ettepaneku valida koosoleku juhataja, kellesse
valiti ühelhäälel pr. J. Soone ja Protokollija pr. Mugi.

Seltsi teguviis tutvustas pr. J. Soone. Maanaiste seltsi
põhikirja ehittegevusega, kus ka mõned muudatused (parandused)
põhikirjas ette võeti.

Ajutise juhataja valiti: pr. J. Soone, pehkid J. Moos,
Luanda Mugi, Selma Linn, Anna Linn ja Salme Sigi.

Lätirääkijatel tegi J. Linn ettepaneku koosoleku aasta
liikmeks maksus määrata 20 st. ja sisseastumise maksus 50 st,
mis ka ühel häälel vastu võeti.

Põhikirja kinnitamine ja registreerimisele saatmine
otsustas ajutine juhatus nimega 26 aug. 1930 a. Roela vallamaja
Protokoll. kinnitamine jäi järgumises koosolekuses.

Koosolek lõppes kell 4 pl. hästi meeleolus.

Protokoll kinnitajad.

Protokollija

Lugupeetud

E. Maanaiste Keskseksi liige.

E. Maanaiste Keskseksi korraline
asemikkude - kogu koosolek

peetakse laupäeval 8. juunil s. a. algusega kl. 17 Valgamaal Helme kutsekoolide juures. Koosolekust palutakse osa võtma Teie seltsi poolt kaht volitatud asemikku.

PÄEVAKORD:

1. Koosoleku avamine.
2. Koosoleku juhatuse ja mandaatkomisjoni valimine.
3. Kodumajanduskoja tööst ja ülesannetest — Kodumajanduskoja esinaine pr. L. EENPALU.
4. Keskseksi 1939/40. a. tegevuse aruanne.
5. Keskseksi 1939/40. a. rahaline aruanne.
6. Keskseksi liikmemaksu kindlaks määramine.
7. Keskseksi 1940/41. a. eelarve ja tegevuskava.
8. Valimised.
9. Sihtasutus „Koduse Kasvatuse Instituut“ liikmeksastumine.
10. Keskseksi töösse puutuvaid küsimusi.

Märkus: Asemikkude-kogu koosolekust saavad osa võtta hääleõigusega ainult nende seltside asemikud, kes oma liikmemaksu 1939 a. eest koosoleku alguseni on Keskseksile ära tasunud. Volituste ja liikmemaksu vastuvõtmine algab kl. 16.

Tallinnas, 23. mail 1940. a.

**E. Maanaiste Keskseksi
Juhatuse.**

V. Ehrenpreisi trükk, Tallinnas, 1940.

Lugupeetud!

Maanaise õlgadel lasub suur kohustus kodumajapidamise juhtimisel ja arendamisel. Tema oskusest ja korraldustest oleneb tuntuvalt perekonna hea käekäik.

Mida teadlikumalt ja otstarbekohasemalt oskab naine korraldada omi töid, seda paremini võib ja saab areneda meie kodukultuur.

Õn teada, et praegune olukord nõuab erilist pingutust majapidamise korraldamisel. Nõuab palju vaeva ja mõtlemist, et ülesaada raskustest, mida ette seab praegune kitsas aeg.

Meie kõik — maanaised vajame koosmõtlemist, koosarutamist oma kohustuste ja päevaküsimuste üle.

Eesti Maanaiste Keskseks, eeltoodud arvestades ja maanaiste soovidele toetudes, korraldab **kõigile Virumaa naistele**

„maanaistepäeva“,

Rakveres

kuhu kõigi naiste tulek **on hädatarvilik.**

Päev korraldatakse **pühapäeval, 1. märtsil k. a. kell $\frac{3}{4}$ 12 e. l., Rakvere Tuletõrje Seltsi saalis** (Pikk t. 51), järgmise päevakorraga:

1. Avamine.
2. **Kõned:** a) „Maanaiste seltside isetegevus ja omavaheline ühenduse korraldamine“. Mari Martinson.
b) „Kodu sisustuse ja kaunistuse võimalus“. A. Mooses.
d) „Talutoitluse korraldamine ja kokkuhoiu võimalused“. Lydia Bachman.
e) „Maanaine riigi kodanikuna“. Minna Letsar.
3. Läbirääkimised.

Palume kõike seltse oma liikmetele ja ümbruskonnale teatavaks teha — tähendatud päevast osavõtt.

Kõigile — teretulemast Viru maanaistepäevale!

**Eesti Maanaiste Keskseks
Juhatus.**

No 17
1931 a.

V i r u
Maanaiste Liit
Lai t. 9-b.
Rakveres.

Lugupeetavale
V. Roela Maanaiste Seltsi
Juhatusale.

Nagu Teie lugupeetud seltsi juhatusale teada, kutsuti ellu Viru Maanaiste Liit, mille abil võimalik pidada kindlamat sidet ja rohkem läbikõlmist seltside vahel maakonnas, samuti sagedamini läbiarutada ühiseid küsimusi, mis seltside tugevdamiseks ja ühtlustamiseks hädavajalik. Nüüd kus Liidu ümber koondunud suurem osa ~~Väike~~ Virumaal asuvaist maa- ja perenaiste seltsidest, on küllalt põhjust loota, et ka Teie seltsid, kes senini pole veel jõudnud Liitu astumise küsimust jaatavalt otsustada, seda teevad lähemal ajal, sest liitumine - teeb tugevaks.

Et Teie teadlikud oleksite Liidu juhatuse koosseisu ja esialgse tugevdamise üle, on meil au teatada Teile järgmist:

I. Liitunud seltsid omal peakoosolekul kujundasid Viru Maanaiste Liidu juhatuse järgmistest:

- 1). Juhataja - pr. J. Tamjärv, Lüganuse maanaiste seltsi esinaine.
- 2). " abi prl. E. Hakke, Aaspere perenaiste seltsist.
- 3). Sekretär - prl. L. Pilt, Mõdriku perenaiste seltsist.
- 4). " abi - prl. A. Hallikas, Kuremäe perenaiste seltsi juhatuse liige ja noortekooskonna juhataja.
- 5). Laekur - prl. A. Kadak, Saksi maanaiste seltsi juhatuse liige.

II. Liidu büroo on esialgu Spordiselts "Kalevi" ruumes, Lai t. 9-b Rakveres, kuhu Teie seltsi esindajaid palume tarvikorral pöörata. Büroo, kuni kättesoleva aasta lõpuni on avatud iga kuu esimesel pühapäeval ja selle eeloleval laupäeval kell 9-17-ni s.o. 3 ja 4 oktoobril, 31 okt. ja 1 novembril, 30 nov. ja 1 detsembril ja 19 ja 20 detsembril.

III. Büroost on võimalik Liidu liikmetel saada: liikme kaarte, noorteringi kodukordi, seltsidele tugevust, Liidu ja maanaiste seltside põhikirju jne. väikese tasu eest. Samuti võib saada juhtnõude seltsi asjaajamise ja kodumajanduse aladel vastavate eriteadlastelt tasuta.

IV. Kirja teel nõuküsimused ja kõik saadetised palume saata Liidu juhatajale aadressil: Viru Maanaiste Liit, Lüganuse postk. 6, pr. J. Tamjärv.

V. Liidu juures töötavad instruktorigid - eriteadlased majapidamise küsimustes - kodumajanduse ja aianduse alal. Samuti võib saada Liidu kaudu tervishoiu ja meeste puutööde instruktoreid. Viimase kursuse all on Liit mõelnud teadmise anda meestele puust tarbete valmistamiseks koduses majapidamises (näit.: kütteki, tarbed, tooli, lauad, tubade kaunistamise esemed j.n.e.), samuti värvimise alal teoreetilise õpetuse (värvide koostamine) ja praktilise katsetega, mille abil oleks võimalus tähendatud asjade koduvalmistamisel viljaminekutes kokkuvõtte saavutada.

Tähendatud kursuste saamiseks palume pöörata Liidu juhataja poole, kas kirjalikult ehk suusõnal.

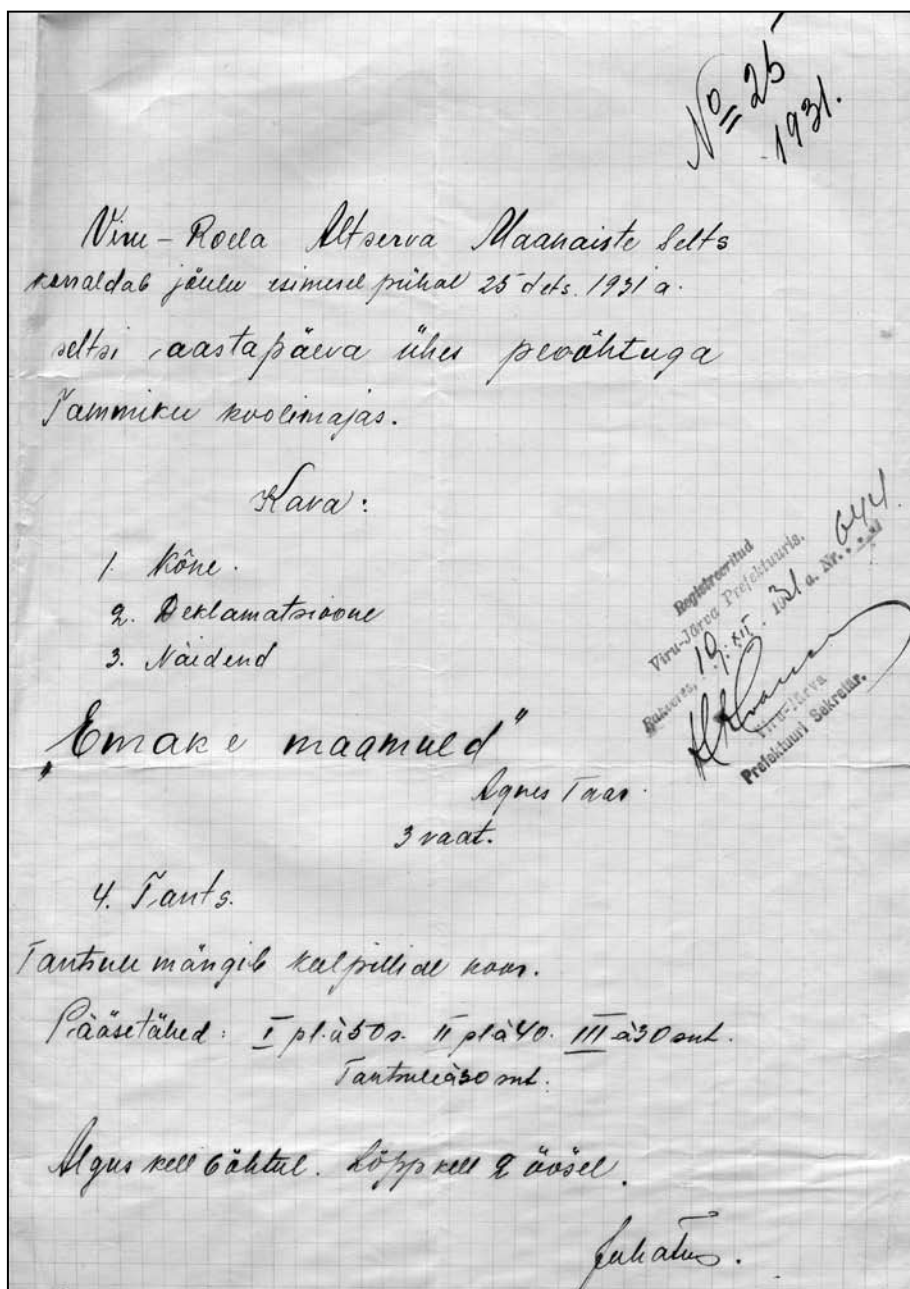
VI. Igal Liidu liikmeks oleval seltsil, tuleb Liidule maksta sisseaste maksu üks kroon ja igal aastal liikmemaksu kolm krooni. Muid maksusid mingisuguseid ei ole. Tähendatud maksud palume saata või maksta Rakvere Ühispanka, Viru Maanaiste Liidu jooksvale arvele, tähendades maksaja seltsi nime (aadressa: Rakvere Ühispankale, Rakveres. Viru Maanaiste Liidu jooksvale arvele).

Edu ühiste sihtide teostamiseks !

V.M.L. juhataja: J. Tamjärv /allkiri/

Roela-Altserva Maanaiste Seltsi aastapäeva tähistamise peoõhtu kava. 25. detsember 1931.

EPM TR 1832: 28 A 1218: 28.



Tallinnas, 18. mail 1935.

Lp. p. Alma Allika.

Sõbralik tere! Altheira nais-ile Kesksele
 saadetud pildi, ühtlasi lühi ühustamise kahe eest.
 L. juures on küll väga palju kõneleja suure küll
 lühi ühustamisele, küll asustajadele jne.

On terve praegu täpselt öelda, kes teie sõda
 teab - väga võimalik et S. M. K. kodumajanduskoostöö
 Viimastel jst. A. Baehman - teie kes juba nii kõrgele
 et S. M. K. esindajate kapi teie pidajatele ise võtab.
 App teab varsti valus, võib olla seame talu
 küda la lõpuks ära seaga.

Suvisajadele, ootame Altheira naisi kindlasti
 ja kaugekudajate sõbridege - neid on ja teie kaugekudajate
 enlist teie jana arutavaid rohkem. Kui kaugele
 on teie sõbrad.

Teie sõbrad - teie sõbridege
 Teie sõbrad.

P. S. Rehvumisele teie sõbradele - teie sõbradele!

[EPM,
 D-510]

Laias laastus jaguneb vaadeldav materjal järgnevalt:

1. sissetulnud kirjad (ringkirjad, isiklikud kirjad, tellimiskirjad, kutsed jm);
2. reklaamlehed (näidendite tutvustused, kirjastuste ja kaupluste pakkumised, üleskutsed);
3. mitmesugused arved;
4. muud (protokollid, liikmepiletid, ankeedid);
5. Tammiku algkooli sissetulnud kirjad ajavahemikust 1926–1930.

Viimati nimetatud dokumentide puhul tuleb märkida, et koolil oli Roela-Alt-serva Maanaiste Seltsiga tihe koostöö. Kooli ruume kasutas selts mitmesuguste ürituste korraldamiseks.

Oluline osa dokumentidest on kinnitatud kaustadesse liikide järgi küllaltki kindlas järjekorras ja nummerdatud. Eriti kehtib see kirjade ning arvete kohta. Vähesel määral on ka köitmata materjale, nagu reklaamlehed. Paraku ei kajastu seltsi tegevus nende dokumentide põhjal alati täielikult. Kuna on olemas ainult sissetulnud kirjad, siis pole teada, mida selts saabunud kirjadele vastas. Sellele vaatamata annavad säilinud materjalid ettekujutuse seltsi igapäevastest tegemistest. Nad toovad esile peamised tegevussuunad, näitavad sidemeid ümberkaudsete organisatsioonidega, muude asutustega ning keskorganisatsioonidega. Üht-teist saame teada ka isikute suhetest seltsiga ja omavahel. Päris hea ülevaade on tollasest reklaammaterjalist, nagu näidendite ja muude kirjandusteoste tutvustused või kirjatarvete ja muude vahendite pakkumised. Mitmesugused arved annavad ülevaate eelkõige seltsi tarvidustest (milleks raha kulutati).

Järgnevalt iseloomustangi mõningaid seltsi põhitegevustega seotud dokumente. Seltsi asutamist kajastab asutamiskoosoleku protokoll (EPM TR 1840:41 A 1224:41). Koosolek toimus 24. augustil 1930. aastal Tammiku koolimajas, sellest võttis osa 18 inimest. Valiti ajutine juhatus, kuhu kuulusid Ida Soone, Ida Moor, Amanda Nirgi, Selma Linno, Anna Liiva ja Salme Eigi. Samast aastast on ka seltsi ajutise juhatuse tegevuse aruanne ja kassaaruanne, kus on näidatud seis 2 kuud ja 19 päeva pärast asutamist (EPM TR 1840:36 A 1224:36).

Pidevamalt saame seltsi tegevust jälgida 1931. aastast, eelkõige kirjade, üleskutsete, reklaamlehtede vahendusel, kviitungid ja arved täiendavad eelnevat. Järgnevalt tutvustangi seltsi peamiste tegevusaladega seotud iseloomulikuid dokumente.

Üks olulisemaid tegevusi oli kursuste läbiviimine. Juba 2. veebruaril 1931. aastal seltsile saadetud kirjas pakub Mõdriku kodumajanduskooli juhataja majanduskursuste läbiviijat (EPM TR 1832:1 A 1218:1). Nii mitmeski kirjas pakuvad vastava eriala asjatundjad ennast kursuste läbiviijateks. Mõned näited 1934. aastast. 15. veebruaril on instruktor Selma Liiver saatnud kirja, kus ta tänab pakkumise eest vorstivalmistamise kursuste läbiviimiseks ning palub seltsil teatada oma otsusest (EPM TR 1832:32 A 1218:32). 1. novembril samal

aastal saadab vildivalmistamise oskustööline S. Kährin kirja kursuste läbiviimise kirjeldusega ning palub samuti teada anda nõusolekust (EPM TR 1832:53 A 1218:53). Sellest, et mitmesuguseid kursusi korraldati päris sageli, annavad tunnistust teated ajakirjas Taluperenaine. Kokkuvõtlik ülevaade Roela-Altserva Maanaiste Seltsi korraldatud kursustest ja muudest tegevustest on antud Taluperenaises 1935 nr 1 lk 16. Selts oli nelja tegevusaasta jooksul läbi viinud neli kudumiskursust, kolm keedukursust, puutöö, vorstivalmistamise, pesuõmbluse, läikpesu triikimise ja harjade valmistamise kursuse.

Roela-Altserva Maanaiste Selts on silma paistnud ka esinemistega käsitöö- ja põllumajandusnäitustel. Et selts on oma käsitöödega näitustele oodatud, tõendab Viru Eesti Maanaiste Keskseksi kodumajanduse nõuandja Lydia Bachmani kiri seltsi juhatusele, kus soovitatakse osa võtta Rakvere ja Viru-Jakobi Põllumeeste Seltsi korraldatavast ülevirumaalisest põllumajanduslikust näitusest 20.–22. augustini 1932. aastal (EPM TR 1840:8 A 1224:8) või kodukäsitöö ja põllumajandusnäitusest Kadrinas 1. septembril 1935. aastal (EPM TR 1840:54, 57 A 1224:54, 57). Tunnustavalt on seltsi esinemist märgitud Taluperenaises 1934 nr 9, lk 256, kus Väike-Maarja põllumajandusnäitusel hinnati Roela-Altserva Maanaiste Seltsi väljapanekut esimese auhinnaga. Järgmisel aastal pärjati Kadrinas toimunud näitusel Roela-Altserva Maanaiste Seltsi kudumistööd kõrgema auhinnaga (Taluperenaine 1935 nr 10, lk 274).

Muudest tegevustest väärib tähelepanu mitmesuguste koosolekute, pidude, perekonnaõhtute ja muude koosviibimiste korraldamine. Oluliseks kooskäimiskohaks sai endine Tammiku koolimaja. Selle kohta on ka Roela vallavalitsuse kiri 22. maist 1934. aastal Roela-Altserva Maanaiste Seltsile, kus palutakse saata esindaja vallavalitsusse endise Tammiku koolimaja kasutamise lepingu sõlmimise asjus (EPM TR 1832:45 A 1218:45). Üheks tähtsamaks sündmuseks kujunes seltsi lipu õnnistamine 2. juunil 1935. aastal. Seal viibisid ka Viru-Jakobi koguduse õpetaja J. Kiivit ja Eesti Maanaiste Keskseksist prl L. Bachmann (Taluperenaine 1935 nr 9, lk 247). Selle sündmuse tarvis trükiti ka laululehed (EPM TR 1840:64 A 1224:64). Parimad soovid ja tervitused sel puhul on saatnud ka Maidla Perenaisteselts (EPM TR 1840:50 A 1224:50).

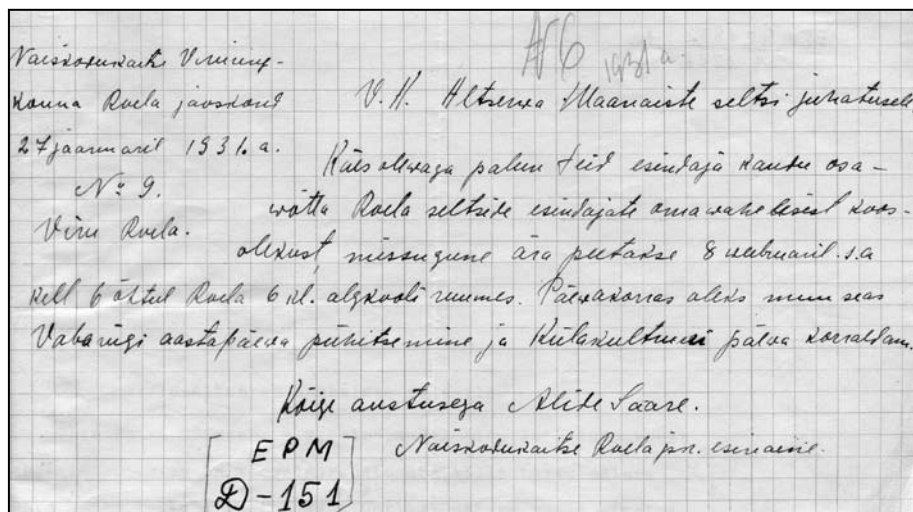
Tähelepanu väärib Eesti Maanaiste Keskseksi sekretäri Erna Samarütleli kiri seltsi esinaisele Alma Allikale, kus tänatakse lipu õnnistamise kutse ning saadetud pildi jm eest ning oodatakse seltsi naisi kangakudumistöödega suvepäevadele (suvipäevadele) (EPM TR 1840:167 A 1224:167). Muude kohapealsete ürituste kohta on säilinud mitmed peoõhtute kuulutused (EPM TR 1832:4, 28 A 1218:4, 28). Loomulikult tulid sellised üritused, ka seltsi koosolekud registreerida ning lasta kinnitada Viru-Järva prefektuuris (EPM TR 1832:59 A 1218:59).

Võeti osa üritustest, mis toimusid kaugemal, või osutati abi nende organi-

seerimisel. See näitab, kuivõrd olulised on olnud sidemed ümberkaudsete organisatsioonidega. 27. jaanuaril 1931. aastal Roela-Altserva Maanaiste Seltsi juhatusel läkitatud kirjas kutsub Naiskodukaitse Roela jaoskonna esinaine Alide Saare ühisele koosolekule, et arutada Eesti Vabariigi aastapäeva tähistamist ja külakultuuri päeva läbiviimist (EPM TR 1832:10 A 1218:10). Roela-Altserva Maanaiste Seltsi esindajaid on kutsutud ka Naiskodukaitse Roela jaoskonna ja Kaitseliidu Roela kompanii 5. aastapäeva puhul ühisele koosviibimisele 15. märtsil 1931. aastal (EPM TR 1832:12 A 1218:12). Vastastikuse abistamise näitena tooksin veel kirja, kus 19. detsembril 1931. aastal Viru-Roela Noorte Maatulundusklubi juhatus pöördub palvega laenata toidunõusid ühiseks koosviibimiseks Roela 6-klassilise algkooli ruumides kangakudumise kursuste lõpetamise puhul (EPM TR 1832:27 A 1218:27).

Loomulikult kasvas aja jooksul vajadus seltsidel oma tegemistest rohkem teada anda. Nii on saatnud Maidla Perenaiste Seltsi esinaine Elli Prillop 17. jaanuaril 1935. aastal Roela-Altserva Maanaiste Seltsi esinaisele Alma Allikale südamliku kirja, kus palutakse tulla rääkima oma seltsi tegemistest (EPM TR 1832:56 A 1218:56). Külalisena palutakse osa võtta ka Muuga Perenaiste Seltsi lõikuspühast ja toiduvalmistamise kursuse lõpu puhul korraldatavast koosviibimisest Muuga koolimajas 1. detsembril 1935. aastal (EPM TR 1840:66 A 1224:66).

Märkimisväärselt kujunevad sidemed keskorganisatsioonidega. 1931. aastal loodud Viru Maanaiste Liit tutvustab kohalikele naisseltsidele oma töö eesmärgi ja esialgseid tegevusplaane (EPM TR 1832:19 A 1218:19).



Kiri Roela-Altserva Maanaiste Seltsi juhatusel Naiskodukaitse Roela jsk esinaisal Alide Saarelt.
27. jaanuar 1931. EPM TR 1832:10 A 1218:10.

Osa üritusi on Eesti Maanaiste Keskseits korraldanud eraldi Virumaa naisseltsidele. Kõnekad on kuulutused 1. märtsil 1931. aastal toimuva Viru maanaistepäeva (EPM TR 1832:9 A 1218:9) ja Virumaa maanaiste seltside esindajate nõupidamisele 29. novembril 1931. aastal (EPM TR 1832:24 A 1218:24). Tihedamate sidemetest annavad tunnistust teated Eesti Maanaiste Keskseitsi korraldest asemikkude kogu koosolekutest, mis sisaldavad päevakava, tegevuse ülevaateid jm (EPM TR 1831:161 A 1217:161 ja EPM TR 1840:164 A 1224:164). Samuti hoitakse Roela-Altseva Maanaiste Seltsi kursis suvepäevade ja kursuste korraldamisega (EPM TR 1840:9 A 1224:9), kuid valgustatakse ka Eesti Maanaiste Keskseitsi juhatuses ilmnenu probleemidest rahaliste vahendite kasutamises (EPM TR 1832:15–17, 19–22 A 1218:15–17, 19–22), on saadetud kirju majapidamistarvete, tõuloomade ja -lindude loterii kohta (EPM TR 1840:61 A 1224:61).

Seltsile on saatnud oma materjale teisedki organisatsioonid ja asutused. Nii on Eesti Haridusliidust saanud hariduskongressi ja -päeva kohta käivat teavet või ka näidendite tutvustusi (EPM TR 1831:136, 138, 140–142, A 1217:136, 138, 140–142, EPM 1832:57 A 1218:57 ja EPM TR 1840:11–14, 48 A 1224:11–14, 48). Eesti Karskusliidu materjalide hulgas on tähelepanuväärsemad üleriikliku karskusnädala tutvustus ja vastav küsimusleht tagasiside saamiseks (EPM TR 1831:134, 135 A 1217:134, 135). Lühiteateid on Virumaa Rahvaülikoolilt (EPM TR 1840:17, 32, 37, 38 A 1224:17, 32, 37, 38), lisaks veel õpiringide materjale, nagu üleskutsed, tegevusaruande blankett jm (EPM TR 1831:165 A 1217:165 ja EPM TR 1832:58 A 1218:58). Dokumente on veel mitme olulise sündmuse ja tähtpäeva kohta. Kõnekad on V Eesti Üleriikliku Naiskongressi (toimus 14.–16. detsembrini 1935. aastal Tallinnas) korraldava toimkonna materjalid (EPM TR 1840:60, 61 A 1224:60, 61) ning emadepäeva tähistamise tähtsust rõhutavad üleskutsed (EPM TR 1832:43 A 1218:43 ja EPM TR 1840:156 A 1224:156).

Märkimisväärsel hulgal on oluliste teoste (albumid Konstantin Pätsi 60. sünnipäevaks ning Anna Haava, Miina Härma ja Aino Tamme 70. sünnipäevaks), ajakirjade (Teater), näidendite, kasvatusse seotud materjalide tutvustusi.

Viimases dokumendis, kirjas Eesti Maanaiste Keskseitsi juhatuselt 6. augustil 1940. aastal olid esitatud uued põhimõtted seoses Nõukogude okupatsiooniga toimunud muudatustega (EPM TR 1840:193 A 1224:193).

Dokumendikogu annab üsna hea ettekujutuse ühe kohaliku seltsi tegemisest, tegevusaladest, ettetulevatest probleemidest. Kuigi nad ei anna kaugeltki täit ülevaadet, on tegemist siiski tänuväärt materjaliga uurimistööks. Et saada seltsi tegevusest mitmekülgsem ülevaade, tuleb selle teemaga kindlasti edasi tegelda. Omaaegsete naisseltside tegevuse uurimine on suureks abiks tänapäeva seltsielu edendamisel.

Seoses iseseisvuse taastamisega on naisliikumine tuntavalt elavnenud. Ka nõukogude perioodil oli neid, kes kandsid edasi eelmisest iseseisvusajast pärit väärt põhimõtteid, kindlustades järjepidevust. Alma Allika tegevus on siin veenvaks näiteks.

Allikad

EPM TR = Eesti Põllumajandusmuuseumi dokumentide ja käsikirjade kogu.

Kirjandus

Eesti Maanaiste Keskseksi teateid. // Taluperenaine 1937 nr 10, lk 309.

Eesti Maanaiste Keskseksi teateid. // Taluperenaine 1938 nr 5, lk 131.

Mäelo, Helmi 1957. Eesti naine läbi aegade. Lund.

Kuum, Jüri 2003. Organisatoorsed vormid. // Teadus Eesti põllumajanduse arenguloos. II osa (1918–1940). Tartu, lk 128–144.

Kormik, Sirli 2010. Pärandkultuuri objektid Roela piirkonnas. Kodu-uurimistöö. Roela: Ferdinand von Wrangelli nimeline Roela Põhikool. http://www.roela.edu.ee/failid/kodu-uurimistood/parandkultuuri-objektid-roela-piirkonnas_2010.pdf (02.07.2013)

Maanaisteseltside tegevusest. // Taluperenaine 1935 nr 1, lk 16.

Maanaisteseltside tegevusest. // Taluperenaine 1935 nr 9, lk 247.

Maanaisteseltside tegevusest. Maanaiste tüse töö näitustel. // Taluperenaine 1935 nr 10, lk 274.

Rosenberg, Tiit 2012. Maareformist Eestis läbi aegade. // Konverents „20 aastat maareformist“: Teesid. Ülenurme, lk 25–27.

Taluperenaine 1931 nr 2, lk 45.

Taluperenaine 1932 nr 7, lk 201.

Vaan, Laura 2005. Propagandatalitus Eesti Vabariigis autoritaarsel ajajärgul.

Magistritöö. Tartu Ülikool. Filosoofiateaduskond. Ajaloo osakond. Tartu. dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/10062/1208/5/vaan.pdf (02.07.2013).

Viru maanaisteselsid Väike-Maarja põllumajanduslikul näitusel. // Taluperenaine 1934 nr 9, lk 256.

Taluperenaise elu-olust Eesti ajal Sangaste kihelkonnas

ALEKSEI PETERSON

Museoloogiadoktor, Eesti Põllumajandusmuuseumi teadusnõukogu aseesimees

Mu imä Aliide-Rosaliine (Liide) Visnapuu sündu 19. sajandi viimatsel aastal. Esä ja imä ellive suurtalu Hällatu popsikohal. Esä oll Keeni mõisa George von Lillenfeldi aidnik. Noid oll viis last – üts poig ja neli tütrikut. Ta kõnõli oma elust nõndaviisi.

Esä oll ää miis, kasvat pallu uibupuid ja puhmi, tikre-, punase- ja musta-sõstrapuhmi. Ku ma sai kümme aastet täis, viidi mu koolimajja, Kihnu ministeeriumikuuli. Kuulin opeti katekismust, piiblilukku ja laulu, kirjutamist ni pääst arvutamist. Aastid küll viil vähä, no kos sa pässit, ja pandi Mäeküla suure talu tütrikuss. Kell viis tull minnä mõtsa, viil vahel ütessäni mõtsan olla. Pernaane andse siss mulle kümme ruublit, sai endäle joba sappakese osta. Mul oll kolm sõsart, nüid tull noile osajagu välla masta. Nii jäi mul rihetare ja sellen üits puuraamiga säng. Talu-uune ollive vana, rihetare, kambrõ ja rihalne. Kik tull otsast pääle alusta.



Ema ja isa.



Rehetare.

Kõrvalhooned ja kaev

Rihekambren es pestu enämb vilja nigu vanaste, küll linnu kuivateti partõl, laugussel oll neli part. Siss ku lina üleväl kuevass, sis panti ahi palame. Riheahi oll suur leeväahi, koess katessa kanget pätsi leibä läits. Siss ku ahul iste, siss õkva parasjagu päälagi puutu lae külge. Ahu pääl, kummi pääl, ku ahi oll kütetu, säääl oll latsil ja vanõmba inemistel ää magade.

Vahel ka latse lämmitive ahun külmäl aal. Rihetare parrõalust kutsuti rihekast vai pääkast. Rihetarre tuudi talvel lammas sündunu tallekesega. Rihalne kutsuti vahel siss põhtjass. Sinna panti tüü-, obeseriistad, sõiduvärk, säääl oll linasugemise-arjamise paik.

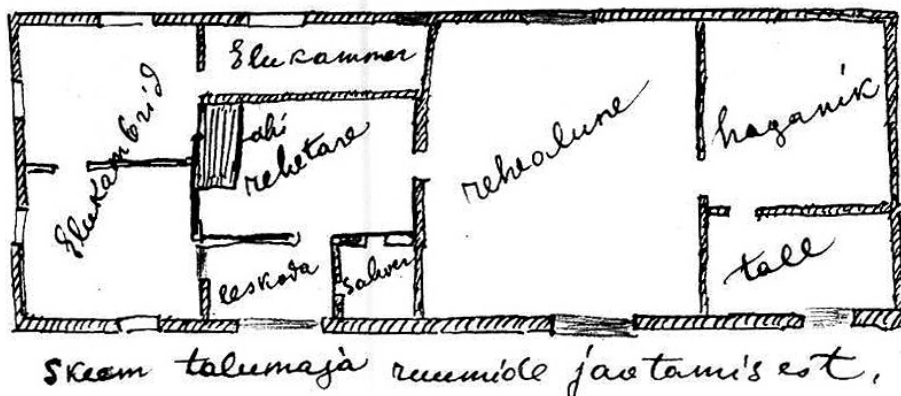
Talul oll iks kaits aita – viljaait ja kraami- ni makamisait, kon nuur rahvas makass pääle jüripäivä. Aeda räästaalust kutsuti aedatrepiiss. Oll küll rõivaait, aga viljaait tull jälki ehite. Selless tarvitimi savi müüri tegemisess. Igivana oll



Reheahi.

küll sann. Me külän oll iks egäl ütel talul oma sann. Mõnen talun pruugiti toda ka talusaunikide makamispaigass.

Pernaase üits rasse tüü oll eläjäile viikandmine talvel. Kaiv oll kavvõn, oma viiskümmend sammu, nõlvakust allpuul, viil kavvõmb oll läte. Vett kanti kaelpuuga vahel ka katekesti, tolle tarvis ollive kõrvaaukuga tuubri, kon puu läbi käis ja õlale tõsteti.



Elumaja ja laut

Oll vaja vastset elumaja. Külän oll pallu rihest erälde maju. Kiik palgid löikasimi oma mõtsast ja viis versta kavvõn olevan laualõikamismassinan. Akna suurus oll ette nättu 1,5x1 miitret. Elumaja edimätsse korrusselle tetti vüürus, neli kambert, sahver ja suur küük.



Elumaja.

Pernaasel oll tähtis talul laut ja ait. Esite tetti laut (1924), siss ait (1930). Laudal tetti kivimüür oma paar miitret korgemb. Siss laudapäälne, koess panti ain ja tõuõle eläjäile süümisess. Rüäpõhk käis kuhja – tuu iks panti eläjäile alla. Karja jaoss ollive mõtsamaad, põlluveered. Karjuss oll edimitsil aastil. Karjuss sai suve ülevälpidämise, palgass viil muun ja osalt rõivid. Perän oll karjan latse, ütstese järel.

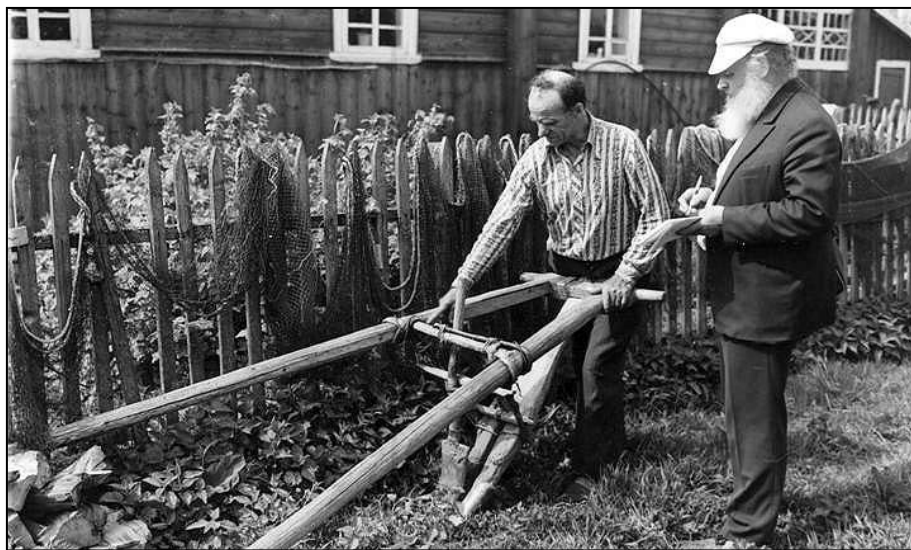
Perenaise tööd

Pernaase tüüd tull iks manu. Pernaase egapäiväne tüü oll ka aiavilja iist uult kanda, ka latse panti kitskma. Kasvatedi kapstast, kaali, porknat, loomapiiti, tomatit. Naarist kasvatedi vanaste, minu aal ei. Rohkemb kasvatedi inemisile ja sikadele kardulit. Maja ümbre oll pallu lillepiinrid. Komben oll villapuude istutamine, ja siss lillepiinrad, kos oll jorjen, võõrasimäd, astrad, floksid.

Rasse tüü oll ainaniitmine. Niitsive kik, kes jõudsive, enämbjagu mihe, ku kuevatamine ja järelkuevatamine oll iks naiste, pernaase põhitüü. Ainatüü alas nädäljakku inne jaanipäivä, kestse kogo ainakuu. Ka kuhategemine oll pernaase tettä, vähese mõistsive toda tüüd.

Kevad ja põllutööd

Mihe kündsive keväde ja vähä tull pernaasel põldu äestede. Põllumaa es ollu ää. Mäeotsas savi, madalal oll ka liiva ja kruusa. Põldu künneti „saksa“ adra-



Harkader.

ga, mis tuudi ligi 50 aastat tagassi. Ka arkader oll iks kartuliõõlaste ajamises ja sügüsi kardula ülesvõttuss.

Kesv külit aprilli keskel, tatrik maikuu lõpul, siss lina maikuu lõpul. Likkele maale võidi külida ka ildamb. Külja oll iks peremiis külivakast, mis oll rihmaga kaalan, siss külvipõllest. Meil oll säitse põldu, üits sai kesamaa jaoss, säääl karjatedi eläjäid. Sõnnik veeti inne jaani. Sõnnik veeti enämbjagu talgutega. 4–5 talu vedasive, kuus obest, vahel paarkümmend inemist ja siss ka pernaasel tull koormade tõsta. Kesa künti edimest kõrda sõnnikuveo aigu, teene kõrd – kõrrati nädäl enne külvi. Talverügä külit augusti keskel.

Viljalõikus

Joba oll kadunu sirbiga villälõikus. Rasse oll iks villälõikus. Toda tetti pikä varrega vikatiga. Rüüniitmisel panti vikatile pääle paju- vai kõone vit-sast luuk. Oll joba obestega ainaniitja, timäl oll vikatile pantu nisukke vihu-koguja. Rüävihu iks seoti ja panti akki kujume, nii et 25 vihku akis. Vili oll akis paar nädälit.

Tõuvili panti rõuku. Tolless õkva lüüdi maasse saiba, mille külge jäeti pulga. Sarda – kärbikutele laoti linaseeme. Nu siss pesti vili rihepessu-massinaga, aurujõul, katel veeti obestega. Peräst tullive esisõitva rihe-massina. Rihepess oll ütenkuun naabrite ja abilistega. Nüid tetti „masi-natarvitajate ühisus“ – rihepessmine sai kergess – rihe pesti üte päiväga. Pernaasel oll jälle oma paarikümmend rihelist süütä. Arilikult tapeti pes-suajass ka oinas.

Söögiajad

Pernaase ommungutüü oll vara. Keväde-suvel ommungu tõusti kukelaulu aal. Pernaane iks oll edimen, ommungu kell viis, vahel neli. Suvel süüdi päivän neli kõrda. Söögiaig oll pruukost, söömaaig kell 8, lõuna kell 14, õdaku nii kui tüüst tuldi kodo. Talvel süüdi kolm kõrda päivän. Ommungu, lõuna aal ja õdaku. Tüüpäiv oll kolm söögivahet. Peräst lõunasüüki lasti miisperel ja tüüluumadel puhata 1–1,5 tundi. Pernaasel es ole söögivahet. Talvel lina-aamise aal tuldi üles iks viil üüssi kell üits, aina-aal päikse-tõusu aal vai viilgi varemb, sest niita tuli kastega aina. Sagest siss tõi per-naane söögi mõtsa. Tuudi iks võidu-leibä, kohupiimä, sõira, pütikukõsega piimä.

Söögimajandus

Kõik tull pernaasel tettä. Rahvas sõi musta rüajahust leibä. Leevämõhk oll talul kolme jalaga. Katessa kanget pätsi läits ahju. Vanast ku raasake satte maha, võeti maast üles, anti suud leevätükule. Pidul aal kütseti nisupüülist leibä.

Pernaasel tull kiita suppe: karduli-, kapsta- ua-, erne-, nälja-aal ka naadi-suppi. Vedelet putru kutsuti kõrdiss, kas kesva-, nisu- vai rüajahust. Keedeti putrusi, enämb suurmist ja kesvajahust. Kilet tetti rüä- vai kesvajahust. Mulkide kama oll ka meil tarvitusel. Egä lauba ollive vedelä kapsta.

Sõir

Sõir saadi nii: apu piim kohutedi paksuss, ku kohusi, siss nõristedi liim vällä, siss võeti kümme munna, siss segati segi, siss panti piima patta, tuu paksu piima sisse, nii et veidu kiimä läits. Ku kokku tõmmas, siss panti üits eräldi rätt kausi pääle. Ää suur kauss pedi oleme. Siss pitsitedi liim vällä, panti küümnid ja raadsikese suula kah, panti nõorikesega päält kinni ja vaotuse alla, nii et illus tsõõrik sõir sai. Suvistepühiss iks tetti sõir.

Rasv ja liha

Oll meil iks kaits rasvast tsikka. Tsikku tapeti täiskuu aal, lambid tapeti egäl aal, niisamate vaskaid ja linde. Mihe katekeiste tapseve. Väikse rasvatüku lõiguti peenikesess ja panti tõnni ja sääli raoti peenikesess rasvass rasvamollin, rasvanuiaga sitkess. Panti suula, soolati sisse ja säält võeti. Suur tõnn oll viil tsialiha täis. Keväde tsuidsutedi kaits sannatäit liha. Tsuidsutedi nii et kas kaits päivä vai kolm.

Temp

Me teimi jo kanepitempi, egä keväde. Uhmren tambiti temp, sinna panti kartuli manu ja uppe ja. Kanepi ollive ärä kuivatetu kuuma käen, nii et läitsive puruss iluste. Kanepitemp oll väega ää võileeväga kohvi man.

Vokk ja ketrus

Pernaase tüü oll rõivaste tegemine. Linast ja villast. Linna oll oma viis vakamaad. Oma jaost lina rapati ja suiti. Lambid põeti neli kõrd. Põeti pügiraudadega. Lõng kedrāti talveaigu. Naase ja tüdriku kedrasive. Vokiga kedrāti, isiti, aeti puule. Kangast kuuti iks talvel.

Naiste riided

Kleit om nüidse aal, inne oll ündrik ja pihtsärk. Ündrik kutsuti ka prunts. Nüid om ka viil vannu rõivid. Ündriku ollive pikkujoonelise, verevāt ja kollast, rohelist ja sinist karva. Siss tullive ruudulise. Talvel ollive villatse ündriku. Sārgi pääl oll seelik-ündrik. Tüdriku kandseve suveti amet, vüü pääl. Oll nii pikku- kui põikijoonelisi ündrikuid. Sārgi piha pääl kanti alli vai musta jakki. Ündrik ummeldi kokku kiik 3–4 laidu, ega midagi maha es lõigatu. Vanembal aal oll ündrik ka ütte karva, kas valge ehk ahk lambakarva. Peräst tull ka ostetu värve. Suvel kanti viil ka linatsest rõivast „atlase“ rõivast, enāmbide valge põhjaga, sinitse ja verevā joone sisse kuutu.

Vüüd kandsive iks vana naase. Kodu, tüü man oll kõigil naisterahvastel rätt pään. Vanast räti all kanti ka tanu. Tanu ollive valge, osteti liinast. Peräst maagelangast sinitse ja verevā risti sisse kuutu. Pähe panti nii, et pitsi viir otsaette käis. Varem es tohtinu naase käia ilma tanuta, loeti patuss. Naistel ollive juukse katen palmikun. Palmiku ollive kas ümbre pää mässitu vai katele puule kõrvade juure kokku keerutatu. Kampsun oll arilikult vähe üle puusakondi. Toda kanti vanasti. Ka oll vanembidel naistel pihtsärk. Tuu oll kampsunist pikemb.

Meeste riided

Mihe kandsive amet, tuu oll nüidse kotiriide sugutsest jämedast linatsest rõivast, laia mahapööratud kraega. Kirikuame oll peenemast, enāmb valgest pleegitetu rõivast. Pihtsärk ja pükste riie oll jäme, villane, mõne üteluse järgi oma puul tolli paks. Talvel kandsive kõik kaskat. Lambanahast, iin neli nahast nöpsi.

Virust Võruni: eritüübilised seelikud nüüdisaegses võtmes

VIRGE INNO

Eesti Põllumajandusmuuseumi õpikodade administraator

Tänapäeval ei ole võimalik riiete järgi määrata, kus keegi elab. Varem seda muret ei olnud – rõivastuse järgi võis öelda, millise kihelkonna inimesega on tegu. Esmapilgul oli selge, kes on Virust, kes Võrust, kes Saaremaalt.

Viimasel ajal on süvenenud inimeste huvi oma kodukoha ning päritolu vastu, millega seondub huvi nende piirkondade rahvarõivaste vastu. Traditsioonilisi rahvarõivaid kantakse praegu veel vaid esinemisrõivana tantsu- ja laulupidudel; erandina Kihnu, kus traditsioonilist rõivastust on ka igapäevakasutuses.

Juba pikka aega olen soovinud teha kodukoha rahvarõivaste eeskujul pidulikud ja igapäevased käimiserõivad. Olen sündinud Ida-Virumaal Jõhvis, hiljem viis elu mind Võrumaale Antslasse. Praeguseks olen täpselt poole oma elust veetnud Virumaal ja poole Võrumaal. Seetõttu tahangi kanda mõlema koha rahvariiete ainetel tehtud rõivaid.

Praktiliseks tööks valisin seelikud, kuna neid saab eri rõivaesemete ja aksessuaaridega varieerida. Seadsin eesmärgiks valmistada kolm eritüübilist seelikut: kaks Jõhvi ja ühe Võrumaa Hargla kihelkonna rahvariideselikute eeskujul. Jõhvist võtsin eeskujuks pikitriibulise ja põikitriibulise seeliku ning Harglast pikitriibulise koerips-tehnikas ja valge, punase paelaga ääristatud kurrutatud seeliku. Seelikukangaste kudumiseks kasutasin taimede ja aniliinvärvidega värvitud ning eri toonides värvimata naturaalseid lõngu. Seelikute kokkuõmblemisel kasutasin voltimist ja kurrutamist. Kõikidele seelikutele õmblesin võõjoonele värvi.

Käesolevas artiklis annan ülevaate Virumaa ning Võrumaa rahvariistest ning kirjeldan detailselt praktilise töö etappe.

Põhja-Eesti rahvariided

Järgnevad andmed Põhja-Eesti rahvariiete kohta olen refereerinud etnoloog Ellen Värvi Ida-Virumaa rahvariiete kirjeldusest (vt Värvi *s.a.*).

Oma asendist tulenevalt on Ida-Virumaa (Alutaguse) olnud eri rahvaste kokupuutepiirkond: sinne rannarahvas käis läbi soomlastega, eriti Soome lahe saarte elanikega, idas puututi kokku vадja-isuri asustusega ja muidugi venelastega.

Tihedad kultuurisuhted avaldasid mõju ka rahvariietele, põhjustades paikondlikke erinevusi suhteliselt ühtlases Põhja-Eesti rahvarõivarihmas.

Ida-Virumaal kantud pidulikel rahvarõivastel kohtame kogu Põhja-Eesti rõivastele iseloomulikke jooni:

- alates 17. sajandist kandsid naised varrukata sārgi peal lühikest varrukatega pihakatet – käiseid;
- alates 18. sajandi lõpust levis ilmselt Lääne-Euroopa mustirahmatute eeskujul käsitöömeistrite tikitud rikkalik barokne siidlõngade ja karra-ga lillkiri käisealaste ja tanude kaunistusena. Talunaiste endi käsitööna muutus ornament hiljem lihtsamaks ja rahvapärasemaks.

Käised (Vaivasas, Jõhvis, Iisakus ja Lüganasel *käisped, käispihad*) tehti valgest linasest riidest ja suhteliselt lühikesed. Pidulike käiste alane kaunistati rikkaliku lillkirjas tikandiga, kohati ka vanema kaunistamisviisi – piluga. Tikandi ja pilu täienduseks õmmeldi teatud vahemaade järel litreid üle kogu kaunistatud ala. Käiste piht vajutati kuni tikandini plisseetaoliselt kurdu. Igapäevased käised olid jämedamast riidest ja lihtsamad, kuid siiski hoolikalt kurrutatud. Sellistel töödel, kus rohkem rahvast koos, nagu talgutel, aga ka heinal ja viljalõikusel püüdnud tüdrukud end siiski ilusate käistega ehtida. Käiste kaunistamise kohta säilinud mälestuste järgi käinud tüdrukud laupäevaõhtuti koos tikkimas. Seal õpitud üksteiselt nii kirju kui ka tikkimisoskusi.

Ida-Virumaal kanti käiseid kauem kui mujal Põhja-Eestis, mõnevõrra veel 19. sajandi teisel poolel. Lüganasel olevat veel 1860. aastail üks peretütar saanud kaasavaraks viiskümmend käist.

Põll kuulus 19. sajandi esimesel poolel rangelt abielunaise ülikonda: naine ei tohtinud põlleta isegi üle toa minna. Neidudele oli põll häbistav. 19. sajandi esimese poole Ida-Virumaal tehti pidulikud põlled põhiliselt kirjust sitsist või õhukesest valgest puuvillasest nn klaarriidest. Vaivasas, Jõhvis ja Lüganasel peeti eriti pidulikeks helerohelisi põllesid.

Valgest linasest riidest tanu kanti 19. sajandi teisel poolel Põhja-Eestis veel vaid Ida-Virumaal, kus abielunaste peakatmise komme püsis 20. sajandi alguseni. Sajandivahetusel tuli moodi pottmüts, kuid mõned vanad naised ei loobunud tanust sajandi lõpulgi. Pidulikud tanud (laantanud) olid kaunistatud laia lillkirjas siidtikandiga. Igapäevastel tanudel oli tikand kitsam ja lihtsam,

tikutud enamasti puuvillaste või villaste lõngadega. Tanu tärgeldati ja seejärel pressiti sopp nii nagu käiste pihtki tihedasti kurdu. Selline tanu hoidis peas ilusasti kikki, mida on ka rahvasuust üles märgitud: „Pühapäeval, kui vana-ema pannud puhta tanu pähe, hoidnud see ilusasti kikki, nädala lõpuks aga enam nii heas vormis polnud. Lapsed vaadanud: „Jo hakkab pühapäev ligi tulema, ämma tanu vajub kõveraks.““

19. sajandi keskpaigaks jõudis Virumaale pottmüts (ka kabamütsiks nimetatud). See oli kallis peakate. Eriti kalliks tegid mütsi kuklasse kinnitatud pikad ja laiad siidlindid. Müts maksnud 5 rubla ajal, mil lehma hind oli 20 rubla. Mütse pidi naisel olema mitu. Noorikumüts oli valge, lisaks oli vaja erivärvilisi nii rõõmu- kui ka leinaajaks.

Neidude peaehteks oli pärg. Pärga aluseks oli 2–3 sõrme laiune hõõvli-laastudest võru, mis kaeti siidriide või -lindiga, jättes lindiotsad kuklast rippu. Pärga ääred kaunistati kardpitsi või -paelaga. Ida-Virumaa neiud kandsid pärgi kaua, veel 1870. aastatel.

Alutaguse meestesärkidel olid sirged värvlita varrukad, nn lihtsuuvarrukad ja harilikult mahapööratav krae. Eesti üldise tava järgi kandsid siingi mehed valdavalt särki pükstes. Iisakus ja Vaivaras on siiski vaid talvel kantud särki pükstes, suvel palmitsetud vööga pükste peal.

Alutaguse piirkonna naisteriided

Seelikud muutusid Alutagusel 19. sajandi jooksul õige rohkesti. Sajandi algul kanti veel 18. sajandist tuntud kitsaid musti villaseid seelikuid ehk ümbrikuid. Ümbriku alläart kaunistati mitmel viisil: kõige tavalisem oli värvilistest villastest lõngadest palmitsetud pael (ai), hoopis pidulikum kaunistus koosnes punasest villasest riidest ja kardpaeltest. Jõukamad talunaised ehtisid oma ümbrikke punasele kalevile värvilistest helmestest tikitud lillkirjas äärisega. (Vt Värv s.a.)

Fr. R. Kreutzwald saatis 1842. aastal Õpetatud Eesti Seltsile kolme Alutaguse naiste rahvarõivakomplekti kirjeldused ja neid täiendavad värvilised joonised:

- vanapärane, Alutagusel veel 19. sajandi algul kantud ülikond kitsa musta villase seeliku (ümbriku), rõhkude ja pead katva linikukujulise rätiga;
- jõuka naise rõivastus 19. sajandi algul eriti pidulikuks peetud kahara rohelise villase seeliku ja sõbaga;
- Alutaguse naise piduriietus 19. sajandi esimesel poolel üldiseks saanud pikitriibulise seelikuga.

19. sajandi algul olevat Kreutzwaldi teatel Virumaa naised veel vanaviisi kandnud seelikul vasest rõhkusid. Tema joonistuse järgi on need aga olnud teistsugused kui Lääne-Eestis ja koosnenud vöölt puusadele rippuvaist pikkadest terava rombi kujulistest plaadikestest. Jõhvi ja Vaivara kihelkonnas

on vanadelt inimestelt saadud andmeil veel 19. sajandi keskpaigani esinenud puusapõlle taolisi ehteid, mis olevat endast kujutanud värviliste kudruste ja soredega kaunistatud võrkilustusi. (Vt Eesti rahvarõivaid 1957: 100.)

19. sajandi esimese poole jooksul said Alutaguse naiste pidulikus rõivastuses üldiseks mitmevärviliste pikitriipudega nn vikerkaarevärvilised seelikud: Lüganusel armastati rohelisepõhjalisi, Vaivaras hästi helkjaid, Jõhvis peeti lugu punastest triipudest. 19. sajandi keskpaiku hakkasid levima põikitriibulised ja ruudulised seelikud. Neid kanti veel vana moe järgi käistega, kuid enamasti siiski kas seelikuga samast või muust riidest õmmeldud jakiga.

Alutaguse naised kandsid rohkesti ehteid. Naiste alatiseks ehteks olid klaashelmed ühe või kahe ringina tihedasti ümber kaela. Helmed pandi tütarlapsele kaela, kui tal tuli esimene hammas, ning nendega läks naine ka hauda. Helmed, nagu ehted üldse, pidid kaitsma kõigi salapärase ohtude eest. Mõnel oli helmekee küljes ka kannaga raha. Pidudeks riputasid jõukamad naised kaela hõbeketid kannaga rahadega, rinnale kinnitati suurem prees või eriti hinnaline punaste klaastahukestega silmadega prees. (Värv *s.a.*)

Võrumaa rahvarõivad

Kirjelduse aluseks on Reet Piiri ülevaade Võrumaa rahvarõivastest (Piiri *s.a.*).

Rõivamood kujunes vastavalt rahva majanduslikele ja tehnilistele võimalustele, olulised olid ka ajalooliselt väljakujunenud tavad ja iluõiste. Tähtis oli, et rõivad rahuldaks neid nõudmisi, mida seadsid ette kliima ning elu- ja töötingimused. Rõivamoodi mõjutasid kõrgemate seisuste moerõivastus ning ka naabrite seljas nähtu.

Venelaste rõivastusest võeti üle maagilisi punaseid kaunistuselemente. Vene rahvarõivaste kaunistuste eeskujul levisid Võrumaal punasest puuvillastest nn maagelõngast valgele linasele riidele sissekootud või tikitud kirjad. Selline kaunistusviis särkide varrukapäril levis näiteks setudel laia, Võrumaa naistel aga kitsama kirjatriibuna.

Naabrite lätlaste rõivastusest sai mõjutusi Rõuge ning eriti Hargla ja Karula kihelkonna rahvas. Siingi peeti ilusaks valgeid või helehalle villaseid ülerõivaid. Naised õppisid lätlaste eeskujul kuduma läbivillaseid võid, mida kutsutigi lätilapilisteks vöödeks.

Rõivad valmistati kodukootud villasest või linasest kangast. Linasest tehti särgid, naiste peakatted, põlled, suvised meestepüksid ja üleriided. Villasest õmmeldi mitmesugused pealrõivad, samuti kooti kindad, sokid ja sukad. Lõngad värviti taimevärvidega. Põhiosa rõivastusest aga oli kaua aega värvimata: linased riided valgeks pleegitatud, villased riided aga valdavalt naturaalsed valged, hallid, pruunid, mustad. Pärast kudumist vanutati villast riidet tugevalt, nii et see nägi välja nagu vilt. Sellist riidet hinnati vastupidavuse tõttu.

Kui 19. sajandi lõpupoolel hakati villaveskite teenuseid kasutama, muutus riie õhemaks ja kergemaks. Vanemad inimesed pidasid sellisest riidest õmmeldud rõivaid vähe vastupidavateks ja kokkuvõttes lõnga raiskamiseks.

Tähtsaimaks rõivaesemeks oli linasest riidest särk. Lastel oli see tihti ainsaks rõivaesemeks ja nii pidid lapsed vähegi külmemate ilmadega toas istuma.

Täiskasvanud naiste särk *jakuga hamõ* koosnes kahest osast: peenemast riidest pihaosast ning seeliku alla peitu jäävast jämedamast takusest riidest alaosast. Pihaosaks murti riie kahekorra kokku, sisse lõigati T-kujuline kaelaava. Meeste- ja lastesärk oli õmmeldud naistesärgiga sarnaselt, ainult et see oli ühes tükis, st puudus jätk. Särk oli Lõuna-Eestis nii pesu ülesannetes kui ka pealistrõivaks, st käidi ka särgiväel.

Seelik kuulus täiskasvanud naise rõivastusse. Seeliku saamine tähistas tüdruku suguküpsust ja seeliku esmakordset selgapanekut saatis eriline tseremoonia.

Säilinud teadete järgi kanti Võrumaal kohati veel 19. sajandi algulgi vanapärast ümber keha mähitavat vaipseelikut kõrikut. Selle kõrval levis juba ka moepärane kokkuõmmeldud seelik, mis Harglas, Karulas, Rõuges, Põlvas ja Urvastes säilis vaipseelikutele omaselt ühevärvilisena, valge või helehallina. Tasapisi võeti omaks mujal Eestis levinud pikitriibuliste seelikute mood. Triibuseelikud tehti uue moe kohaselt kaharad, värvli alla seatud voltidega. Koduse käsitööna kujunesid seelikud nii värvi- kui ka triibukombinatsioonilt paikkonniti erinevateks. 1870. aastatel hakati Karulas, Rõuges ja Urvastes kuduma ka ruudulist seelikukangast.

Vanimaks ülerõivaks on olnud mitmesugused õlakatted, mis ümber võetuna kaitsesid nii vihma, tuule kui külma eest. Võrumaal püsisid nii linsed linikud kui villased kõrikud igapäevases kasutuses kauem kui mujal Eestis. Üheks tähtsamaks riideesemeks oli pikk-kuub ehk suursärk. Külмага tõmbasid väikesed lapsedki selle otse särgile. Täiskasvanutel oli see oluline rõivaese kodust välja minnes. Suursärgid õmmeldi vastupidavast lambavilla värvi kangast. Vastavalt moe muutustele hakati pidulikke suursärke õmblema ka tumesinisest või mustast riidest. Selline muutus ei leidnud igal pool vastuvõttu, näiteks kanti Harglas veel 20. sajandi algulgi vanapäraseid valgeid suursärke. Muutumatusena püsis ka Võrumaale iseloomulik punane kaaruspaelkaunistus. Mida rikkam oli inimene, seda rohkem oli mustrisse seatud keerdsusid; mõnel vaesemal olnud paelad üsna sirgelt kuuale õmmeldud.

Moodsa ülerõivana tulid suursärkide kõrval 18.–19. sajandi vahetuse paiku tarvitusele naistel jakitaolised kampsunid ja meestel lühikesed pintsakulaadsed vatid, pihtsärgid. Algul õmmeldi need suursärgilõikelised. Pihtsärk ulatus veidi allapoole vöökohta, lõige ja kaunistused olid nagu suursärgilgi. Hargla naised kandsid valget villast pihtsärki veel 20. sajandi algulgi. Mujal Võrumaal hakati 19. sajandi keskpaiku kandma uuemamoelist liibuva pihaosaga seesidega kampsunit. Koos uute riietusesemetega levis nii naiste kui meeste üleriietes potisiline värv.

Kogu Lõuna-Eesti pidulikule naiserõivastusele olid iseloomulikud suured rinnaehted. Naiste, samuti meeste särgikaeluse kinnitamiseks kasutati väike-seid vitssõlgi. Naiste piduülikonda kuulus aga suur sõlg, mis seati särgi rinna-le nii, et see kampsuni või suursärgi kaelusest nähtavale jäi. Võrumaa naised sidusid kurgu alla veel punase paela, mille otsad jäid sõlele rippu. Punase paela peegeldus sõle metalsel helgil olevat näole andnud ilusa rõõsa jume.

Võrumaa rahvarõivastele on tervikuna iseloomulik mitmete vanade rõi-vavormide kauane püsimine: näiteks naiste pealinikute ning villaste ja linaste õlakatete kandmine üleriie te funktsioonis, rõivaste värv jne. 19.–20. sajandi vahetuseks oli siiski enamikus peredes omaks võetud uutmoodi riided.

Hargla kihelkonna seelikud

Ühevärvilist kokkuõmblemata ümbrikut kanti Võrumaal veel 19. sajandi algu-ses. Ühevärvilised seelikud püsisid kõige kauem Harglas, Karulas, Urvastes, aga ka Sangastes, kus valgeid ja halle seelikuid esines üldiselt 19. sajandi keskpai-gani. Täis- ja segavillaseid valgeid või halle seelikuid kanti Harglas, Karulas ja Rõuges, kus ka pealisrõivad on olnud valged või hallid. (Manninen 2009: 259)

Hargla naisterõivastuse kohta kirjutab Ilmari Manninen: „Suvel käis hame peale pallapool, valge, linane, toimne, nelja nitsega, undruku moodi kokku õmmeldud; lihtne, pealtpoolt kimardatud. Suvel töö juures ei olnudki muid rõivaid kui ainult särk ja pallapool“ (Manninen 2009: 256).

Seelik kandis Harglas lätipärast nimetust *prunts*. See oli valmistatud jäme-damast valgest villasest labasest riidest. Seelik oli ühelaidne, ümbermõõduga alläärest 230 cm. Seeliku ülaosa oli ilma värvlita, tihedalt 1,5 cm sügavustes nõelkurdudes. Voldid olid ülemises servas kinnituspistes tugevasti läbi õm-meldud ja alates üläärest 30 cm pikkuselt sisse pressitud. Seelik ulatus alla-poolle sääremarja. Alumises servas oli tal 2,5 cm laiune helepunane poevillane pael. (Eesti rahvarõivaid 1957: 66)

Harglas olevat valged pruntsid hakanud kaduma 1830.–40. aastatel ja asemele ilmunud joonilised (Manninen 2009: 261). Triibulised seelikud said seal valitsevaks alles 19. sajandi teisel poolel. 1850.–60. aastatel hakkasid uue moena levima ka põikitriibulised seelikud, 1870. aastatel aga veel uuemad ruudulised seelikud, mis tähistasid juba rahvarõivaste taandumist linnamoeli-se riietuse ees. (Piiri 2006: 37)

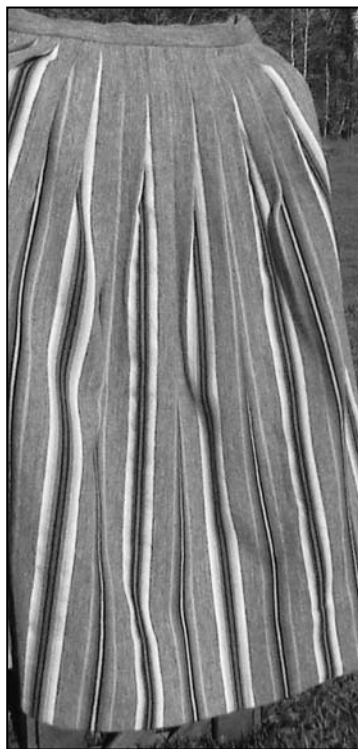
Rahvarõivaainelise seeliku valmistamine

Mõtet teha rahvuslikel ainetel seelikuid kandsin endas pikka aega. Vaadates oma sünnikoha Jõhvi seelikuid, tundsin, et nende eeskujul sooviksin kududa ka enda seelikukangad. Kavandite tegemisel sain inspiratsiooni Jõhvi pikitrii-

bulisest ja põikitriibulisest seelikust. Kindel soov oli, et üks seelik oleks taimedega värvitud lõngadest. Selle seeliku eeskujuks võtsin Jõhvi pikitriibulise seeliku triibustiku. Olles eelnevalt enda jaoks läbi mõelnud seelikud ja nende juurde kantavad jakid-kampsunid ning aksessuaarid, tahtsin kangad kavandada selliselt, et saaksin rõivaid omavahel varieerida. Seetõttu muutsingi algset Jõhvi seeliku triibustikku pastelsemaks, tuues sisse laiemad triibud lambahalliga.

Teise seelikukanga eeskujuks oli Jõhvi põikitriibuline seelik. Muutsin triipude rütmi ja eeskujuks oleva seelikuga võrreldes kasutasin rohkem lambavalget tooni. Seda seelikut plaanisin kanda pidulikumatel üritustel.

Kolmanda seeliku kanga kavandasin oma kodukoha Võrumaa Hargla kihelkonna kahe vanematüübilise seeliku eeskujul. Need on kootud küll kahe tallalauaga, kuid koeripsi tehnikas ning jätavad esialgsel vaatlusel veidi sõbakirjalise kanga mulje. Seetõttu tekkiski mõte kavandada see kangas sõbakirjalisena. Seelikukanga värvide valikul lähtusin Võrumaa rahvarõivaste üldmuljest, kus valdavalt on kasutatud naturaalseid valgeid, halle ja pruune toone. Teise Hargla seeliku eeskujul õmblesin ka oma seelikule kurrud ja kinnitasin alläärde punasest villasest kangast serva.



Taimedega värvitud triibuseelik.

Foto: Virge Inno.

Seelikulõngade värvimiseks kasutasin kodumaistest taimedest rabarberi-, mädarõika- ja tomatilehti. Välismaist päritolu on indigo, košenilli ja sinipuiduga värvitud lõngatoonid. Kõik värvitoonid on saavutatud kuumvärvimisega. Kõik värvitud seelikulõngad on jämedusega 8/1, kolmandal seelikul sõbakirjalises musttris jämedusega 8/2. Valdavalt on värvitud naturaalselt valget lõnga. Kõige tumedam roosa ja hallikasroheline on värvitud naturaalsele lambahallile lõngale.

Kaks sinakasrohelist tooni on värvitud rabarberilehtedega ning peitsitud maarjajääga. Saadud toon on üle värvitud indigoga. Salatiroheline lõng on värvitud mädarõikalehtedega ning peitsitud vaskvitrioliga. Hallikasroheline toon on saadud tomatilehtedega, peitsiks vaskvitriol. Kollaseks on rabarberilehe kollane, see on kinnitatud maarjajääga. Roosad toonid on saadud košenilli ja maarjajääga. Sinkjaslilla on saadud sinipuiduga, kinnitatud maarjajääga. Sinised toonid on kõik värvitud indigoga.

Taimedega värvitud triibuseelik

Lõimelõng: puuvillane niit nr 40.

Koelõng: taimedega värvitud 8/1 villane lõng.

Tehnika: koerips.

Suga: nr 60.

Kanga suurus: 82 x 230 cm.

Seeliku riie on kootud kiritelgedel. Sidus on labane. Seeliku triibustik kordub üheksa korda. Lõngad on ostetud Vändra vaibatehasest ja Sangaste villaveskist.

Kanga kudumine

Kududa tallalaudu vaheldumisi tallates.

Iga triibugrupi vahele kududa 30 rida lambahalliga.

Roheline triip:

10 rida tumeda sinakasrohelistega,

4 rida sinkjaslillaga,

4 rida kollasega,

4 rida sinkjaslillaga,

10 rida tumeda sinakasrohelistega,

6 rida sinakasrohelistega,

12 rida hallikasrohelistega,

6 rida salatirohelistega.

Sinine triip:

6 rida valgega,

8 rida helesinisega,

6 rida keskmise sinisega,

8 rida sinisega,

4 rida sinkjaslillaga,

4 rida kollasega,

4 rida sinkjaslillaga,

8 rida sinisega,

6 rida keskmise sinisega,

8 rida helesinisega,

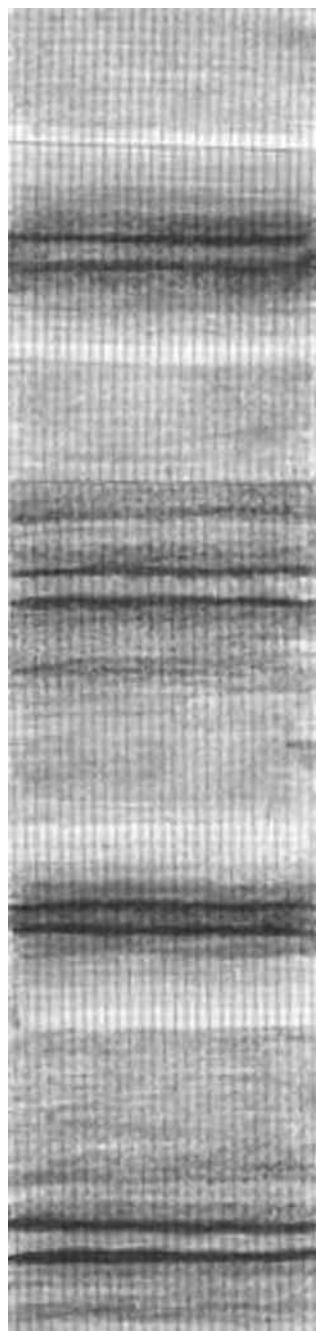
6 rida valgega.

Roosa triip:

6 rida valgega,

6 rida heleroosaga,

6 rida roosaga,



Taimedega värvitud triibuseeliku kavand.

10 rida hallikaslillaga,
 4 rida sinkjaslillaga,
 4 rida sinisega,
 4 rida sinkjaslillaga,
 10 rida hallikaslillaga,
 6 rida roosaga,
 6 rida heleroosaga,
 6 rida valgega.

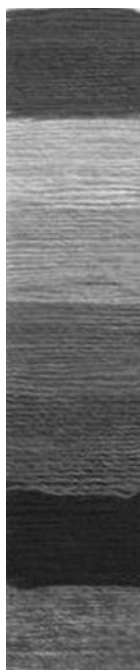
Värvel: 2 x 9 cm halliga.

Õmblemine

Vajaminevad materjalid: seeliku kangas, linane kangas, värvli kangas, liimiriie, 1 suur haak ja 2 väikest haaki.

Esmalt ääristasin kanga õmblusmasinaga, seejärel kinnitasin õmblusvaru seeliku pahemal poolel peitpistega.

Vööümbermõõdust lähtuvalt oli enne kanga kudumist arvestatud välja põhivärviga triibu laius, mis võimaldas vältida, et voldi hari jääks hall. Seeliku voltisin järgmiselt: laotasin riide lauale ja õmblesin ajutiselt korralikud voldid, suunaga vasakule, lambahall triip voldi harjal. Sellisena olid seeliku voldid paar päeva, selle aja jooksul aurutasin volte korduvalt. Kui riie oli volditud, kinnitasin voldid seeliku ülemisel serval kõvasti üksteise külge ja ühendasin värvli külge õmblusmasinaga. Värvli tugevduseks kasutasin juba eelnevalt paigaldatud liimiriidet. Värvli kinnitasin seeliku pahemalt poolelt peitpistega. Seejärel ühendasin seeliku küljeõmbluse paremalt poolelt peitpistega. Linase toodi õmblesin seeliku külge õmblusmasinaga, serva kinnitasin peitpistega. Viimasena õmblesin seeliku kinnisele haagid.



Tumedam sinakas
roheline

Helesinine

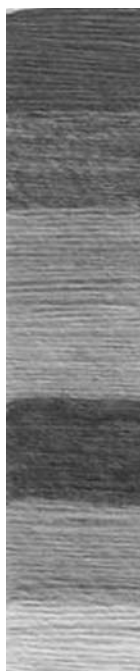
Tumedam helesinine

Keskmine sinine

Sinine

Tsinkjaslilla

Lambahall



Hele sinakasroheline

Hallikasroheline

Salatiroheline

Kollane

Sinine

Roosa

Naturaalne valge

Taimedega värvitud triibuseeliku lõngad.

Punane sõbakirjatriibuline seelik

Lõimelõng: puuvillane niit nr 40.

Koelõng: värvitud 8/1 villane lõng.

Tehnika: sõbakiri.

Suga: nr 55.

Kanga suurus 3 tk: 80 x 95 cm.

Seeliku riie on kootud kiritelgedel. Rakendatud koekirikangana, millel on üks lõim ja kaks kudet – kirikude ja labane taustakude. Lõngad on ostetud Sindi villavabrikust ja Sangaste villaveskist.

Kanga kudumine

20 cm labases koos punasega.

Järgnev triiburütm kordub 13 korda.

Tallata vaheldumisi 10 rida punase ja valgega.

30 rida punasega.

Esimene sõbakirjaline triip:

6 rida valgega,

10 rida halliga,

tallata vaheldumisi 8 rida punase ja halliga,

10 rida halliga,

6 rida valgega,

30 rida punasega.

Teine sõbakirjaline triip:

6 rida valgega,

10 rida halliga,

tallata vaheldumisi 8 rida halli ja valgega,

tallata vaheldumisi 8 rida valge ja halliga,

tallata vaheldumisi 8 rida halli ja punasega,

tallata vaheldumisi 8 rida valge ja halliga,

tallata vaheldumisi 8 rida halli ja valgega,

10 rida halliga,

6 rida valgega,

30 rida punasega.

Kolmas sõbakirjaline triip:

6 rida valgega,

10 rida halliga,

tallata vaheldumisi 8 rida halli ja punasega,

10 rida halliga,

tallata vaheldumisi 8 rida valge ja halliga,



Punase sõbakirjatriibulise seeliku kavand.

10 rida halliga,
tallata vaheldumisi 8 rida halli ja
punasega,
10 rida halliga,
6 rida valgega,
30 rida punasega.

Lai valge triip:

tallata vaheldumisi 4 rida valge ja
punasega,
tallata vaheldumisi 9 rida valge ja
halliga,
9 cm valgega,
tallata vaheldumisi 9 rida valge ja
halliga,
tallata vaheldumisi 4 rida valge ja
punasega,
30 rida punasega.

Kolmas sõbakirjaline triip.

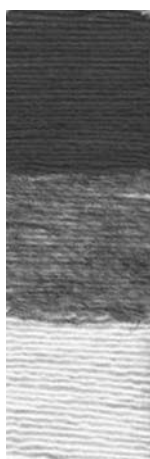
Teine sõbakirjaline triip.

Esimene sõbakirjaline triip.

60 rida punasega,

100 rida halliga.

Värvel: 2 x 9 cm punasega.



Punane 8/1 lõng

Lambahall 8/1 lõng

Naturaalvalge 8/1 lõng

Punase sõbakirjatriibulise seeliku lõngad.

Õmblemine

Vajaminevad materjalid: seeliku kangas, linane kangas, värvli kangas, liimiriie, 1 suur haak ja 2 väikest haaki.

Seelik on kolmelaidne. Esmalt ääristasin kanga õmblusmasinaga, seejärel kinnitasin õmblusvaru seeliku pahe-
mal poolel peitepistega. Laidudevahelised õmblused asuvad taga keskel ja ees
külgedel. Laiud on õmmeldud kinni seeliku paremalt poolt peitepistega. Värv-
li juures on neljastes gruppides 4 cm sügavused vabalt langevad lappvoldid.
Kui riie oli volditud, kinnitasin voldid seeliku ülemisel serval kõvasti üksteise
külge ja ühendasin värvli õmblusmasinaga. Värvlil kasutasin tugevduseks lii-
miriit, mis oli juba eelnevalt paigaldatud. Värvli kinnitasin pahemalt poolt
peitepistega. Linase toodi õmblesin seeliku külge õmblusmasinaga, serva kin-
nitasin peitepistega. Viimasena õmblesin seeliku kinnisele haagid.

Kurutatud sõbakirjaline seelik

Lõimelõng: puuvillane niit nr 40.

Koelõng: naturaalses toonides 8/1 villane lõng ja 8/2 villane lõng.

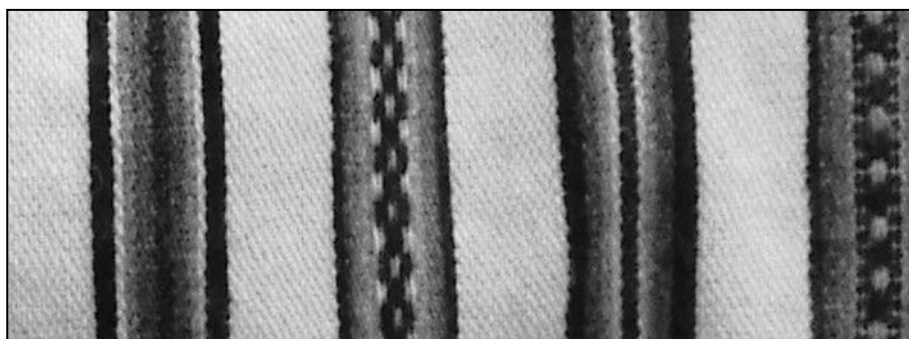
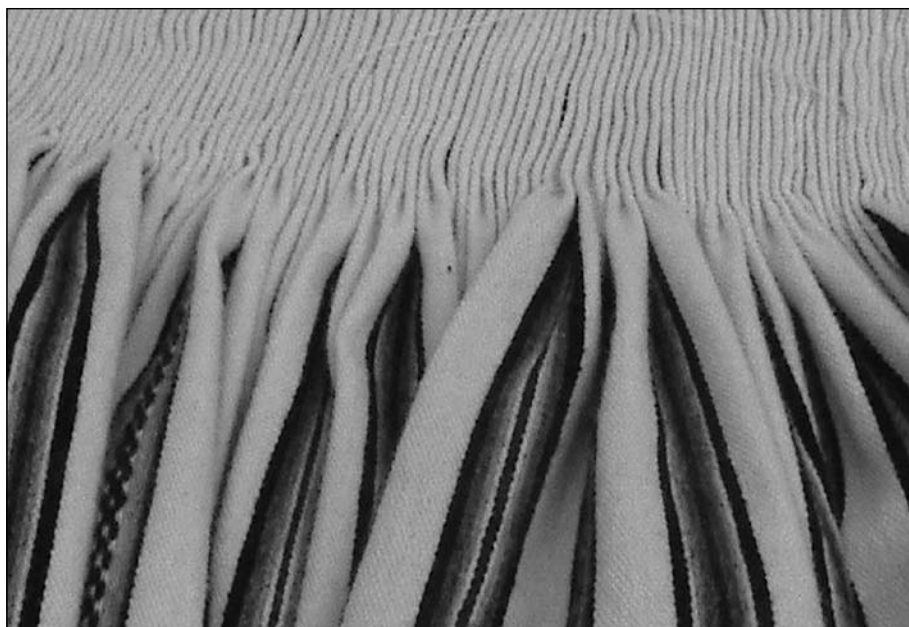
Tehnika: sõbakiri.

Suga: nr 60

Kanga suurus: 82 x 270 cm.

Seeliku riie on kootud kiritelgedel. Rakendatud koekirikangana, millel on üks lõim ja kaks kudet – kirikude ja labane taustakude. Lõngad on ostetud mitmelt lambakasvatajalt ja Vändra vaibatehasest.

Parema ülevaate saamiseks on koelõngad nummerdatud, kuna nii on lihtsam eristada lambapruune ja lambahalle toone.



Kurutatud seelik.

Kanga kudumine

26 rida valgega.

Esimene triip:

8 rida lõngaga nr 1,
6 rida lõngaga nr 3,
4 rida lõngaga nr 5,
2 rida valgega,
4 rida lõngaga nr 2,
2 rida valgega,
4 rida lõngaga nr 2,
6 rida lõngaga nr 3,
8 rida lõngaga nr 1.

Teine triip:

4 rida lõngaga nr 1,
4 rida lõngaga nr 3,
4 rida lõngaga nr 4,
2 rida lõngaga nr 6,
1 rida lõngaga nr 7,
1 rida lõngaga nr 6,
1 rida lõngaga nr 7,
1 rida lõngaga nr 6,
4 rida lõngaga nr 7,
4 rida lõngaga nr 6,
4 rida lõngaga nr 7,
1 rida lõngaga nr 6,
1 rida lõngaga nr 7,
1 rida lõngaga nr 6,
1 rida lõngaga nr 7,
2 rida lõngaga nr 6,
4 rida lõngaga nr 4,
4 rida lõngaga nr 3,
4 rida lõngaga nr 1,
26 rida valgega.

Kolmas triip:

8 rida lõngaga nr 1,
2 rida valgega,
4 rida lõngaga nr 5,
6 rida lõngaga nr 3,
4 rida lõngaga nr 2,
6 rida lõngaga nr 3,

4 rida lõngaga nr 5,
2 rida valgega,
8 rida lõngaga nr 1,
26 rida valgega.

Neljas triip:

4 rida lõngaga nr 1,
4 rida lõngaga nr 4,
6 rida lõngaga nr 6,
tallata vaheldumisi 4 rida lõngaga nr 7 ja valgega,
tallata vaheldumisi 4 rida valgega ja lõngaga nr 7,
tallata vaheldumisi 4 rida lõngaga nr 7 ja valgega,
6 rida lõngaga nr 6,
4 rida lõngaga nr 4,
4 rida lõngaga nr 1,
26 rida valgega.

Triibud korduvad 14 korda.

Värvel: 2 x 9 cm valgega.

Õmblemine

Vajaminevad materjalid: seeliku kangas, linane kangas, värvli kangas, liimi-riie, 1 haak ja kolm keskmist trukknööpi.

Kurrutamisel tuginesin väikeste mööndustega Hargla seeliku kurrutamisele.

Hargla seelikul on kurrutatav osa 28 cm, eest kurrutamata 26 cm, kurdude sügavus 1,5 cm. Kurrulõngade vahe 4 cm, kurrulõngade arv 7. Kurrud aurutati ja pressiti. Erinevus teistest kurrutatud seelikutest oli vaid selles, et pärast aurutamist ja kuivatamist tõmmati kõik kurrulõngad välja ja kurrud jäid pahupoolelt kinnitamata. Seeliku ülemisel serval kinnitati kurrud tugevasti üksteise külge linase niidiga tikkpistes, haarates iga pistega kurruharja. (Eesti rahvarõivaid 1957: 213)

Seeliku kurrutasin täislaiuses 6 kurrulõngaga, 4 cm vahedega. Kui kurrulõngad olid sisse aetud, tõmbasin riide tihedasti kokku, korraldasin kurrud ning kinnitasin kurrulõngad nii, et kurrutatav osa seelikust jäi kangeks. Nädala jooksul aurutasin kurde korduvalt. Eemaldasin neli alumist kurrulõnga. Kahe ülemise kurrulõnga abil sättisin kurrud vastavalt ümbermõõdule. Kinnitasin kurrud 5 cm laiuselt üksteise külge ja ühendasin värvli õmblusmasinaga. Õmblusmasinaga ühendasin ka küljeõmbluse. Seeliku serva õmblesin 4 cm laiuse punase täisvillasest riidest paela, mille hiljem kaunistasin metallist helmeste ja litritega. Järgnevat õmblesin toodi ja kinnitused.

Seelikute lõppviimistlus

Seelikute lõppviimistluseks aurutasin triikrauaga läbi niiske riide. Volditud seelikutel andsin värvli juurest voltidele triikrauaga veidi vormi juurde ning seeliku allosas, kus on vabalt langevad voldid, aurutasin kanga ühtlaselt üle. Kurrutatud seelikul aurutasin kangast kuni kurdudeni.

Kokkuvõte

Käesoleva töö eesmärgiks oli uurida Virumaa Jõhvi kihelkonna ja Võrumaa Hargla kihelkonna seelikuid ning nende eeskujul kavandada ja kududa rahvuslikud seelikud. Praktilise tööna valminud seelikutel on minu jaoks ka emotsionaalne tähendus. Kandes oma sünnikoha Jõhvi rahvarõivaste ainelisi seelikuid ning praeguse kodukoha Hargla rahvarõivastest inspireeritud seelikut, tunnen end nende piirkondadega seotuna. Kavandamise ja kudumise käigus on eeskujuks võetud seelikuid üsna palju muudetud nii värvilahenduste kui triibustiku jaotuse osas. Soovisin teha endale meelepärased rahvuslikud seelikud, mida lisadetailidega varieerides saaks kanda nii argi- kui pidupäeval. Ise olen tulemusega rahul.

Kirjandus

Eesti rahvarõivaid 1957 = Eesti rahvarõivaid XIX sajandist ja XX sajandi algult. Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Etnograafia Muuseum, Ajaloo Instituut. Tallinn, 1957.

Manninen, Ilmari 2009 [1927]. Eesti rahvariiede ajalugu. Tartu.

Piiri, Reet 2006. Rahvarõivaid Eesti Rahva Muuseumist. Folk costumes from the Estonian National Museum. [Tallinn]: Schenkenberg.

Piiri, Reet s.a. Võrumaa rahvarõivad. Ülevaateartikkel. <http://www.wi.ee/index.php/rahvakultuur-ee/reet-piiri-artikkel> (03.05.2011)

Värv, Ellen s.a. Ida-Viru rahvariided.

http://www.galerii.ee/panoraam/eesi/teemad/idaviru_rahvariided/ (03.05.2011)

Jaak Ümarik – 120

KARL ANNUK

Eesti Maaülikooli emeriitprofessor



Jaak Ümarik (1891–1981).

Jaak Ümarik sündis 17. (5.) jaanuaril 1891. aastal Pahuvere vallas (mis hiljem liideti Tuhalaane vallaga) Karusaadu renditalu pidajate Juhan ja Tiina Ümariku teise pojana.

Ümariku koolitee algas 1899. aastal Tuhalaane apostlik-õigeusu kihelkonnakoolis. Seal oli kõva kord vene keele õppimise osas (õpilastel oli keelatud ka vahetundides omavahel emakeeles vestelda) ning üldine vali distsipliin, mida rakendasid õpetajad, preester ja köster. Apostlik-õigeusu kihelkonnakooli valiku võimalus ja vajadus tulenesid kahest asjaolust. Ümariku vanavanemad olid 1847. aastal luteri usust üle läinud apostlik-õigeusku. Pärast kihelkonnakooli oli perspektiiv edasiõppimiseks Riia vaimulikus koolis ja sealses vaimulikus seminaris.

Pärast täiendavat suvist ettevalmistust õpetaja J. Leismanni juures läks Ümarik koos temaga 1902. aasta sügisel Riiga sisseastumise võistluseksamitele Riia vaimulikku kooli (RVK) ja Riia vaimulikku seminari (RVS). Seal oli võimalik üheaegselt omandada nii kesk- kui kutseharidus (õpetaja, preester). EVK ja RVS olid ainukesed koolid Baltimaades, kus hea õppimise korral oli võimalus õppimise ajaks saada täielik ülalpidamine tsaaririigi kulul. Siia püüdsid õppima pääseda eesti, läti ning vene rahvusest kehvemate põllupidajate ja mõisateenijate lapsed Eestimaa, Liivimaa ja Kuramaa kubermangust. Ümarikul eksamid õnnestusid. Vaimuliku kooli neljas klassis ning seminari esimeses neljas klassis õpetati üldhariduslikke aineid toleleagse klassikalise gümnaasiumikursuse ulatuses, lisaks veel filosoofiat, psühholoogiat ja loogikat. Kahes viimases seminari klassis õpetati

preestri ja köster-kooliõpetaja kutsealal vajalikke aineid, pedagoogikat ja didaktikat ning algklasside ainete õpetamise metoodikat. Kõik õpilased pidid läbi tegema harjutused kirikus jumalateenistusel. Eriti laialdane oli keelte õpetus: kõigile olid kohustuslikud vene, kirikuslaavi, eesti või läti, ladina, kreeka ja saksa keel ning vabatahtlikult prantsuse ja heebrea keel. Soovijatele õpetati ka raamatuköitmist ja ikoonide maalimise kunsti. Kuulati pealt klassis tundide andmist ja hiljem tuli ise anda proovitunde.

Ümarik lõpetas 1912. aastal RVSi esimese järgu diplomiga. Esimese järgu diplom andis võimaluse ilma eksamite sooritamiseta asuda õppima kas Peterburi või Kiievi vaimulikku akadeemiasse. Ümarik seda võimalust ei kasutanud, vaid alustas köster-kooliõpetaja koha otsimist. See amet vabastas sõjaväkke mineku kohustusest. Ta sai endale kihelkonnakooliõpetaja koha Paldiskis. Tema sooviks oli edasi õppida Kiievi Polütehnilises Instituudis, kuid mitte kohe. Tal oli vaja teenida raha vähemalt õpingute esimeseks pooleks aastaks ja oli vaja ka aega sisseastumiseksamiteks valmistumiseks. Ta eelistas Kiievi Polütehnilist Instituuti Riia Polütehnikumile tervislikel põhjustel (kontinentaalsem kliima) ja venekeelsete loengute tõttu. Riias peeti need suures osas saksa keeles.

Sügisel 1913 sai Ümarikust Kiievi Polütehnilise Instituudi agronoomia osakonna esimese kursuse üliõpilane. Nüüd algasid pingelise õppetöö ja majanduslike raskustega võitlemise aastad. Edukus õppetöös andis võimaluse õppemaksust vabastamiseks. Elatist tuli teenida koduõpetajana järeleaitamistundide andmisega. Ühel suvel töötas ta palgalisena *zemstvo* agronoomi asendajana, teisel suvel sai palgalise koha väetuskatsete rajamisel. Diplomitöö koostas ta linakasvatuse alalt. Ümarik lõpetas 1917. aasta kevad-suvel Kiievi Polütehnilise Instituudi agronoomia osakonna esimese järgu õpetatud agronoomi diplomiga. Diplom jäi tegelikult kätte saamata. Revolutsioonilises situatsioonis asendas seda tõendav tunnistus ja diplomi Tallinna järeleasaatmise lubadus.

Tallinnas asus Ümarik tööle toitluskomitees, ülesandega varustada linna toiduainetega. Poliitilises elus lõi ta kaasa Eestimaa esseeride parteis, kuhu tollal kuulusid näiteks Gustav Suits ja Hans Kruus. Ümarik valiti Tallinna volikogu aseesimeheks (esimees Jaan Anvelt). Volikogu esindajana valiti ta ka Eesti Maapäeva liikmeks. Märtsis 1918, pärast Tallinna tööliste ja soldatite saadikute nõukogu valitsemist ja Saksa okupatsioonivägede saabumist (25.02.1918) Tallinna, lahkus Ümarik Narva kaudu Eestist. Ta plaanis jõuda Volga taha Bezenutški katsejaama, kus lootis saada teadusliku töötaja kohta. Bezenutški katsejaama ta ei pääsenud, sest sõjavangide mässu tõttu oli Volga alamjooksul laevaliiklus katkestatud. Ümarik peatus Permis. Nälgivas Permis asus ta tööle toitluskomitees, varsti aga Permi Tarbijate Kooperatiivide Liidu varustamise jaoskonna agronoomina. Peagi leidis ta rakendust Permi Rahva Polütehnikumi põllumajanduslike õppeainete lektorina ja agronoomia osakonna dekaanina.

Ümarikul tekkis tahtmine lahkuda nälgivalt ja kodusõjast haaratud Venemaalt.

Ta plaanitses jõuda Jaapanisse, sealt edasi minna aga Ameerika Ühendriikidesse, et end agronoomia alal täiendada. Kevadel 1919 tegi ta läbi poolteist kuud väldanud reisi hoburakendil, mis lõppes Omskisse jõudmisega. Harbiinis selgus talle, et veel puudub laevaühendus Jaapani ja USA vahel. Vene-Jaapani piiri ületas ta hiinlase käsikäru aedviljakastide all. Jõudis lõpuks Shanghaisse ja sealt Hong-Kongi. Seal leidis ta võimaluse turistina reisida kaubalaeval kuni Londonini. Kaubalaeva lossimine paljudes sadamates (Hong-Kong, Singapur, Colombo, Aden, Port-Said, Marseille, London) muutis reisi aeglaseks, see vältas 10. septembrist 5. detsembrini 1919. aastal. Tallinna tagasi jõudis Ümarik 19. detsembril 1919. aastal.

Juba järgmisel päeval pärast Tallinna tagasisaabumist asus Ümarik Põllumajandusministeeriumis Põllumajanduse Peavalitsuse eriteadlase kohale. Esialgsete jooksvate ülesannete kõrval sai tema põhiülesandeks teha eeltööd kutsehariduse ja katseasjanduse väljaarendamiseks vabariigis. Olukorras, kus umbes 75 % elanikkonnast oli seotud põllumajandusega, oli põllumehe kutsehariduse küsimus väga tähtis. Põllumajanduslikke kutsekoole oli vabariigis vaid kolm – Olustveres, Jänedal ja Vahil – ja üks aiandus-majapidamiskool Liplapil. Selles olukorras tekkis maakondade juhtidel soov avada kohe uusi põllutöökoole, ilma, et oleks selgusele jõutud selleks vajalikes majanduslikes küsimustes. Maareformi käigus saadi koolile küll näiteks mõisa maad, kuid saadud hooned ilma kohandamise ja remondita koolile ei sobinud. Koolide jaoks puudusid inventar ja õppevahendid. Puudus vajaliku ettevalmistusega õpetajate kaader. Tartu ülikool ei saanud oma lõpetajate arvel seda lünka esialgu täita, sest esimesed diplomeeritud agronoomid lõpetasid alles 1923. ja 1924. aastal, seejuures ainult üks lõpetaja mõlemal aastal. Põllumajandusliku kutsehariduse ülesandeks oli ette valmistada tegelikke põllumehi, aga ka tehnikuid ja instruktoreid. Töötati välja põllu- ja kodumajanduslikkude kutsekoolide võrk ja tingimused koolide avamiseks, mis kinnitati vabariigi valitsuse poolt 23. mail 1924. aastal. Selle ajani uusi koole ei avatud, vaid ministeeriumil tuli hoolitseda kiiruga avatud koolide tegevuse majandusliku kindlustamise ja õppejõudude teadmiste täiendamise eest. Nende noorte jaoks, kellel polnud mingil põhjusel võimalik astuda kutsehariduslikku kooli, anti soovitusi maatulundusklubide organiseerimiseks, kus sai omandada erialaseid teadmisi ja oskusi ning edendada ettevõtlikkust, majanduslikku mõtlemist ja samuti vilumust ühiskondlikus tegevuses.

Enam kui kümne aasta vältel toimus põllumajandusliku kutsehariduse põhiseaduse eelnõu väljatöötamine paljude asutuste osavõtul. Siinjuures tekkisid vastuolud haridusministeeriumiga, kes soovis saada põllumajanduslikku kutseharidust oma alluvusse. Riigikogu võttis põllumajandusliku kutsehariduse korraldamise seaduse vastu 3. märtsil 1931. aastal.

Loodi harjutustalude võrk, kuhu lähetati põllutöökoolide ja eriklasside õpilasi suvepraktikale. Põllutöökeskkoolide õpilased läbisid samalaadse praktika juba Soomes, Rootsis või Taanis. Korraldati koolidevahelisi kutsealade võistlusi.

Vabariigi valitsuse poolt tehti Tartu ülikoolile ülesandeks didaktilis-metoodilise seminari organiseerimine põllumajandusteaduskonna üliõpilastele, kes soovisid saada põllutöökoolide õpetajateks. Ümarik ise töötas kaks õppeaastat, 1932/33 ja 1934/35 Tartu ülikooli lektorina põllumajanduslike ainete metoodika alal, juhata-des ka praktiliste tundide andmist (Vahil). Tartu ülikooli juures läbis sellise peda-googilise ettevalmistuse üle 40 agronoomia üliõpilase. Riigivanema dekreediga 1. augustist 1936. aastal viidi põllutöökoolid haridusministeeriumi alluvusse.

Et saada kogemusi põllumajandusliku kutsehariduse korraldusest välismaal, taotles Ümarik minister August Keremi ja tema vahendusel Eesti saadiku prof Ants Piibu kaudu endale ja Jõgeva sordikasvanduse juhataja Mihkel Pillile Rockefeller Foundation'i (International Board) stipendiumi, mis võimaldas kuue kuu vältel töötada Ameerika Ühendriikide ülikoolides (Cornell) ja katsejaamades (Geneva) ning ringreisidel tutvuda mitme osariigi kutsehariduse olukorraga. Tagasi-teel kodumaale said Ümarik ja Pill ülevaate ka Norra ja Rootsi kutseharidusest, sest nende stipendiumit pikendati. Ümarik käis nii kutsehariduse kui kutseasjan-duse olukorraga tutvumas mitmes Euroopa riigis: Soomes (1923, 1926, 1938), Rootsis (1925), Norras (1925), Rooma Maailma Põllumajanduse Instituudi kong-ressil Itaalias (1929), Ungaris (1929), Tšehhoslovakkias (1929, 1930), Belgias kutsehariduse kongressil (1930), Poolas (1923, 1928, 1938).

Eesti Vabariigil oli kuni 1920. aastani vaid kaks põllumajandusliku uurimis- ja katseasjanduse katsejaama (sooparanduse katsejaam Toomal ja sordiarenduse katsejaam Kehras), sõja-aastatel oli nende tegevus katkenud. Uurimis- ja katsete-gevuse kandjad olid üksikud entusiastid: Aleksander Jakob Peeter Eisenschmidt, Friedrich Magnus Georg von Berg, Johannes Zirk, Hans Meltsas jt. Sellises olu-korras kutsus põllutöö ministeerium 5. detsembril 1920. aastal kokku üleriigilise koosoleku, kus osavõtjateks olid põllumajanduslike organisatsioonide ja asutuste esindajad – Tartu ülikooli õppejõud, agronoomid ja tegev põllumeeste esindajad. Ministeeriumist Põllumajanduse Peavalitsuse poolt esines ettekandega õpetatud agronoom Ümarik teemal „Katseasjanduse korraldamise kohta Eestis“. Koosole-kust osavõtjad pooldasid ettekandes esitatud katseasjanduse korraldamise kava ühes esialgse katseasutuste võrgu kavaga ja soovitasid neid vastavate määrustega kinnitada. Ühtlasi tunnistati, et katse- ja uurimistöö koordineerimiseks on vajalik asutada Põllumajanduse Peavalitsuse juurde nõuandva asutusena katseasjanduse nõukogu ja selle täidesaatev organ – Katseasjanduse Büroo. Järgmisel üleriigilisel nõupidamisel 7. aprillil 1923. aastal, millest võtsid osa ka juba töötavate katse-jaamade juhatajad ja teaduslikud töötajad, võeti lõplikult vastu põhimäärus kat-sejaamade organiseerimise kohta ning büroo kodukord. Spetsiifiliste uurimis- ja katsetööde küsimuste arutelu toimus seksioonides (maaharimine, sordivõrdlus, loomakasvatus, taimekaitse jt). Kõik katseasjanduse kavad ja aruanded vaadati läbi katseasjanduse nõukogus ja seejärel esitati kinnitamiseks ministeeriumile. Uurimis- ja katseasutuste võrgu loomisel eelistati ühiskondlike organisatsiooni-

de algatusi, riigi poolt ülalpeetavaid katsejaamu asutati vähe. Enamik katsejaamu olid ühiskondlike organisatsioonide ja Tartu ülikooli asutused, kus riik tasus teaduslike töötajate palgad ja katsetööde tehnilised kulud.

Põllumajandusliku uurimise ja katseasjanduse korraldamise seadus jõustus 1. mail 1938. aastal. Alates 23. septembrist 1938. aastal töötas põllutöoministeeriumis põllumajandusosakonna juures põllumajandusliku uurimistöö ja katseasjanduse organiseerimiseks ja teaduslikuks ning tegelikuks juhtimiseks Põllumajandusliku Uurimise ja Katseasjanduse Komitee, kellele läksid üle senise katseasjanduse nõukogu ülesanded. Vastavalt sellele lõpetati katseasjanduse nõukogu toimetiste ilmumine ning ilmuma hakkasid katsearuanded ja uurimused Põllumajanduse Uurimise ja Katseasjanduse Komitee toimetistena senise numeratsiooni järgi.

Katsejaamadest suurem osa asutati aastatel 1920–1922. Aruandeliste asutuste lõplikuks arvukus kujunes kolmteist (vt Eesti põllumajandusteadus põllumehe teenistuses 1946: 612).

Eesti uurimis- ja katseasjanduse ajaloo seisukohalt on aegumatu tähtsusega teos „Eesti põllumajandusteadus põllumehe teenistuses“. Väljaande sissejuhatustes märgib Ümarik ennast välistades, et lühiartiklid on koostatud uurimisasutuste ja nende osakonnajuhatajate poolt, kuid tulemused on asutuste kõigi teaduslikkude kaastööliste, tehnilise personali ja katsetööliste, nimesid eraldi nimetamata, kollektiivne töövili. Ometi tuli väljaande toimetamisega toime üks ja ainus Ümarik.

Taimikasvatuseliku teadusliku uurimistöö tõhustamiseks otsustati 7. märtsil 2002. aastal Eesti Vabariigi Põllumajandusministeeriumis toimunud koosolekul (osalesid Taimetoodangu Inspektsiooni, Taimse Materjali Kontrolli Keskuse, Eesti Põllumajandusülikooli (EPMÜ) agronoomiateaduskonna, EPMÜ Polli aianadusinstituudi, Eesti Maaviljeluse Instituudi, Eesti Taimbiotehnika Uurimiskeskus EVIKA ja Jõgeva Sordiaretuse Instituudi esindajad) taasluua katseasjanduse nõukogu. Nõukogu loodi asutuste vahel taimikasvatuseliku uurimistöö koordineerimiseks: läbiviidavate katsete meetodika ühtlustamiseks, katsete andmebaasi loomiseks, nõukogu koosolekute ja töötajate õppepäevade ning erialaekskursioonide läbiviimiseks. Esimeseks katseasjanduse nõukogu juhatajaks (2002–2007) oli põllumajandusdoktor, Jõgeva Sordiaretuse Instituudi heintaimede osakonna juhataja Ants Bender. Praegu on katseasjanduse nõukogu (juhataja dotsent Enn Lauringson) juhatus viie-, nõukogu ise 35liikmeline.

Lisaks tööle põllutöoministeeriumis katse- ja uurimistöö organiseerimisel kogu vabariigi ulatuses oli Ümarik aastatel 1921–1924 ka Aruküla katsejaama juhataja kohusetäitja. Tema algatas Eesti fosforiidi kaevandamise Ülgastes ja fosforiidi väetusväärtuse uurimise (vt Agronoomia 1921, nr 1, 2, 5, 6). Ta on olnud teaduslik töötaja (1944–1949) ENSV TA Kuusiku Põllumajanduse Instituudis. Ümarik on kirjutanud, toimetanud ja koostanud kolmteist eraldi ilmunud trükist. Temalt on rohkesti artikleid perioodikas: 23 Agronoomias, 5 Põllumajanduses, 8 Põllumehes, 1 Taluperenaises, 1 Põllutöölehes ja 1 „Põllumehe kalender-käsi-

raamatus“. Aastatel 1971–1982 ilmus temalt kuus artiklit Vabade Eestlaste Põllumajandusliidu aastaraamatus. Isegi tema memuaaridest ei leia me vastust sellele, kuidas autori käsikirjad jõudsid siit Stockholmi aastaraamatu toimetusse.

Tema töötamine Eesti Vabariigi Põllumajandusministeeriumis (1919–1940) oli kogu aeg seotud kahe põhiküsimusega – kutsehariduse ja kutseasjanduse organiseerimisega. Selle aja jooksul ametikohtade nimetused muutusid – Põllumajanduse peavalitsuse eriteadlane 1919–1921, kooli- ja katseasjanduse nõunik 1921–1931, hariduse ja katseasjanduse büroo juhataja, ühtlasi põllumajanduse osakonna abidirektor 1931–1936, maatulunduse ja katseasjanduse büroo juhataja, ühtlasi põllumajanduse osakonna abidirektor 1936. kuni 10. oktoobrini 1940. Nõukogude ajal töötas ta põllutöörahvakomissariaadi põllumajanduse osakonna peaaagronoomina (10. oktoobrist 1940 1. jaanuarini 1941). Edasi oli ta kaadrite ettevalmistamise sektori juhataja kohusetäitja (1. jaanuarist 29. jaanuarini 1941). Seejärel oli ta mingi üleliidulise organisatsiooni seemnete varumise eriteadlane (1. aprillist 10. septembrini 1941). Saksa okupatsiooni ajal töötas Põllutöö direktooriumi põllumajandusliku kutsehariduse ja katseasjanduse inspektorina (10. septembrist 1941 kuni 20. oktoobrini 1944). Uuesti Nõukogude võimu kehtestamisel oli ta ENSV TA Kuusiku Põllumajandusliku Uurimisinstituudi vanem teaduslik töötaja (20. oktoobrist 1944 kuni 15. märtsini 1945). Edasi oli ta samas agrotehnika ja propaganda osakonna juhataja (15. märtsist 1945 kuni 1. märtsini 1946), siis ENSV TA Põllumajanduse Instituudi Kuusiku filiaali agrotehnika laboratooriumi noorem teaduslik töötaja (1. märtsist 1946 kuni 25. märtsini 1949). Viimati märgitud töökohalt on Ümarik vabastatud Vene NFSV tööseaduse koodeksi paragrahvi 47 p 1 alusel 25. märtsil 1949. aastal.

Väljasaadetuna Novosibirski oblasti Tšerepanovi kolhoosi Prožektor oli ta esialgu põllutööline, hobusekarjus ja mesila valvur. Alates 1. novembrist 1949. aastal töötas ta kas MTJi jaoskonnaagronoomina või siis eri kolhoosides agronoomina kuni vabastamiseni ametikohalt seoses sundasumiselt vabastamisega ja kodumaale tagasipöördumisega 20. jaanuaril 1956. Pärast paljukordselt esitatud kaebusi põhjendamata kinnipidamise kohta ENSV prokuratuurile, ülemkohtule ja NSVLi ülemprokurörile sai ta alles 1962. aastal ENSV ülemkohtult õiendi, milles tunnistatakse, et tema tegevuses „pole leitud mitte mingit kuritegu“, mille tõttu süüdistus lõpetatakse.

Siberist naastes leidis Ümarik kiirustades, et ei katkeks tööstaaž, töökoha Eesti Mustakirju Karja Riikliku Tõulava söödatootmise agronoomina 20. jaanuaril 1956. aastal. Tervise halvenedes siirdus ta 30. mail 1959. aastal pensionile.

Esialgu töötas Ümarik pensionäriks lubatud kahe kuu jooksul aastas mitmesugustes asutustes (ENSV TA Majanduse Instituudi põllumajanduse sektoris, teaduslik-tehnilise informatsiooni valitsuses ENSV Põllumajanduse Ministeeriumi juures, Eesti Maaviljeluse ja Maaparanduse Teadusliku Uurimise Instituudis (EMMTUI), Vabariigi Seemneinspeksioonis) koos pensioni säilitamisega, tõlkides ja refereeri-

des ingliskeelset põllumajanduslikku kirjandust. Hiljem, kui tervislik seisund ei lubanud pidevalt asutustes töötada, püüdis ta TA raamatukogu toel tõlkida ingliskeelset põllumajanduslikku kirjandust üksikutele teadlastele. Ta kirjutas ise, et „tasu tehtud töö eest on ka sellepärast mulle vajalik, et määratud riiklik pension [57 rubla] ei võimaldanud vaimse töö tegijale intelligentselt rahuldavat äraelamist.“ Olgu siin märgitud, et ühel eestlasel ilmus 1962. aastal venekeelne monograafia, milles osundatud kirjanduse loetelu struktuur, eriti silmas pidades teose ilmumise aega, on üsna omapärane: eestikeelseid 15,6 %, saksakeelseid 15,6 %, venekeelseid 20,7 %, ingliskeelseid 37,5 %, prantsuskeelseid 0,8 % ja rootsikeelseid 0,8 %.

Ümarik osales paljude organisatsioonide töös. Aastast 1920 oli ta Eesti Sordi-paranduse Seltsi ja aastast 1922 Eesti Sooparanduse Seltsi juhatuse liige. Tegutses aktiivselt Eesti Agronoomide Seltsi juhatuse liikmena ja 1938. aastast peale oli seltsi esimeheks, jäädes tolleaegse seltsi viimaseks esimeheks Eestis. Ta oli Agronoomide Koja ja ASi Eesti Fosforiit nõukogu ja juhatuse liige.

Ümarik suri Tallinnas 4. novembril 1981. aastal ja ta on maetud Tallinna Si-selinna Kalmistule.

Ümarik kirjutas ise palju, kuid temast ja tema ettevõtmistest ei kirjutatud peaaegu üldse. Tema tähtpäevadel (1941, 1951, 1966, 1971) puudusid nähtavasti nii kirjutajad kui ka väljaanded, kus oleks võidud tutvustada üldsusele tema isikut ja tema tööd. Rootsis elanud agronoomiadoktor Arnold Kivimäe koostatud nekroloogi avaldas Vabade Eestlaste Põllumajandusliidu aastaraamat 1982. aastal. Tema sajandat sünnipäeva meenutas endise kolleegi Lembit Kõrgase artikkel aja-kirjas Agraarteadus nr 1 1991. aastal.

Käesoleva ülevaate koostamisel on põhiliselt tuginetud allikatele:

Karelson, Meinhardt 2001. Põllumajanduslikud katsejaamad ja põllumajanduslikud koolid Eesti vabariigis. Õpetatud agronoom Jaak Ümarik – 110. // Agraarteadus, nr 1, lk 56–64.

Põldkatsete tulemusi Aruküla katsejaamas. // Agronoomia, 1921, nr 1, 2, 5, 6.

Ümarik, Jaak 1928. Põllumajanduslik Ameerika: rida pilte Ameerika Ühendriikide põllumehest ja põllumajandusest, nende viimase aastakümne edusammest ning selle tegureist. Tallinn.

Ümarik, Jaak 1929. Põllumajanduslik kutseharidus ja kutsekoolid. // Põllumajanduse Peavalitsuse aastaraamat II, 1926–1929. Tallinn, lk 12–46.

Ümarik, Jaak 1929. Katsetöö ülevaade. // Põllumajanduse Peavalitsuse aastaraamat II, 1926–1929. Tallinn, lk 47–52.

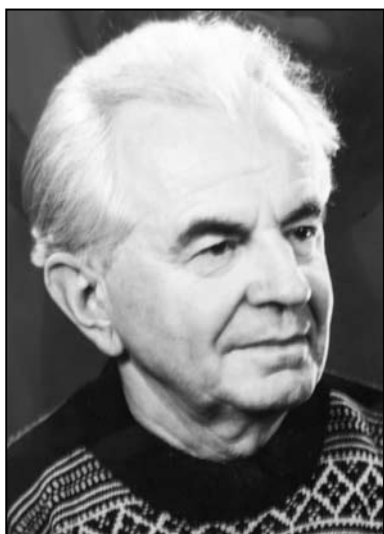
Ümarik, Jaak (toim.) 1946. Eesti põllumajandusteadus põllumehe teenistuses: lühikokkuvõtteid uurimis- ja katseasutiste töötulemustest 1920.–1940. a. Tartu.

Ümarik, Jaak 1971. Tagasivaade minu elutee 80-nda aastapäevani jõudmisel. Tallinn (käsikiri Eesti Põllumajandusmuuseumis).

Aleksander Adojaan – 100

ANTS BENDER

Põllumajandusdoktor, Eesti Taimakasvatuse Instituut



Aleksander Adojaan (1911–1983).

29. jaanuaril 2011 oleks saanud saja-aastaseks sõjajärgse perioodi üks tuntumaid ja lugupeetumaid agronoom-teadlasi Aleksander Adojaan. Ta sündis maamõõtja peres Jepifani linnas Tuula oblastis. Et isa Robert oli rahvuselt eestlane, kolis pere 1920. aastal Eestisse. Adojaani koolitee kulges läbi Kuressaare algkooli, Treffneri gümnaasiumi (1929) ja Tartu ülikooli põllumajandusteaduskonna (1937).

Juba ülikoolis õppimise ajal (1935) asus Adojaan tööle Jõgeva Sordikasvanduse heintaimede osakonnas vanemassistentina ja jäi selle asutusega seotuks kuni surmani. Vaid vahetult Teise maailmasõja eel ja ajal (1938–1944) töötas ta õpetaja või koolijuhatajana Kuremaal, Helmes, Jänedal ja Vaekülas. Pärast sõda töötas Adojaan Jõgeval ligi 37 aastat heintaimede rühma vanemteadurina või grupi-

juhina. 1981 jäi pensionile, mille järel töötas kuni surmani konsultandina. Aastatel 1956–1959 oli ta Eesti Maaviljeluse Instituudi kultuurrohumaa osakonna juhataja, asukohaga Jõgeval.

Adojaani töö rohumaa alal oli väga mitmetahuline. Tehtud aretustöö tulemusena on ta autoriks (koos Herbert Korjusega) neljale praegugi tootmises olevale sordile: aas-rebasesaba 'Haljas', päideroog 'Pedja', oh-tetu püsikluste 'Lehis' ja kerahein 'Jõgeva 242'. Aretustöö kõrvalt uuris Adojaan sõjajärgseil aastail heintaimeliikide bioloogilisi, ökoloogilisi ja majanduslikke omadusi. Sellesuunaliste uurimistööde põhjal kirjutas ta raamatud „Tähtsamad heintaimed“ (koos kolleeg Heiti Kotkaga; Tartu,

1948) ning „Heinaseemnekasvatus kolhoosides ja sovhoosides“ (Tallinn, 1950). Viiekümnendatel aastatel pühendus Adojaan kultuurkarjamaade agrotehnika küsimuste uurimisele. Selle töö kokkuvõttena avaldas ta trükis monograafia „Rohumaaviljelus Eestis“ (Tallinn, 1961). Mahukas raamat (590 lk, 194 joonist ja fotot ning 159 tabelit) võimaldas hiljem kaitsta nii põllumajandusteaduse kandidaadi (1964) kui põllumajandusteaduse doktori (1965) kraadi ja oli pikka aega kasutusel rohumaaaviljeluse õppe- ja käsiraamatuna.

Adojaani kultuurkarjamaade agrotehnika ja rohumaaade tüpoloogia alased uurimistööd leidsid laialdase tunnustuse ja töid kaasa tuntuse. 1954. aasta detsembris esines ta Eesti teadlasdelegatsiooni koosseisus ettekandega toorkordse Nõukogude Liidu põllumajandusministeeriumi teaduslik-tehnilises nõukogus, kus põhjendas kultuurkarjamaade vajalikkust veisekasvatuse arendamisel. Nimetatud üritus kujunes impeeriumi rohumaaaviljeluse arengus murranguliseks. Hiljem esines Adojaan ettekandega Helsingi (1966) ja Moskva (1974) ülemaailmsel rohumaaade kongressil ning Leipzigi (1966) ja Brno (1967, 1969) rohumaaaviljeluse alastel rahvusvahelistel sümposiumidel. Loomulikult oli Adojaan oodatud esineja praktiliselt kõigil toorkordses NSV Liidus ja Eestis korraldatud oma eriala tippnõupidamistel. Tema esinemislaad oli kaasahaarav ja innustav. Aastatel 1950–1953 töötas ta kohakaasluse alusel Tartu ülikoolis ja Eesti Põllumajanduse Akadeemias taimekasvatuse kateedris ka rohumaaaviljeluse õppejõuna. Ajal, mil Eestis oli doktorikraadiga teadlasi vähe, kuulus ta väitekirjade kaitsmisnõukogusse ja oli mõnegi dissertandi ametlik oponent.

Üldtuntud oli Adojaani huvi ehisaiaanduse vastu. Ta kollekttsioneeris lilleliikide sorte. Koos pereliikmetega kaunilt kujundatud ja alati eeskujulikult korras peetud koduaed oli üks neist magnetitest, mis tõi Jõgevale busitäite kaupa ekskursante. Ehisaiaanduse vallas avaldas Adojaan trükis kaks raamatut: „Varakevadised sibullilled“ (Tallinn, 1959) ja „Murud Eestis“ (Tallinn, 1966).

Kuigi Adojaan ei osalenud sõjas ega olnud NLKP liige, peeti tema panust teaduses ja tootmises siiski sedavõrd suureks, et teda hinnati mitmete tolle-aegsete kõrgete autasudega: Üleliidulise Rahvamajanduse Saavutuste Näituse väikese (1955) ja suure (1957) kuldmedaliga, ordeniga „Austuse märk“ (1958), Lenini ordeniga (1966) ning talle omistati Eestis ühena esimestest teelnelise agronoomi aunimetus (1956).

Teenekas rohumaaateadlane Aleksander Adojaan suri Jõgeval 14. aprillil 1983. aastal ja ta on maetud Tartus Raadi kalmistule.

Aleksander Adojaani trükis avaldatud töid

Artiklid ajalehtedes

Paremaid heintaimi rohumaadele. // Postimees, 1. august 1947.

Ristikuseemne koristamisest ja peksmisest. // Postimees, 3. september 1947.

Heinaseemnekasvatuse rohumaakultuuri alus. // Postimees, 24. aprill 1948.

Otstarbekohase karjatamise ja hooldamisega tõstame karjamaade saaki. // Edasi, 26. juuni 1948.

Sügisese töid karjamaasaagi tõstmiseks. // Edasi, 8. september 1948.

Rohumaade parandamine ja hooldamine sügisel. // Talurahvaleht, 11. september 1948.

Heinaseemne sügiskülvist talviljasse. // Edasi, 8. september 1948.

Kultuurkarjakoplid eduka loomakasvatuse aluseks kolhoosides. // Edasi, november 1949.

Kultuurkoplid annavad head ja odavat sööta. // Järvalane, 2. mai 1949.

Jõgevalt uusi odra- ja kartulisorte. // Rahva Hää, 4. jaanuar 1949.

Tootmistööd Jõgeval. // Rahva Hää, 4. jaanuar 1949.

Talvekahjustuste vähendamisest põldheinal. // Saarte Hää, 10. veebruar 1949.

Jõgeva mitšurinlased. // Valgamaalane, 30. jaanuar 1949.

I. V. Mitšurini jälgedes. // Järvalane, 1. veebruar 1949.

I. V. Mitšurini jälgedes. // Viru Sõna, 29. jaanuar 1949.

Mitšurinlikust aretustööst Jõgeval. // Talurahvaleht, 29. jaanuar 1949.

Jõgeva Sordiaretusjaama mitšurinlikust tööst. // Noorte Hää, 29. jaanuar 1949.

Kõrgesaagiliste rohumaade rajamine. // Talurahva Hää, 16. aprill 1949.

Kõrsheina kõrgete seemnesaakide agrotehnika. // Talurahvaleht, 12. mai 1949.

Koguge loodusest väärtuslikku kõrsheinaseemet. // Edasi, 8. juuli 1949.

Kõrsheinte seemne kogumisest looduslikelt rohumaadelt. // Saarte Hää, 14. juuli 1949.

Koristage kõrsheinaseeme õigeaegselt. // Järvalane, 23. juuli 1949.

Rohumaade külvid vajavad hoolt. // Valgamaalane, 12. juuli 1949.

Liblikõieliste heinaseemnete kogumisest. // Viru Sõna, 11. august 1949.

Timuti ja teiste kõrsheinte sügiskülvist talviljasse. // Talurahvaleht, 20. august 1949.

Kõrsheina külvist talviljadesse. // Edasi, 26. august 1949.

Kultuurkoplid igasse kolhoosi. // Kolhoosnik, 27. september 1949.

Sügisese saagitõstmise töid rohumaadel. // Kolhoosnik, 22. oktoober 1949.

Maaparandus ja uudismaa harimine on eeltööks kultuurrohumaade rajamisele. // Kolhoosnik, 12. november 1949.

Uudismaa harimine võimaldab rohumaade kultiveerimist. // Järvalane, 1949, nr 130.

Kultuurkarjamaade osa söödabaasi tugevdamisel. // Kolhoosnik, 30. märts 1950.

- Kõrgesaagiliste kultuurkarjamaade rajamise kogemusi Jõgeva Sordiaaretusjaamas. // Kolhoosnik, 18. märts 1950.
- Igasse kolhoosi heinaseemnepõllud. // Valgamaalane, 4. aprill 1950.
- Suuremat tähelepanu heinaseemnepõldude rajamisele kolhoosides. // Kolhoosnik, 8. aprill 1950.
- Valmistuda rohumaaade kultiveerimiseks. // Kolhoosnik, 3. aprill 1951.
- Otstarbekohased pealtparandustööd niitude ja karjamaade kultiveerimisel. // Kolhoosnik, 1951, nr 50.
- Rohumaade massiivistamine ja planeerimine kolhoosis. // Kolhoosnik, 24. juuli 1951.
- Rohumaade rajamisega kindlustame ühiskarjale rikkaliku söödabaasi. // Kolhoosnik, 29. märts ja 1. aprill 1952.
- Kultuurkarjamaade organiseerimine kolhoosides. // Kolhoosnik, 4. september, 6. september ja 9. september 1952.
- Kultuurrohumaaade rajamise päevaküsimusi. // Rahva Hää, 11. aprill 1952.
- Söödatootmise brigaadi tähtsus. // Kolhoosnik, 30. veebruar 1952.
- Pikaajaliste kultuurkarjamaade organiseerimine. // Rahva Hää, 13. november 1954.
- Miks on Jõgeva rajoonis vähe kultuurrohumaid? // Kolhoosnik, 29. jaanuar 1955.
- Väetamise tähtsusest kultuurkarjamaade rajamisel. // Rahva Hää, 3. aprill 1955.
- Sügisese töid kultuurkarjamaadel. // Rahva Hää, 4. november 1955.
- Talviseid ettevalmistusi kultuurkarjamaade rajamiseks ja hooldamiseks. // Kolhoosnik, 17. jaanuar 1956.
- Talvised eeltööd kultuurkarjamaade rajamiseks. // Rahva Hää, 24. jaanuar 1956.
- Kultuurniidud igasse kolhoosi. // Kolhoosnik, 17. aprill 1956.
- Kultuurkarjamaade organiseerimisest kolhoosides. // Rahva Hää, 29. mai 1956.
- Uusi kultuurkarjamaid saab rajada lühikese ajaga. // Rahva Hää, 15. november 1956.
- Kasutamata võimalusi kultuurrohumaaade rajamiseks. // Kolhoosnik, 15. november 1956.
- Kultuurrohumaad – söödabaasi alus. // Punane Täht, 27. november 1956.

Artiklid ajakirjades

- Kevadisi töid rohumaaadel saagi tõstmiseks. // Eesti Põllumajandus, 1947, nr 4, lk 231–234.
- Hõlpsamaid viise kõrsheinte seemnekasvatamiseks. // Eesti Põllumajandus, 1948, nr 4, lk 214–219.
- Rohkem hoolt kõrgesaagilise kultuurkarjamaa rajamisel. // Eesti Põllumajandus, 1948, nr 5, lk 267–271.

- Väärtuslikud karjamaataimed ja nende valik. // Eesti Põllumajandus, nr 6, lk 349–355.
- Heinaseemne külv rohumaade rajamiseks hilissuve kuudel. // Sotsialistlik Põllumajandus, 1949, nr 7, lk 426–428.
- Heinaseemnete kiirpaljundamisest. // Eesti Põllumajandus, 1949, nr 4, lk 244–245.
- Aasnurmika seemnekasvatuse laiendamisega kindlustame karjamaade kultuuri. // Sotsialistlik Põllumajandus, 1950, nr 4, lk 271–275.
- Heinaseemnete granuleerimine segus väetistega. // Sotsialistlik Põllumajandus, 1950, nr 7, lk 553–555.
- Гранулирование удобрений с семенами многолетних трав. // Селекция и семеноводство, 1950, № 11, стр. 71–72.
- Kuhu rajada kolhoosis kultuurrohumaad. // Sotsialistlik Põllumajandus, 1951, nr 4, lk 255–258.
- Rohkem rõhku rohumaade pealtparandamisele. // Sotsialistlik Põllumajandus, 1951, nr 7, lk 506–513.
- Karjamaade kultiveerimise kogemusi. // Sotsialistlik Põllumajandus, 1951, nr 9, lk 668–675.
- Rohumaa külvikorrad ja pikaalised kultuurrohumaad. // Sotsialistlik Põllumajandus, 1952, nr 3, lk 175–180.
- Kultuurkarjamaade kultiveerimise kogemusi ja nende juurutamine. // Sotsialistlik Põllumajandus, 1952, nr 8, lk 587–594.
- Опыт культуры долголутних пастбищ. // Кормовая база, 1952, № 11, стр. 17–26.
- Культура долголетних пастбищ. // Колхозник Советской Латвии, 1954, № 11, стр. 4–8.
- Kestva ja saagirikka rohukamara kujundamine. // Sotsialistlik Põllumajandus, 1955, nr 2, lk 10–14.
- Создание долголетних культурных пастбищ. // Земледелие, 1956, № 6, стр. 84–95.
- Долголетние культурные пастбища в Эстонской ССР. // Колхозник Советской Латвии, 1956, № 6, стр. 3–15.
- Varakevad iluaias ja haljasaladel. // Sotsialistlik Põllumajandus, 1958, nr 3, lk 131.
- Karjamaade päevaküsimusi. // Sotsialistlik Põllumajandus, 1958, nr 5, lk 212–215.
- Уход за пастбищами надолго сохраняет их высокую продуктивность. // Молочное и мясное животноводство, 1958, № 7, стр. 32–35.
- Hävitage võilill kultuurkarjamaadelt! // Sotsialistlik Põllumajandus, 1959, nr 9, lk 400–402.
- Sibullillede kasvatamine maasikapeenral. // Sotsialistlik Põllumajandus, 1959, nr 11, lk 515.

- Luha-kastevarre uus tõrjevõte. // Sotsialistlik Põllumajandus, 1959, nr 17, lk 787–789.
- Veekogu ja muru aias. // Kunst ja Kodu, 1959, nr 2, lk 26–27 ja 30–31.
- Püvililled. // Kunst ja Kodu, 1960, nr 3, lk 26–27.
- Murude rajamisest. // Sotsialistlik Põllumajandus, 1960, nr 16, lk 740–743.
- Ringsõit Balti vabariikide kultuurkarjamaadel. // Sotsialistlik Põllumajandus, 1960, nr 17, lk 773.
- Püvilill on talvekindel kevad-sibullill. // Sotsialistlik Põllumajandus, 1960, nr 21, lk 985–987.
- Tulbid õitsevad. // Kunst ja Kodu, 1961, nr 2, lk 27.
- Tulbid õitsevad (järg). // Kunst ja Kodu, 1961, nr 3, lk 28–29.
- Lumikelluke. // Sotsialistlik põllumajandus, 1961, nr 5, lk 218.
- Iga kolhoos ja sovhoos varugu valge ristiku seemet. // Sotsialistlik Põllumajandus, 1961, nr 11, lk 487–488.
- Tulbid. // Sotsialistlik Põllumajandus, 1961, nr 17, lk 491.
- Söödavad rohundid meie kultuurkarjamaadel. // Sotsialistlik Põllumajandus, 1961, nr 24, lk 1118–1121.
- Kõrreliste alusheinte ja valge ristiku rohkete kultuurkarjamaakamarate iseärasusi (kaasautor R. Toomre). // Sotsialistlik Põllumajandus, 1961, nr 21, lk 975–977.
- Lillerühmad murus. // Kunst ja Kodu, 1962, nr 2, lk 28–31.
- Et nartsissid õitseksid. // Kunst ja Kodu, 1963, nr 2, lk 28–31.
- Lilled õitsevad lumes. // Kunst ja kodu, 1964, nr 2, lk 28–31.
- Eesti NSV looduslikest lutsernipopulatsioonidest. // Sotsialistlik Põllumajandus, 1977, nr 15, lk 689–691.
- Looduspärase iluaja kujunemisest. // Sotsialistlik Põllumajandus, 1981, nr 17, lk 669–671.

Artiklid kogumikes

- Heinaseemne külvisegude tabel. // Põllumajanduslik kalender, 1949, lk 136.
- Karjamaa kasutamine ja hooldamine. // Põllumajanduslik kalender, 1949, lk 155–156.
- Heinaseemne kasvatamine. // Põllumajanduslik kalender, 1949, lk 137–138.
- Suurte kõrsheinaseemne saakide agrotehnika. // Suurte saakide agrotehnika massiline rakendamine. Tallinn, 1949, lk 49–59.
- Suuresaagiliste rohumaade rajamine. // Suurte saakide agrotehnika massiline rakendamine. Tallinn, 1949, lk 60–73.
- Rohumaad. // Jõgeva Riikliku Sordiaretusjaama saavutusi. Tallinn, 1952, lk 30–36.

- Mitmeaastased heintaimed põllukülvikordades (kaasautor S. S. Šain). // Söötade tootmine. Kolmeaastane agro-zootehniline kursus. Teine õppeaasta. Tallinn, 1952, lk 5–48.
- Niidud ja karjamaad (kaasautor N. S. Konjušov). // Söötade tootmine. Kolmeaastane agro-zootehniline kursus. Teine õppeaasta. Tallinn, 1952, lk 65–119.
- Heina koristamine (kaasautor S. J. Zafren). // Söötade tootmine. Kolmeaastane agro-zootehniline kursus. Teine õppeaasta. Tallinn, 1952, lk 120–131.
- Loomade karjatamine ja haljaskonveier (kaasautor N. S. Konjušov). // Söötade tootmine. Kolmeaastane agro-zootehniline kursus. Teine õppeaasta. Tallinn, 1952, lk 184–230.
- Rohumaade kultiveerimine. // Põllu- ja rohumaakultuuride agrotehnika. Tallinn, 1953, lk 203–238.
- Niidud ja karjamaad. // Söötade tootmine. Tallinn, 1953, lk 43–110.
- Karjamaade kultiveerimise ja karjatamise kogemusi Eesti NSV-s. // Agrotehnika: söödatootmise ja loomade söötmise küsimusi. Tallinn, 1953, lk 123–147.
- Опыт создания и использования культурных пастбищ в Эстонской ССР. // Agrotehnika: söödatootmise ja loomade söötmise küsimusi. Tallinn, 1953, lk 148–156.
- Культурные сенокосы и пастбища. // Йыгеваская селекционная станция. Таллинн, 1954, стр. 52–63.
- Формирование и динамика травостоев долголетних культурных пастбищ. // Создание и использование долголетних пастбищ. Москва, 1955, стр. 41–53.
- Kultuurkarjamaade tähtsamad heintaimed ja kõrgesaagiliste rohukamarate kujundamine. // Kultuurkarjamaade rajamine ja kasutamine. Tallinn, 1955, lk 78–106.
- Формирование травостоев на долголетних культурных пастбищах в зависимости от исходного состояния и способов ухода и использования. // Научная сессия по вопросам геоботанического исследования лугов и пастбищ. Тезисы докладов. Тарту, 1957, стр. 18–19.
- Niidud ja karjamaad. // Üldine maaviljelus ja taimekasvatus. Tallinn, 1958, lk 310–384.
- Hooldustöid kultuurkarjamaadel. // Rohumaaviljelus I. Tallinn, 1958, lk 77–84.
- Kultuurkarjamaade tähtsamad heintaimed ja rohukamarate tüübid Eesti NSV-s. // Pikaajalised kultuurkarjamaad Eesti NSV-s. Tallinn, 1958, lk 30–65.
- Формировать и сохранить высокопродуктивный пастбищный травостой. // Создание и использование культурных пастбищ. Рига, 1958, стр. 113–122.

- Формировать и сохранять высокопродуктивный пастбищный травостой. // Долголетние культурные пастбища (под редакцией проф. Н.Г. Андреева). Москва, 1959, стр. 101–107.
- Опыт культуры долголетних пастбищ на Йыгеваской селекционной станции ЭССР. // Долголетние культурные пастбища. Москва, 1959, стр. 130–160.
- Важнейшие травы и типы травостоев культурных пастбищ в Эстонской ССР. // Долголетние культурные пастбища в Эстонской ССР (под ред. Р. Тоомре). Таллинн, 1959, стр. 34–76.
- Murude rajamisest ja hooldamisest Eesti NSV-s. // Linnade ja asulate haljastamine. Tallinn, 1960, lk 60–69.
- Типы травостоев долголетних культурных пастбищ и их характеристика. // Вопросы долголетних культурных пастбищ. Таллинн, 1961, стр. 39–49.
- Rohundid ja umbrohud pikaajalistel kultuurkarjamaadel. // Rohumaaviljelus III. Tallinn, 1962, lk 37–57.
- Muru rajamise päevaküsimusi haljasalade ja aedade kujundamisel. // Aian-duse, mesinduse ja kodunduse näituse kogumik: 1961. aasta sügisnäituse ettekanded. Tartu, EAMS-i Tartu osakond, 1962, lk 43–60.
- Kas tunnete meie kultuurkarjamaid ohustavaid umbrohtusid? // Kalender 1963. Tallinn, 1962, lk 110–116.
- Pikaajaliste kultuurkarjamaade rohukamaratüübid Balti liiduvabariikides (kaasautor R. Toomre). // Rohumaaviljelus III. Tallinn, 1962, lk 13–30.
- Muru agrotehnika oleneb taimkatte koostisest. // Aiandus ja mesindus. Tartu, 1963, lk 126–133.
- Valge ristiku seemne kasvatamine kultuurkarjamaal. // Aktuaalset põlluma-janduses 1964. Tallinn, 1964, lk 134–139.
- Опыт создания продуктивных травостоев на культурных пастбищах в Эстонии. // Каждому хозяйству культурное пастбище. Ленинград, 1965, стр. 32–48.
- О системе борьбы с сорняками на культурных пастбищах. // Тезисы докладов II научной сессии по луговодству на тему Использование культурных пастбищ в крупных хозяйствах. Таллинн: Саку, 1965, стр. 33–35.
- Bericht über die Forschungsarbeiten zur Frage der Saatguterzeugung bei mehrjährigen Gräsern in der Estnischen SSR. // Futterpflanzen-Saatgu-terzeugung. Vorträge Leipziger Grünlandsymposium 17.–19. III 1966. Leipzig: Karl-Marx-Universität, 1966, S. 135–146.
- The classification of swards of long-term cultivated pastures in Estonia. // Proceedings of the Tenth International Grassland Congress. Helsinki, 1966, pp. 287–291.
- Серповидно-люцерновые культурные пастбища Эстонии. // Продуктивные возможности и использование люцерны. Брно, 1967, стр. 345–352.

- Kultuurkarjamaa rohukamara tüüpide valik majandites. // Uut ja eesrindlikku põllumajanduses. Agronoomia: kogumik agronoomide vabariikliku seminari materjalidest nr 5. Tallinn, 1967, lk 10–17.
- Классификация типов травостоев долголетних культурных пастбищ в Эстонии. // EPA teadustööde kogumik nr 59. Tartu, 1968, lk 43–53.
- О выращивании первичных семян трав в Эстонской ССР. Материалы всесоюзного совещания-семинара по семеноводству трав. 2.–4. июля 1968. Саку, 1958, стр. 23–24.
- Результаты исследовательской работы по семеноводству многолетних трав в Эстонской ССР. // EPA teadustööde kogumik nr 59. Tartu, 1968, lk 200–213.
- Rasentypen in Estland. // Sammelband d. Rasensymposium (20.–22.V 1969). Brno, 1969, S. 191–199.
- Mõningaid kultuurkarjamaade botaanilise väärtuse hindamise viise (kaasautor H. Krall). // Rohumaaviljelus V. Tallinn, 1969, lk 5–20.
- Mitmeaastaste heintaimede seemnekasvatuse uurimistöö tulemused Eesti NSV-s. // Eesti Põllumajanduse Akadeemia teaduslike tööde kogumik nr 59. Tartu, 1969, lk 200–213.
- О селекции и семеноводстве трав и научно-исследовательской работе по луговодству (kaasautor H. Kotkas). // Доклады юбилейной сессии, посвященной 50-летию Йыгеваской селекционной станции. Таллинн, 1970, стр. 39–45.
- Heintaimede sordiaretus Jõgeva Sordiaretusjaamas. // Eesti Maaviljeluse ja Maaparanduse Teadusliku Uurimise Instituudi teadustööde kogumik XXI. Tallinn, 1970, lk 213–219 (kokkuvõtte vene ja saksa keeles).
- Обзор исследовательской работы по семеноводству многолетних трав на Йыгеваской селекционной станции. // Eesti Maaviljeluse ja Maaparanduse Teadusliku Uurimise Instituudi teadustööde kogumik XXI. Tallinn, 1970, lk 220–228 (kokkuvõtte eesti ja inglise keeles).
- Types of swards of long-term cultivated pastures in Estonia. // Eesti Maaviljeluse ja Maaparanduse Teadusliku Uurimise Instituudi teadustööde kogumik XXI. Tallinn, 1970, lk 229–236 (kokkuvõtte eesti ja vene keeles).
- Тип травостоя серповидной люцерны на культурных пастбищах Эстонии. // Eesti Maaviljeluse ja Maaparanduse Teadusliku Uurimise Instituudi teadustööde kogumik XXI. Tallinn, 1970, lk 237–244 (kokkuvõtte eesti ja inglise keeles).
- Types of Estonian lawns. // Eesti Maaviljeluse ja Maaparanduse Teadusliku Uurimise Instituudi teadustööde kogumik XXI. Tallinn, 1970, lk 245–250 (kokkuvõtte eesti ja vene keeles).

- Некоторые вопросы селекции клевера белого (kaasautor M. Jaagus). // Сборник докладов совещания Селекция и семеноводство с.-х. Культур. Рига, 1971, стр. 7–8.
- Итоги и перспективы селекционной работы с многолетними травами в Эстонской ССР (kaasautor M. Jaagus). // Научные труды ВАСХНИЛ. Селекция и семеноводство зерновых и кормовых культур. Москва, 1972, стр. 362–367.
- Виды газонов и типы их травостоев в озеленении. // Тезисы докладов республиканской конференции „Озеленение городов, населенных пунктов и территории предприятий“. Вильнюс, 1972, стр. 114–120.
- Классификация травостоев культурных сенокосов и пастбищ Эстонской ССР. // Сборник научных трудов XXXIII ЭНИИЗМ. Луговое хозяйство. Таллинн, 1974, стр. 21–32.
- Типы травостоев при интенсивном луговом хозяйстве в Эстонской ССР (kaasautor J. Liiv). // Сборник докладов XII Международного конгресса по луговому хозяйству. Биологические и физиологические аспекты интенсификации лугопастбищного хозяйства. Москва, 1974, стр. 9–12.
- Классификация типов травостоев долголетних газонов. // Сборник трудов Главного ботанического сада АН СССР. Газоны. Научные основы интродукции и использования газонных растений. Москва, 1977, стр. 66–69.
- Rohumaa taimeliikide viljelemise bioloogilis-ökoloogilised iseärasused. // Eesti Loodusuurijate Seltsi aastaraamat 67. Tallinn, 1979, lk 65–79.
- Rohukamaratüüpide viljelemise iseärasused Eesti NSV-s. – Eesti Maaviljeluse ja Maaparanduse Teadusliku Uurimise Instituudi teaduslikud tööd XLVII. Sordiaretus ja seemnekasvatuse. Tallinn, 1980, lk 119–124 (kokkuvõtte vene ja inglise keeles).
- Типы культурных сенокосных и пастбищных травостоев в Эстонии и их биологические свойства (kaasautor J. Liiv). // Сборник МСХ ЭССР и ЭНИИЗИМ, Луговое хозяйство. Таллинн, 1979, стр. 36–39.
- Looduspärane kiviktaimla. // Eesti aianduse ja mesinduse seltsi XV suvepäevad Jõgeval ja Luual 2. ja 3. augustil 1980. a. Tallinn, 1980, lk 18–23.

Iseseisvad väljaanded (raamatud ja brošüürid)

- Tähtsamad heintaimed (kaasautor H. Kotkas). Tartu, 1948. 139 lk.
- Heintaimede seemnekasvatuse kolhoosides ja sovhoosides. Tallinn: Tartu, 1950.
- Kultuurkarjamaade ja -niitude rajamine. Tallinn, 1950.
- Долголетние культурные пастбища Йыгеваской государственной селекционной станции. Брошюра участника ВСХВ. Таллинн, 1955.

- Kultuurkarjamaade rajamise ja kasutamise kogemusi. Tallinn, 1955.
- Karjamaakultuuri kogemusi Jõgeva Riiklikus Sordiaretusjaamas. Brošüür-lendleht. Tallinn, 1955.
- Rohumaade pealtparandamise ja hooldamise mehhaniseerimise küsimusi (kaasautor M. Jaagus). Tallinn, 1956.
- Varakevadisi sibullilli. Tallinn, 1959.
- Rohumaaviljelus Eestis. Tallinn, 1961.
- Луговодство в Эстонии. Автореферат по опубликованной научной работе, представленной на соискание учёной степени кандидата сельскохозяйственных наук. Таллинн, 1964.
- Murud Eestis. Haljasaladel, koduaedades, spordiväljakutel. Tallinn, 1966. (vene- ja saksakeelse kokkuvõttega).

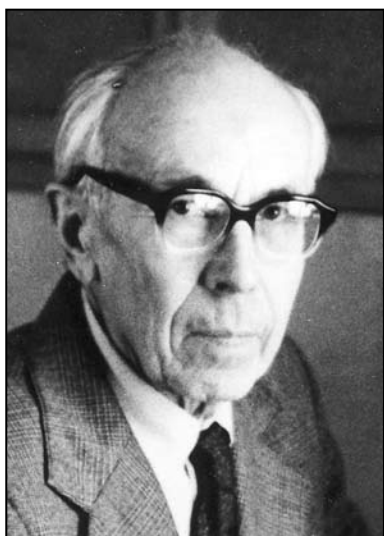
Allikaid, kust võib leida andmeid Aleksander Adojaani kohta

- Adojaan, Aleksander. // ENE I, Tallinn, 1985, lk 60.
- Adojaan, Aleksander. // Eesti Aianduse Biograafiline Leksikon. Tallinn, 1998, lk 12–13.
- Adojaan, Aleksander. // Eesti Põllumajandusentsüklopeedia 1. köide. Tallinn, 1998, lk 13.
- Adojaan, Aleksander. // EE 14. Tallinn, 2000, lk 11.
- Adojaan, Aleksander. // Eesti Teaduse Biograafiline Leksikon. Tallinn, 2000, lk 36.
- Adojaan, Aleksander Karl. // Eesti põllumajanduse edendajaid: biograafiline leksikon, koostanud Oolav Tamberg. Tallinn, 2008, lk 12.
- Aleksander Adojaan – 90. // Agraarteadus, 2001, XIII, nr 1, lk 71.
- Eesti põllumajandusteadlased, rohumaa viljeluse edendajad: Aleksander Adojaan. // Eritüübiliste rohumaaade rajamine ja kasutamine. Koostaja Ants Bender. Jõgeva, 2006, lk 35–36.
- Aleksander Adojaan. // Bender, A. Heintaimede sordiaretus ja seemnekasvatust. Ajalooline ülevaade. Jõgeva, 2010, lk 155–156.
- Aleksander Adojaani trükis avaldatud heintaimede sorte ja seemnekasvatust käsitlevaid töid. // Bender, A. Heintaimede sordiaretus ja seemnekasvatust. Ajalooline ülevaade. Jõgeva, 2010, lk 156.

Heiti Kotkas – 100

ANTS BENDER

Põllumajandusdoktor, Eesti Taimekasvatuse Instituut



Heiti Kotkas (1911–1997).

20. jaanuaril 2011. aastal oleks saanud 100aastaseks Jõgeva Sordiaaretuse Instituudi väga kauaaegne teadur, heintaimede sordiaaretaja Heiti Kotkas. Ta pärines Pärnumaalt, Audru vallast kooliõpetaja perekonnast. Hariduse omandas ta Pärnu Poeglaste Gümnaasiumis (lõpetas 1929) ja Tartu ülikooli põllumajandusteaduskonnas (lõpetas *cum laude* 1934).

1934. aasta aprillis asus Kotkas tööle Jõgevale ja siin mööduski tema peamine osa pikast töömeheteest. Vaid enne sõda töötas ta lühemat aega ajakirja *Agronom* sekretärina, ajakirja *Aed* toimetuse sekretärina, kirjastusühistu *Agronom* redaktor-korrektorina ja oli Eesti Seemnekontrollijaama juhataja. Viimase sõja ajal oli Kotkas mobiliseeritud armeesse, kuid halvenenud tervise tõttu ei olnud ta rindevõitleja.

1. novembrist 1944. aastal määrati Kotkas tööle Jõgeva Sordiaaretusjaama heintaimede osakonna juhatajaks ning selles asutuses töötas ta kuni surmani, vahepeal muutusid vaid ametinimetused.

Kotka teadustöö Jõgeval oli seotud liblikõieliste heintaimede sordiaaretuse ja seemnekasvatusega. Ta on punase ristiku sortide 'Jõgeva 433', 'Ilte' (4n) ja 'Varte' (4n) ning lutsernisordi 'Jõgeva 118' autor (viimane koos Jaan Metsaga). Ta oli Eestis eksperimentaalse polüploidiseerimise esmakasutaja aretustöös. Oma kandidaaditöö tegi Kotkas punase ristiku seemnekasvatuse alal (1968). On uurinud liblikõieliste heintaimede seemnepõldude rajamis-

viise, väetamist, tolmeldajaid ja koristusaegu. Tema sulest on ilmunud üle kuuekümne kirjutise, osa neist mahukais käsiraamatuis ja muudes suuremates väljaannetes. Tähtsamaiks neist võib pidada põldheina seemnekasvatuse osa raamatutes „Põldheinakasvatus“ (1956, 1969) ja peatükke „Mitmeaastased liblikõielised heintaimed“, „Põldheinakasvatus“ ning „Liblikõieliste heintaimede seemnekasvatus“ raamatus „Taimekasvatus“ (1964). Õppematerjalina on kõrgkoolis kasutusel Kotka kirjutatud punase ristiku peatükk Neeme Russi kirjutatud-koostatud raamatus „Sordiaretus ja seemnekasvatus“ (1976). Eraldi raamatuna on Kotkalt ilmunud „Tähtsamad heintaimed“ (1948, kaasautor Aleksander Adojaan).

Kolleegidele oli Kotkas täpsuse, töökuse ja kohusetundlikkuse eeskuju. Ta valdas väga head eesti kirjakeelt, luges erialakirjandust kuues võõrkeeles, tegi õppinud kunstniku tasemel teadusväljaannetele jooniseid, oli kodus fotoasjanduses ja kirjutusmasina taga. Loomulikult valdas ta oma eriala perfektselt. Ka vaba aja harrastused olid tal erialalähedased: ta tegi igapäevaseid ilmavaatlusi, registreerides nii sademetehulga kui temperatuuri näidud, tegi fenoloogilisi ja ornitoloogilisi vaatlusi, aga pidas ka maitseka kujundusega iluaeda ja käis segakooris dirigendist abikaasa taktikepi all laulmas.

Kolleegina oli Kotkas tagasihoidlik, alati väga abivalmis.

Oma võimetelt ja teadmiste poolest väärinuks Kotkas kindlasti suuremat tähelepanu, edutamist, täiendamisvõimaluste loomist välismaal või sellele ajale iseloomulikke tunnustusi – riiklikke autasusid. Kõik see oli aga täielikult välistatud, sest tema esimene abikaasa koos kahe pojaga lahkus 1944. aastal Eestist ja elas USAs. See oli põhjus, miks teda isegi sotsialismimaadesse turismireisile ei lubatud. Kotkas käis välismaal kogu oma elu jooksul kahel korral: 1932. aastal ülikooli praktikandina Taanis ja pärast Eesti taasiseseisvumist USAs külas oma esimesel abikaasal ja poegadel. Sõja ajal sündinud nooremat poega nägi Kotkas esmakordselt 1990. aastal, kui poeg oli 48 aastat vana ja Eestis külas käis. Nii raudne oli eesriie. 1989. aastaks olid riiklikud hirmud siiski sedavõrd taandunud, et Kotkale omistati teenelise teadlase aunimetus. 1991. aastal valiti ta teene- te eest põllumajandusteaduse edendamisel Akadeemilise Põllumajanduse Seltsi auliikmeks.

Heiti Kotkas on olnud üks edukamaid Eesti sordiaretajaid. Tema loodud tetraploidsed punase ristiku sordid 'Varte' ja 'Ilte' kuuluvad nüüdseks lisaks Eestile veel Soome, Rootsi, Norra ja Venemaa riiklikesse sordinimekirjadesse ning on nende riikide põllumeeste seas hinnatud.

Kotkas suri Jõgeval 3. jaanuaril 1997. aastal ja ta on maetud Tallinna Pärnamäe kalmistule.

Heiti Kotka trükis ilmunud tööde nimestik

Väljaanded

- Tähtsamate heintaimede seemnete määraja (kaasautor J. Tohver). Jõgeva Sordikasvanduse toimetised nr 60. Jõgeva, 1935.
- Tähtsamad heintaimed (kaasautor A. Adojaan). Tartu, 1948.
- Suurte põldheinasaakide agrotehnika. Tallinn, 1949.
- Koolinoored, koguge heinaseemneid kolhoosidele. Tallinn, 1955.
- Põldheina seemnekasvatus. Tallinn, 1956.
- Põldheinakasvatus (kaasautorid O. Hallik, V. Du et kin, E. Haller, R. Toomre, E. Vint). Tallinn, 1956.
- Punase ristiku seemnepõllu külviviisid, eelniitmised ja tolmeldajad. Dissertatsioon. Jõgeva Sordiaretusjaam, 1968.
- Способы посева, подкашивания и опылители семенников красного клевера. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата сельскохозяйственных наук. Тарту, 1968.

Artiklid ajakirjades ja kogumikes

- Liblikõieliste heintaimede seemnete kirjeldus ja määraja. // Agronoomia, 1935, nr 15 (2), lk 76–81.
- Kõrreliste heintaimede seemnete kirjeldus ja määraja (kaasautor J. Tohver). // Agronoomia, 1935, nr 15 (4), lk 172–181.
- Sõklata (kooritud) timutiseemne idanevus mullas. // Agronoomia, 15 (8), lk 360–362.
- Sõklata timutiseemne kõlblikkusest sügisesel külvil. // Agronoomia, 15 (10), lk 464.
- Märkmeid põllumajanduslikust oskuskeelest. // Agronoomia, 1938, nr 18, lk 40–42.
- Mulla toitainete ja tegususe puudust osutavaid rohumaataimi harimiseks kõlblikkudelt maadelt (kaasautor J. Mets). // Põllumajandus, 1935, nr 3, (23), lk 560–562.
- Suuremat rõhku ristiku seemnekasvatusele. // Eesti Põllumajandus, 1946, nr 1 (1), lk 47–50.
- Õige heinaniiteaeg kindlustab väärtusliku heinasaagi. // Eesti Põllumajandus, 1946, nr 1 (2/3), lk 111–114.
- Suurte põldheinasaakide kasvatamine. // Suurte saakide agrotehnika massiline rakendamine. Tallinn, 1949, lk 37–48.
- Heintaimed. // Jõgeva Riikliku Sordiaretusjaama saavutusi. Tallinn, 1952, lk 23–30.
- Põldhein. // Põllu- ja rohumaakultuuride agrotehnika. Tallinn, 1953, lk 105–122.
- Põldheinakasvatus. // Sõötade tootmine, 2. trükk. Tallinn, 1953, lk 10–42.

- Mitmeaastased heintaimed. // Jõgeva Riiklik Sordiaretusjaam. Tallinn, 1954, lk 16–21.
- Многолетние кормовые травы. // Иыгеваская Государственная селекционная станция. Таллин, 1954, с 17–22.
- Laiendada põldheina seemnekasvatust. // Sotsialistlik Põllumajandus, 1956, nr 11 (5), lk 6–7.
- Опыт полевого травосеяния в колхозе имени И. В. Сталина Тюриского района Эстонской ССР (kaasautor H. Marrandi). // За высокие урожаи сельскохозяйственных культур в Прибалтийских республиках. Москва, 1956, стр. 112–116.
- Põldheinakasvatus. // Üldine maaviljelus ja taimekasvatus. Tallinn, 1958, lk 283–310.
- Mitmeaastased liblikõielised heintaimed. Oskussõnade seletusi. // Seemnepõldude tunnustaja käsiraamat. Koostanud H. Kotkas ja M. Viirand. Tallinn, 1960, lk 154–191, 457, 458–459, 460–471.
- Punase ristiku seemnesaagi sõltuvus seemnepõllu rajamise viisist. // Sotsialistlik Põllumajandus, 1964, nr 19 (12), lk 539–541.
- Mitmeaastased liblikõielised heintaimed. // Taimekasvatus. Koostanud A. Tääger. Tallinn, 1964, lk 426–474.
- Põldheinakasvatus. // Taimekasvatus. Koostanud A. Tääger. Tallinn, 1964, lk 529–548.
- Liblikõieliste heintaimede seemnekasvatus. // Taimekasvatus. Koostanud A. Tääger. Tallinn, 1964, lk 653–667.
- Итоги работы по селекции и агротехнике многолетних бобовых трав на семена в Эстонской ССР. // Результаты опытов по селекции и семеноводству красного клевера и злаковых трав. Рига, 1964, стр. 61–72.
- Punase ja roosa ristiku seemnekasvatus. // Heintaimede seemnekasvatuse juhend. Tallinn, 1965, lk 14–20.
- Kimalased punase ristiku ja lutserni tolmeldajatena. // Rohumaaviljelus IV. Tallinn, 1965, lk 68–82 (venekeelse kokkuvõttega).
- Valge ristiku seemnekasvatusest. // Sotsialistlik Põllumajandus, 1965, nr 20 (9), lk 392–395.
- Punase ja roosa ristiku seemnekasvatus. // Heintaimede seemnekasvatuse juhend. Tallinn, 1965, lk 14–20.
- Liblikõieliste heintaimede sordid. // Eesti Maaviljeluse ja Maaparanduse Teadusliku Uurimise Instituut. Saku, 1966, lk 2–5.
- Varase punase ristiku sort 'Jõgeva 433'. // Eesti Maaviljeluse ja Maaparanduse Teadusliku Uurimise Instituudi teadustööde kogumik XI. Tallinn, 1967, lk 132–135 (vene- ja saksakeelse kokkuvõttega).

- Varase punase ristiku seemnepõllu eelniitmine. // Eesti Maaviljeluse ja Maaparanduse Teadusliku Uurimise Instituudi teadustööde kogumik XI. Tallinn, 1967, lk 122–131 (vene- ja saksakeelse kokkuvõttega).
- Ristikute seemnekasvatuse agrotehnikast Eesti NSV-s. // Uut ja eesrindlikku põllumajanduses nr 5. Tallinn, 1967, lk 185–190.
- Агротехника семеноводства бобовых трав. // Материалы всесоюзного совещания-семинара по семеноводству трав. Саку, 1968, стр. 46–52.
- Punase ja roosa ristiku seemnekasvatus. // Põldheinakasvatus. 2. täiendatud väljaanne. Koostaja R. Toomre. Tallinn, 1969, lk 213–236.
- Punase ristiku seemnepõllu külviviisid, eelniitmised ja tolmeldajad. // Eesti Maaviljeluse ja Maaparanduse Teadusliku Uurimise Instituudi teadustööde kogumik XXI. Sordiaretus ja seemnekasvatus. Tallinn, 1970, lk 251–257 (vene- ja saksakeelse kokkuvõttega).
- О селекции и семеноводстве трав и научно-исследовательской работе по луговодству (kaasautor A. Adojaan). // Доклады юбилейной сессии, посвященной 50-летию Йыгеваской селекционной станции. Эстонский н.-и. Институт земледелия и мелиорации. Таллинн, 1970, стр. 39–45.
- Lutserni seemnekasvatuse võimalusi Eesti NSV-s. // Sotsialistlik Põllumajandus, 1971, 26, (9), lk 401–406.
- О возможностях семеноводства люцерны. // Селекция и семеноводство сельскохозяйственных культур. Конференция по вопросам селекции и семеноводства сельскохозяйственных культур. Рига, 1971, стр. 49–51.
- Lutserni seemnekasvatus. // Aktuaalset põllumajanduses. Tallinn, 1972, lk 167–172.
- Punase, roosa ja valge ristiku ning lutserni seemnekasvatus. // Põllumajanduse arendamise ratsionaalne süsteem Eesti NSV-s. Koostaja R. Toomre. Tallinn, 1972, lk 143–146.
- Sobiva lutsernisordi kasvatamine on võimalik, kui kasvatame ise ka seemne. // Lutserniseemne kasvatamise kogemusi. Tallinn, 1973, lk 4–18.
- Mitmeaastaste heintaimede seemnekasvatus. // Põldtunnustamine seemnekasvatates. Tallinn, 1974, lk 22–24.
- Mitmeaastased liblikõielised heintaimed. // Põldtunnustamine seemnekasvatates. Tallinn, 1974, lk 182–218.
- Oskussõnade tähendusi. // Põldtunnustamine seemnekasvatates. Tallinn, 1974, lk 392–411.
- Сорта бобовых и злаковых трав в Эстонской ССР. // Сборник научных трудов ЭНИИЗМ XXXIII. Луговодство. Таллин, 1974, стр. 89–94.
- Eestikeelsete nimede ja sordinimede register. // Põldtunnustamine seemnekasvatates. Tallinn, 1974, lk 412–430.

- Lutserni seemnekasvatuse kogemusi Jõgeva Sordiaretusjaamas. // Teaduse saavutusi ja eesrindlikke kogemusi põllumajanduses nr 4, Taimekasvatus. Tallinn, 1976, lk 15–22.
- Punase ristiku aretus ja seemnekasvatus. // N. Russi. Sordiaretus ja seemnekasvatus. Tallinn, 1976, lk 345–354.
- Roosa ristiku seemnepõllu eelniitmine. // Eesti Maaviljeluse ja Maaparanduse Teadusliku Uurimise Instituudi teadustööde kogumik XLVII. Sordiaretus ja seemnekasvatus. Tallinn, 1980, lk 100–107 (kokkuvõtte vene ja inglise keeles).
- Tetraploidse punase ristiku aretus Jõgeval. // Eesti Maaviljeluse ja Maaparanduse Teadusliku Uurimise Instituudi teadustööde kogumik LXIX. Sordiaretus ja seemnekasvatus. Tallinn, 1990, lk 143–151 (kokkuvõtte vene ja inglise keeles).
- Lutsern. // Eesti Entsüklopeedia, 5. köide. Tallinn, 1990, lk 669.
- Jaan Metsa elust ja tööst. // Agraarteadus, 1991, nr 1, lk 4–8.
- Uued tetraploidsed punase ristiku sordid Jõgevalt (kaasautor A. Bender). // Põllumajandus, 1993, nr 4, lk 4–5.
- Punase ristiku tetraploidsete sortide seemnekasvatusega seonduvatest probleemidest (kaasautor A. Bender). // Põllumajandus, 1993, nr 5, lk 7–8.
- Mida arvestada punase ristiku tetraploidsete sortide kasvatamisel söödatootmises (kaasautor A. Bender). // Põllumajandus, 1993, nr 6, lk 10–11.

Artiklid ajalehtedes

- Kas varane või hiline punane ristik. // Rahva Hää, 9. veebruar 1945.
- Põldheina külvist vähesse seemnega. // Talurahvaleht, 17. veebruar 1945.
- Tänavu äestame ristikuseemne sisse. // Talurahvaleht, 10. aprill 1945.
- Põldheina asukoht külvikorras. // Talurahvaleht, 8. mai 1945.
- Põldheinaseemne kasvatamist tuleb laiendada. // Postimees, 27. juuli 1945.
- Talvekahjustused põldheinale. // Postimees, 28. märts 1946.
- Uus võtte liblikõieliste heintaimede saagi tõstmiseks. // Talurahvaleht, 31. mai 1947.
- Punase ristiku seemnepõldude valik ja suvine hooldamine. // Talurahvaleht, 25. mai 1948.
- Heinaseemnekasvatuse kursus. // Rahva Hää, 10. juuni 1948.
- Suuremat tähelepanu ristiku seemnepõldudele. // Edasi, 16. juuni 1948.
- Põldude viljakus oleneb põldheinast. // Edasi, 7. jaanuar 1949.
- Akadeemik Viljamsi heinaväljaline külvikord ja maaharimine. // Talurahvaleht, 2. aprill 1949.
- Kõrgete põldheinasaakide kasvatamine. // Talurahvaleht, 9. aprill 1949.
- Põldheina külviga alustatakse kevadkülv. // Kolhoosnik, 8. aprill 1950.

Heintaimeliigid, mille seemnekasvatust tuleb esijoones laiendada. // Kolhoosnik, 13. mai 1950.

Suurte põldheinasaakide kasvatamine. // Talurahvaleht, 1. juuni 1950.

Valmistame kõrgeväärtuslikku vitamiinirikast heina. // Kolhoosnik, 14. juuni 1952.

Põldheina seemnepõldude valik ja hooldamine. // Kolhoosnik, 24. juuni 1952.

Boormagneesiumväetis tõstab ristiku ja lutserni seemnesaaki. // Rahva Hää, 20. aprill 1954.

Kolhooside ülesanded põldheinaseemne kasvatamise alal käesoleval aastal. // Kolhoosnik, 24. aprill 1954.

Kuidas korjata heintaimede seemneid. // Säde, 13. märts 1955.

Laiendada lutsernikasvatust Jõgeva rajoonis. // Kolhoosnik, 16. aprill 1955.

Meie kogemusi lutserni kasvatamisel. // Kolhoosnik, 27. märts 1956.

Allikaid, kust võib leida andmeid Heiti Kotka kohta

Kotkas, Heiti. // Eesti Entsüklopeedia, 14 köide. Tallinn, 2000, lk 180.

Heiti Kotkas – 80. // Agraarteadus, 1991, nr 1, lk 105–106.

Heiti Kotkas – APSi auliige. // Agraarteadus, 1991, nr 3, lk 317–318.

In memoriam Heiti Kotkas. // Agraarteadus, 1997, nr 1, lk 132–133.

Heiti Kotkas – 90. // Agraarteadus, 2001, nr 1, lk 70–71.

Heiti Kotkas. // Eesti põllumajandusteadlased, rohumaa viljeluse edendajad. Eritüübiliste rohumaaade rajamine ja kasutamine, I osa. Koostaja A. Bender. Jõgeva, 2006, lk 41–42.

Heiti Kotkas. // A. Bender. Heintaimede sordiaretus ja seemnekasvatus. Ajalooline ülevaade. Jõgeva, 2010, lk 156–157.

Heiti Kotka trüki avaldatud heintaimede sorte ja seemnekasvatust käsitlevaid töid. // A. Bender. Heintaimede sordiaretus ja seemnekasvatus. Ajalooline ülevaade. Jõgeva, 2010, lk 157–159.

Eesti Põllumajandusmuuseumi tegevus 2010. aastal

MERLI SILD

Eesti Põllumajandusmuuseumi direktor

Analüüsides Eesti Põllumajandusmuuseumi tegevust aastatel 2010 ja 2011, võib julgelt pidada seda aega muuseumi arengus viimase kümnendi jooksul üheks edukamaks. Kui eelnevatel aastatel oli põhjust rääkida muuseumi infrastruktuuri mahajäämusest, siis nendel aastatel toimus muuseumi infrastruktuuri, aga ka sisulise poole tõsiseltvõetav, samuti vabariiklikul tasandil märkimisväärne edasimineku.

Eesti Põllumajandusmuuseumi 2010. aasta suurim õnnestumine maamajandussektori ning maakultuuri väärtustamisel ja tutvustamisel oli ekspositsioonihoone nr 1 (endine tall) renoveerimine ja uue püsiekspositsiooni „Põllumajanduse ja maaelu areng Eestis läbi sajandite“ koostamine ja avamine tänu Euroopa Liidu Regionaalarengu Fondist meetme „Piirkondade konkurentsivõime tugevdamine“ raames eraldatud projektitoetusele (kokku 7 875 80 kr), Põllumajandusministeeriumi rahastamisele (1 289 773 krooni) ja Eesti Kultuurkapitali projektitoetusele (100 000 kr). Kuna Euroopa Liidu projektitaotlus (koostajad Merli Sild ja Kaili Ojamets) pidi esitamise tähtaja paarikuise lühendamise tõttu valmima kahe ööpäeva jooksul, ei osatud ette näha kõiki tegevusi ja hoone renoveerimistöid, alustades probleemidest mõisaaegse hoone (endine tall) ehitustegevustega. 1986. aastal see hoone põles ning renoveerimise käigus avastati tulest kahjustatud laed ja seinad, mille likvideerimisega kaasnesid täiendavad kulud (sealjuures ka mitteabikõlblikud kulud). Toitekaabli vahetamine vajalikku elektrivõimsust tagava vastu suurendas elektrisüsteemi renoveerimise kulusid, sealhulgas ka mitteabikõlblikke kulusid, mille tulemusel suurenes ka omaosalus. Lisatööd oli võimalik ellu viia tänu ehitustööde vähenenud maksumusele võrreldes eelalgsest planeerituga.

Projekti eluviimise käigus tekkis muudatusi püsiekspositsiooni kontseptsiooni edasiarendamisel ning sisekujunduse täiendamisel. Põllumajandusmuuseumi töötajad soovisid, et uus püsiekspositsioon rahuldaks ka kõige



Püsiekspositsiooni „Põllumajanduse ja maaelu areng Eestis läbi sajandite“ avamine. Merli Sild tänab põllumajandusminister Helir Valdor Seederit abi eest uue püsiekspositsiooni valmistamisel. 2. juuli 2010. Foto: Marat Viires.

nõudlikumat külastajat. Uute mõtete ja kogemuste saamiseks külastati muuseume Norras, Rootsis ja Soomes. Need õppereisid andsid uusi mõtteid ja ideid püsiekspositsiooni koostamiseks ning uute interaktiivsete lahenduste leidmiseks ja kasutamiseks. Uudse lahendusena võeti ekspositsioonis kasutusele puutekraanid ja audiogiidid. Ekspositsiooni ligipääsetavuse tagamiseks paigaldati invalift erivajadustega külastajatele ning loodi punktkirjas ekspositsioonijuhid vaegnägijatele.

Kuna viimastel aastatel on suurenenud rahvusvaheline koostöö mitme muuseumi ja turismiorganisatsiooniga ning oli oodata enam külastajaid ka väljastpoolt Eestit, oli vaja muuta ekspositsioon mõistetavaks eri keeltes. Püsiekspositsiooni tutvustavad ekspositsioonijuhid ja infovoldikud on hea turundusmaterjal ning eelarve muudatustest tulenevast ülejäägist oli võimalik tõlkida puutekraanide ja audiogiidi materjalid lisaks inglise keelele ka soome, vene ja saksa keelde ning trükkida täiendavalt ekspositsioonijuhte ja voldikuid.

Suurimaks uurimusalaseks tegevuseks 2010. aastal oligi uue püsiekspositsiooni teaduslik ettevalmistamine ja tekstide koostamine. Ekspositsiooni koostamisel abistasid koostööpartnerid, põllumajandusteadlased ja ajaloolased Eesti Maaülikoolist ning Tartu Ülikoolist.

Projekti eesmärgid saavutati maksimaalselt ja tänu täiendavatele eelarve muudatustele suudeti ellu viia nüüdisaegsel ja kvaliteetsel tasemel. Projekti

esitleti aktiivselt ajakirjanduses ja telesaadetes. Püsiekspositsiooni tutvustavaid plakateid, voldikuid ja ekspositsioonijuhte saadeti vabariigi haridus- ja kultuuriasutustele, maa- ja vallavalitsustele, turismiasutustele jne. Püsiekspositsiooni tutvustati muuseumiüritustel nii oma muuseumis kui ka mujal, sh Bulgaaria, Soome, Poola, Prantsusmaa, Taani, Rootsi ja Šveitsi erialamuuseumides, ning messidel Helsingis, Tallinnas, Tartus ja Peterburis. Projekti kajastati püsiekspositsiooni avapäeval, 2. juulil Eesti Televisioonis, 3. juulil koostöös Maalehega saates „Lauluga maale“, ajalehes Maaleht, Eesti TV saadetes „Puutepunkt“ 23. jaanuaril ja „Prillitoos“ veebruaris 2011 jne.

2010. aasta esimesel poolaastal oli külastatavus tagasihoidlik, kuid alates teisest poolaastast, kui avasime uue püsiekspositsiooni, suurenes külastatavus tunduvalt. Kasvas väliskülaliste arv eri maadest (Armeenia, Inglismaa, Soome, Saksamaa, Hispaania, Holland, Brasiilia, Läti, Venemaa, Poola). Püsiekspositsiooni ja sellel põhinevaid muuseumiprogramme oleme tutvustanud messidel vabariigis ja väljaspool koostöös MTÜ-ga Maaturism, SA-ga Tartumaa Turism ja SA-ga Lõuna-Eesti Turism. Oma tegevusi oleme kajastanud turundusmaterjalides.

Suurt rõõmu valmistas muuseumi kollektiivile vabariiklik esiletõstmine: **projektsaavutas Eesti muuseumide aastaauhindade konkursil parima uue või renoveeritud muuseumi või uuendatud püsiekspositsiooni auhinna „Muuseumirott 2010“**, mis on püsiekspositsioonile ja kogu kollektiivi tegevusele suurim tunnustus. Põllumajandusmuuseumis on avatud nüüdisaegne, interaktiivne ja teaduslikel alustel koostatud püsiekspositsioon, mis annab 20 teemaga ülevaate põllumajanduse ja maaelu arengust muinasajast tänapäevani. Ekspositsioon valmis tänu eelpool nimetatud rahastajatele ja ekspertidele, ekspositsiooni kuraator Mare Viiraltile, sisekujundaja Liivi Ehmann-Kaarlile ja kunstnik Maarika Tangule ning kogu muuseumi kollektiivile. Uue püsiekspositsiooni avamisega loodi juurde kaks uut töökohta ning töötati välja uusi hariduslikke programme, nt „Muld elukeskkonnana“ (Erelin Kõrts). Ekspositsioonihoone renoveerimisega loodi nüüdisaegsed töötingimused töötajatele ja nõuetekohased eksponeerimis- ja säilitustingimused museaalidele.

Ekspositsioonihoone renoveerimise käigus ehitati välja ka fotokogu ruumid ja fotolabor. Kahjuks ei loetud nende sisustamist abikõlblikuks kuluks EAS-i projektist ning puudusid vahendid ka omaosalusest, mistõttu fotolabor on tänini sisustamata.

14. oktoobril, lõikustänapüha ürituse ajal, avati ekspositsioonihoone nr 3 (endine tõllakuur) endistes fondiruumides, mille renoveerisid muuseumi restauraatorid ja ehitajad, käsitöömeister Aime Langi isikunäitusega „Kuldne õlg ja põnev kasetoht meie kodus“. Aime Lang on üks tuntumaid ja ainulaadsemaid õle ja kasetohuga töötavaid käsitöömeistreid ning selle ala oskuste edasiandja ja õpetaja nii Eestis kui ka väljaspool.



Maarika Tang, Merli Sild, Mare Viiralt, Ellen Pärn ja Muuseumirott 2010 Eesti Muuseumide Aastauhinna galal. Foto: Marat Viires.

2010. aastal täienesid kogud 1200 ühiku võrra. Erilist heameelt võime tunda ajalehe Maaleht arhiivi põllumajandusmuuseumi fondi saamise üle (koostöös Andres Antoniga). Fondi kuuluvad Maalehe aastakäigud koos nõuandelisaga Targu Talita, Linda Petti retseptikogumik jpm. Kogusse saadi ka raadiosaated „Tere hommikust, põllumehed“ ja „Tere hommikust, maarahvas“, Eesti Konsulentide Ühingu materjalid jpm. Andmebaasi MuS inventeeriti teaduslikult 1461 säilikut, retrospektiivselt sisestati ja kirjeldati 1958 säilikut, skaneeriti 1026 fotot. 2010. aastal kulutati fondiostule 82 785 krooni, mis on neli korda rohkem võrreldes eelmiste aastatega.

Märkida tuleb aktiivset restaureerimisalast tegevust: täielikult ennistati traktor Lanz Bulldog, mida pärast hoolikat puhastamist ja restaureerimist eksponeeriti avalikkusele uue püsiekspositsiooni avamispäeval, 2. juulil 2010. Muuseumi filmikogu materjalide ümbersalvestamine DVD-dele sai võimalikuks tänu Kultuurkapitali audiovisuaalse kunsti sihtkapitali rahastusele 17 000 krooni ulatuses (projektijuht Kaarel Vissel).

Aktiivne teavitustöö on suurendanud huvi muuseumi tegevuste ja maaelu vastu. Põllumajandusmuuseum osales tarmukalt messidel, et propageerida põllumajandust ja kujundada maaelu valdkonna mainet: Eestis viiel, Riias ühel ja Helsingis ühel messil. Muuseumiprogrammide, ekspositsioonide ning ajutiste näituste abil on tutvustatud maaelu ja põllumajanduse ajalugu koolides, ettevõtetes, haridus- ja kultuuriasutustes kohapeal ning

muuseumis. Põnevust pakkusid hariduslikud programmid käsitöö, puutöö, sepi- ja restaureerimise õppimiseks nii lastele kui täiskasvanutele, naistele kui meestele. Koostöös Ülenurme Gümnaasiumiga toimusid poiste tööõpetustunnid kahel nädalal muuseumis, et lapsed saaksid kohapeal tutvuda maakultuuri ja traditsiooniliste töövõtetega.

Veebruaris avasime Helsingis Töölö Raamatukogus soomekeelse näituse „Leib on talu peremees“ (kuraator Mare Viiralt), korraldasime seal leivatöötoa ja küpsetasime leiba. Soome jäi näitus ringlema kaheks aastaks.

10. oktoobril avasime Peterburi leivamuuseumis venekeelse näituse „Leib on talu peremees“ (kuraator Mare Viiralt). Sealgi viisime läbi leivatöötoa ja küpsetasime leiba. Projekt sai teoks koostöös Eesti konsulaadiga Peterburis, Eesti Kultuuri Seltsiga Estonia Peterburis ja Peterburi leivamuuseumiga. Koostöös kultuuriseltsiga Estonia sai sama näitust vaadata alates 25. oktoobrist ka Venemaa Rahvaste Keskuses. Sellest ajast on säilinud tihedad koostöösuhted Peterburi leivamuuseumiga.

Suurepärane võimalus eesti toidutraditsioonide tutvustamiseks oli osalemine Eesti, Soome, Norra, Taani, Islandi ja Rootsi koostööprojektis „Põhjamaade leib“ („Bröd i Norden“), kus viidi läbi põhjamaade leiva ajalugu tutvustavaid õpitubasid ja seminare (Rootsis, Taanis). Projekti tegevustes osalesid Kerle Arula ja Merli Sild 25.–28. aprillil Rootsis Malmö muuseumis, kus muuhulgas õpetati valmistama videoklippi. Praktilise tööna koostasime rukkileiva ajalugu ja meie muuseumi leivaprogrammi tutvustava teksti, kasutasime muuseumis varem filmitud videomaterjale (autor Heino Sutting) ja fotosid ning monteerisime klipi, millega on võimalik tutvuda ka muuseumi kodulehel. Jäime oma tööga rahule. Projektiliikmete teisel kokkusaamisel 29. septembrist 2. oktoobrini osalesid Kerle Arula ja Mare Viiralt. Nad lõid kaasa seminarides ning Taani, Norra, Rootsi, Soome ja Islandi muuseumide leivatöötubades Taani vabaõhumuuseumis ning pidasid tutvustava ettekande rukkileiva tähtsusest Eestis. Põhjamaade leivaprojekt jätkus 2011. aastal, kus lõpuseminaril Rootsis osalesid Merli Sild ja Kerle Arula. Projekt avardas muuseumitöötajate silmaringi ja loodi koostöökontakte teiste muuseumidega.

Põllumajandusministeerium finantseeris programmist „Eesti toit“ rukkikasvatuse ajalugu ja rukkileiva küpsetamise traditsioone tutvustavate leivatöötubade läbiviimist. Vabariigi kooliõpilased said tasuta töötubades osaleda ja ekspositsiooni uudistada.

Muuseumis korraldati koostöös Ülenurme vallavalitsusega esimene GrillFest.

Hea meel on märkida noorteadlaste jt teaduskonverentside jätkuvat korraldamist muuseumis. Noorteadlaste konverentsil esinesid oma uurimustöödega Eesti Maaülikooli üliõpilased. Ettekannetes käsitleti teraviljade saagikust mõjutavaid tegureid, taimekaitse bioloogilisi võimalusi, aga ka energiaheina tootmise perspektiive. Koostati ja avaldati ka konverentsi teesid.

Vastavalt Eesti Põllumajandusmuuseumi ja Eesti Maaülikooli 2008. aastal sõlmitud koostöölepingule viis 2010. aastal meie vanemteadur Ellen Pärn läbi põllumajandusajaloo alast õppetööd Maaülikooli I kursuse üliõpilastele (16 loengut, 5 praktikumi muuseumis). Vabaainetena luges Ellen Pärn loenguid teemadel „Mesi – tervise hoidja“ (4 loengut, 2 seminari muuseumis) ja „Ruk-kileib meie toidulaua“ (5 loengut, 2 seminari muuseumis). Õppetöös osales 140 üliõpilast.

2010. aastal sõlmisime Tartu Kõrgema Kunstikooliga koostöölepingu üliõpilaste praktika ja õppetöö läbiviimiseks muuseumis. Muuseumi sepp-pedagoog andis praktilist õpetust materjalitehnoloogiast mööbliosakonna (10) ja skulptuuriosakonna (9) üliõpilastele. Praktika käigus selgitati rauatöötlemise võimalusi ja sepatööd, õpetati valmistama pisisepiseid ning kursuse lõpuks valmistas üliõpilane hindamisele kuuluva sepise. Õppetöö maht oli 15 tundi. Praktikal metallirestauraatori juures oli kaks üliõpilast.

Teistest (õppe)asutustest oli sepp-pedagoogi juures praktikal Tartu Tööstus- ja Vana-Vigala Teeninduskoolist üks praktikant. Tartu Tööstus- ja Vana-Vigala Teeninduskoolist oli IT-alasel praktikal noormees, kes sai muuseumis ka töökoha. 2010. aastal täiendas end muuseumis 25 praktikanti.

Jätкус koostöö Rahvusvahelise Põllumajandusmuuseumide Assotsiatsiooni (AIMA) liikmesorganisatsioonidega (presiidiumi liige Merli Sild). Osaleti rahvusvahelistel konverentsidel Poolas ja ühiselt Poola Szreniawa põllumajanduse ja toiduainetetehnoloogia muuseumiga, Ungari põllumajandusmuuseumiga jt koostati näitus „Crops for the State! Agriculture and Countryside in the 1950s: Propaganda poster of Central and Eastern Europe“ (kuraator Merli Sild, koostajad Kaarel Vissel ja Lembit Karu, kujundaja Marat Viires). Eksponeerimisel kasutasime teemakohaseid plakateid Tartu Kunstimuuseumi kogudest.

2010. aastal tegi Poola etnograafiamuuseum Varssavis ettepaneku osaleda rahvusvahelises ühisprojekti, et tutvustada kartulikasvatuse ajaloolis-kultuurilist konteksti Euroopas. Koostöö esmane eesmärk oli näidata kolme Euroopa Liidu riigi (Eesti, Iirimaa, Poola) kogemuste toel kohalikku, kartulikasvatusega kaasnenud ühiskondlik-poliitilist perspektiivi ja heita pilk kartulikasvatusele kui Euroopa ühisele olulisele kultuurielemendile. Raha selleks lootsime saada EL-i projektist „Kultuur“. Koostasime omapoolse taotluse (Merli Sild, Kaili Ojamets, Ellen Pärn). Kahjuks saime eitava vastuse Poola kui peapartneri eksimuse tõttu projekti esitamisel. 2011. aastal esitasime projekti uuesti, kuid paraku taas tulemusteta.

2010. aasta augustikuus koostati uus projekt (Merli Sild, Erelin Kõrts, Kaili Ojamets) „Eesti Põllumajandusmuuseumi tervikliku väljaarendamise IV etapp: tänapäeva keskkonna ja põllumajanduse arengusuundade tutvustamine läbi mineviku kogemuse“. Selle rahastamiseks küsisime toetust Euroopa Regionaalarengu Fondist „Piirkondade konkurentsivõime“ meetmest. Eesmärgiks oli renoveerida

Ülenurme mõisa vana moonakamaja hariduskeskuseks, rajada näidispõld, ehitada popsitare ja suitsusaun ning rajada muuseumikompleksi ümbritsev metallaed. Hariduskeskuse rekonstrueerimisel ja näidistalu rajamisel lähtutaks esivanemate talumudelist ja taluelanikele vajalikest elu- ja töötingimustest. Rajatav tervikkompleks oleks andnud suurepärase võimaluse veelgi põhjalikumalt tutvustada meie esivanemate traditsioonilist elamiskultuuri, sidudes selle oskuslikult tänapäevaste põllumajandus- ja maaelualaste teadmiste ja tegevustega. Kahjuks meede suleti ja meie projektitaotlust ei rahuldatud. Nii seisab vana moonakamaja kurvalt varisemisohtlikuna ja ootab oma „elluäratamist“. Samuti on seni (2013) välja ehitamata ka näidistalu kompleks. Kogu kompleksi väljaehitamiseks on koostatud nõutekohane projektdokumentatsioon.

Töötajatele korraldati heade töötulemuste eest ning ühtlasi ka turundus- ja kommunikatsioonialaste teadmiste omandamiseks õppereis Muumimaale Naantalisse (korraldaja Merli Sild). Soome muuseumide töökorraldust tutvustas Antti Metsänkylä Soome rahvusmuuseumist.

Augustis korraldati Põllumajandusministeeriumi haldusalas olevate põllumajandusmuuseumide töötajatele õppereis Kesk- ja Põhja-Euroopa maaelu tutvustavate muuseumide ja Euroopa kultuuriväärtustega tutvumiseks ning enesetäiendamiseks (korraldaja Merli Sild). Õppereisil osalesid töötajad teistestki muuseumidest. Aasta jooksul täiendas ennast 27 % Eesti Põllumajandusmuuseumi töötajatest tööalastel koolitustel ja õppereisidel.

Rõõmu valmistas 2010. aastal erisuguste tegevuste rohkus ja mitmekülsus. Jätkusid suurürituste „Tartu sügisnäitus. Tõuloom 2010“ ning „Viss“ korraldamine koostöös Tõulooma Kasvatajate Liiduga ja Tõulooma Kasvatuse Ühistuga. Edukalt kulgesid rukkimaarjapäeva tähistamine koostöös Eesti Rukki Seltsiga ja lõikustänapüha üritused.

Edukad olid ka haridusprogrammide üritused ning erialased sepa- ja puidutöö kursused.

Alates 2001. aastast valivad Eesti Põllumajandus-Kaubanduskoda ja Maaleht aasta põllumehe, kes on Eesti maaelu väärikad esindajad ning kelle tegevus on meile kõigile eeskujuks. 2010. aastal kutsus põllumajandusmuuseum aasta põllumehed arutama ümarlaual maaelu võimalusi (korraldajad Merli Sild, Mare Viiralt, Kerle Arula, Ruth Metsallik). Siit sai alguse koostöö aasta põllumeestega.

Jätkuna 2009. aasta konkursile „Maanaine ajas ja ruumis“ viidi läbi konkurss „Maamehe ramm ja vägi“.

Koostöös Tõulooma Kasvatajate Liiduga korraldati liidu juubelikongress muuseumis. Koostati näitus „125 aastat tõuraamatute pidamist Eestis“ (koostaja Mare Viiralt, kujundaja Maarika Tang).

Muuseumi infrastruktuuri arendamisel rekonstrueeriti lisaks ekspositsioonihoone renoveerimisele ekspositsioonihoonete nr 1, 3 ja 8 vaheline elektritoitekaabel. SA Keskkonnainvesteeringute Keskus (KIK) rahastas 421 333 krooniga

projektitaotlust „Ülenurme (mõisa)pargi rekonstrueerimise IV etapp – Ülenurme mõisapargis asuva tiigi ja kraavide puhastamine-rekonstrueerimine“ (koostaja Merli Sild). Nimetatud tööd teostati 2011. aastal.

Rõõmustav uudis saabus muuseumisse septembris 2010: rohelise investeermisstrateegia vahenditest rahastatakse nelja muuseumihoone (ekspositsioonihooned nr 4 (Linamaja), ekspositsioonihooned nr 3 (endine töllakuur) ja ekspositsioonihooned nr 8 (endine laut) renoveerimist. Esialgse plaaniga ei olnud kavandatud muuseumi peahoone (endine häärber) renoveerimist. Tegin projektijuhile ettepaneku kaasata vahendite leidmisel renoveerimisplaani ka häärber, kuna küttesüsteemid olid täielikult amortiseerunud, hoones puudus ventilatsioonisüsteem ning renoveerimist vajasis siseruumid ja fassaad. Vahendeid leiti ja neli hoonet jäi renoveerimistööde nimekirja maksumusega 22 600 000 krooni. Ekspositsioonihooned nr 3 (endine töllakuur) renoveerimisega alustati 2011. aastal, sest projektdokumentatsioon oli juba varem koostatud.

Põllumajandusministri käskkirjaga nr 56 29. märtsist 2010 sätestab: „17.12.2009 toimunud valitsuskabineti nõupidamisel otsustati, et Rahandusministeeriumi juhtimisel viiakse kõik riigiasutused valitsemisalade kaupa üle ühise finants- ning personali- ja palgaarvestuse tarkvara kasutamisele, kuid selleks ei looda esimesel etapil eraldi organisatsiooni.“ Eeltoodust lähtuvalt viidi alates 1. aprillist 2010 Eesti Põllumajandusmuuseumi raamatupidamine, personalitöö ja palgaarvestus üle Põllumajandusministeeriumi ühtse finants- ning personali- ja palgaarvestuse tarkvara kasutamisele. Põllumajandusmuuseumis oli juba alates 2009. aastast kasutusel ministeeriumiga ühine tarkvara SAP. Üleminek tõi kaasa ühe raamatupidaja ametikoha koondamise.

Täieliku rahuldustundega võib tagasi mõelda tegevusrohketele aastale 2010, kui kogu muuseumi kollektiiv andis oma panuse muuseumis uute projektide kirjutamisele ja juhtimisele, uute ideede genereerimisele, ekspositsioonide koostamisele, uute hariduslike programmide väljatöötamisele, suurürituste korraldamisele, ajutiste näituste koostamisele ja nende avamisele muuseumis ja väljaspool muuseumi, ka rahvusvahelisel tasandil. Rõõmu valmistab töötajate aktiivne osalemine rahvusvahelistes projektides ning innukas enesetäiendamine. Suurenes muuseumi külastatavus.

Eesti Põllumajandusmuuseumi tegevus 2011. aastal

MERLI SILD

Eesti Põllumajandusmuuseumi direktor

Eesti Põllumajandusmuuseum pööras 2011. aastal enam tähelepanu avalike teenuste parandamisele ja organisatsiooni arendamisele, lähtudes Eesti Põllumajandusmuuseumi missioonist aidata kaasa maaelu- ja põllumajandusvaldkonna omanäolisuse säilitamisele ja arendamisele Euroopa ja maailma kultuuripärandi osana, hoida maakultuuri järjepidevust ning siduda minevikukogemust tulevikuga.

Muuseumi infrastruktuuri arendamine

2011. aastal rekonstrueerisime SA Keskkonnainvesteeringute Keskuse (KIK) rahastusel looduskaitsealuses Ülenurme mõisapargis asuva oja ja kraavid; tööd lõpetasime 10. juunil 2011 ning 11. juunil avasime Ülenurme mõisa- ja talupäeval rekonstrueeritud tiigi ja kraavid. See on järjekordne etapp Ülenurme mõisapargi rekonstrueerimise projektist.

Samal aastal alustasime ettevalmistustega nelja hoone – ekspositsioonihoonete nr 3 (endine tõllakuur), nr 4 (Linamaja), nr 8 (endine laut) ja muuseumi peahoone (endine häärber) – rekonstrueerimiseks. Töid teostati CO₂ – rohelise investeerimisskeemi finantsvahendite arvelt, millele lisandus omaosalus.

Ekspositsioonihoones nr 3 (endine tõllakuur) renoveeriti ja paigaldati uued kütte-, elektri- ja ventilatsioonisüsteemid, hoone soojustati ja osaliselt vahetati katus. Lisaks ehitati juurde ruum sepatöök vajaminevatele tarvikutele. 2011. aasta 2. detsembril avasime rekonstrueeritud metalli- ja puutöörestaupeerimise õppeklassi ja töökojad. Sellega loodi nüüdisaegsed töötingimused museaalide restaureerimiseks ja konserveerimiseks, aga ka erialaste õppeprogrammide ja kursuste läbiviimiseks kõigile huvilistele, mis laiendab muuseumis pakutavaid erialaseid avalikke teenuseid.

Muuseum on olnud alates 2007. aastast Tartu Kutsehariduskeskuse ja Tartu Kõrgema Kunstikooli õpilaste praktikabaas. Puiduõppeklass võimaldab



Oja süvendamine. 30. märts 2011. Foto: Marat Viires.

praktikat läbi viia nõuetekohastes ruumides. Iga õpilane saab toimetada oma puutööpingi taga. Uutes ruumides on avarad võimalused suuremõõtmeliste objektide konserveerimiseks-restaureerimiseks.

Järgmise kolme hoone rekonstrueerimisega 2012. aastal paranevad muuseumi säilitamis- ja eksponeerimistingimused. Loodud võimalusi kasutades avame külastajatele nn avatud fondi, kus on võimalik tutvuda põllumajandusmuuseumi kogudes olevate esemetega.

Turismiinfokeskuses rakendasime klientide kiiremaks ja paremaks teenindamiseks uue kassasüsteemi, mis võimaldab saada müügiaruannetest andmeid müüdud teenuste ja kaupade kohta koodi järgi. See parandab ülevaadet müüdavatest kaupadest ja hõlbustab inventuuride läbiviimist. Rakendatud on ka kaardimakse.

Muuseumi haridustegevuse arendamine

2011. aastal jätkus ning tihenes koostöö haridusasutustega. Vastavalt 2008. aastal sõlmitud koostöölepingule Eesti Põllumajandusmuuseumi ja Eesti Maaülikooli vahel viis muuseumi vanemteadur Ellen Pärn läbi ka 2011. aastal põllumajandusajaloo alast õppetööd. Sügisel tutvusid Maaülikooli esma- ja tein- kursuselased ja välisstudengid põllumajandusmuuseumi ajaloo, näituste ning töötubadega.

2011. aastal viibisid muuseumis praktilal üheksa eriala õpilased Tartu Kutsehariduskeskusest, Olustvere Teenindus- ja Maamajanduskoolist ning Tartu Kõrgemast Kunstikoolist.

Uute haridusprogrammide koostamisel arvestasime kehtivate õppekavadega ja õpetajate soovidega. Uued programmid toetuvad muuseumi ekspositsioonidele ning tutvustavad maaelu nii minevikus, olevikus kui tulevikus. Koostöös Maaülikooliga loodi keskkonnateemaline programm „Muld elukeskkonnana“, mida toetab SA KIK. Aktiivõppe läbiviimine jätkus 2012. aastal.

2011. aastal hakkas Eesti Põllumajandusmuuseum aktiivsemalt korraldama loovtöötube. Mitmekesisistasime käeliste tegevuste valikut. Töötubades oli võimalik juhendaja abil õppida traditsioonilist käsitööd tänapäevases võtmes (märg- ja kuivviltimine, tekstiilitrükk). Pärimuskultuuri tutvustav programm sisaldas nii teooriat kui käelist tegevust. Anti ülevaade talu- ja peremärkide tähendusest ning märkide kujunemisloost. Iga osaleja sai meisterdada endale kaitsva talismani.

Muuseum korraldas orienteerumispäeva Balti Kaitsekolledžile. Programm sisaldas Eesti teraviljakasvatuse ja põllumajandustehnikaga tutvumist, näituste külastamist, sepatööd ning keskkonnasäästliku roigasmööbli valmistamist.

Puidu- ja metallirestaureerimis-konserveerimisteenuse osutamine

Muuseumi restauraatorid uurisid koostöös Eesti Maanteemuuseumi restauraatori Rain Rikasega välitingimustes olevate masinate kaitsmist ilmastikutingimuste eest. Eesti Põllumajandusmuuseum organiseeris metallikaitsevahendite õppepäeva kõigile huvilistele. Firma AP Trading tutvustas Glasuriti autovärve ja Waxoyli korrosiooni-, kaitse- ja conserveerimisvahendeid. Praktilise tööna kaeti kaitsevahaga ratastraktor International ja krunditi ratastraktori Deering kapott. Restaureerimisalaseks suurtööks oligi ratastraktori Deering ennistamine. Tartu Lille Maja õpilasmaleva noorte abiga puhastati kogu näituseväljakul olev põllumajandustehnika.

Aasta lõpul toimusid puutöö õppepäevad ja kursused, kus anti ülevaade tarbepuiduliikidest, õpetati puidutöötlemise tehnikaid ja viimistlemist. 2012. aastal jätkub puutöö populariseerimine eri sihtrühmadele. Plaanis on puutöötuba naistele.

Taaskasutus ja keskkonnasäästlikus

Viisime läbi taaskasutuse töötube, kus õpetati paberivalmistamist, vana-de rõivaste uueks muutmist ning taimedest anumate punumist. Suur huvi

oli roigasmööbli kursuse vastu, kus õpetati ehitama pajuviitstest ja -okstest aiamööblit. Õle- ja kasetohutöötoas meisterdati õlgehteid ja -aksessuaare ning kasetohust meeneid.

Eesti toidu populariseerimine

Koostöös Põllumajandusministeeriumiga korraldati kooliõpilastele programmi „Rukkileib ja või meie laual“ töötubasid. Osalejatele anti ülevaade leiva ajaloost ja teraviljakasvatuse suundadest tänapäeval, näidati leivaküpsetamist, valmistati võid, jahvatati käsikiviga teri ning vaadati leivateemalist filmi. Tutvustati leiva vajalikkust inimorganismile. Õpetati tundma teraviljaliike. Töötoa lõpus pakuti mulgiputru, ahjusooja rukkileiba ja omavalmistatud võid. Osales 6478 õpilast. Töötubasid korraldatakse „Eesti toidu“ projekti raames Põllumajandusministeeriumi rahastamisel alates 2007. aastast.

24. aprillil 2011 toimus muuseumis Tartumaa grillimisvõistlus GrillFest, kus tutvustati Eesti lihatoite.

Näituse „Kasulik kapsas“ avamispäeval viidi läbi koduste kapsasalatite konkurss. Näitus annab ülevaate kapsateisenditest ja kapsa hapendamisest.

Väljapanek „Osta Eesti leiba!“ tutvustas Eesti pagarite toodangut. Väljapanek koostati muuseumi kogudest pärit leivatoodete etikettidest. Näituse avamisel degusteeriti pagaritooteid.

Muuseumi suurüritusel „Tartu sügisnäitus. Tõuloom 2011“ tutvustati konkursi „Eesti parim toiduaine“ võitjate ja äramärgitud firmade tooteid. Lõikuspühal pakkusid Eesti Leivaliidu liikmed maitsmiseks mitmesuguseid pagaritooteid. Muuseum pakkus tammetõru- ja aganaleiba ning korraldas laste leivaküpsetamiskonkursi „Vigurleib“.

Eesti toidu populariseerimiseks pakub muuseum ettetellimisel toitudest ning tutvustab kohvikus Eesti tootjateprodukte (linajahu, linaõli jm). Uue tootena on võimalik osta 'Sangaste' rukkist valmistatud kaljajooki ning leivakontsentraati „Koduleib“. Tähelepanuväärne on, et üks partii kaljajooki valmistati muuseumi põllul kasvatatud 'Sangaste' rukkist. Rukkileiva ja rukki tähtsust eestlaste elus rõhutab muuseum ka kõikidel turismimessidel – nimelt küpsetatakse kohapeal rukkileiba, mida külastajad saavad soojalt võiga maitsta.

Eesti toidu tutvustamine rahvusvahelisel tasemel

Rumeenias, Rahvusvahelise Põllumajandusmuuseumide Assotsiatsiooni (AIMA) XVI kongressi ajal avati rukki kasutusviise tutvustav rahvusvaheline rändnäitus „Versatile Rye – Bread and Drink in an Estonian Home“ (kuraator Merli Sild, koostaja Mare Viiralt, kujundaja Maarika Tang) ning näitus „Leib on talu peremees“. Osalejatele pakkusime muuseumis küp-



Eesti delegatsioon AIMA XVI kongressil Rumeenias. 5. september 2011. Foto: Mare Viiralt.

setatud rukkileiba ja rukkist valmistatud viina. Vastuvõtt oli südamlük ning Eesti leib ja viin maitsetid hästi. Rumeenias jäid näitused avatuks 30. septembrini.

Riias avati Eesti leiva ajalugu tutvustav näitus „Leib on talu peremees“ Läti Eesti Seltsi taasasutamise tähtpäeval. Tutvustati rukkileiva ajalugu ja tähtsust tänapäeval ning näidati rukkileivataigna valmistamist ja küpsetamist, degusteerimiseks jagati 'Sangaste' rukkist valmistatud kaljajooki, viidi läbi tekstiilitrüki töötuba.

Põhjamaade muuseumide projekti „Põhjamaade leib“ (Norra, Rootsi, Taani, Soome, Island, Eesti) lõpuüritus toimus 13.–16. aprillini Stockholmis. Projekti lõpuseminariks valmistas iga osalev maa oma leivatraditsioone tutvustava ettekande. Kerle Arula tutvustas üle-eestilist kooliõpilastele mõeldud programmi „Rukkileib ja või meie laual“.

Maaelu väärtustamine ja tutvustamine

7. aprillil kohtuti aasta põllumeeste ja arvamusiidritega (Merli Sild, Mare Viiralt), et koguda ja talletada põllumeeste mõtteid põllumajanduse praegusest olukorrast ning ideid arenguvõimalustest. Aastal 2012 on plaanis kogutud materjalist koostada videolõik, mis täiendaks näitust „Põllumajanduse ja maaelu areng Eestis läbi sajandite“.



Tartu linnapea Urmas Kruuse rääkimas mehe rollist ühiskonnas konkursi „Maamehe ramm ja vägi“ lõpetamisel. 12. november 2011. Foto: Marat Viires.

12. novembril tähistati isadepäeva (Merli Sild, Mare Viiralt, Kerle Arula) ning autasustati konkursil „Maamehe ramm ja vägi“ osalejaid. Konkursile laekus 312 lehekülge käsikirjalist materjali ja 93 fotot, mis kajastasid maameeste tegevusi ja arvamusi maaelust. Saabunud materjalidest avati teemakohane näitus (koostajad Kerle Arula, Mare Viiralt, kujundaja Marat Viires). Näitus „Maamehe ramm ja vägi“ tutvustab ja populariseerib maainimeste pere- ja koduajalugu ning uusi suundi maaelus. Näitus oli avatud 13. novembrist 2011 kuni 31. jaanuarini 2012.

29. septembril tähistas Eesti Maaülikool oma 60. aastapäeva, mille organiseerimiskomisjonis osalesid ka Mare Viiralt ja Merli Sild. Põllumajandusmuuseumi korraldada oli linnarahva päev, kus tutvustasime rehepeksu, linalõugutamist, sepatööd ja küpsetasime leiba. Aastapäevaüritus oli suurejooneline ja rahvarohke. Põllumajandusmuuseumi seob Maaülikooliga koostööleping alates 2008. aastast ja meie vanemteadur Ellen Pärn viib muuseumi ekspositsioonides läbi õppetööd Maaülikooli tudengitele. Muuseumil on tihe koostöö ka Akadeemilise Põllumeeste Seltsiga, kellega korraldatakse ühiseid konverentse ja teaduspäevi.

Muuseumitegevuste ja maaelu kajastamine

Muuseumi tegevusi kajastati nii kirjutavas pressis, televisioonis, raadios kui internetis.

Eesti Televisioon salvestas saate „Mina elan siin“, milles tutvustasime muuseumi tegevusi, programme ja uut püsiekspositsiooni „Põllumajanduse ja maaelu areng Eestis läbi sajandite“. Intervjuusid andsid Merli Sild, Mare Viiralt ja Tiina Ivandi.

ETV saates „Puutepunkt“ tutvustasid Mare Viiralt ja Kerle Arula ekspositsiooni „Põllumajanduse ja maaelu areng Eestis läbi sajandite“ võimalusi vaegnägijatele ja puuetega inimestele.

Läti televisioon filmis Muuseumiööl toimuvaid rahvuslikke tegevusi, muuseumi tutvustas Merli Sild.

AIMA kongressi ajal avatud näitust, seda täiendavaid programme ning muudki muuseumis tehtavat kajastas septembris Rumeenia televisioon.

Tööjõu kvaliteedi parandamine

Tööjõu kvaliteedi parandamiseks osalesid töötajad mitmetel koolitustel. Muuseumi turismiinfokeskuse teenindaja ja ekspositsiooniteenindajad läbisid ühepäevase klienditeenindaja koolituse.

Muuseumi direktor ja ekspositsioonide programmijuht osalesid kolmepäevasel koolitusel „Rahvusvahelise turismiatraktsiooni arendamine“.

Kogude osakonna töötajad osalesid mitmel MuIS-i koolitusel: „Museaali kirjelduse algõpe“, „Viki sisu loomine“, „Veebiväravas kuvatavad andmed“, „Museaali liikumise dokumenteerimine“.

Muuseumi konservaatorid-restauraatorid osalesid Eesti Konservatorite Ühingu koolituskursused „Puit“ ning „Puhastusalused muuseumis“. Töötajad osalesid kursusel „Innovaatiline raamatukõide“. Muuseumi kollektiivile korraldati 7. novembril tuleohutusosalane koolitus (korraldaja Merli Sild, lektor Reedik Lukas).

Kõigile töötajatele korraldatud õppepäeval Olustvere Teenindus- ja Maa-majanduskoolis tutvuti Olustvere mõisaga, saadi ülevaade kooli tegemistest ning osaleti klaasi õpitoas.

Restaureerimiskursustel ja praktilistes töötubades vahetati koostööpartneritega erialaseid kogemusi.

6.–25. septembrini toimus Põllumajandusministeeriumi haldusala muuseumide töötajatele õppereis Austria-Sloveenia-Horvaatia-Slovakkia (korraldaja Merli Sild). Eesmärgiks oli tutvuda Euroopa maaelumuuseumide tegevusega.



Rahvusvaheline konverentsi „More Attention to Rye“ III töötuba „Tootearendus ja turundamine. Rukki teekond tarbijani“. 7. oktoober. 2011. Foto: Marat Viires.

Muuseumi rahvusvaheline koostöö ja esindatus rahvusvahelisel tasandil

Muuseum on Rahvusvahelise Põllumajandusmuuseumide Assotsiiooni (AIMA) liikmesorganisatsioon ja direktor Merli Sild selle presiidiumi liige. Alates 2009. aastast osaletakse aktiivselt AIMA liikmesorganisatsioonide rahvusvahelistel konverentsidel (Merli Sild, Joel Kõivistik, Kaire Ilula, Anne Grišan, Kaarel Vissel).

AIMA XVI kongressi ettevalmistavatel AIMA presiidiumi töökoosolekutel 3.–6. maini Prantsusmaal, Chartresi põllumajandusmuuseumis Le Compa osalesid Merli Sild ja Mare Viiralt. Presiidium otsustas kongressile teha ettepaneku uute AIMA presiidiumi liikmete, presidendi ja asepresidentide valimiseks. Tutvuti ka muuseumi ekspositsioonidega ja fondihoidlatega. Sealt saime uudseid ja kasulikke ideid ekspositsioonide koostamiseks ja ürituste läbiviimiseks oma muuseumis (näiteks põllumajandustehnika fondinäitus, leiavaprogrammi töötoad jne). Ühtlasi viibisid Merli Sild ja Mare Viiralt „Muuseumirott 2010“ auhinnareisil Pariisis, kus tutvuti ka Branley muuseumiga ja Louvre'i Rahvusmuuseumiga.

4.–8. septembrini osalesid AIMA XVI kongressil Rumeenia Põllumajandusmuuseumis Merli Sild ja Mare Viiralt Eesti Põllumajandusmuuseumist ning Eesti Piimandusmuuseumi ja C. R. Jakobsoni Talumuuseumi

töötajad. Kongressil esines Merli Sild Eestis tegutsevate põllumajandusmuuseumide tegevusi tutvustava ettekandega. Kongressi esimesel päeval avati Eesti Põllumajandusmuuseumi näitused „Leib on talu peremees“ ja spetsiaalselt kongressiks koostatud näitus „Versatile Rye – Bread and Drink in Estonian Home“ (kuraator Merli Sild, koostaja Mare Viiralt, kujundaja Maarika Tang) koostöös OÜ Estonian Spirit Moe Piiritustehasega (Arno Kangur). XVI AIMA kongressil valiti Merli Sild AIMA asepresidendiks.

Suurepärase tööalase kogemuse andsid rahvusvahelise Põhjamaade projekti „Põhjamaade leib“ töötoad ja seminarid.

Aktiivsed koostöösuhted loodi Peterburi leivamuuseumiga, et vastastikku vahetada näitusi ja saada tööalaseid kogemusi.

Oktoobris toimus Eesti Põllumajandusmuuseumi, Eesti Põllumajandusministeeriumi, Šveitsi Põllumajandusministeeriumi ja Eesti Rukki Seltsi koostöös rahvusvaheline konverents „More Attention to Rye“, kus oli osalejaid 13 riigist (Eesti, Šveits, Valgevene, Tšehhi, Taani, Soome, Saksamaa, Leedu, Läti, Poola, Venemaa, Türgi, Ungari, Itaalia). Ettevalmistused konverentsi läbiviimiseks algasid juba 2011. aasta maikuu ning muuseumi poolt olid vastutajateks Merli Sild ja Erelin Kõrts. Ettevalmistusperiood oli tõine ning ühiselt Põllumajandusministeeriumi (Ruve Šank, Külli Kaare, Liina Kaljula) ja Eesti Rukki Seltsiga (Vahur Kukk, Leonhard Pukša) suutsime konverentsi ette valmistada ja edukalt läbi viia. Tānusōnad eelkōige Ruve Šankile, Külli Kaarele ning Hans-Joerg Lehmannile Šveitsi Põllumajandusministeeriumist.

Konverentsi alateemad olid „Rukki tähtsus. Rukis kui toiduaine“, „Rukki aretamine ja põllumees. Rukki aretuse olukord globaalsel ja riiklikul tasandil“ ning „Tootearendus ja turundamine“. Rukkikonverentsi ettekanded, osalejate nimed ja kõik konverentsiga seotud materjalid on avaldatud Põllumajandusmuuseumi kodulehel teema all „More attention to rye“. Siiani muuseumi hallataval rukkikonverentsi kodulehel on avaldatud ka teemaplokkide kokkuvõtted, riikide kogemused, arutlus, ettepanekud deklaratsiooni koostamiseks ja konverentsi kokkuvõte. Konverentsi jätkuna korraldati muuseumis 2012. aastal rahvusvaheline rukkiseminar.

Nimetatud rahvusvahelise konverentsi korraldamine oli Põllumajandusmuuseumile suur, tähtis ja ka vajalik väljakutse ja kogemuste andja. Konverents tutvustas Eesti põllumajandust ja maaelu, Eesti ajaloolisi traditsioone rukki aretamisel Sangastes ning rukkikasvatuse olukorda tänapäeval. Siiras tänu konverentsi rahastajatele – Põllumajandusministeeriumile Eestis ja Šveitsis, kõikidele koostööpartneritele, konverentsist osavõtjatele ning muuseumi kollektiivile.

Järjekordsest tegevusrohkest aastast kokkuvõtet tehes on hea meel eelkõige muuseumi infrastruktuuri parandamisest ning uue renoveeritud hoone, rekonstrueeritud oja ja kraavide avamisest. Paranesid töötingimused ja loodi võimalused külastajatele täiendavate käeliste tegevuste pakkumiseks ning nõuetekohased tingimused erialase praktika läbiviimiseks noortele. Hea meel on jätkuva koostöö üle Eesti Maaülikooliga, Jõgeva Sordiaaretuse Instituudiga, Tõulooma Kasvatuse Liiduga, Tõulooma Kasvatajate Ühistuga, Eesti Rukki Seltsiga, Ülenurme Vallavalitsusega, põllumeestega jpt. On loodud ja arendatud häid suhteid turismiorganisatsioonidega nii Eestis kui ka väljaspool. Muuseumi oleme reklaaminud vastavalt oma eelarvelistele võimalustele.

Tänan veel kord Põllumajandusministeeriumi toetava ja mõistva suhtumise ning rahaliste võimaluste leidmise eest muuseumi ja tema tegevuste arendamiseks. Tänusõnad koostööpartneritele ja muuseumi töökale kollektiivile. Koostöös suudetakse kõike ja luuakse edule alus.

2010. aasta kroonika

Jaanuar

Kuni 10. jaanuarini sai vaadata 21. detsembril 2009 avatud näitust „Leib on talu peremees“ (koostaja Mare Viiralt, kunstnik Margot Sakson).

11.–24. jaanuarini oli näitus „Leib on talu peremees“ (koostaja Mare Viiralt, kunstnik Margot Sakson) Lihula Gümnaasiumis.

17.–20. jaanuarini tutvustati Lihula Gümnaasiumis näitust „Leib on talu peremees“ ja viidi läbi seda täiendav rukkileiva töötuba.

19.–23. jaanuarini toimusid Vokinädala talvised käsitööpäevad. Kristel Põldma õpetas villa kraasima, voki ja kedervarrega ketrama, aitas osalejate vooke töökorda seada.

24. jaanuarist 22. veebruarini oli näitus „Leib on talu peremees“ (koostaja Mare Viiralt, kunstnik Margot Sakson) Riigikogu hoones Toompeal. Avamispäeval viidi läbi töötuba. Edasi rändas näitus koos töötoaga Rakvere Eragümnaasiumisse.

Veebruar

4.–7. veebruarini toimus Riias mess BaltTour, kus muuseumi tutvustasid Merli Sild, Mare Viiralt, Kerle Arula ja Kalev Arvi.

11. veebruaril avati Soomes Töölö raamatukogus soomekeelne näitus „Leib on talu peremees“, mis jäi huvilistele tutvumiseks 28. veebruarini. Näituse juurde kuuluva töötoa viis läbi Merli Sild. Projekt toimus koostöös Eesti Instituudiga Soomes. Ühtlasi osaleti Tuglase Seltsi üritustesarjas „Eesti toit“.

11.–14. veebruarini toimus Tallinnas mess TourEst, kus muuseumi tutvustasid Merli Sild, Ruth Metsallik, Kerle Arula, Janika Turu, Joel Kõivistik ja Mare Viiralt.

15. veebruaril avati Pärnu-Jaagupi raamatukogus näitus „Tõhela – aeg ja inimesed“, koostaja Mare Viiralt, kujundaja Maarika Tang. Näitus jäi avatuks 30. septembrini.

20. veebruaril osales Anne Grišan koguhoidjate koolitusel „Vanade tekstiilide hinged“, juhendaja Ulve Kangro. Kaire Ilula osales veebruaris MuIS-i koolitusel „Administratiivsed tegevused“.

24. veebruaril kõlas raadios Elmar Ell Vahtramäe ülevaade madisepäeva tähendusest ja kombestikust.

Märts

1. märtsil avati Soomes Huittineni raamatukogus soomekeelne näitus „Leib on talu peremees“, mis jäi sinna kuu lõpuni.

1.–31. märtsini oli eestikeelne näitus „Leib on talu peremees“ (koostaja Mare Viiralt, kunstnik Margot Sakson) Rakvere Eragümnaasiumis.

11. märtsil osales Janika Turu MuIS-i koolitussarja restaureerimismoodulis.

17. märtsil osales Merli Sild seminaril „Soomlaste reisimine Eestis – tuleviku sihtgrupid juba kohal“ Tallinnas.

18. märtsil tähistas muuseumi koostööpartner Jõgeva SAI oma 90. aastapäeva konverentsiga „Sordiaretus ja seemnekasvatus“. Konverentsil osalesid ja õnnesoove viisid Merli Sild, Ell Vahtramäe, Mare Viiralt ja Ellen Pärn.

25. märtsil harjutasid lapsed kätt puutööpäeval, juhendajad Janika Turu, Joel Kõivistik ja Toomas Asi.

26.–27. märtsini toimusid paela ja vöö kudumise õpitoad „Pael paelub, vöö võtab“, juhendaja Kristel Põldma.

31. märtsil avati Soomes Pitäjänmäki raamatukogus soomekeelne näitus „Leib on talu peremees“, mis jäi huvilistele tutvumiseks 24. aprillini.

Aprill

6. ja 7. aprillil osalesid Kaarel Vissel ja Anne Grišan MuIS-i kursusel „Museaalide kirjeldamine ja sisestamine“.

10. aprillil avati Põllumajandusministeeriumis näitus „Mahepõllumajandus – hea loodusele ja sinule“, koostaja ja kuraator Ellen Pärn, Eesti Põllumajandusministeeriumist Eve Ader, Mahepõllumajanduse SAst Airi Vetemaa, Eesti Maaülikooli Mahekeskusest Elen Peetsmann.

8. aprilli õppepäeval „Looduslikud kiu- ja õlitaimed“ rääkisid prof Selma Teesalu ja Kalju Paalmann tervislikust toitumisest ning linatoodete kasulikkusest.

22. aprillil toimus Eesti Maaülikoolis maaelu ja põllumajanduspoliitika seminar „ÜPP tulevik peale aastat 2013 ja avalikud hüved põllumajandussektorist“, korraldajad Euroopa Komisjon, Eesti Maaülikool, Põllumajandusministeerium ja Eesti Agraarökonoomistide Assotsiatsioon. Muuseumist osalesid seminaril Eli Vahtramäe ja Mare Viiralt.

22. aprillil õpetasid Janika Turu, Joel Kõivistik ja Toomas Asi puutööpäeval linnupesakastide meisterdamist.

22.–23. aprillini toimus Maamess. Muuseumi tutvustasid Merli Sild, Mare Viiralt, Tiina Ivask, Anne Grišan, Marje Vösso, Janika Turu, Joel Kõivistik ja Toomas Asi.

23. aprillil avati näitused „Õgija – aasta lind“, koostaja Kerle Arula, kujundaja Marat Viires ning Remo Savisaare fotonäitus „Linnud muusikas“, mida sai vaadata 10. novembrini.

23. aprillil korraldasid Eesti Rukki Selts ja Eesti Leivaliit Põllumajandusmuuseumis Eesti rukki ja rukkileiva päeva „Edu Eesti rukkile – jätku rukkileivale. 10 aastat Eesti Rukki Seltsi“.

24. aprillil avati Poola põllumajandusmuuseumis Szreniawas näitus „Crops for the State! Agriculture and the Countryside in the 1950s: Propaganda poster of Central and Eastern Europe“, kuraator Merli Sild, koostajad Kaarel Vissel ja Lembit Karu, kujundaja Marat Viires. Näitus jäi avatuks 10. oktoobrini.

25.–28. aprillini viidi Malmö muuseumis läbi põhjamaade leibasid ja leiva ajalugu tutvustavad seminarid ning eri maade (Taani, Norra, Rootsi, Soome, Island) leivatöötoad põhjamaade muuseumide projekti „Bröd i Norden“ raames. Esitleti videoklippi „Rukkileib meie laual“ põllumajandusmuuseumi tegevustest rahvussümboli rukki tutvustamisel, osalesid Kerle Arula ja Merli Sild.

26. aprillil avati Soomes Pori linnaraamatukogus soomekeelne näitus „Leib on talu peremees“. Näitusega sai tutvuda 15. maini.

29. aprillil osales Anne Grišan tekstiilide hooldamise kursusel Eesti Rahva Muuseumis.

30. aprillil toimus „Teeme ära!“ talgupäev.

Mai

1. mail avati Muhu Muuseumis näitus „Kartul – meie teine leib“, koostaja Ellen Pärn, kunstnik Maarika Tang. Järgnevalt rändas näitus Eesti Vabaõhumuuseumisse, kuhu jäi 15. maist 30. augustini.

3. mail avati KGB Kongide Muuseumis näitus „Pikk tee teadmatusse. Ühe küüditamise lugu“, koostaja Mare Viiralt, kujundaja Maarika Tang.

3.–7. maini toimus roigasmööbli valmistamise kursused, juhendajad Janika Turu ja Joel Kõivistik.

Meedia:

Janika Turu, Tuulike Tuulik. Roigasmööbli valmistamise nädal Eesti Põllumajandusmuuseumis. // Olevik nr 4 (145) 2010, lk 5.

13.–14. maini toimusid puutööpäevad, juhendajad Janika Turu ja Joel Kõivistik.

15. mail tähistati rahvusvahelist muuseumipäeva Muuseumiööga. Janika Turu, Joel Kõivistik ja Toomas Asi viisid läbi puutööõpitoa.

19.–20. maini viisid Ruth Metsallik ja Kerle Arula läbi kevadiste põllutööde õpitoa: räägiti maa ettevalmistamisest kevadtöödeks ning pandi kartuleid.

21. mail avati näitus „Toomingas – aasta puu“, koostaja Ruth Metsallik, kujundaja Marat Viires.

31. mail pildistati endiste Halliste ja Paistu kihelkondade kultuurmaastikke koostöös MTÜga Valgekihv, ekspeditsiooni korraldaja Ell Vahtramäe. Projekti toetas Eesti Kultuurkapital.

Meedias:

Ell Vahtramäe. Välitööd kultuurmaastike jäädvustamiseks // ERR teadusportaal: <http://teadus.err.ee/artikkel?id=2459&cat=1>

Juuni

2. juunil toimus puutööpäev, juhendajad Janika Turu, Joel Kõivistik ja Toomas Asi.

10. juunil avati Ungaris Zalaegerszegis Göcseji muuseumis ungarikeelne näitus „Leib on talu peremees“. Näitus jäi avatuks 3. novembrini.

12. juunil toimus põllumajandusmuuseumis toidufestival GrillFest.

15. juunil toimus põllumajandusmuuseumi töötajate koolitus „Pimedate külastajate vastuvõtmine ja ekspositsiooni tutvustamine“, lektorid Anne Kõiv ja Monica Lõvi, korraldaja Mare Viiralt.

Juuli

2. juulil toimus „Maarahva pidu“, projektijuht Merli Sild.

Lavastuses „Põld. Maaelu. Aeg“ tegid kaasa Anne Grišan, Kaire Ilula, Lembit Karu, Ellen Pärn, Ell Vahtramäe, Mare Viiralt, Kaarel Vissel, Marje Vösso.

Avati uus püsiekspositsioon „Põllumajanduse ja maaelu areng Eestis läbi sajandite“, projektijuht Merli Sild, kontseptsiooni väljatöötaja ja kuraator Mare Viiralt, ekspositsiooni sisekujundaja Liivi Ehmann-Kaarli, kujunduse kontseptsioon ja ekspositsiooni kujundaja Maarika Tang, konsultant Silja Paris. I korruse valgusseina „Eesti mullad“ ja II korrusel asuva põllumajandusteadust ning maaelu edendajaid tutvustava seinapannoo kujundaja Marat Viires. Ekspositsiooni tutvustavate puutekraaniprogrammide tehniline koostaja ja andmete sisestaja Priit Paris. Keeletoimetajad Ell Vahtramäe ja Reet Vääri.

Alateemad:

Maamajandus ja maaelu areng; uued suunad maamajanduses – Ell Vahtramäe, Kaarel Vissel

Maaviljeluse, maaparanduse, asundustegevuse ja teraviljakasvatuse ajalugu ja tehnoloogia areng. Mullaharimis- ja külviriistade ajalugu kuni kaasaajani – Mare Viiralt

Alternatiivpõllumajandus, ökoloogilised tehnoloogiad. Kartuli ja tehniliste põllukultuuride (raps, rüps, suhkrupeet) kasvatamise areng Eestis. Loomasöödad (haljas-, kore-, mahlakad, jõu-, mineraal-, vitamiin-, kombineeritud jt söödad) – Ellen Pärn

Põllumajandusseltsid. Ühistegevusvaldkonnad – Lembit Karu.

Eestlaste väljaränne Venemaale 1850.–1918. aastani. 1949. aasta märtsiküüditamine. Maie Orav-Lauri elu küüditatuna Siberis – Anne Grišan

Eesti mullastiku valdkondi tutvustav kaart – Mare Viiralt

Lihaveisekasvatus. Lihandus – Kaire Ilula

Piimandus. Veterinaarmeditsiin – Marje Vösso

Veisekasvatus. Seakasvatus. Lamba- ja kitsekasvatus – Kaarel Vissel

Hobusekasvatus – Anne Grišan.

Põllumajandusliku hariduselu ajalugu, tänapäev ja suundumused – Lembit Karu, Sirje Tamkõrv

Eesti põllumajanduse ja maaelu edendajad (panoraam) – Mare Viiralt.

Ekspositsioonimaterjalid puuetega inimestele (vaegnägijad) – Mare Viiralt

Ekspositsioonimööbli (stendide alused, riulid, kapid, poodiumid) valmistamine – Kalev Arvi (vastutaja), Toomas Asi, Väino Kajak, Joel Kõivistik, Mati Mänt, Kalju Tenn, Enno Vasar

Eksperdid – TÜ prof Tiit Rosenberg (maaelu); PhD Tõnno Jonuks (esiaeg);

MA Helena Kaldre (asustus); EMÜ prof Koit Alekand (maaparandus);

prof Alar Astover, dots Enn Leedu (eesti mullad); prof Juhan Jõudu, prof Rein Viiralt, dr Enn Lauringson, dr Merrit Noormets, Erkki Mäeorg (maaviljelus); Avo Toomsoo (väetised); prof Olev Saveli (veisekasvatus); dots Aleksander Lember (seakasvatus); dots Peep Piirsalu (lambakasvatus); dots Heldur Peterson (hobusekasvatus); dots Enn Ernits (veterinaarmeditsiin); prof Priit Elias (piimandusajalugu); dots Silvi Tõlp (söödad); prof Rein Viiralt (põllumajanduse edendajad ja teadus); Sirje Tamkõrv (põllumajandusharidus); K. Kalamees, Eesti Maakarja Kasvatajate Selts; H. Kald, Eesti Hobusekasvatajate Selts; K. Paalman, Agrobiotehnoloogia Selts; K. Vikat, Eesti Lambakasvatajate Selts; T. Põlluäär, Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistu

Meedia:

Tartu Kuku saade „Maatund“, Madis Ligi (8.07),

Pereraadio, Hillar Peets (6.07),

Maaleht (1. 07),

ETV saade „Lauluga maale“, Jüri Aarma (3.07),

ETV saade „Puutepunkt“, Aivi Parijõgi (10.12).

3. juulil toimus kaksiküritus: Ülenurme mõisa- ja talupäev „Üks päev mõisas“ ja Eesti punase karja konkurss „Viss 2010“ koostöös Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistuga.

Avati näitus „Naine kui perenaine – valik esemeid muuseumi varasalvest“, koostajad Anne Grišan, Kaire Ilula ja Marje Vosso, kujundaja Marat Viires. Väljapanek jäi avatuks 1. oktoobrini.

Salvestati ETV saade „Lauluga maale“ koostöös Maalehega, projektijuht Merli Sild, korraldajad Ruth Metsallik, Kerle Arula ja Mare Viiralt.

6., 8., 9. ja 22. juulil pildistati endiste Saarde, Kõpu ja Suure-Jaani kihelkondade kultuurmaastikke koostöös MTÜga Valgekihv, ekspeditsiooni korraldaja Ell Vahtramäe. Projekti toetas Eesti Kultuurkapital.

10. juulil toimus Sangaste lossis Eesti Rukki Seltsi suvepäev „’Sangaste’ rukis 135, Eesti Rukki Selts 10“, korraldajad Eesti Rukki Selts, Eesti Leivaliit, Sangaste vald ja Eesti Põllumajandusmuuseum.

12. juulil toimus põllumajandusmuuseumi töötajate õppereis Naantalisse ja Muumimaale, korraldaja Merli Sild.

29. juulil avati koostöös Rootsi Kultuuriühinguga Vormsi saarel näitus „Pürksi (Birkas) Põllutöö- ja Rahvaülikool“, koordinaator Merli Sild, koostaja Mare Viiralt, kunstnik Maarika Tang. Näitus jäi saarerahvale uudistamiseks kuni 31. augustini.

August

15.–25. augustini toimus õppereis Kesk- ja Põhja-Euroopa põllumajandust ja maaelu tutvustavate muuseumide ning Euroopa kultuuriväärtustega tutvumiseks, korraldaja Merli Sild. Õppereis oli mõeldud Põllumajandusministeeriumi haldusalas olevatele muuseumidele, osalesid ka teised muuseumid ja asutused.

Lähemalt:

Elvi Nassar käesolevas aastaraamatus, lk 259–284.

28. augustil tutvustasid Lembit Karu, Joel Kõivistik ja Ruth Metsallik lina- ja puutöid C. R. Jakobsoni Talumuuseumi Talupäeval.

September

1. septembril avati Johanna Leieri isikunäitus „Loovus, loodus, hingehellus“, kujundaja Marat Viies.

4. septembril toimus Tartu sügisnäitus ja näitus-konkurss „Tõuloom 2010“ koostöös Eesti Tõuloomakasvatuse Liiduga.

6. septembril sai viimast päeva näha venekeelset näitust „Leib on talu peremees“ Peterburi Rahvaste Keskuses. Näitus avati koostöös Peterburi Eesti Kultuuriseltsiga Estonia 25. oktoobril 2009. aastal.

8. septembril avati Eesti Maaülikooli põllumajandus- ja keskkonnainstituudis näitus „Kartul – meie teine leib“, koostaja Ellen Pärn, kunstnik Maarika Tang.

10. septembril avati Rootsi Kultuuriühingus näitus „Pürksi (Birkas) Põllutöö- ja Rahvaülikool“ (koordinaator Merli Sild, koostaja Mare Viiralt, kunstnik Maarika Tang).

12. septembril avati Eesti Vabaõhumuuseumis näitus „Mahepõllumajandus – hea sinule, hea loodusele“, koostaja ja kuraator Ellen Pärn, Eesti Põllumajandusministeeriumist Eve Ader, Mahepõllumajanduse SAst Airi Vetemaa ja Eesti Maaülikooli Mahekeskusest Elen Peetsmann.

22. septembril toimus teadusajaloopäev „Eesti põllumajanduse edendajaid“ koostöös Eesti Maaülikooli põllumajandus- ja keskkonnainstituudi Polli Aiandusuuringute Keskusega.

Ettekanded:

65 aastat Eesti Maaülikooli põllumajandus- ja keskkonnainstituudi Polli Aiandusuuringute Keskust – Toivo Univer

Eesti puuviljanduse suurkuju Aleksander Siimon – Kalju Kask

Johannes Parksepp – tunnustatud marjasordiaretaja ja -uurija – Asta-Virve Libek

Jaan Spuhl-Rotalia – Eesti aianduse pioneer – Toivo Univer
Tutvustati õunasorte ja jagati nõuandeid aiapidajatele.

Väljapanek „Jaan Spuhl-Rotalia. Aleksander Simon. Johannes Parksepp“, koostajad Ell Vahtramäe ja Marje Vösso, kunstnik Marat Viires.

Meedia:

Teadusajaloopäev meenutab sordiaretajaid. // Postimees, 21. september 2010, lk 285–291.

25. septembril õpetasid Janika Turu, Joel Kõivistik ja Toomas Asi puutööd.

27. septembril osalesid Muuseumide festivalil Narva Muuseumis Anne Grišan, Lembit Karu, Erelin Kõrts, Kalju Tenn ja Ell Vahtramäe.

28. septembrist 1. oktoobrini oli Põhja- ja Baltimaade mahepõllumajanduse seminaril Viljandimaal näitus „Mahepõllumajandus – hea sinule, hea loodusele“, koostaja ja kuraator Ellen Pärn, Eesti Põllumajandusministeeriumist Eve Ader, Mahepõllumajanduse SAst Airi Vetemaa ja Eesti Maaülikooli Mahekeskusest Elen Peetsmann.

29. septembrist 2. oktoobrini osalesid Kerle Arula ja Mare Viiralt põhjamaade muuseumide leivaprojekti „Börd i Norden“ raames läbiviidud põhjamaade leibasid ja leiva ajalugu tutvustavatel seminaridel ning eri maade (Taani, Norra, Rootsi, Soome, Island) leivatöötubades Taani vabaõhumuuseumis ning pidasid tutvustava ettekande rukkileiva tähtsusest Eestis.

Oktoober

4. oktoobril avati Soomes galeriis Anna soomekeelne näitus „Leib on talu peremees“. Näitus jäi avatuks 22. oktoobrini.

6. oktoobril osales Anne Grišan MuIS-i koolitusel „Olemasolevate andmete kasutamine MuIS-is“.

7. oktoobril osales Kaarel Vissel MuIS-i koolitusel „Museaalide otsing ja näituse moodul“.

7. ja 28. oktoobril pildistati endiste Kose ja Juuru kihelkondade kultuurmaastikke koostöös MTÜga Valgekihv, ekspeditsiooni korraldaja Ell Vahtramäe. Projekti toetas Eesti Kultuurkapital.

8., 13., 21. ja 28. oktoobril toimusid puutööpäevad, juhendajad Janika Turu, Joel Kõivistik ja Toomas Asi.

10. oktoobril avati Peterburi leivamuuseumis venekeelne näitus „Leib on talu peremees“. Mare Viiralt pidas samas loengu „Eesti leiva lugu“ ning Merli Sild ja Mare Viiralt viisid läbi leivatöötoa.

Meedia:

Mare Viiralt. Leivaprojekt Eesti Põllumajandusmuuseumis // Peterburi Teataja, oktoober 2010

10. oktoobril toimus lõikuspuha.

Avati Aime Langi isikunäitus „Kuldne õlg ja põnev kasetoht meie kodus“, kujundajad Aime Lang, Janika Turu, Maarika Tang.

Avati näitus „Viinapuud Eestimaa aedades“, koostaja Mare Viiralt, kujundaja Marat Viires.

10. oktoobril toimus lõikuspuha.

19. oktoobril tutvustati õppepäeval „Kartuli mitu palet“ kartuli ajalugu, kasutusviise ja tervislikkust, juhendajad Ellen Pärn ja Erelin Kõrts.

21. oktoobril avati Seljametsa muuseumis Paikusel näitus „Tõhela – aeg ja inimesed“, koostaja Mare Viiralt, kujundaja Maarika Tang. Näitust sai vaadata

28. veebruarini 2011.

21. oktoobril toimus konverents „Eesti põllumehed võõrsil“.

Ettekanded:

Eestlased maailmas – Kristi Anniste

Agraarsetel põhjustel Siberisse rännanud eestlaste kohanemisest – Astrid Tuisk
Kolhoosielu (kajastamine) siberieestlaste mälestustes – Anu Korb

Eesti farmerid Austraalias – Mare Kõiva

Eesti loomaarstid paguluses – Enn Ernits

Eesti agronoomid Rootsis – Karl Annuk

Vabade Eestlaste Põllumajandusliit – Aimur Joandi

Meedia:

Intervjuu raadiole Elmar konverentsilt „Eesti põllumehed võõrsil“ (pikemad intervjuud esinejate Kristi Anniste, Anu Korbi ja Mare Kõivaga).

22. oktoobril avati näitus „125 aastat tõuraamatute pidamist Eestis“, koostaja Mare Viiralt, kujundaja Maarika Tang. Näitus jäi avatuks 31. detsembrini.

27.–30. oktoobril tutvusid külastajad õppepäeval „Looduslikud kiu- ja õlitaimed“ lina-, nõgese- ja kanepikiuga, juhendaja Ruth Metsallik.

29.–30. oktoobril toimus mess FoodFest Tallinnas. Muuseumi tutvustasid Kerle Arula, Toomas Asi, Anne Grišan, Janika Turu, Joel Kõivistik ja Marje Vösso.

23.–30. oktoobril õpetati linatalgutel linatöid, tutvustati hobu-linamurrumasiinat ja sellega töötamist, korraldaja Ruth Metsallik.

November

7., 10., 18. ja 26. novembril õpetasid Janika Turu, Joel Kõivistik ja Toomas Asi puutõid.

9. ja 16. novembril tutvustasid Ellen Pärn ja Erelin Kõrts õppepäeval „Kartuli mitu palet“ kartuli ajalugu, kasutusviise ja tervislikkust.

11. novembril osales Kaarel Vissel MuIS-i koolitusel „Eesti muuseumide veebivärv“.

13. novembril tähistati isadepäeva. Toimus ümarlaud aasta põllumeestega programmi „Maamehe ramm ja vägi“ raames. Sõnavõttud salvestati ning filmiti põllumajandusajaloo jäädvustamiseks. Korraldajad Merli Sild, Kerle Arula, Ruth Metsallik ja Mare Viiralt.

Meedia:

Konkurss „Maamehe ramm ja vägi“ // Olevik nr 4 (145) 2010, lk 6.

15.–26. novembrini oli avatud soomekeelne näitus „Leib on talu peremees“ Tampere rahvusvahelises koolis.

18. novembril toimus Tallinnas mahetöötlemise ja mahetoitlustamise konverents, kus osaleti näitusega „Mahepõllumajandus – hea sinule, hea loodusele“, koostaja ja kuraator Ellen Pärn, Eesti Põllumajandusministeeriumist Eve Ader, Mahepõllumajanduse SAst Airi Vetemaa, Eesti Maaülikooli Mahekeskusest Elen Peetsmann.

18.–19. novembril meisterdati Janika Turu juhatusel naiste tubastel käsitööpäevadel.

23. novembril toimus noorteadlaste konverents.

Ettekanded:

Indrek Liiva – Tartu ümbruse näivleeturud mulla penetromeetrilise takistuse mõjust odra saagile

Mailis Tampere – Lämmastiku ja kaaliumi leostumine rohumaal

Triin Varul *Biochar* – mullaviljakuse suurendaja?

Ailiis Põllu ja Karin Praks – Meemesilase kui entomovektori efektiivsus maasika hahkhallituse (*Botrytis cinerea*) tõrjes

Epp Espenberg – Energiaheina tootmise perspektiiv ja selleks sobiv agrotehnoloogia Eestis

Berit Tein – Talinisu saagi ja saagi kvaliteedi sõltuvus eri viljelusviisidest (stendiettekanne)

Meedia:

Ell Vahtramäe. Teadusrubriik otsib pealkirja. // Maaülikool nr 193, 9.12.2010.

19.–21. novembril toimus Mardilaat Helsingis. Muuseumi tutvustasid Merli Sild, Kerle Arula, Mare Viiralt, Erelin Kõrts ja Joel Kõivistik.

26.–28. novembril toimus Ökomess Tartu Messikeskus. Muuseumi tutvustasid Merli Sild, Marat Viires, Mare Viiralt, Ruth Metsallik, Kerle Arula, Lembit Karu, Anne Grišan, Marje Vosso, Janika Turu, Joel Kõivistik ja Toomas Asi.

28. novembril viis Janika Turu läbi naiste talvised käsitööpäevad.

Detsember

8. detsembril toimus teadusajaloopäev „Theodor Pool (1890–1942) ja Julius Tehver (1900–1990)“.

Ettekanded:

Julius Tehveri ennesõjaaegsed tööaastad ja õppereisid Tartu Ülikoolis – Marina Aunapuu

Julius Tehver Eesti haritlase ja professorina – Toivo Suuroja

Prof Julius Tehver arstiteaduskonna õppejõuna – Andres Arend

Theodor Pool maapoliitikuna – Tiit Rosenberg

Eesti mustakirju tõu kujundamine – Enno Siiber

Piistaoja Katsetalu minevikust tänasesse – Madis Padari

Meenutusi isast – Mall Pool

Väljapanekud:

Theodor Pool (1890–1942), koostaja Lembit Karu, kujundaja Maarika Tang.

Julius Tehver (1900–1990), koostaja Mare Viiralt, kujundaja Maarika Tang.

29. detsembril pildistati endiste Järva-Madise ja Türi kihelkondade kultuurmaastikke koostöös MTÜga Valgekihv, ekspeditsiooni korraldaja Ell Vahtramäe. Projekti toetas Eesti Kultuurkapital.

Detsembris said lapsed iga päev lustida jõuluprogrammi „Talulapse jõuluootus“ üritustel.

Meedia:

Ell Vahtramäe. Eesti Põllumajandusmuuseumi jõuluprogramm „Talulapse jõuluootus“ / Jõuluaeg: Tartu Postimehe jõulude ja aastavahetuse teemaleht. 26. nov 2010, lk 5.

Investeeringud 2010. aastal

Ekspositsioonihoone nr 1 (endine tall) renoveeriti uue püsiekspositsiooni „Põllumajanduse ja maaelu areng läbi sajandite“ avamiseks. Finantseerisid Euroopa Liit Regionaalarengu Fondist, konkurentsivõime tugevdamise meet-

mest – summas 7 654 380 krooni; Põllumajandusministeerium, Eesti Kultuurkapital.

Teostaja AS Ervin Ehitus, projektijuht Merli Sild, sisekujundaja Liivi Ehmann-Kaarli.

Ekspositsioonihoone nr 3 (endine tõllakuur) renoveeriti õle- ja tohutoaks, kus avati ekspositsioon „Ilusat ja kasulikku õlest, linast ja kasest” ning Aime Langi isikunäitus „Kuldne õlg ja põnev kasetoht meie kodus”.

Projekti „Aime Langi isikunäituse „Kuldne õlg ja põnev kasetoht meie kodus” sisustamine ja kujundamine” rahastas Eesti Kultuurkapitali rahvakultuuri sihtkapital 15 000 krooni ulatuses.

Projektijuht Janika Turu, töörühmas Aime Lang, Maarika Tang.

Projekti „Ekspositsiooni „Ilusat ja kasulikku õlest, linast ja kasest” koostamine” toetas Eesti Kultuurkapitali Tartumaa ekspertgrupp 5000 krooniga.

Projektijuht Janika Turu koostöös Aime Langiga.

Rekonstrueeriti ekspositsioonihoonete nr 1, 3 ja 8 vaheline elektritoitekaabel.

Renoveeriti töökoda-garaaž.

Projekti „Ülenurme (mõisa)pargi rekonstrueerimise IV etapp – Ülenurme mõisapargis asuva tiigi ja kraavide puhastamine-rekonstrueerimine” rahastas SA KIK 421 333 krooniga.

Projekti „Eesti Põllumajandusmuuseumi filmikogu materjalide ümbersalvestamine DVD-dele” rahastas Kultuurkapitali Audiovisuaalse kunsti sihtkapital 17 000 krooni ulatuses. Projektijuht Kaarel Vissel.



Lavastus „Põld. Maaelu. Aeg“. 2. juuli 2010. Foto: Marat Viires.



Uue püsiekspositsiooni „Põllumajanduse ja maaelu areng Eestis läbi sajandite“ avamise ootel.
2. juuli 2010. Foto: Marat Viires.



Uue püsinäituse kujundaja Maarika Tang võtab vastu tänusõnad tehtud töö eest.
2. juuli 2010. Foto: Marat Viires.



Mare Viiralt esitleb Eesti Muuseumide Aastaauhinna konverentsil püsiekspositsiooni „Põllumajanduse ja maaelu areng Eestis läbi sajandite“. 6. jaanuar 2011. Foto: Marat Viires.



Mare Viiralt ja Maarika Tang võtavad vastu 2010. aasta parimale uuele muuseumile, renoveeritud muuseumile või uuendatud püsinäitusele omistatava preemia Muuseumirott. 6. jaanuar 2011. Foto: Marat Viires.



Toomas Asi ja Karl Raudpuu renoveerivad endisest töllakuurist õle- ja tohutuba. 29. september 2010. Foto: Marat Viires.



Merli Sild õnnitleb Janika Turut õle- ja tohutoa avamisel; paremal püsiekspositsiooni „Kuldne õlg ja põnev kasetoht meie kodus“ koostaja ja esemete Aime Lang.
10. oktoober 2010 Foto: Marat Viires.



Janika Turu juhendab roigasmööbli valmistamist. 4. mai 2010. Foto: Marat Viires.



Viss 2010. 7. juuli 2010. Foto: Marat Viires.



Rukkimaarjapäev. 14. august 2010.



Merli Sild ja Ruth Metsallik uut püsiekspositsiooni tutvustavate „Rukkihakkidega“ Tõuloom 2010 avamisel. 4. september 2010. Foto: Marat Viires.



Puuviljandusteadlase Jaan Spuhl-Rotalia (1959–1916) pojatütar Helje Spuhl, pomoloogid Kalju Kask ja Toivo Univer Teadusajaloopäeval. 22. september 2010. Foto: Marat Viires.



Lõikuspüha. 10. oktoober 2010. Foto: Marat Viires.



Näituse „Viinapuud Eestimaa aedades“ avamine. 10. oktoober 2010. Foto: Marat Viires.



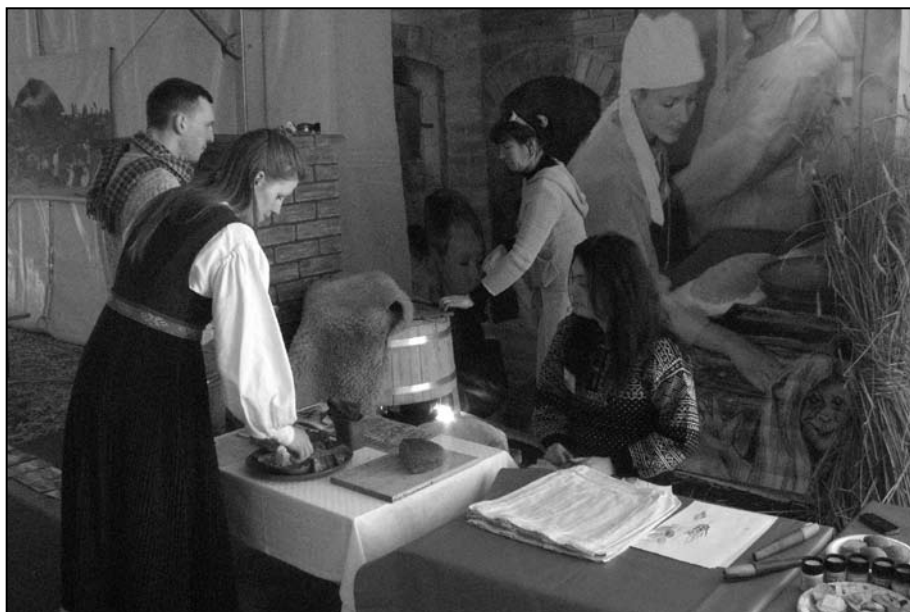
Siberieestlaste pärimuse uurija Anu Korb esinemas konverentsil „Eesti põllumehed võõrsil“.
21. oktoober 2010. Foto: Marat Viires.



Sõnnikutalgud. 2. november 2010. Foto: Marat Viires.



Mardilaat Helsingis. 20. november 2010. Foto: Erelin Kõrts.



Seame oma boksi valmis – kohe algab Maamess. 14. aprill 2011. Foto: Marat Viires.



Ruth Metsallik viib läbi leivaprogrammi Hiiumaal. 4. aprill 2011. Foto: Kerle Arula.



Tiina Ivandi vormib leibu ja Jaak Rehtla teeb ettevalmistusi leibade ahjupanekuks.
Leivaprogramm. 24. aprill 2011. Foto: Marat Viires.



Kartulipanek. 13. mai 2011.



Muuseumipäev. Merli Sild annab kolleegiauhinna üle perenaine Tiina Ivandile.
19. mai. 2011. Foto: Marat Viires.



Muuseumi toimkond GrillFestil. 14. mai 2011. Foto: Marat Viires.



Põllumeeste ümarlaud. 7. aprill 2011. Foto: Marat Viires.



Merle Ambre õpetab nõelviltimist. 3. september 2011. Foto: Marat Viires.



Rahvusvahelisest konverentsist „More Attention to Rye“ osavõtjad.
7. oktoober 2011. Foto: Marat Viires.



Lõikuspüha. Väljapanek poelettidel pakutavatest leibadest.
8. oktoober 2011. Foto: Marat Viires.



Võinugade meisterdamine Toomas Asi juhendamisel. 8. oktoober 2011. Foto: Marat Viires.



Prof DSc Karl Annuk esinemas teadusajaloo päeval. 20. oktoober 2011. Foto: Marat Viires.



Eesti Maaülikooli veterinaarmeditsiini ja loomakasvatuse instituudi toiduteaduse ja toiduainete tehnoloogia osakonna II kursuse üliõpilane Kai Kaidma koostas õppepraktikal olles Eesti Põllumajandusmuuseumi toiduainete tehnoloogia alase elektroonilise andmekogu ning tutvustas tehtud tööd IV noorteadlaste konverentsil. 24. november 2011. Foto: Marat Viires.



Mare Viiralt ja Kerle Arula teevad kokkuvõtte konkursist „Maamehe ramm ja vägi“.
12. november 2011. Foto: Marat Viires.



Foorum „20 aastat põllumajandusreformi algusest“. Liia Hänni on lõpetanud ettekande ning foorumi ohjaja Uno Feldschmidt on andnud sõna kommentaariks-küsimuseks Jüri Ginterile.
25. mai 2011. Foto: Marat Viires.

2011. aasta kroonika

Jaauuar

2. jaauuaril avati näitus „Tõhela – aeg ja inimesed“ Seljametsa Muuseumis. Näituse koostas Mare Viiralt, kujundas Maarika Tang. Näitus jäi avatuks 9. märtsini.

4. jaauuaril pildistati endise Kose ja Juuru kihelkonna kultuurmaastikke koostöös MTÜga Valgekihv, ekspeditsiooni korraldaja Ell Vahtramäe. Projekti toetas Eesti Kultuurkapital.

6. jaauuaril toimus Eesti Muuseumide Aastaauihinna konverents ja gala KUMUs. Eesti Põllumajandusmuuseumi uus püsiekspositsioon „Põllumajanduse ja maaelu areng Eestis läbi sajandite“ pälvis Kultuuriministeeriumi kõrgeima preemia Muuseumirott – parimale uuele muuseumile, renoveeritud muuseumile või uuendatud püsiekspositsioonile.

Meedia:

Randoja, Elina. Muuseumi pingutused väärised kuldset rotti: tehnoloogia päästis põllumajandusmuuseumi kitsikusest // Tartu Postimees, 11. jaauuar 2011, lk 6.

Kolk, Tiina. Eesti Põllumajandusmuuseumi püsinäitus pälvis „Muuseumiroti“ // Postimees, 7. jaauuar 2011, lk 17.

Eesti Põllumajandusmuuseum pälvis oma uue püsiekspositsiooni eest auhinna Muuseumirott 2010. // Lõuna-Eesti Turism, 10. jaauuar 2011.

Parima uuendatud püsiekspositsiooni auhinna pälvis Põllumajandusmuuseum. // Maaleht, 7. jaauuar 2011.

Aasta muuseumitähti tänati palavalt. // Eesti Päevaleht, 7. jaauuar 2011.

ETV saade „Puutepunkt“, aprill 2011.

9. jaauuaril pildistati endise Järva-Madise kihelkonna kultuurmaastikke koostöös MTÜga Valgekihv, ekspeditsiooni korraldaja Ell Vahtramäe. Projekti toetas Eesti Kultuurkapital.

12. jaauuaril avati Eesti Maaülikoolis näitus „Mahepõllumajandus – hea sinule, hea loodusele“. Näituse korraldas Ellen Pärn, kunstnik Marat Viires. Näitus jäi avatuks 31. detsembrini.

26. jaauuaril pidas Eesti Maaülikooli põllumajandus- ja keskkonnainstituudi mullateaduse ja agrookeemia osakonna dotsent Enn Leedu Eesti Põllumajandusmuuseumi õppeprogrammi „Muld elukeskkonnana“ raames loengu. Loengu korraldas Erelin Kõrts.

31. jaanuarist algas Tartu Kutsehariduskeskuse õpilaste Kristjan Vassila ja Oliver Paali tiseripraktika, juhendaja Toomas Asi. Praktika kestis Eesti Põllumajandusmuuseumis 8. aprillini.

Veebruar

1. veebruaril avati Soomes Töölo raamatukogus soomekeelne näitus „Leib on talu peremees“. Näitus jäi avatuks 28. veebruarini.

3. veebruaril viis Janika Turu läbi märgviltimise algkursuse.

3.–4. veebruarini toimus Jõgevestel Eesti folkloristide 6. talvekonverents „Haldjas 15: Pärimus ja internet“, millel Ell Vahtramäe osales ettekandega „Tädi Maali – kas ainult maanase stereotüüp?“.

Meedia:

Voolaid, Piret. Haldjas 15: pärimus ja internet // Mäetagused 47, lk 162–163.

4. veebruaril korraldas Ellen Pärn kogumisreisi Otepäälle hoburakmete (rangid, valjad, ohjad, look, sedelgas) kogumiseks.

10.–13. veebruarini tutvustasid Merli Sild, Mare Viiralt, Ruth Metsallik ja Kerle Arula muuseumi ja viisid läbi rukkileiva töötoa turismimessil Balt Tour Riias.

14. veebruaril juhendas Janika Turu sõbrapäeva kingituste meisterdamist.

15. veebruaril osales Ellen Pärn Sangastes ümarlual seoses krahv Fr. Bergi sünniaastapäeva tähistamisega.

18.–20. veebruarini tutvustasid Kerle Arula, Janika Turu, Joel Kõivistik, Erelin Kõrts, Mare Viiralt, Merli Sild ja Ruth Metsallik muuseumi ning viisid läbi rukkileiva ja käsitöö õpitoa turismimessil EstTour Tallinna Näituste messikeskus.

22. veebruaril viis Janika Turu läbi talismanide pärimuspäeva.

18. veebruaril osalesid Anne Grišan, Lembit Karu, Ellen Pärn, Ell Vahtramäe ja Marje Vösso Riigikogu XII koosseisu valimiseelsel debatil „Eesti agraar- ja maaelupoliitika tulevikusuunad“ Eesti Maaülikoolis.

28. veebruaril toimus põllumajandusreformi töörühma kokkutulek-seminar, koordinaator Ell Vahtramäe. Arutati põllumajandusreformi mälestuste kogumise ning põllumajandusreformi käsitlevate ürituste korraldusküsimusi.

Märts

1. märtsil avati näitus „Maaparandus arhiividokumentide valguses“, koostaja Mare Viiralt, kujundaja Maarika Tang. Näitus täiendas püsiekspositsiooni „Põllumajanduse ja maaelu areng Eestis läbi sajandite“ maaparandusega seotud osa. Näitusel tutvustati talukohtade päriseksostmisega ja sellega kaasnenud kraavikuivendusega seotud dokumente, trükiseid, R. Tiitso kollektsioonist pärit maaparandustööde makette, valikut maaparanduses kasutatud mõõte- ja tööriistadest. Näitus jäi avatuks 1. septembrini.

1. märtsil avati soomekeelne näitus „Leib on talu peremees“ Soomes Huittineni raamatukogu Hermannini-nimelises saalis. Näitus jäi avatuks 31. märtsini.

3. ja 21. märtsil hindasid Ellen Pärn ja Marje Vösso põllumajandusalast kirjandust, mida pakkus muuseumikogu täienduseks Eesti Maaülikooli taimekasvatuse ja rohumaaviljeluse osakond Eerikal.

8.–9. märtsini tähistati vastlapäeva. Osalejad mängisid rahvalikke mänge, laskisid liugu, tegid reesõitu ja sõid kukleid Kerle Arula, Ruth Metsalliku, Ellen Pärna, Janika Turu ja Toomas Asi eestvedamisel.

10. märtsil avati Sindi Muuseumis näitus „Tõhela – aeg ja inimesed“; koostaja Mare Viiralt, kujundaja Maarika Tang. Näitust sai uudistada 21. juunini.

10. märtsil alanud Tartu Rahvaülikooli kursusest „Innovaatiline raamatuköide“ võtsid osa Erelin Kõrts, Janika Turu ja Marje Vösso.

21. märtsil osalesid Kerle Arula ja Ruth Metsallik koolitusel „Klienditeeninduse võlud ja valud“.

22. märtsil täiendas Lembit Karu oma teadmisi MuIS-i koolitusel „Museaali kirjelduse algõpe“.

25. märtsil toimusid Eesti Maaülikooli põllumajandus- ja keskkonnainstituudi mullateaduse ja agrokeemia osakonna dotsendi Enn Leedu mullateaduse loengud Eesti Põllumajandusmuuseumi töötajatele.

27. märtsi ETV saates „Prillitoos“ andis Mare Viiralt ülevaate ekspositsioonidest ja lasteprogrammidest muuseumis.

28. märtsil tutvusid giidid Kerle Arula ja Ruth Metsallik eripedagoogikatundidega Tartu Maarja Koolis.

29. märtsil osalesid Kaarel Vissel, Janika Turu ja Joel Kõivistik Eesti Konservatorite Ühingu koolituskursusel „Puit“. Jätkukursused toimusid 26. aprillil ja 24. mail.

30. märtsil täiendasid Ellen Pärn ja Merli Sild oma teadmisi Teraviljafoorumil Paides.

30. märtsil küsisid Anne Grišan, Ruth Metsallik ja Ell Vahtramäe muuseumi pikaajaliselt ja healt abiliselt Wilhelmine Tuvilt vanade töövõtete kohta; intervjuu salvestati muuseumikogu tarbeks. Meister annetas muuseumile oma voki.

Aprill

3.–5. aprillini toimus leivatöötuba Hiiumaa Muuseumis, läbiviijad Kerle Arula, Ruth Metsallik ja Mare Viiralt.

4. aprillil algas Tartu Kutsehariduskeskuse turismikorralduse eriala õpilase Laura Nirgi ja sekretäritöö eriala õpilase Kadri Kerge praktika Eesti Põllumajandusmuuseumis, juhendajad vastavalt Mare Viiralt ja Kristi Semm.

4. aprillil avati näitus „Leib on talu peremees“ Hiiumaa Muuseumis ning Kerle Arula ja Ruth Metsallik viisid läbi näitust täiendava töötoa. Näitus jäi avatuks 10. maini.

7. aprillil toimus aasta põllumehe tiitliga pärjatud maaettevõtjate ümarlaud „Mõeldes maa- ja põllumajandusreformile“, arutelu ohjas Madis Ligi.

Ümarlaual käsitletud teemad:

Maaelu 1980. aastate lõpul ja 1990. aastate esimesel poolel

Taluseadus ja esimeste talude loomine

Maa- ja põllumajandusreformi ettevalmistamine

Põllumajandusreform majandis

Põllumajandusreformi mõju üksikisikutele ja taludele

Ühistatud vara tagastamine, tööosakud

Kogu üritus salvestati muuseumikogu tarbeks.

11. aprilli Reedeseminaris andis Ell Vahtramäe ülevaate projektist „Eesti kultuur- maastikud“ ja saadud materjalist ning Ellen Pärn Teraviljafoorumist Paides.

11. aprillil algas muuseumis Tartu Kutsehariduskeskuse loodusturismi korralduse eriala õpilase Carmen Marrani praktika, mis kestis 13. maini. Juhendaja Erelin Kõrts.

13.–16. aprillini osalesid Kerle Arula ja Merli Sild põhjamaade (Rootsi, Norra, Taani, Islandi, Soome ja Eesti) kultuuriloo ühisprojekti „Leib põhjamaades ajastu kultuuri osana” seminaril Stockholmis.

16. aprillil toimus Maamess Tartu Näituste messikeskuses. Merle Ambre, Anne Grišan, Lembit Karu, Joel Kõivistik, Ruth Metsallik, Merli Sild, Maarika Tang, Janika Turu, Mare Viiralt ja Marje Vosso tutvustasid külastajatele muuseumi rukkileiva ja käsitöö õpituba.

18.–19. aprillini täiendasid Anne Grišan, Lembit Karu ja Kaarel Vissel end MuIS-i koolitusel „Viki sisu loomine“ Tallinnas.

19.–20. aprillini toimusid lihavõtteprogrammi üritused. Ruth Metsallik, Kerle Arula ja Janika Turu tutvustasid huvilistele kevadpühade kombeid, meisterdati pühadekaunistusi, võisteldi munade veeretamises.

24. aprillil tähistati jüripäeva: külastajatele tutvustati jüripäeva kombestikku, lastele viidi läbi jürijooks, peredele orienteerumismäng, meisterdati kevadkaunistusi ja lindudele pesakaste, koos ornitoloogidega õpiti tundma kevadlinde. Avati näitused „Jalakas ja künnapuu – 2011. aasta puud“ ning „Suitsupääsuke – 2011. aasta lind“, mõlemad näitused koostasid Kerle Arula ja Ruth Metsallik, kujundas Marat Viires. Ürituse põhikorraldajad olid Ruth Metsallik, Kerle Arula ja Erelin Kõrts, õnnestumisele aitas kaasa kogu kollektiiv.

Meedia:

Ruth Metsalliku intervjuu raadio Elmarile jüripäeva programmist (23.04).

24. aprillil avati Miguel Villoslada Pecina akvarellide ja joonistuste näitus „Loodus ja kunst“, korraldaja Kerle Arula, kujundas Marat Viires. Näitus sai vaadata 25. novembrini.

8. aprilli salvestas ETV põllumajandusmuuseumis saadet „Mina elan siin“. Muuseumit, näitusi ja programme tutvustasid Merli Sild, Tiina Ivandi, Ruth Metsallik, Kerle Arula, Mare Viiralt, Ellen Pärn ja Ell Vahtramäe.

30. aprillil juhendasid Joel Kõivistik ja Janika Turu roigasmööbli kursusest osavõtjaid.

Mai

1. mail algas põllumajandusmuuseumis Olustvere Teenindus- ja Maamajanduskooli maaturismi ja teeninduse eriala õpilase Martin Kleinerti praktika, mis vältas 30. juunini ning 5.–23. detsembrini. Juhendaja Mare Viiralt.

3.–4. maini toimus Rahvusvaheline Põllumajandusmuuseumide Assotsiatsiooni (AIMA) presiidiumi koosolek Prantsusmaal, Chartres'i põllumajandusmuuseumis COMPA. Eestit esindasid Merli Sild ja Mare Viiralt.

3.–4. maini viibisid Merli Sild ja Mare Viiralt „Muuseumirott 2010“ auhinnareisil Prantsusmaal, kus tutvusid Chartres'i linnas asuva põllumajandusmuuseumiga COMPA, Branly Muuseumi, Louvre'i Rahvusmuuseumi ja Armeemuuseumiga.

7. mail käisid H. Prosti Põllutöömasinate Muuseumis talgutel „Teeme ära!“ Kaarel Vissel ja Mati Mänt.

14. mail toimusid GrillFest ja koostöös Eesti Maanteemuuseumi ja Põlva Talurahvamuuseumiga muuseumiöö „Postibussiga muuseumiöösse aardejahile“.

17.–18. maini toimus õppepäev „Kartuli mitu palet“, osalejaid juhendasid õppeprogrammi autor Ellen Pärn ning Erelin Kõrts, Janika Turu ja Merle Ambre.

25. mail toimus foorum „20 aastat põllumajandusreformi algusest“.

Ettekanded:

Põllumajandusreformi seaduse ideestik – Mati Tamm

Põllumajandusreformi seadusandlikust ja organisatsioonilisest ettevalmistusest – Mairo Pajo

Mõttetalgud kui meetod põllumajanduse ümberkujundamisel – Jüri Ginter
Fraktsioonide seisukohtade kajastumine põllumajandusreformi seaduses – Ants Käärma

Põllumajandusreform omandireformi osana läbi juristi pilgu – Uno Feldschmidt

Põllumajandusreformi seos omandireformiga – Liia Hänni

Põllumajandusreformi õied ja viljad – Arvo Sirendi

Põllumajandusreformi tulemused Lätis ja Leedus – Mati Sepp

Põllumajandusreformi tulemused Eestis – Helje Veer

Meedia:

Ell Vahtramäe intervjuud Marta raadiole ja Tartu Kukule.

31. mail toimus Eesti Põllumajandusmuuseumi teadusnõukogu koosolek.

Päevakord:

2010. aasta tegevusaruanne – Merli Sild

2011. aasta tööplan – Merli Sild, Anne Grišan, Mare Viiralt, Ell Vahtramäe

Kokkuvõtte arengukava 2006–2011 tegevustest – Merli Sild

Arengukava projekt aastateks 2011–2015 – Merli Sild

Kohapeal algatatud küsimused

Juuni

26. juunil avati Pärnumaal Urge raamatukogus näitus „Tõhela – aeg ja inimesed“; koostaja Mare Viiralt, kujundaja Maarika Tang. Näitust sai uudistada 21. detsembrini.

11. juunil avati Ülenurme mõisa- ja talupäeval Ülenurme mõisapargis asuvad rekonstrueeritud tiik ja kraavid. Näitus-konkursil „Viss 2011“ valiti ilusaim eesti punast tõugu lehm ning avati näitus „Eesti punase veisetõu aretuslugu“; koostaja Mare Viiralt, kujundaja Maarika Tang.

Avatud olid näitused ja õpitoad leivategemise, saunavihtade sidumise, laastukorvi punumise, kangakudumise jms õppimiseks. Meeleolu lisasid muusikud.

Meedia:

Merli Sild – intervjuu Marta raadiole ja Ruth Metsallik – intervjuu Eesti Raadio Tartu toimetusele ja El mari raadiole.

11. juunil, represseeritute meenutustepäeval jagasid Mart Kriit Elvast ja Jaan Peetsalu Ülenurmelt oma mälestusi küüditamist, teemakohase ettekande „Repressioonid Eestis 1940.–50. aastatel“ koostas Anne Grišan.

13.–17. juunini aitasid Tartu Lille Maja töömaleva noored puhastada näituseväljakul põllumajandustehnikat.

14. juunil osalesid Ruth Metsallik ja Ellen Pärn Eesti Rukki suvepäeval Väike-Maarjas.

16. juunil vahetasid kogude osakonna töötajad restaureerimisalaseid kogemusi kolleegidega Eesti Maanteemuuseumist.

20. juunil korraldas kogude osakond metallikaitsevahendite õppepäeva: A. P. Trading tutvustas autovärve Glasurit ja korrosiooni-, kaitse- ja konserveerimisvahendeid Waxoyl. Praktilise tööna kaeti kaitsevahaga ratastraktor International ja krunditi ratastraktori Deering kapott.

20. juunist 26. juulini viibis õppepraktikal Eesti Maaülikooli veterinaarmeditsiini ja loomakasvatuse instituudi toiduteaduse ja toiduainete tehnoloogia osakonna II kursuse üliõpilane Kai Kaidma, juhendajad Ellen Pärn ja Lembit Karu.

Õppepraktika baasil peeti ettekanne „Eesti Põllumajandusmuuseumi toiduainete tehnoloogia alane elektrooniline andmekogu: struktuuri loomine“ IV noorteadlaste konverentsil Eesti Põllumajandusmuuseumis 24. novembril.

Janika Turu oponeeris Tartu Kõrgema Kunstikooli diplomandi Mairi Laide lõputööd „Objekti ideaalne seisund ja väärtuste analüüs konserveerimises“.

Juuli

1.–3. juulini osalesid Kerle Arula, Joel Kõivistik, Ruth Metsallik, Merli Sild ja Janika Turu hansapäevadel Pärnus ning tutvustasid leivategu, rahvuslikku käsitööd ja puutööd.

21.–24. juulil toimusid hansapäevad Tartus. Muuseumi tegevustest andsid teavet Mare Viiralt ja Merle Ambre.

August

9.–11. augustil pildistati Hiiumaa kultuurmaastikke koostöös MTÜga Valgekihv, ekspeditsiooni korraldaja Ell Vahtramäe. Projekti toetas Eesti Kultuurkapital.

13. augustil tähistati rukkimaarjapäeva. Rukkikasvatuse olukorrast kõnelesid rukkikuningas Hans Kruusimägi ja Eesti Rukki Seltsi president Vahur Kukk. Osalejatele pakuti võimalust muuseumi põllul lõigata sirbiga rukist, õpetati kõrte vihkudesse köitmist ja rukkihaki tegemist. Tutvustati rehepeksu käsitsi ja masinaga. Lastele viidi läbi võistlusmäng „Väike rukkikuningas“. Lisaks rukkileiva valmistamisele oli huvilistel võimalus õppida laastukorvi punumist, õlest ehete, kasetohust esemete, roigasmööbli jms valmistamist.

22. augustil toimus muuseumi areenil rahvakunstifestivali Europeade 48 kontsert.

27. augustil näitasid ja õpetasid Lembit Karu, Mare Viiralt, Ruth Metsallik ja Kalju Tenn linatöid Talupäeval C. R. Jakobsoni Talumuuseumis Kurgjal.

September

3. septembril toimus Tartu sügisnäitus ja näitus-konkurss „Tõuloom 2011“. Suurüritusel said külastajad näha tõuloomi ja tutvuda nende aretajatega. Eksponeeritud olid piima- ja lihaveised, hobused, sead, lambad, kitsed, kodulinud, karusloomad. Korraldati Eesti maakarja konkurss ja esitleti Viss 2011. Degusteeriti Eesti parimaid toiduaineid, pakuti rahvuslikke sööke ja jookke.

Avati näitus „Kasulik kapsas“, koostaja Ellen Pärn.

Avati väljapanek „Osta Eesti leiba!“ Hiiu Pagari, Karja Pagari ja Paadi Pagari pakenditest, mis saadi muuseumile leivatootjate pakendite kogumise aktsiooni tulemusel; korraldaja Kaarel Vissel.

Meedia:

intervjuud Eesti Raadio Tartu toimetusele – Ruth Metsallik; Marta Raadiole – Merli Sild.

2.–30. septembrini oli põllumajandusmuuseumis praktikal Tartu Kutsehariduskeskuse õpilane Sander Laanesaar; juhendaja Priit Paris.

4.–8. septembrini osalesid Merli Sild ja Mare Viiralt XVI Ülemaailmsel Põllumajandusmuuseumide Assotsiatsiooni (AIMA) kongressil Slobozias (Rumeenia). Merli Sild esines ettekandega „Mitmekülgne rukis ja selle kasutusvõimalused“.

5. septembril avati Slobozias, Rumeenia põllumajandusmuuseumis AIMA XVI kongressi raames näitus “Versatile Rye – Bread and Drink in Estonian Home”, koostaja Mare Viiralt, kujundaja Maarika Tang. Näitus jäi avatuks kuni 30. septembrini.

15. septembril viis Ellen Pärn läbi õppepäeva „Meemeistrid“.

15. septembril toimus Eesti Maaülikooli esmakursuslaste muuseumipäev. Mare Viiralt, Erelin Kõrts, Tiina Ivandi, Ellen Pärn ja Ruth Metsallik andsid ekspositsioonide abil ülevaate põllumajanduse ajaloo ning maaelu suundumustest tänapäeval.

16.–25. septembrini toimus kolme põllumajandusmuuseumi ühine õppereis marsruudil Austria-Sloveenia-Horvaatia-Slovakkia; korraldaja Merli Sild. Külastati Austria Stübingi vabaõhumuuseumi, Lipica hobusekasvandust, Slovakkia vabaõhumuuseumi, tutvuti maaettevõtja-veinitalu tegevusega.

Lähemalt:

Mai Kukk käesolevas aastaraamatus, lk 259–284.

20. septembril õpetas Janika Turu Kiudude päeval kiutaimede saladusi.

21. septembril toimus õppepäev „Kartuli mitu palet“, õppeprogrammi koostaja Ellen Pärn, läbiviijad Ellen Pärn, Erelin Kõrts, Janika Turu ja Merle Ambre.

26. septembril osalesid Anne Grišan, Lembit Karu, Joel Kõivistik, Ell Vahtramäe ja Marje Vösso XIV Muuseumide festivalil Narvas.

29. septembril tähistas Eesti Maaülikool oma 60. aastapäeva. Eesti Põllumajandusmuuseumi töötajad Merle Ambre, Lembit Karu, Joel Kõivistik, Karl Raudpuu, Merli Sild, Kalju Tenn, Janika Turu, Ell Vahtramäe ja Mare Viiralt osalesid sel puhul korraldatud Maaülikooli linnarahva päeval, lastes juubelikülalistel proovida rehepeksu ja kartulitrükki, õppida linalõugutamist, lambapügamist ja degusteerida rukkileiba.

22. septembril tutvustas Kerle Arula põllumajandusmuuseumi ja ekspositsioone Eesti Maaülikooli välisüliõpilastele.

27. septembril osalesid Kaarel Vissel, Joel Kõivistik, Janika Turu ja Toomas Asi Tartu Kõrgema Kunstikooli kursusel „Puhastusalused muuseumis“.

29. septembril toimus MuIS-i koolitus „Veebivärvade kuvatavad andmed“, kus osalesid Anne Grišan ja Kaarel Vissel.

Septembris oli põllumajandusmuuseumis praktikal Tartu Kõrgema Kunstikooli mööblirestaureerimise eriala õpilane Signe Milkov. Praktikatoona restaureeris ta voodi (KA 295), juhendaja Joel Kõivistik.

Sügissemestril viis Ellen Pärn läbi Eesti Maaülikoolis järgmised loengud:

„Põllumajanduse ajalugu“ põllumajandus- ja keskkonna instituudi aian-

duse ning põllumajandussaaduste tootmise ja turustamise eriala I kursuse üliõpilastele (arvestuse sooritas 56 üliõpilast) ja põllumajandusettevõtete majandamise eriala I kursuse kaugõppe üliõpilastele (arvestuse sooritas 15 üliõpilast)

„Toiduainete taimne toore ja toidukultuur“ veterinaarmeditsiini ja loomakasvatuse instituudi toiduteaduse ja toiduainete tehnoloogia osakonna II kursuse üliõpilastele (eksami sooritas 38 üliõpilast)

„Mesi – tervise hoidja“, vabaaine (arvestuse sooritas 10 üliõpilast)

„Rukkileib meie toidulaul“, vabaaine (arvestuse sooritas 21 üliõpilast)

Oktoober

4. oktoobrist 9. detsembrini oli muuseumis praktikal Tartu Kutsehariduskeskuse õpilane Ulvar Kirs; juhendaja Priit Paris.

5. oktoobril avati näitused „Versatile Rye – Bread and Drink in Estonian Home“, koostaja Mare Viiralt, kujundaja Maarika Tang ja „Bread is the Master of the Farm“, koostaja Mare Viiralt, kujundaja Margot Sakson. Näitused jäid avatuks 23. novembrini.

6.–8. oktoobrini toimus rahvusvaheline konverents „More Attention to the rye“, koostöös Eesti Põllumajandusministeeriumi ja Eesti Rukki Seltsiga.

Plenaarettekanded:

Experiences of FAO from UN international years on specific products – Wilfried Baudoin (Food and Agriculture Organization)

Rye in/for Estonia – Andres Oopkaup (Eesti)

PGRFA for food and agriculture in Switzerland with focus on Rye – Christian Eigenmann (Šveits)

Presentation of rye based products – Holger Gniffke ja Julia Heyden (Saksamaa)

Current situation and perspectives of winter rye cultivation in Belorussia – Eroma Urban, Kanstanstin Melnichuk, S. Gordei (Valgevene)

Priorities of the use and selection of rye in the average Volga region of Russia – Mira Ponomareva (Venemaa, Tatarstan)

Rye genetic resources in the world's genebanks – Helmut Knuepffer (Saksamaa)

Rye Belt – Claus Hinrich Heuer (Saksamaa)

Moderaatorid: Hans-Joerg Lehmann (veits) ja Ruve Šank (Eesti)

Teemablokid

I – Rukki tähtsus. Rukis kui toiduaine. Tervislik toitumine

Moderaatorid: Risto Viskari (Soome), Aret Vooremäe (Eesti)

Nutrition science and rye in connection with children – What kind of role plays rye at the nutrition of children? – Julia Heyden (Saksamaa)

Stability of nutritional composition of rye bread during baking process – Anna Mihhalevski (Eesti)

Rye as healthy food – Mai Maser (Eesti)

Rye bread on our table – Kerle Arula (Eesti)

II – Rukki aretamine ja põllumees. Rukki aretuse olukord globaalselt ja riiklikult

Moderaatorid: Helmuth Knueppfer (Saksamaa), Vahur Kukk (Eesti)

Winter rye with low content of water soluble arabinixylan's in grains – Vladimir Kobilanskiy, O. Solodukhina (Venemaa)

Molecular studies of genetic changes in relation to long-term storage and field regeneration of rye (*Secale cereale* L.) seeds – Maja Boczkowska (Poola)

Protection of winter triticale from diseases during vegetation in the conditions of western region of Belarus – Fyodor I. Privalov, O.A. Burak (Valgevene)

Rye in Turkey – Emel Ozer (Türgi)

Winter Rye breeding in Estonia – Ilme Tupits (Eesti)

Rye breeding and farmers – Madis Avi (Eesti)

III – Tootearendus ja turundamine. Rukki teekond tarbijani

Moderaatorid: Hans-Jeorg Lehmann (Šveits), Kaido Tamberg (Eesti)

The exploitation of new group of buyers by products with tailor – made quality characteristics- innovative processing technologies for rye – Holger Gniffke (Saksamaa)

Public-private and private-private partnerships to improve and promote sustainable use of plant genetic resources (pgr) in agriculture – Béla Bartha (Šveits)

Rye and the museum – Ellen Pärn (Eesti)

Traditional rye bread baking in Latvia and the celebration of St. Jacobs day – new rye bread day – Indra Cekstere (Läti)

Teemablokkide kokkuvõtted, riikide kogemused, arutlus, ettepanekud deklaratsiooni koostamiseks. Konverentsi kokkuvõte

7. oktoobril avati Soomes, Harjavalta Cedercreutzi muuseumis soomekeelne näitus „Leib on talu peremees“. Näitus jäi sinna 19. novembrini.

8. oktoobril peeti lõikuspüha, millega lõpetati Leivanädal. Selgitati välja parima fantaasiaga võileiva tegija ja huvitavaima laste vigurleiva valmistaja. Leiva ajaloost pajatas õpituba „Vanaaja leib ehk kui meil veel juuretist polnud“. Kõneldi agana- ja tammetõruleiva küpsetamisest, nende osast eestlaste toidulaul, maitsti hädaaja leibu ja rüübat põllumajandusmuuseumi 'Sangaste' rukkist valmistatud kalja. Meeleolu kujundas Väägvere külakapell.

Avati näitus „Reklaam – leiva abiline“, koostaja Mare Viiralt, kujundaja Marat Viires.

Meedia: Mare Viiralt. Eesti Toit. Eesti teraviljad ja leib meie laual. // Delfi: Majandus. 17. oktoober.

12. oktoobril avati näitus „Leib on talu peremees“ Olustvere Teenindus- ja Maamajanduskoolis ning Kerle Arula ja Ruth Metsallik viisid läbi näitust täiendava õpitoa.

20.–21. oktoobrini toimus MuS-i koolitus „Museaali liikumise dokumenteerimine“, kus osalesid Anne Grišan, Lembit Karu ja Kaarel Vissel.

20. novembril toimus teadusajaloo päev „Eesti põllumajanduse edendajaid“ koostöös Akadeemilise Põllumajanduse Seltsiga.

Ettekanded:

Põllumajandusteadlane Jaak Ümarik 120 – prof Karl Annuk

DSc Richard Kalmet 100 – DSc Malle Järvan

DSc Aleksander Adojaan 100 – DSc Ants Bender

PhD Heiti Kotkas 100 – DSc Ants Bender

Loomaarstid Eesti sõjaväes aastail 1918–1940 – magistrant Kaarel Vissel

Prof Aleksander Siimoni autasude üleandmine Eesti Põllumajandusmuuseumile – pr Aino Siimon

21. oktoobril täiendas Marje Vosso ennast IV erialaraamatukogude päeval Tallinnas.

26. oktoobril toimus Reedeseminar koostöös Eesti Maaülikooliga. Jaanus Tull Eesti Mesinike Liidust tutvustas mett ja mesindussaaduseid.

31. oktoobril tehti kogumisreis Pärnumaale Vändra valda Kõrgekalda tallu (müüja Kersti Känd) ja Paidesse (annetaja Aime Lang).

November

2. novembril esitleti Eesti Põllumajandusmuuseumi III aastaraamatut.

Meedia:

Ell Vahtramäe. Eesti Põllumajandusmuuseumi aastaraamat III. // Muuseum.

3.–29. novembrini eksponeeriti Tarvastu Muuseumis näitust „Viinapuud Eestimaa aedades“, koostaja Mare Viiralt, kujundaja Marat Viires.

7. novembril toimus muuseumitöötajate tuletõrjealane koolitus, lektor Reedik Lukas Tamrexi. Koolituse organiseeris Merli Sild, osalesid kõik töötajad.

8.–11. novembrini tutvustasid Janika Turu, Merle Ambre ja Ell Vahtramäe mardipäeva kombeid, õpetasid mardilaule ja maskide valmistamist.

12. novembril tähistati isadepäeva ja autasustati konkursil „Maamehe ramm ja vägi“ osalenuid. Aasta väldanud konkurssi „Maamehe ramm ja vägi“ koordineerisid Kerle Arula, Merli Sild ja Mare Viiralt. Konkursile laekus 312 lehekülge käsikirjalist materjali ja 93 fotot.

Avati näitus „Maamehe ramm ja vägi“, koostajad Kerle Arula, Mare Viiralt, kujundaja Marat Viires.

Meediakajastus:

Kerle Arula, Mare Viiralt. Konkurss ja näitus „Maamehe ramm ja vägi“ // Tartu Kuku raadio 12.11.

Mare Viiralt, Kerle Arula. Näituse „Maamehe ramm ja vägi“ tutvustamine M. Ligi raadiosaatele „Maatund“.

19.–21. toimus Helsingis Mardilaat. Kerle Arula, Joel Kõivistik, Merli Sild, Janika Turu ja Mare Viiralt viisid seal läbi rahvusliku käsitöö ja rukkileiva õpitoad.

24. novembril toimus IV noorteadlaste konverents.

Ettekanded:

Endofüütsed seemned – põllumehe sõbrad või vaenlased? – Triin Varvas

Hobusekasvatus Vorbusel aastail 1936–1941 – Kaarel Vissel

Uimastamise meetodite mõju sealiha kvaliteedile – Kristi Kerner

Eesti Põllumajandusmuuseumi toiduainete tehnoloogia alane elektroonne andmekogu: struktuuri loomine – Kai Kaidma

Vadak Eestis – Anna Denissova

Suviteravilja saagi mikrobioloogiast – Elina Akk (stendiettekanne)

24. novembril tähistati Janika Turu juhatusel kadripäeva.

25.–26. novembrini toimus Tartu Näituste messikeskuses keskkonnamess „Elukvaliteet 2011“. Merle Ambre, Anne Grišan, Lembit Karu, Joel Kõivistik, Ruth Metsallik, Ell Vahtramäe ja Marje Vösso õpetasid rahvuslikku käsitööd ja tutvustasid linatöid.

26. novembril avati venekeelne näitus „Leib on talu peremees“ Läti Eesti Seltsis Riias. Näitus jäi avatuks 31. jaanuarini 2012.

Meedia:

Mare Viiralt tutvustas Eesti Põllumajandusmuuseumi ja muuseumiprogramme Läti Rahvusringhäälingus.

29. novembril osales Kaarel Vissel MuIS-i 2011. aasta täienduste infopäeval Tallinnas.

Detsember

5.–22. detsembrini toimusid jõuluprogrammi üritused.

Meediakajastus:

Intervjuu jõuluprogrammist Madis Ligile (rebane ja karu metsavahi tares) – Priit Paris, Ell Vahtramäe.

Avati puidu- ja metallirestaureerimise töökoda ning puidurestaureerimise õppeklass.

Meedias:

Kohler, Vilja. Muuseum kostitab õppureid ja õrnat sugu puutööga: Põllumajandusmuuseum uuendas põhjalikult vana töllakuuri. // Tartu Postimees, 9. detsember 2011, lk 5.

Raudvere, Rein. Töllakuur CO² rahaga soojapidavaks // Maaleht, 15. detsember 2011, lk 18.

Sild, Merli; intervjuuerinud Vilja Kohler. Suur hobusesõber mõistab Homerost: Põllumajandusmuuseumi direktor Merli Sild lubab pensile jäädes võtta lehma, seapõrsa ja lambad // Tartu Postimees, 16. detsember 2011, lk 8.

Kogude osakond 2010.–2011. aastal

ANNE GRIŠAN

Eesti Põllumajandusmuuseumi kogude osakonna juhataja

Eesti Põllumajandusmuuseumi kogude osakonnas töötasid 2010.–2011. aastal koguhoidja-arhivaar Kaarel Vissel, koguhoidjad-teadurid Marje Vösso, Lembit Karu ja Anne Grišan. Viimane asendas lapsehoolduspuhkusel olnud peavarahoidjat-osakonnajuhatajat Kaire Ilulat. Säilikute konserveerimise-restaureerimisega tegelesid Joel Kõivistik, Janika Turu, Toomas Asi ja Mati Mänt. Koguhoidjate tööruumid paiknesid mõisahäärberis, raamatukoguhoidjal Mesinduse majas. Nii puidu- kui metallirestaatoriaatorid said Tõllakuuri renoveerimise tulemusena nüüdisaegsed tööruumid.

2010. aastal oli Eesti Põllumajandusmuuseumil üksteist hoidlat pindalaga 3997,6 m². Valmis kliimaseadmetega hoidla fotokogu jaoks, kuid seda polnud rahanappuse tõttu võimalik sisustada. Dokumentide ja käsikirjade kaks hoidlat asusid rahuldavate tingimustega Linamajas. Kunsti-, foto- ja pisiesemete kogud asusid remondi tõttu ajutistel pindadel. Esemekogu paiknes seitsmes hoidlas, neist kahte kasutati ainult puit- (Ägli I) ja metallesemete (Ägli II) hoidmiseks.

Raamatukogu paiknes Mesinduse majas 120 m² pinnal, kus oli kasutada kaks ruumi: lugemissaal esimesel korrusel ja heade hoiutingimustega fondi-ruum teisel korrusel.

Kogude täiendamine

2011. aasta lõpuks oli muuseumi põhikogusse arvele võetud 80 700 säilikut (raamatukogu 25 181, esemekogu 10 985, fotokogu 30 949 fotot ja 371 klaasnegatiivi, fonokogu 11, muusikakogu 8, videokogu 262, dokumentide ja käsikirjade kogu 12 233, kunstikogu 410, tekstiilikogu 146, filmikogu 144) ja abikogusse 5 732 säilikut. Kahe aasta jooksul täienes põhikogu 3 023 ühiku võrra (raamatukogu 738, esemekogu 527, fotokogu 857, fonokogu 4, muusikakogu 2, videokogu 52, dokumentide ja käsikirjade kogu 742, kunstikogu 9, tekstiilikogu 89, filmikogu 3).

2010. aasta esimesel poolel oli kogumine Eesti Põllumajandusmuuseumis märkimisväärses osas seotud püsinäituse „Põllumajanduse ja maaelu areng

Eestis läbi sajandite“ koostamisega. Tartu Kõrgema Kunstikooli õppejõult Teet Paponilt telliti uue püsinäituse jaoks kuus maketti maaelu arengut kajastavatest hoonetest: moonamaja, popsitare, taluhäärber, 1930. aastate taluelumaja ja laut ning nüüdisaegseks maamajaks ümberehitatud rehielamu. Uutest materjalidest pandi ekspositsioonis üles nelja sageli põllumajandusmaastikel kohatava linnu topised: künnivares, valgetoonekurg, rukkirääk ja suitsupääsuke, mille valmistas Elton Vogt. Tartu ülikooli geograafiaõppejõududelt Raivo Aunapilt ja Kiira Mõisjalt telliti kaart „Eestlaste väljaränne Venemaale 1860–1918“.

Võib täheldada, et pärast püsinäituse avamist laekus mitme kuu vältel erakordselt palju annetuse- või müügipakkumisi. Näiteks lambakasvatuse kohta jõudsid Eesti Põllumajandusmuuseumisse 2010. aastal pügamisagregaadid Kambja valla talupidajalt Oleg Kirsilt ning palju lambapügajaid välja õpetanud, kolmel korral NSV Liidu pügamismeistrivõistlustel osalenud Anne Heinapilt Pukast; teda ka intervjueriti. Eesti Lambakasvatajate Seltsi sekretär Külli Vikat annetas võistluse „Kauneim ütt“ auhindu, Puka sovhoosi kauaegne direktor Eerik Müts aga üle kahesaja foto Puka kandi lambakasvatuse, karjamaade ja katselappide kohta (E. Müts kaitses 1980. aastal kandidaativäitekirja lambasööda ratsionaalsest tootmisest), mitmesugustest kutsealavõistlustest, teaduslikest ekspeditsioonidest ning reisidest Islandile ja Marimaale sealse lambakasvatusega tutvumiseks.

Eesti Põllumajandusmuuseumi arengus, sealhulgas kogude kujunemises on alati tähtis osa olnud praeguse Maaülikooli teadlastel ja õppejõududel. Erandiks pole ka kaks vaatlusalust aastat. Emeriitprofessor Juhan Jõudu annetas Tartu ülikooli agronoomiateaduskonnas ja hiljem Eesti Põllumajanduse Akadeemias (EPA) taimekasvatuse kateedris teadustöös kasutatud arvutusmasinad. Vanimad neist on Tartu ülikooli taimebioloogia katsejaamale kuulunud Record, mida hakati tootma 1913. aastal, ja 1949. aastast pärinev Facit ESA, mida kasutas dotsent Jüri Heinsoo. Uuemate arvutusmasinate hulgast ei puudu Kuusalu kolhoosis valmistatud Estron. Veel annetas J. Jõudu firmade Röber ja H. Dreyer tuulimasinad, mida kasutasid alates 1940. aastate lõpust vastavalt Tartu ülikooli (hiljem EPA) taimekasvatuse ja maaviljeluse kateeder. J. Jõudult saadi muuseumile umbes 450 klaasnegatiivi taimenäidistest, mille autor on valdavalt dotsent Hugo Sutter, saksakeelseid õppematerjale klaasslaididel ja 36 nn maagilise laterna slaidi. Viimased Eesti Põllumajandusmuuseumi kogumisvaldkonda ei kuulu ja anti J. Jõudu nõusolekul üle Tartu Mänguasjamuuseumile. Masinaid aitas kirjeldada emeriitdotsent Neeme Russi, kes omakorda annetas fotosid ja negatiive oma õppeajast Tartu ülikooli agronoomiateaduskonnas ning hilisemast teadustööst, samuti kaalu katselappide heinasaagi kaalumiseks.

Paul Treier annetas oma onu, aastaid Eesti Loomakasvatuse Instituudis töötanud Hugo Narusbergi (1919–2009) teaduslikke uurimusi tööjõukuludest erisuguste söötmis- ja pidamisviiside puhul veisekasvatuses, laudasissesea-

de konstruktsioonide mudeleid ja seeria reklaamfotosid Mahtra sovhoosist. Mudeleid aitas kirjeldada EPA tehnikainstituudi farmitehnika ja ergonoomika osakonna emeriitprofessor Boris Reppo.

2011. aasta teadusajaloopäeval „Eesti põllumajanduse edendajaid“ andis Aino Siimon Eesti Põllumajandusmuuseumile üle oma äia, Aleksander Siimoni (1900–1970) materjale. A. Siimon töötas Kehtna kõrgemas kodumajanduskoolis algul õpetajana, hiljem direktorina, 1937. aastast alates õpetas ta Vahi põllu- ja aianduskoolis, 1939. aastal kaitses doktoriväitekirja. Tal on erilisi teeneid puuvilja- ja marjasortide aretuses. A. Siimon oli Polli Aianduse ja Mesinduse Instituudi esimene direktor. Muuseumile annetati tema auhinnad, sealhulgas Valgetähe IV klassi teenetemärk aastast 1940 ja Lenini orden aastast 1958 ning käsikirju, dokumente ja fotosid. Fotosid, mis kajastavad muuhulgas A. Siimoni reise, Elmar Halleri doktori- ja Hella Mooritsa kandidaaditöö kaitsmisi, mida A. Siimon oponeeris, aitas kirjeldada Eesti Maaülikooli Polli aiandusuuringute keskuse teadur Toivo Univer.

Maaparandusprofessori ja Eesti Põllumajandusmuuseumi asutaja Jüri Kuuma lesk Elli Kuum annetas J. Kuumale kuulunud aurahad, sealhulgas Valgetähe III klassi teenetemärgi koos tunnistusega aastast 2001, kolm fotoaparaati ja J. Kuuma poolt arvatavasti 1990. aastatel ja uue sajandi algul pildistatud fotosid, samuti fotosid aianduse õpetamisest Tallinna pedagoogiumis 1920.–1930. aastatel ning kunstnik Ilmar Malini maalitud portree J. Kuumast.

2010. aasta algul hakkas näituste ja muuseumipedagoogika osakond seoses leivateemalise programmiga ja vastavasisulist näitust silmas pidades leivatootjalt koguma toodete pakendeid ning reklaammaterjale. Hiljem kogus pakendeid ka kogude osakond, seda eelkõige kaugemal asuvatelt tootjatelt, kes muuseumi leivaüritustele pole tulnud. Peeti kirjavahetust paljude leivatootjatega (Vändra Pagar, Järle Pagar, Saare Pagar, Rõngu Pagar, Rõuge Pagar, Hiiu Pagar, Karja Pagar, Paadi Pagar) pagaritoodete pakendite annetamise osas. Vastuseks kirjadele saatsid pakendeid Hiiu Pagar, Karja Pagar ja Paadi Pagar. 2011. aasta Tartu sügisnäitusel avatud väljapanekul „Osta Eesti leiba“ näidati firmade Lõuna Pagarid, Leibur, Euroleib, Fazer, Hagar, Hiiu Pagar, Karja Pagar ja Paadi Pagar pakendeid. Kavas on hakata koguma ka teiste Eesti põllumajandussaadustest valmistatud toodete pakendeid ja etikette. Aastail 2010–2011 jõudsid sellest valdkonnast Eesti Põllumajandusmuuseumi kogudesse kolme Eestis toodetud viina pudelit, mille annetas Rakvere piiritusetehase direktor Arno Kangur.

Esemekogusse lisandunud suurtest põllumajandusmasinatest võib lisaks juba mainitud J. Jõudu tuulimasinatele tähtsamateks pidada 1930. aastail Rakveres firmas Vennad Lõhmus valmistatud kultivaator-külvikut, mis saadi Rein Haavelilt Vihula vallast Eisma külast, ja horisontaalsete kividega veskit, mille ostis annetaja Sulev Kihu isa Jänese veskimasinatööstuselt Tartus 1943. aastal ning mis töötas järgnevalt Voore vallas Jaama külas traktori Massey-Harris

jõul. Katrin Heinsoo annetas heinaniiduki Deering C2 Kambja vallast Tammjärve metsavahikordonist, Uno Juuse Ida-Virumaalt Illuka vallast omavalmistatud masina põllulejätava põhu peenestamiseks, mootorsaemootoriga muruniitja ja hobuajami. Heino Narusk müüs muuseumile turbapurustaja, millega A. M. Matrossovi nimeline, hiljem E. Vilde nimeline kolhoos Põlva lähistel peenestas allapanuks kohapeal lõigatud turvast. Pakuti ka teisi huvitavaid masinaid, kuid hoidlapinna nappusel polnud võimalik neid vastu võtta.

Jüri Järvis annetas mitmesuguseid Rapla-, Tartu- ja Ida-Virumaal kasutusel olnud tööriistu ja masinaid, muuhulgas mootorsaed Družba-4 ja Tai- ga-214 ning niiduki KMP-1. Kersti Känd Vändra vallast Orikülast müüs Eesti Tarbijate Kooperatiivi masinatehases valmistatud raske adra ja talumööblit, Rein Uusküla aga Kose kutsekeskkoolis seisnud (kuid mitte kasutatud) põllutöömasinate mudeleid. Veel võiks mainida Maido Kikkulli annetatud kanarbikumee pressi, mida kasutas tema isa, Paikuse metsavaht Gregor Kikkull (kanarbikumesi oli vurritamiseks liiga paks). Asta Vainula-Kattailt Aakrest osteti horisontaalne meevurr. Ettevõtja ja Lasva valla Jaaniraotu turismitalu peremees Valeri Kostin annetas oma talus peetavate eksootiliste lennuvõime- tute lindude munakoori. Tiiu Belimova tõi muuseumile seemendustehniku ja kontrollassistendi töövahendeid, mida kasutas 1972. aastal Riisipere sovhoosis, hiljem Saida sovhoosis ning aastast 1987 iseseisvalt seemendustehnikuna ja kontrollassistendina töötades, samuti oma ema Leida-Aline Otsa käsitööd.

Tekstiilikogu täienes Irja Selgise annetatud, Leida ja Endla Martinsoni 1930. aastate lõpus kaasavaraks tikitud suure seinavaibaga ja Mai Haibalt saadud, 1940. aastal Friedrich Haibale õmmeldud linaste aluspükstega. Evi Pärn annetas oma vanaema, Sipa talu perenaise Emilie Kenni 1930. aastal valmistatud linase vilja- ja kartulikoti ning Aime Kard oma vanaema, Mässa talu perenaise Leena Friedrichseni 1890. aastal kangastelgedel kootud suurräti ja perekonna fotosid.

Eesti Tõuloomakasvatuse Liidu presidendi Olev Saveli kaudu jõudsid kogu- sse Eesti Põllumajandusmuuseumis toimuva tõuloomade konkurss-näituse „Tõuloom“ auhinnad.

Juhani Püttsepp Maaülikoolist annetas materjale 1946.–1950. aastani Tar- tu ülikooli põllumajandusteaduskonna tudengite ja õppejõudude kohta ning fotoalbumi üliõpilaste fotodega, sama teaduskonna vilistlane Manivald Helle- nurm agronoomia osakonna vilistlaste lipu, kuhu on märgitud kõik vilistlaste kokkutulekud. Huvitavaid fotosid annetas Alli Elken, näiteks grupifoto Tartu- Maarja koguduse töötajatest ja võõrmündritest Maarja kiriku Teises maailma- sõjas hävinud altari taustal.

Aare Kulluselt osteti tünnivitsa painutamise masin, köiepunumismasin ja koo- relahutaja, mis olid kasutusel Jõgevamaal Saare vallas Odivere külas Sulbi talus.

Sarnaselt varasemate aastatega võeti esemekogus arvele varem muuseumi

jõudnud materjale, millest paljude päritolu pole enam teada. Mainitagu siin neist mõningaid. Veterinaarmeditsiini töövahenditest kõige tähtsam oli arstiriistade karp, mis annetati 1901. aastal Georg Friedrich von Bradke stipendiumi saajale Tartu Veterinaarinstituudi kasvandikule Aleksei Abramovile. Balti õpperingkonna kuraatoril G. F. von Bradkel oli teeneid Tartu Veterinaariainsituudi asutamises. 1874. aastal hakati eelnenud 13 aasta jooksul vabatahtlikest annetustest kogutud kapitali protsentide arvel välja andma temanimelist stipendiumi, milleks oli praktilises töös vajalik varustus. Stipendiumi sai igal aastal hoolsuse ja hea käitumise eest üks kasvandik, kes oli majanduslikes raskustes ja maksis oma stuudiumi eest ise. Veel võeti esemekokku osa aastani 2001 tegutsenud Eesti Põllumajandusmuuseumi lihandusfiliaali varast, sealhulgas 1882. aastal Riias valmistatud jääkapp, mida kasutati Pärnus Piilbaumi lihatööstuses, mesilaskärgede graveerimisrull, viisteist taru ja kaks meevurri, neli vankrit, kaks suurt kohviveskit, majandite sümboolikaga suveniire ja muud. Võeti arvele fotod aastail 2007–2009 Eesti Põllumajandusmuuseumis toimunud konkursist „Eesti Punase Karja Viss“ ja juba 1981. aastal muuseumisse jõudnud albumid, tähtsaim neist Jõgeva Riikliku Sordiaretusjaama teadustööde tulemustest mitmeaastaste kultuurkarjamaade rajamisel ja kasutamisel. See album pärineb arvatavasti aastast 1953 või 1954.

Videokokku lisandus 54 museaali, millest täpselt poole moodustasid muuseumi enda ürituste salvestised (tellitud Heino Suttingult): sügisnäitused, Eesti Punase Karja vissikonkusid, kahepäevane üritus „Maarahva pidu“, näituste avamised, video leivatöötoast ning muuseumis valminud telesaated „Lauluga maale“, „Mina elan siin“, „Puutepunkt“ ja „Prillitoos“. Veel võeti arvele põllumajanduse ja maaeluga seotud videofilme, millest mitmes on kasutatud ka Eesti Põllumajandusmuuseumi fotosid ja videoid, näiteks Rein Hansoni „Reekviem rukkile“, Enn Rekkori „Eesti leib“, Mati Naruski „Eesti piim. Mõisameiereidest tänapäevani“. Heino Sutting annetas videoid mitmesuguste sündmuste kohta, näiteks „Pajusi kolhoosi kroonika“ räägib töödest ja künnivõistlustest nimetatud majandis 1989. aastal, uuemad videod on nais-traktoristide 2010. aasta kokkutulekust Paluperas, Eesti-Soome maavõistlusest kündmises Tormas 2011. aasta augustis ning sellega seotud kontsertidest ja rehepeksu demonstreerimisest Loopre küla Lepiku talus.

Eesti Rahvusringhäälingust toodi raadiosaadete „Tere hommikust, põllumehe!“ ja „Tere hommikust, maarahvas!“ säilinud materjalid.

Kõnesolevat perioodi iseloomustab tänapäeva puudutavate materjalide arvelevõtmine dokumentide ja käsikirjade kogusse. 2011. aastal algatas muuseum mälestuste kogumise seoses kahekümne aasta möödumisega põllumajandusreformi aluste seaduse vastuvõtmisest. Mälestuste kogumise raames alustati reformi läbiviimisega seotud inimeste intervjuerimist. Küsitleti Reet Laidurini, Nõo kolhoosi reformikomisjoni sekretäri, hilisemat munitsipaaltegevõtte

Nõo Vara töötajat; Kalju Kruusi, Nõo kolhoosi esimeest aastatel 1988–1991; Toomas Pauri, Maaritsa kolhoosi esimeest aastatel 1987–1993 ja hilisemat ettevõtjat; Toomas Tobrelutsu, kes oli Põlva kolhoosi reformikomisjoni liige ja võttis ise tagasi oma isa väiketalu, praegu aga kasvatavad tema osaühing Pirmastu OÜ ning füüsilistest isikutest ettevõtjatena tegutsevad pojad teravilja ühtekokku enam kui 800 hektaril. Intervjueeriti ka talupidajaid Andres Tamme, kes erastas reformi ajal Nõo kolhoosist kõige väiksema tervikvara, aga nüüdseks on Tartumaa suurimaid põllumajandusettevõtjaid; Igor Bussovits Metskülas, kes taastas oma esivanemate talu ja on nüüdseks väga edukas teraviljakasvataja; ning Vello Bretti, kes toodab koos pojaga OÜs Farmimeierei ainukesena Eestis hallitusjuustu. Maa-, omandi- ja põllumajandusreformiga alanud muutuste mõju maaelule uuritakse edasi ka järgnevatel aastatel.

Laekus 111 dokumenti ja käsikirja Eesti Konsulentide Ühingu (EKÜ) tegevusest alates asutamisest 1994. aastal. Materjal annab ülevaate põllumajanduslikust nõuandetegevusest ja sellega seonduvast.

Üks põhjalikumaid kogusid taludokumente (175) saadi Välba talust (Pärnumaa, Tõstamaa vald, varem Läänemaal Varbla vald). Talu kuulus annetaja, Eesti Põllumajandusmuuseumi kunstniku Maarika Tangu abikaasa Andres Grigori vanavanaisale Andres Baumile (1936. aastast Sõmer). Suurem osa materjalist kajastab tema tütre Maria Sõmeri (sünd Baum) tegevust. Siin on dokumente Eesti Vabariigi (1918–1940) ja okupatsioonide perioodist, üksikuid ka pärast iseseisvuse taastamist. Rohkesti on teateid, kviitungeid, rahakaarte, plaane, kohustusi, tõendeid jm.

Üsna mitmekesine on Nõmme talu (Pärnumaa, Lelle vald, Mukre küla) ja tema elanike käekäiku kajastav dokumentaalne materjal ning kirjepandud mälestused. Dokumendid on pärit valdavalt Nõukogude perioodi algusaastatest. Samast talust on pärit annetaja Vaike Kukk. Lisaks loetletuile käsikiri Kase-metsa talu kohta Järvamaalt, kust on pärit annetaja emapoolsed esivanemad.

Taasiseseisvuse aega kajastavaid dokumente, mis puudutavad rohkem omandiõiguse probleeme, saadi Tartumaal Nõo vallas asuvate Lipardi (Laguja küla) ja Luku talu (Meeri küla) kohta.

Väärtuslikku lisa annavad ka Laine ja Voldemar Hiide (Võrumaa, Vastseliina vald, Viitka küla) dokumendid. Kolmest viimati nimetatud kohast on dokumente ka varasematest perioodidest.

Kogud täienesid Johannes Ummiku (1922–1910) koostatud asjaliku ülevaatega oma kodupaiga, Tiide talu (Tartumaa, Puhja vald) kohta ja tema isa Johannes Ummiku talus 1930. aastatel kasutusel olnud elektrimootoriga.

Jõudis lõpule Roela-Altserva Maanaiste Seltsi tegevust kajastavate materjalide arvelevõtmine (625 säilikut). Need sisaldavad kirjavahetust, protokolle, reklaamlehti, arveid, kviitungeid jm aastatest 1930–1940, andes ülevaate seltsi igapäevasest tegevusest. Kuna maanaiste seltsidel on olnud oluline roll

maaelu, sealhulgas ka talumajanduse edendamisel, väärivad need materjalid hoidmist muuseumi kogus.

Huvipakkuvaid dokumente ja käsikirju laekus mitmete silmapaistvate isikute kohta.

Mitmekülgsel põllumajandustegelase Ado Johanson (1874–1932) elu ja tegevust kajastavad käsikirjalised materjalid ja dokumendid sisaldavad artikleid, päevaraamatuid, rohkesti kirjavahetust, dokumente ja fotosid, millest enamik pärineb 20. sajandi kahest esimesest aastakümnest. A. Johanson oli põllutööinstruktor, tema tegevus haaras selliseid valdkondi nagu maaparandus, maaviljelus, taime- ja loomakasvatus, aiandus, ühistevigus, põllumajanduslik kutseharidus, mees tegutses ka publitsisti ja toimetajana (ajakiri Talu), oli seltsitegelane ja ajakirjanik. Need materjalid annetas A. Johanson poja-poeg Aimur Joandi.

Põllumajandusteaduste doktor Kalju Kase annetatud esemed, fotod ja dokumendid kajastavad tema osalemist rahvusvahelistel teaduskonverentsidel ning tunnistust Maalehe 1994. aasta parimaks kaastööliseks tunnistamise ja Maalehe Oskariga autasustamise kohta. Enam fotosid on ÜRO Toidu- ja Põllumajandusorganisatsiooni FAO Rahvusvahelisest Taimede Geenivaramute Tehnilisest Konverentsist Leipzgis aastal 1995.

Silmapaistvamatest annetustest nimetagem veel põllumajandusteadlase, prof Leo Rinne (1892–1976) loengutest koostatud konspekti „Sookultuur 1932“, mille annetas muuseumile prof Karl Annuk.

Materjale saime ka EPA taimekasvatuse kateedri töö kohta, kus olulisel kohal on kartulikasvatuse katseandmed aastate kaupa (annetaja prof J. Jõudu).

Kuigi Ülenurme õppe-katsemajandi tegevust kajastav materjal on muuseumi kogudes mitmekesine, saime diplomeid ja aukirju 1950.–1970. aastatest (71), mis olid antud Ülenurme sovhoosi võistkondadele saavutuste eest tuletõrjealastel võistlustel, näidates veel üht tahku majandi tegevuses.

Lisa saime 1920. aastate põllumajandus- ja tööstusnäitustelt saadud auhinnatunnistustele.

Suur osa raamatutest on meile annetatud või oleme need kogunud konverentsidelt, messidelt, õppereisidelt ning välitöödelt. Palju oleme saanud kirjandust juurde likvideeritud raamatukogudelt (Tallinna Linnuvabriku Muuseumi, EMÜ taimekasvatuse ja rohumaa viljeluse osakonna raamatukogu). Põllumajandusministeeriumist laekus nii mitmesuguseid väljaandeid kui ka infobülletääne. 2010. aasta suurim annetaja oli AS Maaleht, kellelt saime ajalehe Maaleht kõidetud aastakäigud. Eesti Konsulentide Ühing loovutas meile palju kirjandust. Kogu täiendasime ka museoloogiaalase kirjandusega, mida ostsime ennistuskajalt Kanut ja Eesti Muinsuskaitse Seltsilt. Uued teavikud tellime raamatukauplustest Apollo ja Rahva Raamat. Antikvariaadist ostame põllumajandust puudutavat väärtkirjandust, mis on pärit varasemast perioodist.

Kogude kasutamine

Eesti Põllumajandusmuuseumi säilikuid kasutati nii oma näituste koostamisel kui ka laenutati teistele muuseumidele.

Suursündmuseks oli uue püsiekspositsiooni „Põllumajanduse ja maaelu areng Eestis läbi sajandite“ avamine 2010. aasta juunis, kuhu seati üles 715 artefakti, vaid 5 tuli deponeerida teistest muuseumidest. See näitab, kuivõrd hõlmavalt on komplekteeritud muuseumikogu põlluharimist ja loomakasvatust käsitlev osa. Põllumajandusmuuseumis olid vaadeldavatel aastatel ajutised näitused „Mõningaid aspekte maaparandusest“, „Maamehe ramm ja vägi“, „Theodor Pool (1890–1942) ja Julius Tehver (1900–1990)“, „Viinapuud Eesti aedades“, „Põllumajandusteadlased“, „125 aastat tõuraamatute pidamist Eestis“, „Naine kui perenaine – valik esemeid muuseumi varasalvest“, „Kasulik kapsas“. Meie rändnäitust „Leib on talu peremees“ eksponeeriti Hiiumaa Muuseumis, Eesti Instituudis Soomes, Peterburi leivamuuseumis, Riigikogus. Esemeid kasutati muuseumi tutvustamisel messidel, õppeprogrammides ja üritustel.

Rannarahva Muuseum kasutas meie museaale kahel näitusel, „Liiv, mutt, natt, pilk, peru – midagi ei saa aru“ ning „Spirdivedajad ja smugeldajad“, Tartumaa Muuseum näituse „Aleksander Eisenschmidt“, Eesti Piimandusmuuseum näituse „Piim kui tarkuse ja tervise allikas“ koostamisel, Olustvere mõis aga magasiidas ülesseatud väljapanekul „Leiva saamise lugu“.

Intensiivselt kasutati dokumentide ja käsikirjade kogu. Uue püsinäituse koostamise käigus töötati läbi ja valiti eksponeerimiseks maaparanduse, maakasvatuse, hobusekasvatuse, kolhooside, küüditamise teemat käsitlevat materjali.

ETV saates „Eesti aja lood“ kasutati kollektiviseerimisega seotud dokumente ja auhinnatunnistusi.

Eesti Agronoomide Seltsi Rootsis materjali kasutati konverentsi „Eesti põllumehed võõrsil“ ettevalmistamisel.

Kogu kasutasid ka uurijad väljastpoolt muuseumi. Põllumajandusteadlane professor Karl Annuk huvitus põllumajandustegelase Jaak Ümariku (1891–1981) mälestustest „Tagasivaateid minu elutee 80nda aastapostini jõudmisel sellel aastal 1971“ seoses kirjutise ettevalmistamisega teadlase 120. sünniaastapäeva puhul.

Eesti Vabaõhumuuseumi teadur-bioloog Anneli Banner kasutas oma uurimistöös kooliaiaanduslaseid dokumente ja käsikirju.

Paide Piimakombinaadis aastatel 1972–2007 töötanud Raivo Liitmäe kasutas piimanduse uurimisel Ülenurme mõisaomaniku Peeter Muna tegevust käsitlevaid materjale.

Dokumentide ja käsikirjade kogust on abi saanud ka üliõpilased. Eesti Maaülikooli maastikuarhitektuuri eriala üliõpilane Kerli Sillaots kasutas oma lõputöö „Ülenurme asumi planeeringuline kujunemine“ koostamisel Ülenur-

me keskuse plaane ja projekte. Maaehituse eriala üliõpilased Kristjan Igasta ja Siim Persidski kasutasid seoses uurimistöö „Veiselautade ja sigalate konstruktiivne ning plaaniline areng“ koostamisega veiselautade ja sigalate projekte. Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia üliõpilane Erika Reiss kasutas materjale oma seminaritöö „Agronoomide Kutsekoda“ täiendamiseks.

Ülenurme ajalugu kajastavaid materjale on kasutanud ajakirja Maakodu peatoimetaja Meeli Müüripeal artikli „Ülenurmel oli juustukuninga kodu“ koostamiseks, mis avaldati Maakodu 2010. aasta augustinumbris.

Pärandkultuuri inventuuri tarbeks Ülenurme vallas kasutas selle piirkonna materjale FIE Väino Suigusaar.

Põllumajandusreformi puudutavaid materjale käis uurimas Ülenurme Gümnaasiumi ajalooõpetaja Milvi Tisler uurimisteema „Reformi läbiviimine Ülenurme ÕKMis“ tarbeks.

Toiduainetega seotud materjalidega tutvus ja koostas elektroonilise andmebaasi Eesti Maaülikooli toiduainete tehnoloogia eriala üliõpilane Kai Kaidma, kes tegi väga tänuväärset tööd ka muuseumikogude tutvustamisel. See on hea näide Eesti Põllumajandusmuuseumi ja Eesti Maaülikooli õppejõudude ja üliõpilaste koostööst.

Põllumajandusnäituste auhinnatunnistusi kasutati Eesti Vabaõhumuuseumi jaanipäevaüritusel.

Muuseumi fotodega illustreeriti TEA kirjastuse entsüklopeedias Eestis aretatud loomatõugude artiklit, Eesti Rahva Muuseumi näitusekataloogi „Räägime kartulist“, Aadu Musta raamatut eestlastest Siberis, Kalju Kase artiklit „Sordiaretuse suurmees Aleksander Siimon ja tema osa Eesti puuvilja- ja marjasortide loomisel“ Eesti Põllumajandusmuuseumi III aastaraamatus. Fototeavet said Maanteemuuseum Kuusalu bensiinijaama ja talvise piirituseveo ning Eesti Vabaõhumuuseum Eesti Vabariigi aegsete talude kohta. Mare Viiralt kasutas fotokoopiaid piirituseteemalise näituse koostamisel. Aimur Joandile tehti koopiaid Theodor Pooli ja Julius Tehveri fotodest Eesti Põllumajandusmuuseumi teadusajaloo päevast kõneleva artikli jaoks ning A. Siimonist, A. Adojaanist, H. Kotkasest ja R. Kalmetist konverentsi „Eesti põllumajanduse edendajad“ arvustava artikli jaoks.

Tiina Jokinenile kopeeriti isikliku sündmuse tarvis film „Hübriidkaalikas 'Kuusiku'“, Mati Naruskile otsiti foto-, muusika-, filmi- ja fonokogu materjali põllumajanduse mehhaniseerimist kajastava filmi jaoks.

Tartu Linnavalitsuse Kultuuriosakond andis välja reklaamtrükise Tartumaa muuseumidest. Eesti Põllumajandusmuuseumi tutvustamiseks esitati vanima ratastraktori, 1919. aastast pärineva Internationali foto ja kirjeldus.

Viljandi Kultuuriakadeemia üliõpilasele Andres Ansperile tutvustati lookasid ja rehasid, Rõngu valda puudutavaid fotosid otsiti välja kodu-uurija Anu Laasile.

Vastata on tulnud ka uurijate päringutele, nagu Tori ja Tarvastu ajaloo, räätshade, Kingissepa kolhoosi märgi, traktori International, linamasinate, pe-remärkide, loomade märgistamise, Rootsis aastatel 1918–1940 toodetud põl-lumajandusmasinate, esimese toiduainetetööstust reguleeriva toiduseaduse, Eesti Põllumeeste Seltsi 1871. aasta medali kohta.

Laenutuste osakaal raamatukogu töös on olnud väike. Enamik laenu-tusi on tehtud oma töötajatele uue püsiekspositsiooni väljatöötamiseks ja uurimistööks. Kuuel korral on tehtud päringuid väljastpoolt muuseumi raamatukogus olevate materjalide kohta. Vajati agronoomiaalaseid ajakirju ja Spuhl-Rotalia trükiseid. Tunti huvi õllekannu valmistamist käsitlevate raamatute, maakivide lõhkamise ja Ülenurme valla vanemate ehitiste koh-ta. EMÜ üliõpilasele edastati materjali uurimustöö „Linnukasvatus Eestis 2006–2009“ jaoks. Pärnust tunti huvi M. Seileri tööstus- ja paadimootorite raamatu kohta.

Tööd kogudega

Suureks tööloiguks kogumise kõrval oli objektide arvelevõtmine ja kogude korrastamine. Koguhoidjad töötasid rohkem seni arvelevõtmata materjali süstematiseerimise, arvelevõtmise ja andmete andmebaasidesse sisestami-sega. Selle tulemusena võeti varemkogutust arvele 169 eset, 625 käsikirja ja dokumenti ning 200 raamatut. Inventuuride ajal kadunutest leiti üles 21 raamatut, 15 ühikut perioodikat, 2 eset, 29 dokumenti ja käsikirja. Intensiiv-semalt sisestati museaale ja trükiseid andmebaasidesse MuIS (6015 säilikut) ja URRAM (5085 trükist). Kuna raamatukogus sisestati palju varem ilmu-nud raamatuid, mille kohta puudub kirje nii Rahvusraamatukogu elektron-kataloogis ESTER kui ka meil kasutuselolevas kataloogis URRAM, tuli ise koostada kirjed ja kataloogikaardid. Kirjete koostamisel kasutati ka Karls-ruhe Virtuaalraamatukogu kataloogi KVK abi. Vaatamata elektronkataloogi URRAM olemasolule kasutatakse raamatukogus siiski ka süstemaatilist ja alfabeetilist kataloogi, kuna varem arvelevõetud raamatute kirjed pole veel programmi sisestatud. Dokumentide ja käsikirjade sisestamisel oli 2010. aastal abiks Tartu ülikooli ajaloo osakonna üliõpilane Made Sökk. Digitaalselt kasutatavat materjali (põhiliselt fotod, dokumendid) oli 31.12.2011 seisuga 16 845 ühikut (tegelik arv on suurem, sest osa fotosid on sisestatud MuIS-i albumite kaupa). Fono- ja videokogu on täielikult digiteeritud. Vaadeldavatel aastatel skaneeriti 2810 fotot ja 55 negatiivi, pildistati 625 arvelevõetud või asukohta vahetanud eset.

2010. aastal kirjutati Eesti Kultuurkapitali audivisuaalse kultuuri sihtka-pitalile projekt „Eesti Põllumajandusmuuseumi filmikogu materjalide üm-bersalvestamine DVD-dele“, selle toetusega saadi reaalselt täielikult ümber

salvestada 40 ja osaliselt 4 filmi. Koostati ka projektid Eesti Kultuurkapitali audiovisuaalse kultuuri sihtkapitalile ja Hasartmängumaksu nõukogule fotostuudio sisustamiseks, digiteerimiseks ja vastava materjali pikaajaliseks säilitamiseks vajalike vahendite katteks, kuid seda taotlust ei rahuldatud.

Seoses hoidlaruumide renoveerimisega tuli leida võimalusi museaalide ümberpaigutamiseks. Mesindusmaja lõkualustesse koliti hoidlate Laut I ja Laut II esemed, Lauda hoidla diplomitööd aga raamatukogu hoidlaruumi. Linamaja lõkualustes olnud esemed viidi Ägli hoidlatesse. Loodame, et hoidlad saavad nüüd ventilatsiooni ja kütte ning me ei pea enam muretsema kõrge õhuniiskuse tõttu leviva hallituse pärast.

Koikahjustuste vähendamiseks töödeldi esemeid Boracoliga Ägli II ja Laudalaka hoidlas.

Raamatute hoiutingimused on praeguseks head, kuid paljud trükised on koltunud, esineb putukakahjustusi. 1986. aasta muuseumihoone põlengu tõttu on mõningad raamatud tahmunud. Kõige kehvas seisus on ajalehe Sakala esimene aastakäik aastast 1878. Artefakt on hävimisohus: paberi pH=4,4 (neutraalne pH=7), on pudeldaid, katkenud ja kustunud kohti, lehed on kohati kokku kleepunud, paberi molekulaarstruktuur on muutunud. Aastakäik on liimköites, keemilised protsessid liimikihis on paberit täiendavalt kahjustanud. Artefakti restaureerimiseks on kirjutatud projektitaotlus.

Konserveerimine, restaureerimine

Restaureerimisalaseks suurettevõtmiseks 2009.–2010. aastal oli ratastraktori Lanz Bulldog täielik ennistamine. Masin käivitati 2. juulil, muuseumiüritusel „Maarahva pidu“.

2011. aastal alustati ratastraktori Deering korrastamist. Traktor on valmistatud 1939. aastal USAs Chicago International Harvester Company's. Muuseum ostis traktori 1971. aastal Viljandimaalt Uusna vallast. Aastakümnete jooksul oli traktorit korduvalt üle värvitud, välitingimustes seistes olid värvikihid hakanud kooruma. Praeguseks on traktor lahti võetud, enamikult detailidelt värv liivapritsiiga puhastatud. Üritatakse korrastada mootorit ja traktor käivitada.

2011. aastal tutvusid restauraatorid Eesti Maanteemuuseumis suuremõtmeliste masinate restaureerimise ja säilitamisega. Saadud mõtete edasiarendusena otsustati korraldada praktiline õppepäev. 20. juunil toimunud õppepäeval tutvustas firma A. P. Trading autovärve Glasurit ja korrosioonikaitse- ja conserveerimisvahendeid Waxoyl. Praktilise tööna kaeti kaitsevahaga ratastraktor International ja krunditi ratastraktori Deering eelnevalt liivapritsiiga puhastatud kapott. Kogemusi vahetama oli tulnud metallikonservaatoreid ja vanatehnikahuvilisi.



Firma A. P. Trading esindaja demonstreerib masinate kaitsevahaga katmist metallikaitsevahendite õppepäeval. 20. juuni 2011.

13.–17. juunini 2011 töötasid muuseumis Tartu Lille Maja töömaleva õpilased, kes koos kogude osakonna töötajatega puhastasid kogu näituseväljakul oleva tehnika. Tehnikaga tutvumine oli noorte jaoks huvipakkuv. Näituseväljakul olevat põllumajandustehnikat täiendati ja paigaldati masinaid tutvustavad stendid.

Tõllakuuri ümberehitamise tulemusena seati 2010. aastal kahte ruumi käsitöömeister Aime Langi õlest ja tohust valmistatud esemete näitus. 2011. aastal valmis ülejäänud tõllakuuri puutöö õppeklass ja tööruumid restauraatoritele, mis võimaldab läbi viia puutöö- ja restaureerimiskursusi. Muuseumi hariduslikud programmid on seeläbi muutunud palju mitmekesisemaks. Uutes ruumides on avaramad võimalused suuremõõtmeliste objektide konserveerimiseks-restaureerimiseks. Puidukonservaatorid tegelesid vaadeldavatel aastatel põhiliselt esemete puhastamise ja pisiparandustega, restaureeriti vaid aidakaal, metallikonservaator Mati Mänt restaureeris esemeid põhiliselt näituste tarvis. Puidukonservaator Janika Turu keskendus rohkem käsitööõpitubade läbiviimisele, ainuüksi 2011. aastal viis ta läbi 37 õpi- ja töötuba. 2010. aastal toimusid muuseumi puutöötoas Ülenurme Gümnaasiumi poiste tööõpetustunnid. Eesti Põllumajandusmuuseum on kujunenud praktikabaasiks nii Tartu Kõrgema Kunstikooli üliõpilastele kui ka Tartu Kutsehariduskeskuse õpilastele. Joel Kõivistiku juhendatud üliõpilane Signe Milkov restaureeris kasutuskogu voodi. Märkimisväärne oli Kutsehariduskeskuse praktikantide Kristjan Vassila ja Oliver Paali abi Eesti Põllumajanduse Akadeemia diplomitööde kaante puhastamisel.



Tartu Lille Maja töömaleva õpilased puhastavad дренаžiekskavaatorit. EPM FP 720:7.

Kokkuvõte

Kokkuvõtteks võiks kogude osakonna töös välja tuua kolm olulist momenti:

- Hinnatav on, et kogude kasutajate ring on laienenud, hõlmates nii lihtsalt huvilisi kui ka õppureid, kodu-uurijaid, teadlasi ja telesaadete tegijaid.
- Alustati aktiivset tänapäeva ja lähiminevikku puudutava materjali kogumist.
- Tõllakuuri ruumide renoveerimisega paranesid restauraatorite töötin-
gimused ja mitmekesisustid muuseumiprogrammid.

Põllumajandusmuuseumi uus püsiekspositsioon „Põllumajanduse ja maaelu areng Eestis läbi sajandite“, ajutised näitused ja neil põhinevad muuseumiprogrammid 2010. ja 2011. aastal

MARE VIIRALT

Eesti Põllumajandusmuuseumi näituste ja muuseumipedagoogika osakonna juhataja

Uus püsinäitus „Põllumajanduse ja maaelu areng Eestis läbi sajandite“

1968. aastal asutatud Eesti Põllumajandusmuuseumi esimene püsiekspositsioon „Teraviljakasvatus“ avati 1981. aasta oktoobris (hävis tulekahjus 3. oktoobril 1986) ning teine, taastatud ja talude arenguandmetega (1918–1941) täiendatud püsinäitus sai valmis septembris 1988 (vt Jaagosild jt, 1993) ja jäi külastajaid teenima rohkem kui 20 aastaks.

Kolmanda püsiekspositsiooni loomise põhimõtted ja esialgne kava koostati 2006. aastal (vt Sild, 2007), ettevalmistused konkretiseerusid 2007.–2008. aastal (esialgne kontseptsioon valmis märtsis 2008) ning hoogustusid 2009. aastal (vt Viiralt 2009, 2011). Tagantjärele tuleb tõdeda, et uue ekspositsiooni ülesehituse põhimõtete ja detailse struktuuri piiritlemine, mitut laadi tekstide koostamine (stendid, puuteekraanid, audiogiidid) ning eksponeeritavate esemete väljavalimine ja omavahel sobitamine osutus palju aeganõudvamaks ja tõsisemaks vaimseks pingutuseks, kui esialgu eeldasime. Seisukohad muutusid arvukate arutelude käigus ning eeskätt stendide tekste ja jooniseid tuli kõigil koostajatel korduvalt ümber teha, lühendada ja sisuliselt tihendada, et leida esitatava teabe osas optimaalne atraktiivsuse ja informatiivsuse vahekord. Eksponeeritava materjali viimistlemine ja lõplik vormistamine nihkus siiski valdavalt 2010. aasta esimestele kuudele.

Kogu muuseumipere pingelise töö tulemusena avati 2. juulil 2010. aastal uus moodsa lahendusega püsinäitus „Põllumajanduse ja maaelu areng Eestis läbi sajandite“. Projektijuht oli Merli Sild, näituse kontseptsiooni koostaja ja teostuse kuraator Mare Viiralt, koostajad Anne Grišan, Kaire Ilula, Lem-



Püsiekspositsioon loksus paika. 15. juuni 2010. Foto: Erelin Kõrts.

bit Karu, Ellen Pärn, Ell Vahtramäe, Mare Viiralt, Kaarel Vissel ja Marje Vosso, keeleteimetajad Ell Vahtramäe ja Reet Vääri, sisekujundusprojekti autor Liivi Ehmann-Kaarli, kunstnikud Maarika Tang, Marat Viires ja Silja Paris, IT-teostus Priit Paris, heliline teostus ja programmi kujundamine Karl Mürk, Pia Paris ja Priit Paris. Ekspositsioonimeistrina tegutsesid Kalev Arvi, Toomas Asi, Väino Kajak, Kaspar Kull, Joel Kõivistik, Erelin Kõrts, Mati Mänt, Martin Petrov, Tarmo Pöder, Karl Raudpuu, Kalju Tenn, Janika Turu ja Enno Vasar.

Tänuväärne osa uue püsinäituse valmimisel ja selle vajaliku teaduslik-praktilise taseme tagamisel oli arvukatel erialaekspertidel ja toetajatel väljastpoolt: Eesti Maaülikoolist (20), Tartu Ülikoolist (3), Põllumajandusministeeriumist (2), Jõgeva Sordiaretuse Instituudist (2) ning loomakasvatavate erialaseltsidest (4). Valminud püsiekspositsioonile omistati 2011. aasta jaanuaris Kultuuriministeeriumi juures tegutseva muuseuminõukogu poolt konkursi kõrgeim auhind – Eesti muuseumide aastaauhind „Muuseumirott 2010“.

Alljärgnevalt anname ülevaate püsiekspositsiooni koostamise põhimõtetest, struktuurist ja sisust.

Taustaandmed

Uus püsiekspositsioon paikneb 1887. aastal ehitatud Ülenurme mõisa hobusetallis. Esmakordselt alustati talli rekonstrueerimist ekspositsioonihooneks 1976. aastal. 1981. aastal avati esimene väljapanek, mille hävitas 1986. aastal puhkenud tulekahju. 1988. aastal avati Hobusetall taas näituste peamajana. Aastatega osaliselt amortiseerunud hoone vajab renoveerimist vastavalt nüüdisaja muuseumi nõuetele. 2009. aastal alustatud hoone renoveerimist ja ekspositsiooni ettevalmistamist rahastasid Euroopa Regionaalarengu Fond, Eesti Põllumajandusministeerium ja Eesti Kultuurkapital.

Püsinäituse kontseptsiooni ja struktuuri väljatöötamisel võeti aluseks järgmised põhiseisukohad:

- Põllumajandus on sajandite jooksul olnud eesti rahva enamiku tegevusalaks, mistõttu põllumajanduse ajaloo uurimist ja tutvustamist on avalikkusele vaja kogu meie arenguloo mõistmiseks, rahvuse juurte ja identiteedi tajumiseks.
- Uus püsiekspositsioon rõhutab maa kui toitva ema tähtsust, mida nüüdisaegses urbaniseerunud ühiskonnas hakatakse unustama või ei mõisteta täielikult.

Valminud püsiekspositsiooni põhilised väljundid, rõhuasetused ja eripärad

Ekspositsioon kajastab mitmekülgset põllumajanduse ja maaelu arengut Eestis muinasajast tänapäevani. Külastaja saab piisava ülevaate kõikidest põllumajanduse harudest, sealhulgas ka tänapäevasest põllumajandusest (vt Ekspositsiooni-juht, 2010). Arvestatud on erinevate ealiste ja sotsiaalsete sihtgruppidega, nende haridustaseme ja vajadustega. Rohkesti puuteekraane paigaldati lähtuvalt just noorte suurest huvist infotehnoloogia vastu, et selle abil tutvustada neile põllumajanduse ainek. Suurt rõhku oleme pannud ekspositsiooni interaktiivsele küljele. Lisaks põllumajanduse ajaloo eri valdkondi kajastavatele stendidele ja museaalidele on külastajatel võimalus visuaalselt viibida multimeedia programmide abil nüüdisaegsete põllumajandustööde keskkonnas. Puuteekraanid (kokku 6) võimaldavad kõigil külastajatel fotode ja põhjalikumate tekstide abil süveneda eri valdkondade ajaloolistesse ülevaadetesse. Ekspositsiooni üldtutvustuseks on vastavalt külastaja soovile ja keelevalikule võimalik kasutada audiogiidi (algul olid puuteekraanid ja audiogiidid eesti ja inglise keeles, jaanuarist 2011 lisandusid vene, saksa ja soome keel). Telemonitorid (5) mitmekesisustavad seinastende (50) ning eksponaate (873) videoklippide ja -filmidega. Ekspositsiooni interaktiivsust ilmentavad linnulaul, loomade ja põllutööde hääled.

Näitustega saavad raskusteta tutvuda ka erivajadustega külastajad: liikumispuudega inimesed võivad vajadusel kasutada lifti, vaegnägijad lugeda *braille*'i kirjas ekspositsiooni asendiskeeme, samuti kätega kombata selleks väljavalitud eksponaate.

Lühiülevaade püsinäituse struktuurist ja sisust

Kahel korrusel asuv ekspositsioon algab esimeselt korruselt Eesti maaelu arengut üldistava ekspositsiooniosaga, mis keskendub maale kui loodusressursile ja tootmisvahendile, maa omanikele ja harijatele eri aegadel. Järgnevas **maaparanduse** osas selgitatakse, millal ja miks hakati püsipõldudelt koristama kive ja vesivagudega ära juhtima pinnavett, kuidas kujunesid kuivenduskraavid ja millal võeti kasutusele drenaaž. Maaparandustööde keerukusest ja raskest annavad ülevaate mitmesugused maaparandustööriistad. **Maaviljeluse ajalugu** kajastavast ekspositsioonist saab ülevaate põllumajanduslikust maa kasutusest alates II at eKr, esimestest koduloomadest, põlispõldude tekkest ja arengust. Külastaja saab teada, millal hakati Eestis kasvatama otra, nisu, kaera, talirukist, kaunvilju, naerist, lina, kanepit. Teema lõpetab tänapäevase põllumajanduse ja põllumajandustehnika arengu tutvustus. Fotod, skeemid, maketid, tööriistad ning maaharimistehnika aitavad mõista ja mõtestada maatöö olemust ja tingimusi, näiteks mullastiku suuri erinevusi Põhja- ja Lõuna-Eestis. Uutele suundadele tänapäevases põllumajanduses viitab **ökoloogilist ehk mahepõllumajandust** tutvustav väljapanek. Siin antakse põhjalik ülevaade mahepõllunduse arengust maailmas, Euroopas ja Eestis. Huvilised saavad teadmisi **kartulikasvatuse** ajaloost, agrotehnikast, sordiaretusest, seemnekasvatusest ja oma ala parimatest tegijatest. Samas on külastajal võimalik tutvuda kiu- ja õlikultuuridega, näiteks Eestis tänapäeval põhiliste õlikultuuride suvi- ja talirapsiga ning vähemal määral kasvatatavate õlilina, -kanepi, -tudra ja valge sinepiga. Esimese korruse lõpetavad teemad, mis käsitlevad põllumajandusseltside ja ühistegevuse ajalugu ning nende panust Eesti põllumajanduse edendamisel. Ekspositsioonis tutvustatakse ka maapuuduse tõttu Eestist lahkunud väljarändajate käekäiku (1850–1918) ning nende tegevust asunikena Venemaal. Raskeid ja valusaid aegu meenutab 1949. aasta märtsiküüditamist kajastav ekspositsiooniosa. Märtsiküüditamine oli suunatud peamiselt maarahva vastu, eesmärgiga saavutada hirmuõhkkonnas inimeste kolhoosidesse ühinemine ning võtta toetuspind metsavendadelt.

Teisel korrusel käsitletakse **veisekasvatuse** ajalugu ning tegureid, mis aitasid veisekasvatusel tõusta 19.–20. sajandil eesti põllumajanduse tähtsaimaks tootmisalaks. Teavet saab veiste arvukuse, tulukuse, pidamis- ja lüpsitehnoloogiate ning tõuaretuse kohta. Tutvustatakse ka Eesti **piimanduse** ajalugu. Fotosid ja skeeme täiendavad piimandusega seotud esemed ja masinad. Väljapanekut toetavad piimandusbakterioloogia rajaja prof Karl Happichile kuulunud, ekspeditsioonidel eri maadest kogutud piima- ja võinõud.

Ülevaade **seakasvatuse** ajaloost keskendub 20. sajandile. Käsitletud on seakasvatuse olulisust Eestis kolme teema kaudu: tõuaretus, pidamisviisid ja söötmine. Välja on pandud seakasvatuse töövahendid ja Eestis välja antud tõuaretuse auhinnad. Samas käsitletakse ka **lambakasvatuse** arengut ja selle



Ellen Pärn ja Mare Viiralt lükkavad püsiekspositsiooni paika.
16. juuni 2010. Foto: Erelin Kõrts.

osatähtsust tänapäeval. Huvilistele tutvustatakse tõuaretust, lammaste pidamist, villatöötlemist ja lambakasvatussaadusi. On võimalik proovida ka villatöötlemisriistu. Meie külastajad saavad tutvuda ka kunagise eestlaste kõige olulisema looma **hobusega**. 20. sajandi teisel poolel kaotas hobune seoses põllumajanduse mehhaniseerimise ja transpordi arenguga oma senise tähtsuse. Tänapäeval on tal oluline osa turismis, hobitegevuses ja hipoteraapias. Uudistamiseks on välja pandud tori tõu esiisa Hetmani skelett ning hobutööriistad.

Kuna loomi on vaja toita, vajavad nad **söötasid**. Ülevaate saab taimsetest, loomsetest, mineraalsetest ja mikroobsetest loomasöödadest, mida ilmestavad ajaloolised tööriistad ja söödanäidised.

Veterinaarmeditsiini osas käsitletakse loomaarstiteaduse ja praktilise veterinaaria arengut Eestis alates 19. sajandist. Uudistada saab loomaarstide instrumentaariumi. Ekspositsiooni lõpetab ülevaade Eesti põllumajandushariduse ajaloost, maaelu edendajatest ja põllumajandusteadlastest.

Järgnevalt peatume mõnedel olulisematel probleemidel, valikutel ja kogemustel, millega püsinäituse „Põllumajanduse ja maaelu areng Eestis läbi sajandite“ koostajad kokku puutusid ning mida on tõenäoliselt kasulik teada järgmiste püsinäituste loojatel Eesti Põllumajandusmuuseumis ja mujalgi. Kõigepealt tuli põhimõtteliselt otsustada, kas uus püsiekspositsioon peaks käsitlema põllumajanduse ja maaelu arengut Eestis võimalikult terviklikult või ainult selle kõige

tähtsamaid valdkondi, nagu esimene (1981) ja teine (1988) püsinäitus (vastavalt „Teraviljakasvatus“ ning „Teraviljakasvatus ja loomakasvatus“), sest ekspositsioonipinda ei olnud võimalik suurendada. Valisime siiski tervikliku käsitluse, mille tegi võimalikuks visualiseeritava info jagamine erisuguste esitlusvahendite vahel (stendid eesti keeles, puutekraanid ja audiogiidid viies keeles). Ühtlasi välditi sellega olukorda, et uus püsinäitus olnuks juba paar aastat pärast avamist teostuselt vananenud. Et 2010. aastal avatud püsiekspositsioon pakuks külastajaile huvi veel ka Eesti Põllumajandusmuuseumi 50. sünnipäeval (s.o 2018. aastal), on võimalik osaliselt uuendada audiogiidide ja puutekraanide tekste, koostada mõned täiendavad stendid värskemate arvandmetega ning lisada vajadusel ka uusi esitlusvahendeid vastavalt muuseumitehnoloogia arengule.

Näituse struktuuri määramisel loobuti üldlähvivast kronoloogilisest perioodiseeringust, väljapanek ehitati üles tuumikteemade printsiibil. Ühe teema piires on materjal esitatud selguse mõttes eeskätt kronoloogilises järjestuses. Selline eksponeeritava teabe grupeerimine teemade kaupa võimaldab igal külastajal kergemini süveneda just teda huvitavasse valdkonda (näiteks üht inimest huvitab rohkem teraviljakasvatus, teist aga põllumajandusharidus). Pealegi läbivad eri külastajad materjali üsnagi erineva aja vältel.

Püsiekspositsiooni avamisest möödunud aja jooksul on veelkord kinnitust leidnud metoodiliselt tuntud, kuid praktikas sageli raskesti järgitav põhimõte: stendide tekstid olgu võimalikult lühikesed, tabavad ja ülevaatlilikud. Mingil juhul ei tohiks stendid olla nagu raamat seinal, mida tegelikkuses vaid üksikud külastajad lõpuni loevad. Tekstid olgu silmade kõrgusel ja kergesti loetavas suuruses. Pikki tekste stendidel põhjendatakse enamasti vajadusega esitada käsitletava probleemi kohta ammendav ja teaduslikult korrektne info. Selleks sobivad aga paremini teised esitlusvahendid: puutekraanid (atraktiivsed eriti noortele alates juba eelkoolieast), audiogiidid, videod jm.

Vaataja ei tohi saada näitusega tutvumisel infoängi (või isegi infomürgitust!). Vastasel juhul kipub näituse põhisõnum ja külastaja emotsioon hägustuma. Seetõttu on esitatava teabe mõjuv visualiseerimine väga oluline, eriti arvandmete aegridade puhul (näiteks põllukultuuride pindalad ja saagid läbi aastate): diagrammid, graafikud, blokk skeemid jt. See aitab külastajatel kiiresti tabada materjaliga edastatavat sõnumit. Seevastu arvurohketest tabelitest on raske midagi kiiresti välja lugeda.

Kokkuvõtvalt, korraga pakutav visuaalne info ei tohi ruineerida vaataja vaimset kontsentratsioonivõimet.

Ekspositsiooni loomisel tegime koostööd põllumajandust teenindavate firmadega, kes võimaldasid sisestada telemonitoridesse videod nüüdisaegsetest põllumajandusmasinatest ning taime- ja loomakasvatustehnoloogiast. See on end igati õigustanud, sest muutis ekspositsiooni oluliselt atraktiivsemaks (eriti noorematele külastajatele) ning võimaldab tavaelus maatööst kaugemal

olevatel inimestel (sh välismaalastel) saada piisava ettekujutuse nii Eesti põllumajanduse minevikust kui ka praegusest tehnoloogilisest arengutasemest.

Tahaks välja öelda veel mõtte, et hea ekspositsioon sarnaneb tervikliku narratiiviga, mis annab külastajale võimaluse kaasa elada. Sellises näituseruumis tunneb külastaja end hästi, väljapanek ei ahista teda infouputusega.

Põllumajandusmuuseumi ekspositsioonile lisavad külastajate sõnul kodus tuntud taustahääled: linnulaul, koduloomade ja talutööde hääled. Ka on selgunud, et näituseruumis peab olema võimalik istuda, mõtiskleda ja puhata, sest õdusas kohas tahabki inimene viibida natuke kauem.

Näitused Ülenurmel

2010. aastal eksponeeriti üheksa ja 2011. aastal kaheksa uut ajutist näitust.

2010. aasta jüripäevaks (23. aprillil) pandi üles stendinäitus „Õgija – aasta lind“ (koostaja Kerle Arula, kujundaja Marat Viires). Maikuu lõpul (21. mail) liisandus „Toomingas – aasta puu“ (koostaja Ruth Metsallik, kujundaja Marat Viires). 2. juulil avati koos uue püsiekspositsiooniga ka näitus „Naine kui perenaine – valik esemeid muuseumi varasalvest“ (koostajad Anne Grišan ja Kaire Ilula, kujundaja Marat Viires). Kaks suuremat Mare Viiralti initsiatiivil koostatud näitust jõudsid külastajate ette 2010. aasta lõpupoole: „Viinapuud Eestimaa aedades“

(10. oktoober, kujundaja ja ka näituse koostamisel osaleja Marat Viires) ja „125 aastat tõuraamatute pidamist Eestis“ (22. oktoober, kujundaja Maarika Tang).

Paar nädalat enne jõule, teadusajaloopäeval (8. detsembril) said esitlusküpsiks näitused kahest teenekast eesti vanema põlve põllumajandusteadlasest. Tori valla Piistaoja talu peremehe ja maaseaduse (1919) põhiautori Theodor Pooli (1890–1942) elust ja tööst andis ülevaate Lembit Karu koostatud ja Maarika Tangu kujundatud isikunäitus. Veterinaaria suurkuju Julius Tehveri (1900–1990) tegevust ja silmapaistvat panust teadusse ja õppetöösse käsitles Mare Viiralti (koostaja) ja Maarika Tangu (kujundaja) ühistöös valminud näitus.



Janika Turu ja Maarika Tang maalivad õle- ja tohutoa seinapilti. 29. september 2010.

Foto: Marat Viires.

2010. aasta 10. oktoobril avati muuseumis õlekunsti tunnustatud meistri Aime Langi isikunäitus „Kuldne õlg ja põnev kasetoht meie kodus“, kus külastaja saab õppida tundma ja valmistama õlest ja kasetohust käsitöid ning kauneid kunstitooteid. Ekspositsiooni aitasid kujundada Janika Turu ja Maarika Tang. Johanna Leieri kasetohust piltide näitust „Loovus, loodus, hingeheljus“ aitas eksponeerida Marat Viires.

2011. aastal valmis kaks loodusteemalist näitust traditsiooniliselt jüripäevaks (23. aprill). Kerle Arula ja Ruth Metsallik koostasid näituse „Jalakas ja künnapuu – aasta puud 2011“ ning Kerle Arula „Suitsupääsuke – aasta lind“. Mõlemad näitused kujundas Marat Viires. Ülejäänud kuue uue näituse juures oli koostajana tegev Mare Viiralt ja kujundajana neljal juhul Maarika Tang: „Maaparandus arhiividokumentide valguses“ (avati 1. märtsil), „Eesti punase veisetõu aretuslugu“ (11. juuni), „Versatile Rye – Bread and Drink in Estonian Home“ (5. oktoober), „Bread is the Master of the Farm“ (5. oktoober, kujundajad Margot Sakson ja Maarika Tang), „Reklaam – leiva abilene“ (8. oktoober, kujundaja Marat Viires) ning „Maamehe ramm ja vägi“ (12. november, koostajad Kerle Arula ja Mare Viiralt, kujundaja Marat Viires).

Külastisnäitused muuseumis

23. aprillil 2010 avati külastajatele Remo Savisaare fotonäitus „Linnud muusikas“, mida sai vaadata sama aasta 10. novembrini. Teiseks külastisnäituseks oli Miguel Villoslada Pecina loomapiltide näitus „Loodus ja kunst“ (24. aprillist 25. novembrini 2011. aastal)

Põllumajandusmuuseumi rändnäitused Eestis ja välismaal

2010. ja 2011. aastal tunti suurt huvi näituse „Mahepõllumajandus – hea loodusele, hea sinule“ (põhikoostaja ja kuraator Ellen Pärn, kujundaja Maarika Tang) vastu. Kaaskoostajad-ekspendid olid Eve Ader Põllumajandusministeeriumist, Airi Vetemaa Mahepõllumajanduse SAst ja Elen Peetsmann Eesti Maaülikooli Mahekeskusest. Näitust eksponeeriti Põllumajandusministeeriumis (10. aprillist 10. maini 2010), Eesti Vabaõhumuuseumis suurel kartuli- ja leivapäeval (12. septembril 2010), Põhja- ja Baltimaade mahepõllumajanduse seminaril Viljandimaal (28. septembrist 1. oktoobrini 2010), mahetöötlemise ja -toitlustamise konverentsil Tallinnas (18. novembril 2010), Ökomessil (Tartu Näitused, 26.–28. novembrini 2010) ning Eesti Maaülikoolis (12. jaanuarist 31. detsembrini 2011).

Näitust „Pikk tee tundmatusse. Ühe küüditamise lugu“ (koostaja Mare Viiralt, kujundaja Maarika Tang) eksponeeriti KGB Kongide Muuseumis alates 3. maist 2010.

Kartuli ajalugu, sorte ja kasutusviise tutvustavat näitust „Kartul – meie teine leib“ (koostaja Ellen Pärn, kunstnik Maarika Tang) sai vaadata Eesti Vabaõhumuuseumis 15. maist kuni 30. augustini 2010. aastal, järgnevalt eksponeeriti seda Eesti Maaülikoolis 8. septembrist 24. novembrini 2010.

Koostöös Rootsi Kultuuriühinguga oli valminud 2009. aasta novembris näitus „Pürksi (Birkas) Põllutöö- ja Rahvaülikool“ (koordinaator Merli Sild, koostaja Mare Viiralt, kunstnik Maarika Tang), mida sai vaadata Rootsi Kultuuriühingus 29. juulist 31. augustini ja Vormsi saarel alates 10. septembrist 2010. aastal. Varem valminud ja Pärnumaal nõutavaks kujunenud rändnäitusega „Tõhela – aeg ja inimesed“ (koostajad Mare Viiralt ja Vaike Hang, kujundaja Maarika Tang) oli võimalik tutvuda Pärnu-Jaagupi raamatukogus (15. veebruarist 30. septembrini 2010), Seljametsa Muuseumis Paikusel (21. oktoobrist 2010 kuni 28. veebruarini 2011), Sindi Muuseumis (10. märtsist 21. juunini 2011) ja edasi Urge raamatukogus Pärnumaal kuni 2011. aasta lõpuni.

Näitust „Viinapuud Eestimaa aedades“ (Mare Viiralt, Marat Viires) eksponeeriti Tarvastu Muuseumis (3.–29. novembrini 2011).

Kõige populaarsemaks võib hinnata näitust „Leib on talu peremees“ (koostaja Mare Viiralt, kunstnik Margot Sakson), mis eestikeelsena avati Ülenurmel veebruaris 2009 ning mis jätkas oma elu rändnäitusena koos avamisel läbi viidud leivatöötoaga Kuressaare Kultuurikeskuses (21. detsembrist 2009 kuni 10. jaanuarini 2010), Lihula Gümnaasiumis (11.–24. jaanuarini 2010), Toompeal riigikogu hoones (24. jaanuarist 22. veebruarini 2010), Rakvere Eragümnaasiumis (1.–31. märtsini 2010), Hiiumaa Muuseumis (4. aprillist 10. maini 2011) ning Olustvere Teenindus- ja Maamajanduskoolis (alates 12. oktoobrist 2011). Nimetatud kohtades küpsetasid näituse avamisel leiba meie muuseumi töötajad.

Välismaal levis laiemalt eespool mainitud näitus „Leib on talu peremees“ tõlgituna soome, vene, inglise ja ungari keelde. Soomes oli näitus 2010. aastal üleval Töölo raamatukogus (11.–28. veebruarini), Pitäjänmäki raamatukogus (31. märtsist 24. aprillini), Pori linnaraamatukogus (26. aprillist 15. maini), galeriis Anna (4.–22. oktoobrini) ja Tampere rahvusvahelises koolis (15.–26. novembrini); 2011. aastal Huittineni raamatukogus (1.–31. märtsini) ja Harjavalta Emil Cedercreutzi muuseumis (7. oktoobrist 19. novembrini). Ungaris eksponeeriti ungarikeelset versiooni Gőcseji muuseumis Zalaegerszegis perioodil 10. juunist 3. novembrini 2010. aastal. Koostöös Peterburi Eesti Kultuuriseltsiga Estonia oli venekeelne näitus avatud Peterburi Rahvaste Keskkuses (25. oktoobrist 2009 kuni 1. septembrini 2010) ja Peterburi leivamuuseumis (1.–10. septembrini 2010; leivatöötoa viis läbi Merli Sild). Venekeelset leivanäitust eksponeeriti ka Riias Läti Eesti Seltsis (26. novembrist 2011 kuni 31. jaanuarini 2012).

Näitusi „Bread is the Master of the Farm“ ja „Versatile Rye – Bread and Drink in Estonian Home“ (koostaja Mare Viiralt, kunstnik Maarika Tang)

esitleti Rumeenias Slobozias XVI Rahvusvahelisel Põllumajandusmuuseumide Assotsiatsiooni kongressil (4.–8. septembrini 2011) ja Rumeenia põllumajandusmuuseumis (9.–30. septembrini 2011).

Poola põllumajandusmuuseumis eksponeeriti rahvusvahelisel näitusel „Propaganda poster of Central and Eastern Europe“ (24. aprillist 10. oktoobrini 2010) väljapanekut „Crops for the State! Agriculture and the Countryside in the 1950s!“ (koostaja Kaarel Vissel, kujundaja Marat Viires).

Püsiekspositsiooni ja ajutiste näitustega seotud muuseumiprogrammid, õpitoad, suurüritused

2010. ja 2011. aastal jätkati enamiku talutöid ja rahvakalendri tähtpäevi tutvustavate muuseumiprogrammide ja õpitubadega. Püsiekspositsioonile ja muuseumis parasjagu avatud näitustele toetusid suuremal määral eeskätt Põllumajandusministeeriumi rahastatav leivatöötuba „Rukkileib meie laual“, kartulitöötuba „Kartuli mitu palet“ (Ellen Pärn, Erelin Kõrts), taimseid kiutaimi tutvustav „Looduslikud kiu- ja õlitaimed“ (Ruth Metsallik, Kerle Arula) ning õppeprogramm „Muld elukeskkonnana“ (Mare Viiralt ja Erelin Kõrts koostöös Enn Leeduga Eesti Maaülikoolist).

Leivatöötuba „Rukkileib meie laual“ raames tutvusid eri vanuseastmete õpilased lisaks leiva küpsetamisele ka maaharimisega, teraviljaliikidega ning leivaviljade kasvatamisega külvist koristuseni ja terade jahvatamiseni. Teadmisi aitasid mänguliste tegevuste abil kinnistada trükised „Ahjualuse leivaraamat“ ja põrandamäng „Kuidas valmib leib?“.

2011. aastal koostati järgmised kooli õppekavadega seotud **uued muuseumiprogrammid** (vanusegrupid: alg- ja põhikool, gümnaasium, täiskasvanud):

- „Eesti teraviljad ja leib meie laual“ (Mare, Viiralt, Ruth Mertsallik).

Õppe eesmärk ja õpitulemused: õpilane oskab hinnata tervisliku toitumise põhimõtteid ja tervislikke eluviise, kujuneb arusaam looduse ja põllumajandusliku tootmise tähtsusest meie igapäevaelus. Eeldatavalt oskavad osalejad pärast õpitoa läbimist väärtustada inimest, tema vajadusi, mõista maaelu olulisust meie riigis.

- „Looduslikud kiu- ja õlitaimed“ (Mare Viiralt, Ruth Metsallik, Kerle Arula)

Õppe eesmärk ja õpitulemused: õpilane saab teadmisi linast, ühest vanimast kultuurtaimest, selle kasvatamisest ja töötlemisest. Osalejad õpivad tundma linatoodete (seemned, jahu, õli) mõju inimorganismile ja raviomadusi, tutvutakse linatoodete kasutusvõimalustega meditsiinis, tööstuses, ehituses.

Püsiekspositsioon ja näitused olid avatud kõikide muuseumi suurürituste ajal (lähemalt vt 2010. ja 2011. aasta kroonikast käesolevas kogumikus). Külastajatele jagasid teadmisi ekspositsioonidega enam seotud muuseumitöötajad.

Kokkuvõtteks

Aastate 2010–2011 põhisaavutuseks oli uue püsiekspositsiooni „Põllumajanduse ja maaelu areng Eestis läbi sajandite“ avamine 2. juulil 2010. aastal ning sellele toetuvate muuseumiprogrammide (eeskätt leivateemalise programmi) süvendamine ja mitmekesistamine. Tulemusena suurenes oluliselt muuseumi külastatavus ja tõusis hariduslike muuseumiprogrammide atraktiivsus ja sisuline kvaliteet.

Kirjandus

- Jaagosild jt 1993 = Jaagosild, Ildike, Jüri Kuum, Väino Laja, Lilia Leiman, Kalju Roosve, Mart Rootslane 1993. Ülevaade Eesti Põllumajandusmuuseumi 25aastasest tegevusest. // *Agraarteadus* 1993, nr. 2, 122–136.
- Ekspositsioonijuht = Põllumajanduse ja maaelu areng Eestis läbi sajandite. Ekspositsioonijuht. Ülenurme, 2010.
- Sild, Merli 2007. 2006. aasta Eesti Põllumajandusmuuseumis. // *Eesti Põllumajandusmuuseumi aastaraamat I*. Ülenurme, 2007, 202–205.
- Viiralt, Mare 2009. Näitused, projektid ja huviprogrammid 2007–2008. Eesti Põllumajandusmuuseumi aastaraamat II. Ülenurme, 2009, 191–199.
- Viiralt, Mare 2011. Näitused, projektid ja huviprogrammid 2009. aastal. // *Eesti Põllumajandusmuuseumi aastaraamat III*. Ülenurme, 2011, 258–269.

Teadustöö 2010. ja 2011. aastal

ELL VAHTRAMÄE

Eesti Põllumajandusmuuseumi teadussekretär

2010. ja 2011. aastal oli teadusosakonnas kaks töötajat: teadussekretär Ell Vahtramäe ja vanemteadur Ellen Pärn, kelle põhiülesanne on teha erialast teaduslikku ja metoodilist tööd, toimetada muuseumi väljaandeid, korraldada teadusüritusi ning teha koostööd teiste muuseumide, teadusasutuste ja organisatsioonidega. Nende ülesannete täitmine eeldab tihedat koostööd muuseumi osakondade vahel ning teaduslikul alusel baseerub ka kogude osakonna ning näituste ja muuseumipedaagoogika osakonna tegevus.

Teadustöö põhiraskuse kandjatel oli kõigil akadeemiline kõrgharidus, peamiselt Nõukogude ajal omandatud, noorematel bakalaureusekraad 4aastase õppe baasil. Muuseumis oli neli magistrit (3 teadusmagistrit ja 1 rakendusmagister), neist 2 teadustööl. 2010. ja 2011. aastal jätkas üks töötaja õpinguid doktorantuuris (kuni 31. augustini 2010) ja kaks magistriõppes.

Eesti Põllumajandusmuuseumi teadus- ja arendustegevusega seotud küsimuste otsustamiseks on moodustatud nõuandva koguna Eesti Põllumajandusmuuseumi teadusnõukogu, mille koosseisus on 19 liiget. Teadusnõukogu esimees on PhD Mare Kõiva, esimehe asetäitja museoloogidoktor Aleksei Peterson. 2010–2011 käis teadusnõukogu koos kummalgi aastal ühel korral.

Muuseumi teadusnõukogu kinnitab teaduslike uurimistööde põhiteemad neljaks aastaks, tulemustena on aktsepteeritavad ettekanded teadusüritustel, avaldatud artiklid ja koostatud näitused. Arvesse lähevad ka populariseerivad ettekanded-artiklid.

2010. aastal ilmus muuseumitöötajatelt kolm uurimuslikku artiklit (Merli Sild, Ell Vahtramäe, Kaarel Vissel) ja üks ülevaade. Konverentsidel ja üritustel peeti 11 ettekannet. Ellen Pärn viis läbi Eesti Maaülikoolis kaks loengutsükli „Põllumajanduse ajalugu“, mille juurde kuulus ka praktikum (2 EAP) ning vabaaine-loengud „Mesi – tervise hoidja“ ja „Rukkileib meie toidulaual“ koos seminariga muuseumis.

2011. aastal ilmus üks uurimuslik artikkel (Mare Viiralt), kaheksa ülevaadet ja kahe ettekande teesid. Eesti Põllumajandusmuuseumi III aastaraamatus avaldatud artiklitest kaheksa olid asutuse oma töötajatelt. Konverentsidel ja üritustel



Ellen Pärn Rukkiräägu auhinnaga, mille omistas talle Eesti Rukki Selts „Eesti rukki ja rukkileiva ajaloo alaste uurimistööde“ eest. 15. aprill 2011.

Foto: Marat Viires.

esitati 16 ettekannet, neist kuus originaaluurimust. Jätkuvalt viidi läbi õppetööd Eesti Maaülikoolis: Ellen Pärn jätkas kolme varem nimetatud loenguga, lisandus „Toiduainete taimne toore ja toidukultuur“ (2 EAP).

Järgnevalt ülevaade teadusalal tehtust teemade lõikes.

Teema „**Maaelu strateegiad ja praktikad XX sajandil ja tänapäeval**“ oli täitmisel veel vaid 2010. aastal (alates 2011. aastast kinnitas teadusnõukogu selle teema asemele uue, „XX sajandi majandusreformid (omandi-, maa- ja põllumajandusreformid) ja nende mõju maaelule“). Teema põhitäitjad olid Ellen Pärn ja Ell Vahtramäe, teistest osakondadest andsid oma panuse Anne Grišan, Kaire Ilula, Marje Sado, Mare Viiralt ja Kaarel Vissel.

Teema raames avaldasid uurimuslikke artikleid Ell Vahtramäe (1) ja Kaarel Vissel (1), ettekandeid pidasid Ellen Pärn (2), Ell Vahtramäe (1) ja Mare Viiralt (3).

Olulisim sellesse teemasse paigutuv tegevus oli uue püsiekspositsiooni koostamine (2008–2010, avamine 2. juulil 2010): materjali koondamine, analüüsimine ja näitusetekstide sünteesimine. Kõik valminud tekstid said eksperthinnangu oma ala spetsialistidelt.

Ekspositsiooniteemad heitsid avarama pilgu kogu põllumajanduse ajaloole ning kergitasid üles palju küsimusi, sh väljarände teemal. Diasporaa põllumeeste ja agraarteadlaste saatuse ning uute olude ja senise praktika kohandamisvõimaluste selgitamiseks korraldasime 21. oktoobril 2010 konverentsi „Eesti põllumehed võõrsil“. Interdistsiplinaarse teadussündmuse seitse ettekannet käsitlesid eestlaste väljarände ajendeid, sihtkohti ja eri perioodide eripärasid (demograaf Kristi Anniste), väljarännanute majanduslikke, mentaalseid ja identiteediküsimusi (folkloristid Anu Korb, Mare Kõiva ja Astrid Tuisk) ning Teise maailmasõja ajal Eestist pagulastena lahkunud põllumajandusteadlaste erialase töö võimalusi (veterinaar Enn Ernits, agronomid Karl Annuk ja Aimur Joandi).

Täiendamaks eelmistel aastatel koostatud küsitluskavasid naismehhanisaatoritele, koostasime üldise, soospekte mitte tähtsustava küsitluskava traktoristide töö eripärade fikseerimiseks (koostaja Ell Vahtramäe). Jätkasime mälestuste kogumist Eesti maaelu ajaloolisest kujunemisest, mille aktiveeri-

miseks esitasime üleskutsed Maalehes („Kodutalu“) ja Ülenurme valla hääle-
kandjas Olevik („Mälestused saksa okupatsiooni aja Ülenurmest“).

Tänapäeva Eesti kultuurmaastikest ja külaolustikust mitmekülgse mater-
jali saamiseks alustasime koostöös MTÜga Valgekihv kultuurmaastike pildis-
tamist. Maastikud huvitavad oma ala kontekstis ajaloolasi, keskkonnauurijaid,
ühiskonnateadlasi jpt. Traditsioonilisest loodusteaduste terminist on tänapäe-
val saanud interdistsiplinaarse iseloomuga uurimisobjekt, mille aktuaalsus
meie inimkeskse ühiskonna arenedes ilmselt veelgi suureneb. Seetõttu on olu-
line jäädvustada ajaloolist põllumajandusmaastikku ning seda kujundavaid
elemente (külad, talud, krundid, kõlvikud ja nende ajaloolised piirid, arheo-
loogia-, ajaloo-, tehnika-, kunsti- ja loodusmälestised). Kuna kultuurmaasti-
kud on inimese ja looduse koosmõjul sündinud tervikud, siis on oluline lisaks
maastikele mitmekülgsest jäädvustada ka selle kujundajaid – inimesi. Oma
igapäevases keskkonnas portreeteritud maaelanikud täiendavad konteksti pä-
rimusliku ajaloo ja suhestavad ennast keskkonnaga.

Kultuurmaastikke jäädvustavate välitööde piirkond valiti kihelkondlikul
alusel, lootusega tükkahaaval läbi käia kogu Eesti ning saada kõikehõlmav fo-
tokogu. 2010. aastal alustati välitöödega Halliste, Paistu, Saarde, Kõpu ja Suu-
re-Jaani kihelkonnas, mille käigus pildistati 876 fotot ning salvestati kümnet
inimest seitsmest majapidamisest. Projekti teises osas, välitöödel Hiiumaal,
pildistati 281 fotot. Projekti toetas Eesti Kultuurkapital.

Alates 2011. aastast keskenduti põllumajandusreformi, aga ka teiste maa-
elu arengut mõjutanud reformide materjalide kogumisele, jäädvustamisele ja
uurimisele. Kuna 1990. aastatel käivitunud reformid on tihedalt seotud vara-
semate maa- ja omandiseadustega, sai muuseumi teadusteemaks „**XX sajandi
majandusreformid (omandi-, maa- ja põllumajandusreformid) ja nende
mõju maaelule**“.

Teema põhitäitjad olid Ell Vahtramäe teadusosakonnast, direktor Merli
Sild ning kogude osakonnast Anne Grišan, Lembit Karu ja Kaarel Vissel. Tee-
maga seostus uurimuslik ettekanne Ell Vahtramäelt (1).

Teema on teadusnõukogus kinnitatud neljaks aastaks. Esimesel aastal
keskendusime enam materjali kogumisele, kasutades lisaks üleskutsete ja
küsimustike levitamisele ka aktiivseid meetodeid. Üks kogumisele suunatud
sündmusi oli põllumajandusreformi töörühma kokkutulek-seminar 28. veeb-
ruaril. Reformi aluste seaduse ettevalmistamise aeg oli pikk ning töörühma
liikmed ja põllumajandusministridki jõudsid vahetuda. Pikemat aega olid
tegevad Uno Feldschmidt, Jüri Ginter, Tõnu Ivask, Maarika Kongas, Mati
Meeliste, Maidu Pajo, Mati Tamm; lisaks liikmetele tuli muuseumisse ka
üks tollaseid põllumajandusministreid Jaan Leetsar. Pärast elavat taaskoh-
tumist räägiti seaduse sünnist ning arutati mälestuste kogumise võimalusi.



Jaan Leetsar, Mati Tamm ja Tõnu Ivask põllumajandusreformi töörühma kokkutulek-seminaril. 28. veebruar. 2011. Foto: Ell Vahtramäe.

Ühtlasi planeeriti põllumajandusreformi käsitlevad üritused. Töörühm andis nõusoleku jätkata muuseumis ekspertidena.

Pidades eelkõige silmas vajadust fikseerida reformi käigus loodud üksuste käekäiku, kutsuti 7. aprillil kokku aasta põllumehe tiitli saanute ümarlaud „Mõeldes maa- ja põllumajandusreformile“. Meenutati esimeste talude loomist, maa- ja põllumajandusreformi ettevalmistamist, põllumajandusreformi majandites ning mõju üksikisikutele ja taludele. Arutelu ohjas Madis Ligi, sõnavõttud salvestati videolindile.

25. mail korraldati koostöös põllumajandusreformi aluste seaduse töörühmaga foorum „20 aastat põllumajandusreformi algusest“. Ettekannetes tutvustati põllumajandusreformi seaduse ideestikku (Mati Tamm), ettevalmistusi (Maido Pajo), fraktsioonide seisukohti (Ants Käärma), põllumajanduse juhtide kooli tegevust (Jüri Ginter), seotust teiste maaelus oluliste reformidega (Uno Feldschmidt, Liia Hänni) ning tulemusi (Arvo Sirendi, Helje Veer). Lisaks Eesti andmetele esitati võrdluseks ka Läti ja Leedu omi (Mati Sepp).

Reformimälestuste kogumiseks korrespondentide abil koostati küsitluskava „Mälestused ja kogemused seoses põllumajandusreformiga“ (Ell Vahtramäe, Anne Grišan, Kaarel Vissel, Lembit Karu), mis koos üleskutsega kaastööde koostamiseks avaldati Maalehes ning valla- ja maakonnalehtedes; kogumisaktsioon jätkus ka 2012. aastal.

Palvega majandite põllumajandusreformi lugude kogumiseks pöörduti vallavalitsuste poole. Mati Tamm hakkas koordineerima reformilugude kogumist Google'i keskkonnas.

2010. aastal alustatud kultuurmaastike pildistamisprojekti raskeskese

orienteeriti põllumajandusreformi jäädvustamisele: eri omandivormide jälje jäädvustamisele maastikus. Välitöid tehti Kose, Juuru, Türi ja Järva-Madise kihelkonnas ning Lääne-Nigula ja Noarootsi kihelkonnas. Pildistatavad objektid valiti välja Noarootsis koostöös Lyckholmi Muuseumiga (konsultant Anu Kari), Lääne-Nigulas ja Järva-Jaanis koostöös vallavalitsusega (konsultandid Urmas Naudre ja Maret Põder), Kosel Tuhala Looduskeskusega (konsultant Ants Talioja). Ekspeditsiooni tulemusena jäädvustati 959 fotot. Projekti toetas Eesti Kultuurkapital.

Teema „**Eesti põllumajandusteaduse ja -hariduse ajalugu**“ täitjad olid Lembit Karu, Ell Vahtramäe, Mare Viiralt ja Kaarel Vissel; alates 2011. aastast ka Ellen Pärn, väljundiks loengud Eesti Maaülikoolis. Teema raames populariseeriti ja väärtustati põllumajandusteadlaste tööd ning aktiveeriti noorte vastavasisulist uurimistegevust.

2010. aastal avaldas artikleid Mare Viiralt (1); 2011. aastal aga Kaarel Vissel (2).

Uue püsiekspositsiooni „Maaelu ja põllumajanduse areng läbi sajandite“ osadest olid uurimisteemaga seotud:

- Põllumajandushariduse ajalugu, tänapäev ja suundumused (põllumajandusliku kallakuga koolide teke ja areng kuni nüüdisajani) – Lembit Karu;
- Eesti põllumajandusteadlased ja maaelu edendajad – Mare Viiralt.

Tuntud põllumajandusteadlaste elu ja töö tunnustamiseks korraldasime teadusajaloo päevi. Aastatel 2010–2011 mälestasime teadlasi-juubilare kolmel üritusel. 22. septembril 2010 meenutasime koostöös Eesti Maaülikooli põllumajandus- ja keskkonnainstituudi Polli Aiandusuuringute Keskusega Eesti puuviljanduse suurkujusid. Ettekannetes käsitleti Polli Aiandusuuringute Keskuse 65 tööaastat (Toivo Univer) ning sordiaretajaid Aleksander Siimonit (Kalju Kask) ja Johannes Parkseppa (Asta-Virve Libek). Ümmarguse tähtpäeva puhul meenutati Eesti aianduse pioneeri Jaan Spuhl-Rotaliat (Toivo Univer). Sündmus päädis õunasortide tutvustuse ja nõuannetega aiapidajatele (Neeme Univer).

2010. aastal toimunud teisel samalaadsel üritusel meenutati Eesti agroomilise nõuandeteenistuse rajajat ja põllutööministrit aastatel 1919–1921 Theodor Pooli (Tiit Rosenberg, Enno Siiber, Madis Padari, Mall Pool) ning veterinaardoktorit, üht eestikeelse histoloogiaalase terminoloogia loojat, teenelist teadlast Julius Tehverit (Marina Aunapuu, Toivo Suuroja, Andres Arend).

2011. aasta teadusajaloo päev toimus 20. novembril koostöös Akadeemilise Põllumajanduse Seltsiga. Põllumajandusteaduse suurkujudest meenutati Jaak Ümarikku (Karl Annuk), Richard Kalmetit (Malle Järvan), Aleksander Adojaani (Ants Bender) ja Heiti Kotkast (Ants Bender). Muuseumi töötajatest

esines Kaarel Vissel, kes andis ülevaate Eesti sõjaväes aastail 1918–1940 teeninud loomaarstidest. Tunnustuseks muuseumile ja ürituste sarjale oli, et ajendatuna aiandusalasest teaduspäevast (vt eespool) annetas pr Aino Siimon prof Aleksander Siimonile omistatud autasud Eesti Põllumajandusmuuseumile.

Tulevaste, alles õppivate (võimalike) põllumajandusteadlaste innustamiseks korraldasime kummalgi vaatlusalusel aastal noorteadlaste konverentsi. See on teadussündmus, millel ei ole kindlat teemat ja kus saavad oma uurimistöö tulemustest rääkida need eri astmetes õppivad noored, kelle teema haakub põllumajanduse ja/või maaeluga. 23. novembril 2010 astusid laiema foorumi ees üles Epp Espenberg, Indrek Liiva, Ailiis Põllu, Karin Praks, Mailiis Tampere, Berit Tein ja Triin Varul Eesti Maaülikoolist. 24. novembril 2011. aastal osalesid ettekandega Elina Akk, Anna Denisova, Kai Kaidma, Kristi Kerner ja Triin Varvas Eesti Maaülikoolist ning Kaarel Vissel Tartu Ülikoolist.

Teema „**Eesti Põllumajandusmuuseum kui maakultuuri koguja, säilitaja, tutvustaja ja kujundaja**“ on laiem ning eeldab kogu muuseumipere kaasalöömist asutuse tegevuse jäädvustamisel ja säilitamisel. Teema põhitäitjad olid direktor Merli Sild ning näituste ja muuseumipedagoogika osakonna juhataja Mare Viiralt. Sündmuste pildistamisega olid peamiselt seotud kunstnikud Maarika Tang ja Marat Viires ning näituste administraator Erelin Kõrts. Fotode ja muude materjalide arhiveerimisega tegeles kogude osakond.

2010. aastal ilmus teema raames Merli Sillalt üks uurimuslik ja Mare Viiraltilt ülevaateartikkel. Ettekannetega esinesid Kerle Arula (1), Erelin Kõrts (2) ja Mare Viiralt (2).

2011. aastal kirjutasid ülevaateid muuseumist Anne Grišan (1), Lembit Karu ja Ruth Metsallik (1), Henn Rõivas † (1), Merli Sild (1), Ell Vahtramäe (2), Mare Viiralt (1) ning töörühm koosseisus Kaarel Vissel, Ellen Pärn ja Ell Vahtramäe (1). Ettekandeid koostasid Kerle Arula (2), Ellen Pärn (3), Merli Sild (1) ja Mare Viiralt (2).

7. novembril 2011. aastal korraldas muuseum koostöös Eesti Põllumajandusministeeriumi ja Eesti Rukki Seltsiga rahvusvahelise konverentsi „More Attention to Rye“. Ettekannetes käsitleti rukkikasvatuse, aga ka tootearenduse ja rukki propageerimise, sh muuseumiprogrammide probleemiatikat. Konverentsi plenaaristungil ja teemasektsioonides kuulati 22 ettekannet,



Kaarel Vissel esienemas IV noorteadlaste konverentsil. 24. november 2011.

Foto: Marat Viires.

esinejaid oli kaheksast riigist. Eesti Põllumajandusmuuseumi tegevusi rukki- kasvatuse tutvustamisel käsitlesid Kerle Arula ja Ellen Pärn.

Kirjastustegevus

Suur osa muuseumi väljaannetest olid 2010. aastal seotud uue püsinäituse val- mimisega. Valmisid rukkiahk-ekspositsioonijuht, giidiraamat, ekspositsioo- ni tutvustavad materjalid pimedatele, voldikud. 2011. aastal jõudis lugejateni „Eesti Põllumajandusmuuseumi aastaraamat III“, mille uurimuslikud artiklid käsitlesid teemat „Sõlmpunkte Eesti maaelu arengus“. Kroonikaosa tutvustas 2009. aasta sündmusi.

Teesiväljaanded lisandusid konverentsile „Eesti põllumehed võõrsil“ (2010) ning mõlema vaatlusaluse aasta noorteadlaste konverentsile.

Lisaks ilmus rida väikestrukiseid: Eesti Põllumajandusmuuseumi tutvus- tavad voldikud ja reklaammaterjalid ning kordustrukk voldikust „Vanarahva arvamusi leivast“ eesti ja soome keeles. Juurde oli vaja trükkida ka leivaprogr- rammi töövihikut „Ahjualuse leivaraamat“.



Eesti Põllumajandusmuuseumi aastaraamat III valmimisele kaasanud inimesi: (seisavad) kaane kujundaja Maarika Tang, autor ja toimetuskolleegiumi liige Mati Tamm, keeleteoimetaja Reet Väari, konsultant Jaan Kivimäe, kunstnik ja küljendaja Marat Viires; (istuvad) koostaja, toimetaja ja autor Ell Vahtramäe, korrektor Liivi Pajur, autor Kalju Kask ning autor ja toimetuskolleegiumi liige Mare Viiralt. Suur tänu neilegi osalistele, kes raamatu- esitlusele ei jõudnud! 10. oktoober 2010. Foto: Karl Mürk.

Enesetäiendus

Töötajad saavad ennast arendada, võttes osa erialastest kursustest ning teadus-üritustest oma muuseumis ja teistes asutustes.

Jätкус reedeseminaride sari – seminarid, kus esinevad peamiselt meie töötajad oma uuritavatel teemadel. Tõsi, 2010. aastal olid teadustöö tegijad hõivatud uue püsiekspositsiooni koostamisega ning reedeseminare ei toimunud, küll aga saadi kokku ekspositsiooniteemade arutamiseks. 15. juunil 2010 toimus koolitus „Pimedate külastajate vastuvõtmine ja ekspositsiooni tutvustamine“ ja 8. aprillil 2010 õppepäev „Looduslikud kiu- ja õlitaimed“. 2011. aastal oli kolm reedeseminari, neist ühe sisustas külalisesineja. Lisaks reedeseminaridele korraldati kolm koolitust. Kõik töötajad osalesid tuletõrjeõppusel, kogude osakond korraldas erialase teabega kursisolekuks metallikaitsevahendite õppepäeva. Valminud püsiekspositsiooni täiendavate ja avavate õppeprogrammide koostamiseks oli vaja eelkõige enda teadmistepagasiti täiendada, milleks aitasid kaasa Eesti Maaülikooli põllumajandus- ja keskkonnainstituudi mulla-teaduse ja agrookeemia osakonna dotsendi Enn Leedu mullateaduse loengud. Koostöös Enn Leeduga valmis ka muuseumi mullaprogramm koolidele.

Traditsiooniks on muutunud õppereisid Eesti ja välismaa muuseumidesse ja tuntud turismipaikadesse, mille juurde kuuluvad ka kohtumised nende asutuste töötajatega. Nii saab vahetada kogemusi ning värskeid mõtteid edasiseks tööks. Samas võimaldavad õppereisid muuseumi ennastki tutvustada. 2010. aastal käisid muuseumi töötajad Naantalisis Muumimaal ja koos teiste Põllumajandusministeeriumi haldusalas olevate muuseumide töötajatega Kesk- ja Põhja-Euroopa põllumajandust ja maaelu tutvustavates muuseumides ning Euroopa kultuuriväärtustega tutvumas. 2011. aasta põllumajandusmuuseumide õppereis viis Austriasse, Sloveeniasse, Horvaatiasse ja Slovakkiasse.

Eriala- ja teadusseltside tööst võtavad osa Kaire Ilula, Lembit Karu, Joel Kõivistik, Ruth Metsallik, Mati Mänt, Ellen Pärn, Merli Sild, Janika Turu, Ell Vahtramäe, Mare Viiralt. Merli Sild on AIMA (Ülemaailmne Põllumajandusmuuseumide Assotsiatsioon) presiidiumi liige ja Jakob Hurda nimelise Põlva Rahvahariduse Seltsi ning J. Hurda rahvuskultuuri auhindade määramise komisjoni liige. Mare Viiralt on Tartu Ülikooli ajaloomuuseumi teadusnõukogu liige (alates 2011. aasta novembrist).

2010

Väljaanded

Eesti Põllumajandusmuuseumi püsiekspositsioon „Põllumajanduse ja maaelu areng Eestis läbi sajandite“ [rukkihakk-ekspositsioonijuht]. Toimetajad Mare Viiralt, Ellen Pärn, Ell Vahtramäe, kujundaja Maarika Tang. Ülenurme, 2010.

- Eesti Põllumajandusmuuseumi püsiekspositsioon „Põllumajanduse ja maaelu areng Eestis läbi sajandite“ [voldik]. Toimetajad Mare Viiralt, Ellen Pärn, Ell Vahtramäe, kujundaja Maarika Tang. Ülenurme, 2010.
- Eesti Põllumajandusmuuseumi püsiekspositsioon „Põllumajanduse ja maaelu areng Eestis läbi sajandite“ [giidiraamat]. Toimetajad Mare Viiralt, Ellen Pärn, Ell Vahtramäe, kujundaja Maarika Tang. Ülenurme, 2010.
- Eesti Põllumajandusmuuseumi püsiekspositsioon „Põllumajanduse ja maaelu areng Eestis läbi sajandite“ [pimedatele]. Toimetajad Mare Viiralt, Ellen Pärn, Ell Vahtramäe, kujundaja Maarika Tang. Ülenurme, 2010.
- Konverents „Eesti põllumehed võõrsil“ 21. oktoobril 2010 Eesti Põllumajandusmuuseumis: Teesid. Koostaja ja toimetaja Ell Vahtramäe, kaanekujundaja Marat Viires, kujundaja Maarika Tang. Ülenurme, 2010, 16 lk.
- Noorteadlaste konverentsi teesid Eesti Põllumajandusmuuseumis 13. novembril 2010. Koostaja ja toimetaja Ell Vahtramäe, kaanekujundaja ja kujundaja Marat Viires. Ülenurme, 2010, 12 lk.
- Eesti Põllumajandusmuuseumi maaelu- ja kultuuriprogrammid 2011 [voldik eesti ja soome keeles].

Ilmunud artiklid

- Merli Sild. Twórcze postawy w estońskich muzeach rolnictwa = Creative attitudes in Estonian Agriculture Museums. // Miedzynarodowa Konferencja Naukowa „Misja i kierunki rozwoju muzeów rolnictwa we współczesnym świecie“. Szreniawa, 25–26 września 2009 = International Conference „Mission and options for development of agricultural museums in the contemporary world“. Szreniawa, 25–26th September 2009. Szreniawa 2010, lk 38–45.
- Ell Vahtramäe. Some Considerations on Naming Animals in the Estonian tradition. // Cultural Studies II: Animals in literature and culture. Daugavpils Universitates, 2010, lk 350–358.
- Mare Viiralt. Leivaprojekt Eesti Põllumajandusmuuseumis. // Peterburi Teataja, oktoober 2010.
- Kaarel Vissel. Lata 1950. w estońskim rolnictwie = The 1950s in Estonian Agriculture. // „Zboże państwu!“ Rolnictwo i wieś w plakacie propagandowym Europy Środkowo-Wschodniej z lat 1950: Wystawa czasowa 24 kwietnia – 10 października 2010. = „Crops for the State!“ Agriculture and the Countryside in the 1950s Propaganda poster of Central and Eastern Europe: Temporary Exhibition 24th April – 10th October 2010. Szreniawa 2010, lk 69–74.

Peetud ettekanded

- Kerle Arula. Leivaprogramm Eesti Põllumajandusmuuseumis. Taani vabaõhumuuseum. 29.09–2.10.
- Erelin Kõrts. Eesti Põllumajandusmuuseumi programmid. Keskkonnahariduse maakondlik infopäev Viljandis. 8.09.
- Erelin Kõrts. Eesti Põllumajandusmuuseumi programmid. Keskkonnahariduse maakondlik infopäev Tartus. 9.09.
- Ellen Pärn. Rukki ja rukkiõlgede kasutusviise Eestis. Eesti Põllumajandusmuuseumi rukkimaarjapäeval. 14.08.
- Ellen Pärn. Meie kartuli lugu. Eesti Vabaõhumuuseumi „Suur kartuli- ja leivapäev – Kartuliakadeemia“. 12.09.
- Ell Vahtramäe. Eesti põlluhaldjad ja nende seosed püha Maarjaga. Eesti Põllumajandusmuuseumi rukkimaarjapäeval. 14.08.
- Mare Viiralt. Leib igapäevaelus. Tuglas-Seura, Helsingi. 8.02.
- Mare Viiralt. Leib eestlaste toidulaua. Töölo raamatukogu, Helsingi. 11.02.
- Mare Viiralt. Ühe püsiekspositsiooni sünd. Eesti Põllumajandusmuuseum. 2.07.
- Mare Viiralt. Eesti Põllumajandusmuuseumi programmid. Keskkonnahariduse maakondlik infopäev Võrus. 8.09.
- Mare Viiralt. Eesti leiva lugu. Peterburi leivamuuseum. 9.10.

Õppetöö

- Ellen Pärn. Põllumajanduse ajalugu. Eesti Maaülikooli põllumajandus- ja keskkonnainstituudi aianduse ning põllumajandussaaduste tootmise ja turustamise eriala I kursuse üliõpilastele, 2010/2011 õa sügissemester (14 loengut, 7 praktikumi, neist 4 muuseumis).
- Ellen Pärn. Põllumajanduse ajalugu. Eesti Maaülikooli põllumajandus- ja keskkonnainstituudi aianduse ning põllumajandusettevõtete majandamise eriala I kursuse kaugõppe üliõpilastele (2 loengut, 1 praktikum muuseumis).
- Ellen Pärn. Mesi – tervise hoidja. Eesti Maaülikool, 2010/2011 õa sügissemester, vabaaine (4 loengut, 2 seminari muuseumis).
- Ellen Pärn. Rukkileib meie toidulaua. Eesti Maaülikool, 2010/2011 õa sügissemester, vabaaine (12 loengut, 2 seminari muuseumis).
- Kaspar Kull. Materjalitehnoloogia kursus Tartu Kõrgema Kunstikooli mööblisosakonna (10) ja skulptuuriosakonna (9) üliõpilastele. Õppetööl selgitati rauatöötlemise võimalusi ja sepatööd, õpetati valmistama naela ja sõlge, kursuse lõpuks tuli igal üliõpilasel sepiastada vastavalt soovile suurem, hindamisele kuuluv sepi. Õppetöö maht 15 tundi.
- Janika Turu, Joel Kõivistik, Toomas Asi (juhendajad). Ülenurme Gümnaasiumi poiste tööõpetustunnid (sh toorikute valmistamine). Õppetöö maht 16 tundi, kokku 25 gruppi = 225 õpilast.

2011

Väljaanded

Konverents „Eesti põllumehed võõrsil“ 21. oktoobril 2011 Eesti Põllumajandusmuuseumis: Teesid. Koostaja ja toimetaja Ell Vahtramäe, kaanekujundaja Marat Viires, küljendaja Maarika Tang. Ülenurme, 2010.

Eesti Põllumajandusmuuseumi aastaraamat III. Koostaja Ell Vahtramäe, keeleteoimetajad Ell Vahtramäe, Reet Vääri, kaanekujundaja Maarika Tang, küljendaja Marat Viires. Ülenurme, 2011, 304 lk, ill.

IV noorteadlaste konverents 24. novembril Eesti Põllumajandusmuuseumis: teesid. Koostaja ja toimetaja Ell Vahtramäe, kaanekujundaja ja küljendaja Marat Viires.

Kolm põllumajanduse ja maaelu arengut tutvustavat muuseumi [voldik eesti, soome ja inglise keeles]. Põllumajandusmuuseumi tutvustava teksti autorid Erelin Kõrts, Merli Sild, kujundaja Maarika Tang, korrektor Ell Vahtramäe. Vanarahva arvamusi leivast [voldik eesti ja soome keeles, kordustrükk] – korrektor Ell Vahtramäe.

Ahjualuse leivaraamat [kordustrükk].

Ilmunud artiklid

Anne Grišan. Eesti Põllumajandusmuuseumi kogude osakond 2009. aastal. // Eesti Põllumajandusmuuseumi aastaraamat III. Koostaja Ell Vahtramäe, toimetajad Ell Vahtramäe, Reet Vääri, kaanekujundaja Maarika Tang, küljendaja Marat Viires. Ülenurme, 2011, lk 246–257.

Lembit Karu, Ruth Metsallik. *In memoriam*: Henn Rõivas. // Eesti Põllumajandusmuuseumi aastaraamat III. Koostaja Ell Vahtramäe, toimetajad Ell Vahtramäe, Reet Vääri, kaanekujundaja Maarika Tang, küljendaja Marat Viires. Ülenurme, 2011, lk 189–190.

Henn Rõivas †. Meenutusi kogumisreisidest. // Eesti Põllumajandusmuuseumi aastaraamat III. Koostaja Ell Vahtramäe, toimetajad Ell Vahtramäe, Reet Vääri, kaanekujundaja Maarika Tang, küljendaja Marat Viires. Ülenurme, 2011, lk 177–187.

Merli Sild. Eesti Põllumajandusmuuseumi tegevusest 2009. aastal. // Eesti Põllumajandusmuuseumi aastaraamat III. Koostaja Ell Vahtramäe, toimetajad Ell Vahtramäe, Reet Vääri, kaanekujundaja Maarika Tang, küljendaja Marat Viires. Ülenurme, 2011, lk 211–221.

Ell Vahtramäe. Teadustöö. // Eesti Põllumajandusmuuseumi aastaraamat III. Koostaja Ell Vahtramäe, toimetajad Ell Vahtramäe, Reet Vääri, kaanekujundaja Maarika Tang, küljendaja Marat Viires. Ülenurme, 2011, lk 270–281.

- Ell Vahtramäe. 2009. aasta kroonika. // Eesti Põllumajandusmuuseumi aastaraamat III. Koostaja Ell Vahtramäe, toimetajad Ell Vahtramäe, Reet Vääri, kaanekujundaja Maarika Tang, küljendaja Marat Viires. Ülenurme, 2011, lk 223–245.
- Mare Viiralt. Lühiülevaade Akadeemilise Põllumajanduse Seltsi eri tegevusperioodidest. // Eesti Põllumajandusmuuseumi aastaraamat III. Koostaja Ell Vahtramäe, toimetajad Ell Vahtramäe, Reet Vääri, kaanekujundaja Maarika Tang, küljendaja Marat Viires. Ülenurme, 2011, lk 111–119.
- Mare Viiralt. Näitused, projektid ja huviprogrammid. // Eesti Põllumajandusmuuseumi aastaraamat III. Koostaja Ell Vahtramäe, toimetajad Ell Vahtramäe, Reet Vääri, kaanekujundaja Maarika Tang, küljendaja Marat Viires. Ülenurme, 2011, lk 258–269.
- Kaarel Vissel, Ellen Pärn, Ell Vahtramäe. Eesti Põllumajandusmuuseum. // Eesti Entsüklopeedia võrguväljaanne.

Ettekannete teesid

- Ell Vahtramäe. *Tädi Maali* – kas ainult maanise stereotüüp? Eesti folkloristide 6. talvekonverents „Haldjas 15: Pärimus ja internet“: Teesid. 3.–4.02. Jõgevaste, koostajad Helen Hanni, Maris Kuperjanov. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 21 ja <http://www.folklore.ee/rl/fo/konve/2011/ftk6/teesid.pdf>

Peetud ettekanded

- Kerle Arula. Põllumajandusmuuseumi projekt. Põhjamaade (Rootsi, Norra, Taani, Islandi, Soome ja Eesti) kultuuriloo ühisprojekti „Leib põhjamaades ajastu kultuuri osana“ seminar Stockholmis 16.04.
- Kerle Arula. Rye Bread On Our Table. Rahvusvaheline konverents „More Attention To Rye“ Eesti Põllumajandusmuuseumis 7.10.
- Ellen Pärn. Hansarukis ja hansarukkitee. Eesti Rukki Seltsi konverentsil Eesti Põllumajandusmuuseumis 15.04.
- Ellen Pärn. Hobune jüripäeva traditsioonis. Jüripäev Eesti Põllumajandusmuuseumis 24.04.
- Ellen Pärn. 'Sangaste' rukki olulisus. Tartu sügisnäitus. Tõuloom 2011. Eesti Põllumajandusmuuseumis 3.09.
- Ellen Pärn. Rukis ja Eesti Põllumajandusmuuseum. Rahvusvaheline konverents „More Attention to Rye“ Eesti Põllumajandusmuuseumis 7.10.
- Ellen Pärn. Aganaleib meie esivanemate toidulaul. Lõikuspüha Eesti Põllumajandusmuuseumis 8.10.
- Ellen Pärn. Kartul – väärtuslik toiduaine. Lõikuspüha Eesti Põllumajandusmuuseumis 8.10.

- Merli Sild. Mitmekülgne rukis ja selle kasutusvõimalused. XVI Ülemaailmsel Põllumajandusmuuseumide Assotsiatsiooni kongressil Slobozias 4.–8.09.
- Ell Vahtramäe. *Tädi Maali* – kas ainult maanaise stereotüüp? Eesti folkloristide 6. talvekonverents „Haldjas 15: Pärimus ja internet“ Jõgevestel 3.02.
- Ell Vahtramäe. Põllumeeste vanad tarkused. Tartu Annelinna raamatukogus 17.02.
- Ell Vahtramäe. Suvistepühade kombestik. Ülenurme mõisa- ja talupäev Eesti Põllumajandusmuuseumis 26.06.
- Mare Viiralt. Eesti Põllumajandusmuuseumi uus püsiekspositsioon „Põllumajanduse ja maaelu areng Eestis läbi sajandite“. Eesti Muuseumide Aastaauhinna nominentide esitlusel KUMUs 6.01.
- Mare Viiralt. Huvitavat Prantsusmaa muuseumidest. Muuseumide inspiratsioonipäeval Tallinna Tehnikaülikooli muuseumis 9.12.
- Kaarel Vissel. Loomaareng Eestis sõjaväes aastail 1918–1940. Teadusajaloo päev „Eesti põllumajanduse edendajaid“ Eesti Põllumajandusmuuseumis 20.10.
- Kaarel Vissel. Hobusekasvatus Vorbusel 1936–1941. IV noorteadlaste konverents Eesti Põllumajandusmuuseumis 24.11.

Õppetöö

- Ellen Pärn. Põllumajanduse ajalugu. Eesti Maaülikooli põllumajandus- ja keskkonnainstituudi aianduse ning põllumajandussaaduste tootmise ja turustamise eriala I kursuse üliõpilastele, 2011/2012 õa sügissemester (14 loengut, 6 praktikumi, neist 2 muuseumis).
- Ellen Pärn. Põllumajanduse ajalugu. Eesti Maaülikooli põllumajandus- ja keskkonnainstituudi põllumajandusettevõtete majandamise eriala I kursuse kaugõppe üliõpilastele (2 loengut, 1 praktikum muuseumis).
- Ellen Pärn. Toiduainete taimne toore ja toidukultuur. Eesti Maaülikooli veterinaarmeditsiini ja loomakasvatuse instituudi toiduteaduse ja toiduainete tehnoloogia osakonna II kursuse üliõpilastele, 2011/2012 õa sügissemester (5 loengut, 3 seminari, neist 1 muuseumis).
- Ellen Pärn. Mesi – tervise hoidja. Eesti Maaülikool, 2011/2012 õa sügissemester, vabaaine (4 loengut, 2 seminari muuseumis).
- Ellen Pärn. Rukkileib meie toidulaual. Eesti Maaülikool, 2011/2012 õa sügissemester, vabaaine (5 loengut, 2 seminari muuseumis).
- Janika Turu. Retsensioon Tartu Kõrgema Kunstikooli diplomandi Mairi Laide lõputööle „Objekti ideaalne seisund ja väärtuste analüüs konserveerimises“.
- Toomas Asi (juhendaja). Tartu Kutsehariduskeskuse tisleripraktika 31.01–8.04 – Kristjan Vassila, Oliver Paal.
- Joel Kõivistik (juhendaja). Tartu Kõrgema Kunstikooli mööblirestaureerimise eriala praktika (KA 295 voodi restaureerimine) 1.–30.09 – Signe Milkov.

Ellen Pärn, Lembit Karu (juhendajad). Eesti Maaülikooli Veterinaarmeditsiini ja loomakasvatuse instituudi toiduteaduse ja toiduainete tehnoloogia osakonna II kursuse üliõpilase õppepraktika 20.06–26.07 – Kai Kaidma.

Õppepraktika baasil ettekanne „Eesti Põllumajandusmuuseumi toiduainete tehnoloogia alane elektrooniline andmekogu: struktuuri loomine“ IV noorteadlaste konverentsil Eesti Põllumajandusmuuseumis 24.11.

Priit Paris (juhendaja). Tartu Kutsehariduskeskuse IT-praktika 2.–30.09 – Sander Laanesaar.

Priit Paris (juhendaja). Tartu Kutsehariduskeskuse IT-praktika 4.10–09.12 – Ulvar Kirs.

Mare Viiralt (juhendaja). Olustvere Teenindus- ja Maamajanduskooli maaturismi ja teeninduse eriala praktika 5.–23.12 ja 1.05–30.06 – Martin Kleinert.

Erelin Kõrts (juhendaja). Tartu Kutsehariduskeskuse loodusturismi korralduse eriala praktika 11.04–13.05 – Carmen Marran.

Kristi Semm (juhendaja). Tartu Kutsehariduskeskuse sekretäritöö eriala praktika 4.04–15.06 – Kadri Kerge.

Mare Viiralt (juhendaja). Tartu Kutsehariduskeskuse turismikorralduse eriala praktika 4.04–10.06 – Laura Nirgi.

Reedeseminarid 2011

Ell Vahtramäe. Ülevaade projektist „Eesti kultuurmaastikud“ ja saadud materjalist. 11.04.

Ellen Pärn. Teraviljafoorum 2011 Paides. 11.04.

Jaanus Tull Eesti Mesinike Liidust. Mesi ja mesindussaadused. 26.10. Reedeseminar toimus koostöös Eesti Maaülikooliga, korraldas Ellen Pärn.

Muljeid Eesti Põllumajandusmuuseumi Edendamise Seltsi Euroopa-reisilt

ELVI NASSAR

Eesti Vabaõhumuuseumi peavarahoidja

Elukestev õpe puudutab tänapäeval praktiliselt igat valdkonda, millest ei jää kõrvale ka muuseumitöö. Vabaharidusliku õppe üks vorme on õppereisid välismaa muuseumidesse. Viimastel aastatel on neid korraldanud Eesti Muuseumiühing (EMÜ), kuid ka muuseumid eraldi. Selliste reiside eesmärk on eelkõige tutvuda teiste muuseumide töö ja kogemustega ning külastada kohapealseid silmapaistvaid kultuuri- või loodusobjekte. Enamasti toimuvad õppereisid kevaditi või siis suve lõpul, kuna suvehooaeg on muuseumitöötajatel, eriti giididel, kiire tööperiood. Reisidel nähtu-kogetu avardab silmaringi, loob võrdlusmomente, teinekord ka äratundmisrõõmu, annab uusi ideid ja häid mõtteid. Õppereisi kasutegur on kahtlemata suurem juhul, kui lisaks turistipilguga hoomatavale on võimalus piiluda n-ö suletud alale: hoidlatesse, õppekeskustesse, konserveerimistöökodadesse, tööruumidesse. Parim võimalus täiendavat infot saada on lisaks vaatamisele-vaatlemisele ka eesmärgistatud vestlus kolleegidega, olgu siis koguhoidjate, muuseumikoolitajate või -toitlustajatega. Võimaliku keelebarjääri vältimiseks võiks mõistagi kaasas olla erialast sõnavara valdav tõlk, kuid õnneks ei jää tänapäeva eestlane välismaal võõrkeeltega eriti hätta. Siiski nõuavad sellised kollegiaalsed kohtumised põhjalikumat eeltööd ja eraldi kokkuleppeid, samas annavad need põhjaliku ettekujutuse muuseumi kui institutsiooni toimimisest, võimaldades ühtlasi väärt kogemusi oma igapäevatöös rakendada, või koguni vastupidi – avastada, et Eesti muuseumitöös on midagi paremini korraldatud.

Olles käinud korduvalt EMÜ korraldatud muuseumireisidel, võin kinnitada, et ka lihtsalt turistina teisi muuseumi külastades olen saanud põnevaid elamusi. Mõistagi vaatab muuseumitöötaja ekspositsiooni pisut teisiti kui tavakülastaja: ta näeb ka näituse vormistust, uurib stendide paigutust või kinnitust, pöörab tähelepanu valgustusele, tekstide pikkusele jne. Muuseumide kodulehekülgedega eelnevalt tutvudes on võimalik keskenduda olulisele, hiljem saab mingi teemavaldkonna kohta päringuid teha e-posti kasutades. Veel parem,

kui koduleheküljel on ka nn virtuaaltuur, see hoiab koha peal vaatamisaega kokku. EMÜ senised reisid on olnud n-ö kaks-ühes-reisid: lisaks muuseumidele külastatakse ka silmapaistvaid arhitektuuri-, kultuuri- või loodusobjekte. Ajalisest piiratusest tingituna on kollegiaalsed kohtumised teisejärgulised, kuigi ka neid on olnud. Palju oleneb reisisaatja-giidi oskusest ja suutlikkusest vaatamisväärsusi sisaldavat programmi kokku panna – inimeste huvid ja soovid on ju väga erinevad. Sageli otsustatakse reisist osavõtt ainult selle põhjal, kes on giid-reisisaatja. EMÜ reisidel on giidiks olnud ajaloolane Ott Sandrak, kelle põhjalikud teadmised ja lahe esitusstiil on teinud temast oma-moodi guru. Sama olen kuulnud räägitavat ka kursusevend Enrico Talvistust, kelle arhitektuuriajaloolised teadmised on klass omaette.

Kaks õppereisi ühel aastal

2010. aastal oli mul võimalus osaleda koguni kahel õppereisil: aprillikuus Eesti Vabaõhumuuseumi (EVM) töötajate ühissõidul Rootsi ja Taani, augustis Eesti Põllumajandusmuuseumi (EPM) pikemal reisil Kesk- ja Põhja-Euroopa riikidesse. Suvisel reisil oli hea võimalus tutvuda Poola, Prantsusmaa ja Taani põllumajandust ning maaelu tutvustavate muuseumidega. Järgnevalt lühike ülevaade vabaõhumuuseumi kevadisest Põhjamaade õppenädalast ning pikem käsitus põllumajandusmuuseumi suvelõpu õppereisist (viimase palvel).

Põhjamaade muuseumides viibisime 11.–18. aprillini. Õppesõidul olid meie transportvahendiks laev ja buss. Minnes oli Rootsi laeval reisiboonuseks värvikas eeskava: *Carnaval Latino*’l esinesid säravad tantsijad Argentiinast, Brasiiliast ja Kuubast. Nädala jooksul tutvusime mitme vabaõhumuuseumiga: Rootsis olid tutvumiseks valitud Gamla Linköping ja Lundis asuv Kulturen, Taanis Lungby Frilansmuseet ja Brede Værk (tehasemuuseum), Aarhusi Den Gamle By ning Odense Den Fynske Landby. Reisi viimastel päevadel tutvusime Kalmari ja Stockholmi vaatamisväärsustega. Kõigis muuseumides kohtusime kolleegidega (grupid olid jagatud vastavalt muuseumi tööspetsiifikale) ning külastasime eri osakondi, saime tutvuda ka kogudega. Eriti muljetavaldavad olid tõeliselt 21. sajandi nõuetele vastavad hoidlad Kulturen’i vabaõhumuuseumis. Kohtumised muuseumitöötajatega kujunesid sisukaks, vastuvõtt oli tõeliselt soe ja südamluk, oli tunda, et meid koheldi tõeliste huvilistena. Südamesse läks Odense muuseumi direktori tänu selle eest, et me ei jätnud tähelepanuta ka nende Taani mõistes väikest muuseumi. Reisi järel toimus meie muuseumi koolituskeskuses ettekandepäev, et ka need kolleegid, kes mingil põhjusel ei saanud reisiseltskonnaga ühineda, saaksid nähtust-kuuldust ülevaate. Kuna nii Rootsi kui Taani vabaõhumuuseumides kohtuti kolleegidega vastavalt huvile või spetsiaalsusele eri rühmades, ei saanud kõigest osa ka

kohalolnud. Nii oligi põnev kuulata reisikaaslaste juttu ning vaadata fotosid ja videoid teiste rühmade tähelepanekutest. Sai ettekujutuse tööst muuseumide konserveerimiskeskustes, lasteprogrammidest, muuseumikaubanduse ja -toitlustuse eripäradest, aiandusest, ülevaate uue ehitusobjekti püstitamisest jmt. Peakonservaator ja mina andsime ülevaate nähtud kogudest, hoidlate sisutusest, käsitledes ühtlasi Põhjamaade muuseumide säilitustemaatikat. Tõdesime, et Skandinaavia maades, n-ö heaoluriikides, on kogude tehniline varustatus esmaklassiline, enamik museaale oli digiteeritud, kogudes võetakse museaale vastu ja magasineeritakse arvuti abil juhitavaid mehhanisme kasutades – puhas mehatroonika, ei mingit toore jõu kasutamist ega paigast sikutamist. Üllatas, et muuseumitaludes puudusid meil nii tavapärased piiravad nõõrid või paelad, järelevaatajateks olid sõbralikud-abistavad võõrkeeli valdavad töötajad, kes olid vajadusel ka giidiks. Ei ühtegi väsinud ega tülpunud nägu – külastaja pidi tundma, et on igati oodatud. Nädalapikkune õppereis oli tore sissejuhatus vabaõhumuuseumi peatselt algava turismihooaja alustuseks, ärgitades kolleegides mõtteid kogetut igapäevatöösse rakendama. Muuseumi ehitatava ajaloolise külapoe sisustamiseks oli Rootsi-Taani muuseumides paljudi järgimist väärivat.

Põllumajandusmuuseumi õppereis toimus 15.–25. augustini, korraldajaks EPMi Edendamise Selts koos osahinguga Est-Reisid. Kuna reisprogramm oli sisukas ja seltskond töötas kohtumist kunagiste kolleegidega, otsustasin osaleda, mis siis, et reisiraha tuli endal tasuda (kuuldavasti toetas Põllumajandusministeerium EPMi, Eesti Piimandusmuuseumi ja C. R. Jakobsoni Talumuuseumi töötajate sõitu). Ekskursioon algas Tartust, sõideti bussiga läbi mitme riigi: Läti, Leedu, Poola, Tšehhi, Saksamaa, Šveitsi, Prantsusmaa, Taani ja Rootsi. Tagasitee Rootsist Tallinna kulges laevaga, misjärel Tartusse sõitjad asusid taas bussi. Kokku kestis retk 11 päeva, millest esimene päev kulus Poolasse ning viimane Tallinna ja Tartusse jõudmiseks. Programm sisaldas peale kolme põllumajandusmuuseumi ühiskülastuse veel linnaekskursioone, koha-pealsete losside ja kindluste ning linnupargi külastust. Ka sellel õppereisil oli võimalik kohtuda väliskolleegidega, mis oli eriti südamluk Poolas, ja tutvuda muuseumikogudega Taani põllumajandusmuuseumis. Reisiseltskonna tuumiku moodustasid mõistagi muuseumitöötajad: põllumajandusmuuseumist oli töötajaid majahoidjast direktorini, teistest Põllumajandusministeeriumi haldusalas olevatest muuseumidest oli tulnud kolleegid Eesti Piimandusmuuseumist ja C. R. Jakobsoni Talumuuseumist. Teistest muuseumidest oli peale minu veel Eesti Panga Muuseumi töötaja Maie ning endine Eesti Rahva Muuseumi restauraator Rein, oli teisigi endisi-praegusi muuseumitöötajaid. Kuna korraldajaks oli EPMi Edendamise Selts, oli reisiseltskonnas ka värvikaid muuseumisõpru, nagu üks hinnatud käsitöölaine, kes tutvustas end kui meest,

kes umbes 40 aastat tagasi loobus täielikult joomis- ja suitsetamispahest. Enamik seltskonnast oli omavahel tuttav ja positiivselt meelestatud, vaatamata pikale reisile tuli virisemist ette vaid üksikutel kordadel. On selge, et bussiga reisides on pikad ja tüütud sõidud Euroopa kiirteedel vältimatud. Kuna tegin reisil iga päev märkmeid, oli neist abi hilisemal meenutamisel. Järgnev on kirjapanek reisist ühe inimese silmade läbi – küllap oleks igal reisikaaslasel esitatud päevade kulgemine omamoodi, nii nagu on erinevad kas või ühe ja sama objekti pildistused.

Esimene päev

Väljasõit algas varahommikul kell 5 Vanemuise alumisest parklast. Selleks, et kohale jõuda, pidin Tartusse tulema juba eelmisel õhtul. Pinginaabriks sain Peterburi-reisilt tuttava Maie, Saaremaalt pärit muuseumitöötaja, kes ametis Tallinnas. Istusime bussi tagaosas, meie ees sisekujunduskunstnik Liivi koos oma modellimõõtu tütreaga, taga oli koha sisse võtnud põllumajandusmuuseumi töötaja ja folklorist Ell. Bussiseltskonna moodustasidki valdavalt naised, tagapingil olid elavas arutelus põllumajandusmuuseumi seniorprouad, kelle jutust kostis muret, kuidas saada hakkama euroraha ja võõra keelega. Direktor Merli tuli neid varsti vaatama ja lohutas, et kõik saab korda, ärgu ainult gruppist maha jäägu. Memmed rahunesid. Buss kulges läbi Balti riikide, esimene peatus tehti Leedus niinimetatud 19. kilomeetri söögikohas. Toiduvalik oli suur, kes sõi putru, kes jõi hommikukohvi, mõni sirutas niisama jalgu. Vaatlesin meeste seltskonda: Rein ja Lembit, mulle tuttavad juba ERMi päevilt, hoidusid omaette, olles ametis pildistamisega, nooruke Martin oli aga kogu seltskonna hing – sõbralik, vahetu ja üdini positiivne.

Edasine sõit kulges igavalt, 20 minutist pikemaid peatusi enam ei tulnud. Ilm muutus sombuseks ja kell 18.35 Varssavist mööda sõites tabas bussi tugev vihma- ja rahehoog. Eemalt paistsid uusehitised, sealhulgas kõrge tornidega maja, mis meenutas Moskva Ülikooli peahoonet, giidi jutu järgi olla see Stalini kingitus Poola riigile. Lugesin Eino Baskini elulugu, kuid raamat sai peagi läbi. Õnneks oli Lembitul lugemist kaasas ja nii olid järgmised sõidutunnid sisustatud Mats Traadiga. Tema „Mingem üles mägedele“ oli mul õnneks lugemata. Kui lõpuks **Koninisse** jõudsime, oli reis kestnud 18 tundi. Hostlis majutusime kolmekaup, mina kahe Maiega, teine Maie töötab õpetajana Tartus kutsekoolis. Edaspidi liikusimegi kolmekesi koos. Kuigi hostli akna all oli parkla ja öösel äratas mind kohalike noorte tšillimine, oli ööbimispaik suhteliselt korralik.

Teine päev

Hostel on küll odavamat sorti öömaja, siiski sisaldus hinnas ka korralik hommikusöök. Lauda saamiseks tuli oodata elavas järjekorras, toit toodi lauale portsjonitena, kohvi pidi ekstra juurde küsima. Pärast sööki asusime teele. Kell oli 8.45, sõita olid tühised 100 kilomeetrit. Meie sihiks oli Poznani külje all paiknev **Szreniawa põllumajandusmuuseum**. Tõtt-öelda ei teadnud ma sellest muuseumist suurt midagi, seda suurem oli üllatus selle mastaapsust kogedes. Pärast tervituskohvi-küpsiseid juhatati meid suure saali, kus ootasid Poola kolleegid. „Presiidiumis“ olid koha sisse võtnud direktor PhD Jan Mac-koviak, asedirektor ning põllundus- ja aiandusala juht. Direktor pidas kõne poola keeles, mis tõlgiti inglise keelde. Saime teada muuseumi ja tema filiaalide ajaloost, kogude kujunemisest, kaadri koosseisust ning tulevikuplaanidest.

Juba 1875. aastal asutatud muuseum asus algul Varssavis, Szreniawas- se koliti see 1964. aastal, 13 aastat hiljem saadi rahvusmuuseumi staatus. 1986. aastal lisandus muuseumile toidutööstuse haru, ingliskeelseks nimeks sai sestpeale National Museum of Agriculture and Food Industry in Szreniawa. Szreniawa emamuuseumil on Poznani ümbruses viis „tütart“, kus tutvustakse lina-, teravilja- ja humalakasvatust ning mesindust ja jahindust, lisaks veel vesiveski, kus saab näha jahvatamist. On ka korvi-muuseum, kus väljas niinest, tohust ja õlest punutisi ning võimalik õppida korvipunumist. Muuseumi kaader on muljetavaldav: üksnes täiskohaga



Vaade Szreniawa põllumajandusmuuseumi väljapanekule. 16. august 2011. Foto: Elvi Nassar.

töötajaid on 91, kellest ligi 40 on museoloogiaharidusega (4 doktorit ja 28 magistrat), lisaks veel kümme-kond administratiivtöötajat ja umbes sama palju tehnilist personali, peale selle veel umbes 30 teenindajat. Töötajate suure arvu tingib kompleksi suurus: muuseumi haldusalas on lausa kaks mõisahoonet koos neid ümbritseva rahvuspargiga. Kogupindala on ligi 40 hektarit, millest 15 000 m² oli üldkasulikku maad, 9400 m² oli ekspositsiooni- ja 3900 m² hoidlapinda. Lisaks 21 000 muuseumiesemele (ainuüksi Szreniawas on eksponaatide ligi 18 000) on muuseumikogus veel 34 500 raamatut (sh 16.–18. sajandi trükised), ligi 13 000 fotot ja negatiivi, umbes 5000 arhiivmuseaali ning 1100 filmi. Museaalide digiteerimine algas 2001. aastal, nüüdseks on pea kõigist museaalesemetest ja filmidest digikujutised ja -koopiad. 2008. aastal valmis kahekordne korralikult konditsioneeritud hoidla.

Tähtsal kohal on töö külastajatega: demonstreeritakse endisaegseid talutöid, peetakse loenguid, korraldatakse näitusi, avatud on töötoad suurtele ja väikestele. Muuseumil on kolm aurumasinat, mille töötamist ka meile demonstreeriti, samuti sai näha härjadega kündmist. Loomad on muuseumis alates 2002. aastast, meie külastäigu ajal oli neid kokku 60: lisaks viiele härjale eri tõugu kitsi, lambaid, küülikuid, sigu koos põrsastega ja hulgaliselt paa-bulinde. Loomade sööt, vili ja hein saadakse 70% ulatuses omatoodanguna. Selleks, et rahaga välja tulla, lisandub ka riigi toetus, lisaks söödale tuleb teha kulutusi ka ravimitele. Edaspidi on muuseumil kavas toota ja turustada mahe-



Härjaga kündmas. Szreniawa põllumajadusmuuseum. 16. august 2011. Foto: Elvi Nassar.

tooteid, sealhulgas ka omavalmistatud vorsti.

2011. aastaks on plaanis rajada oma muuseumiküla, kus ekspositsiooni elavdamise kaudu loodetakse külastajaid juurde saada. Külastajate arv on võrreldes kümnendi algusega oluliselt tõusnud: kui 2001. aastal oli neid üle 50 000, siis 2009. aastal juba 105 741. Saime tutvuda ka muuseumi omapärase atraktsiooniga, maisipõllu sisse rajatud labürindiga, kiiremad sihileidjad said ka auhinna. Muuseumi üks atraktsioone on kindlasti töötavad traktorid, nende rütmiline popsumine kostis kaugele.

Muuseumi galeriis oli võimalik tutvuda Nõukogude põllumajandusplakate näitusega. Seintel oli endise Idabloki riikide – Poola, Ungari, Rumeenia, Tšehhi, Ida-Saksamaa, samuti endise Jugoslaavia ning Nõukogude Liidu liiduvabariikide plakateid. Leidsime üles ka Eesti NSV aegadest pärit postrid ja üllatus, üllatus... selle näituseosa oli koostanud EPM. Pärast muuseumi pakutud einet jäeti südamlikult hüvasti, poolakad lubasid järgmisel aastal Eestit ja meie põllumajandusmuuseumi külastada. Slaavilikult lahked kolleegid ja gasid igale eestlasele mäletuseks kaasa kingikoti, mille sisuks suur käsitööna valminud vahaküünal (katoliiklik maa!) ja muuseumitrukised. Uutest muljetest tulvil, mindi taas bussi. Pikk sõit läbi Poola kestis kella 15st kuni 21ni, mil jõudsim Tšehhi piirile. Järgnes majutamine ja vaba aeg.

Kolmas päev

Sudeedi mäestikku jõudes läksid kõrvad aeg-ajalt lukku. Bussiaknast paistsid Tšehhi vaated, kaunid majad ja korras aiad. **Prahas** tutvusime vanalinaga, liikudes bussiga ja jalgsi. Vaatamisväärsuste hulk oli pöördvõrdeline meie peatumisajaga, mistõttu jõudsim vaadata vaid üht kõrgel künkal paiknevat katedraali, Karli silda ja Václavi väljakut. Kuna ilm oli sombune, ei olnud mulje nii võimas nagu eelmisel külastusel, mil kirikute kullatud kuplid vastu särasid. Praha on linn, kus peab olema aega vaadete nautimiseks; mida kõrgemale ronida, seda kaunimaks need muutuvad. Vaba aja kulutasin raamatupoe külastamiseks, ostsin mõned postkaardid ja Tšehhi tuntud kunstniku Alfons Mucha piltidega kunstikalendri: 2011. aasta pole enam kaugel. Tšehhi kroone küll polnud, aga õnneks sai maksta kaardiga. Järgnes kõik kingapoodi, olid ju selle maa säärevarjud Nõukogude naise jaoks kunagi hinnatud kaup. Ka seekord olid kingad riulitel ilusad, kuid proovimisaja nappuse tõttu ostuks ei läinud. Ajal, mil bussiseltskonna naised olid imetlenud poodides nahkkingi ja spordijalatsid (muide, tšehhi keelest tuli eesti keelde ka sõna „botased“), siis mehed olid vaimustunud kohalikust odavast ja heast õllest – asuvad ju siin lähedal Krušovices kuulsad pruulikojad. Selle õllefabriku toodangut oli üks mehepoeg kaasa ostnud kohe paar kohvritäit – pika reisitüdumuse peletamiseks kulus jook ju hädasti ära.

Sõit jätkus läbi Saksamaa ja õhtu eel jõudsimise **Nürnbergi**. Teel oli giid rääkinud *fachwerk*-majadest, Nürnbergi vorstidest ja piparkookidest, mida soovitas järele proovida. Bussist väljudes sooviski üks heledajuukseline nais-terahvas kõigepealt neid hankima minna. Reisisaatja tegi ettepaneku külastada üheskoos kõigepealt siiski Albrecht Düreri maja.

Kohaliku arhitektuuriga tutvumise järel põikasime sisse St. Lorenzi ehk Püha Laurentsiuse kirikusse, selle hea aura mõjus nii rahustavalt. Tagasiteel bussi avastasime putka, kus müüdi koduküpsetatud leiba. Must leib isutas, ostsime kaasa terve pätsi. Südaõõks jõudsimise Lõuna-Saksamaa väikelinna **Donaueshlingenis**. Selle linna Fürstenbergi lossi aias voolavast allikast saabki alguse Doonau. Perehotell Waldblick (Metsavaade), kus peremehe väitel olla majutust pakutud juba 125 aastat, asus kaunis kohas, vaatega üle oru metsastele mäekülgedele, õigustades igati oma nime. Hommikusöökki oli varasematega võrreldes toitvam ja mitmekesisem.

Neljas päev

Algas sõit Šveitsi suunas, umbes kell 10 jõudsimise piirile. Giid rääkis selle omapärase, praegu 26 kantonist ja 3 poolkantonist koosneva riigi kujunemisloost. 1291. aastal sõlmisid kolm kantonit, Švyz, Ur ja Unterwalden liidu „igaveseks ajaks“ oma vabaduse kaitseks Habsburgide vastu. Seda aastat loetakse Šveitsi Liidu (ladina keeles *Confoederatio Helvetica*) ametlikuks loomisaastaks. Konföderatsioonis käibib ametlikult neli riigikeelt, enamik kodanikke räägib saksa ja prantsuse keelt, väiksem osa ka itaalia keelt ja vaid üsna pisike osa rahvast (0,5%) Graubündeni kantonis kõneleb ka retoromaani keeles.

Minu jaoks oli kunagise Helveetsiaga taaskohtumine väga hinge kosutav – olin seal käinud tosina aasta eest Eesti geograafidega rändamas ja mäetippe vallutamas. Täenduslik oli tookordne reis minu jaoks selle poolest, et ühisel rännakul tutvusin oma praeguse elukaaslasega. Tookord, 1998. aasta augusti alguses, kui Eestimaad kattis hall taevas ja sadas kogu nädala, oli Šveitsis ilm jumalik. Ilm on reisil teadagi suur tegija. Paraku võttis väike mägiriik meid seekord vastu pahura pilvisusega.

Jõudsimise Reini jõe äärsesse **Schaffhausenisse**, kus asub **Rheinfall**, Euroopa suurim kosk. Loodusliku vaatamisväärsuse kõrgus on 23, laius koguni 150 meetrit. Kosk on muljetavaldav, kohisevat-mürisevat veemassi langevat suvisel ajal ühes sekundis alla lausa 700 kuupmeetrit. Keset möllavat vett paiknes väike kalju – Rheinfallfelsen – kuhu soovijad viidi paadiga ligi. Kaljult avanes uhke vaade, fotoaparaadid muudkui surisesid ja välkusid. Kuigi lühike paadisõit maksis 8 franki, ei pidanud kulutust saadud elamuse tõttu kahetsema. Otsustanud sellest paigast midagi mälestuseks osta, leidsin toreda Šveitsi lippudega plekk-kruusi, mille kõrv oli praktilise klõps-sulguriga, mis-

tõttu võis seda riputada kuhu tahes. Hind 9 eurot oli muidugi soolasevõitu, kuid mis parata – Šveits lihtsalt on kallis maa ja ei maksa unustada, et riigi SKP on üks kõrgemaid Euroopas.

Järgnevalt külastasime maailma üheks kauneimaks linnaks peetud **Luzerni**, mis asub ülimalt puhta veega Reussi jõe ääres. Üle jõe viib mitu silda, tuntuim neist 1332. aastast pärinev kaunite katusealuste viilumaalingutega 170 meetri pikkune Kappelbrücke (Kabelisild). Taaskohtumine kuulsa vaatamisväärsusega oli meeldiv, kuigi nüüd, sombuse ilmaga ei pääsenud maalingud mõjule. Linnaga tutvumiseks anti vaba aeg, mida oleks tahtnud kastutada kohaliku kunstigalerii külastamiseks, kuid mingi rahvusvahelise üritusega seoses oli see suletud.

Vanalinna tänaval uidates ja väikestesse suveniiripoodidesse põigates möödus aeg kiiresti. Leidsin kruusiga kokkusobiva riigilipumustrilise kohvitermose, teisalt sai ostetud Lindti tšillišokolaadi – kodustele nautimiseks. Mõtlesin, et oma esimesel Šveitsi-reisil ei oleks ma neid väikseid suveniire endale kuidagi lubada saanud, ehk siis sellest, et eestlastegi ostujõud on vahepeal kasvanud. Meenutasin endamisi, kuidas 1998. aastal samas linnas suvekuumusest rojutatuna tahtnuks istuda tänavakohvikus kohvi ja saiakese seltsis, kuid selle lõbu eest 60 krooni maksta tundus hullumeelne hind. Turgutasin end siis kaasavõetud mineraalvee pudelist, et janu ja nälga kustutada.

Nagu tookord, oli ka nüüd võimalik vaadata liustikumuuseumi ehk Gletschergarteni (mida seekord ei külastatud) naabruses paiknevat kuulsa Taani skulptori Bertel Thorvalseni „**Sureva lõvi**“ **kuju**, kaljuseina raiutud mälestusmärki, mis pühendatud Prantsuse revolutsiooni ajal Louis XVI palee kaitsmisel langenud 760le šveitslasest kaardiväelasele. Mark Twain on seda kaljuseina iseloomustanud kui „kõige liigutavamast ja kurvemat kivitükki kogu maailmas“.

Kuigi reisikava lubas Zürichi külastust, otsustasid reisijuhid sinna mitte sõita. Põhjenduseks toodi käimasolevad teetööd, mistõttu ümbersõidud võtvat aega. Justkui lohutuseks öeldi, et tegemist on igavavõitu pankade ja ärilinnaga, nii et oleks otstarbekam hoopis loodusega tutvuda. Huvitav-huvitav, ometigi reklaamiti reisi-kavas pangalinna oma kuulsa gooti kiriku Fraumünsteri kaudu! Oleks siiski tahtnud kirikus üle vaadata ka maailmakuulsa



Lehmakuju Berni vaateaknal.
18. august 2011. Foto: Elvi Nassar.

kunstniku Marc Chagali aknavitraažid. Tunnistan, et olin reisikava ootamatust muutusest üsna pettunud. Tuju paranes siiski ajapikku kauneid vaateid kiigates, pildistamispeatus **Behrenwalderi** juures oli juba meeliülendav.

Jõudsimme **Lautenbrunni** orgu, mille mägistelt nõlvadelt oli alla langemas mitmeidkümnend jagasid. **Staubbach**, kus vesi langeb alla pea 300 meetri kõrguselt, on üks Euroopa kõrgemaid. Joa juurest viis üles looduslik, pisut libe trepp. Mäkketõus võttis üsna hingetuks, kuid ülalt avanevate vaadete koh-ta võis öelda sama. Kirjeldamatu tunne oli seista justkui loodusliku duši all.

Õhtuks jõudsimme **Berni**. Hilise aja tõttu piirdus õhtune jalutuskäik peami-selt vaateakende vaatlemise ehk poodlemisega. Lehmakujusid ja -kujutisi võis poeakendel näha kõikvõimalikes variatsioonides, miniloomadest kuni suur-vormideni. Teadagi, lehmapiim on ju kuulsa Šveitsi juustu lähtekomponent ja lehm siin seetõttu pea samasugune kultusloom nagu Indias. Olgu märgitud, et põllumajanduse kohalolu tuletas end sealsetes maakohtades intensiivselt meelde kirbe sõnnikulehaga.

Viies päev

Hommikul ärkasin peavaluga; ETAP-tüüpi hotelli kitsuke tuba, magamiseks üks laiem, ilmselt abielurahva voodi, ja ülemine kitsas narivoodi. Naabri sügav uni, mida saatsid leebelt väljendudes ... mahlakad hingetõmbed, viisid mu viimsedki uneriismed, magamisaeg jäi üsna lühikeseks. Hommikusoö-giaeg oli varane, eine õnneks korralik.

Tutvusime Berniga, kus olin juba varem käinud. Meelde on jäänud eel-mise reisikorra kohaliku giidi selgitus, et Bernis algavad paljud asjad B-ga: *Bären* (karud), *Banken* (pangad), *Brunnen* (purskkaevud) jne. Karu on Berni vapiloom. Kui aastaid tagasi riigi pealinna külastasin, lõsutasid nad päikese-lõõsas mingis haisvas augus, keeled ripakil. Olin tookord jahmunud: nii rikas riik ja selline loomapidamine! Püüdsin karukoopa juba eelmise õhtu jalutus-käigu ajal üles otsida ja, oh imet, karud olid tõesti olemas, ainult et nende elu-tingimused olid vahepeal kõvasti paranenud: aiaga piiratud muruala, terrassid ja koopad.

Hommik jätkus roosiaia külastusega, mil osal grupiliikmetest ei õnnestu-nud õigeks ajaks bussi jõuda. Nimelt oli vahepealsete WC-otsingute käigus jäänud märkamata, et giid koos ülejäänud seltskonnaga oli juba jalutanud par-gi teise serva, kuhu oli suundunud ka meie buss. Grupist mahajäänud ootasid sõidukit asjatult sissepääsuvärava juures. Õnneks on tänapäeval taskutelefo-nid. Ühine jalgsimatk jätkus nii mõnegi jaoks rikutud meeoleolus.

Lootuses näha parlamenti olime teel sinna, paraku aga sisse saada ei õnnestu-nud. Minul olid hoone ja siseruumid varem nähtud, pean tunnistama, et nii uhkete ajalooteemaliste maalingutega saali ei unusta ka aastate pärast ja kahju oli neist, kel

see nägemata jäi. Parlamendiesisel platsil peeti rahvarohkelt Šveitsi *Marktverein*'i 100. aastapäeva pidu: platsi ümbrus oli dekoreeritud, mängis muusika, rahvarõivastes inimesed korraldasid korjandust Bangladesh'i üleujutuse ohvrite toetuseks. Kohustuslik vaatamisväärsuste programm läbitud, millest huvipakkuvam oli vast figuraalse kompositsiooniga suure tornikella kellamäng, suundus igaüks oma vaba aega kasutama. Otsustasime Maiega omapäi ringi kõndida, et mitte raisata aega söömisele-joomisele. Vaatasime raekoda, istusime Püha Peetruse ja Pauluse katedraalis, mille võlvimaalingutel leidis rohkesti alpililli, sealhulgas lillakasroosat *enzian*'i (emajuurt) ja hallikasvalget eedelveissi ehk alpi jäneseikäppa. Hea oli jahedas kirikus jalgu puhata, Jumala ja iseendaga mõtiskleda.

Pärast väikest puhkust jätkus ehitiste uudistamine, rohkesti oli näha ajaloolisi pangahooneid. Linnas oli kaunite kullatud kujudega purskkaeve, kus suvepalavusest roidunud turistid said puhtas jahedas vees oma randmeid jahutada. Üks fontäänidest oli ilmselt linnakülaste rõõmuks varustatud trepiga, et üles jõudes ja keerukuju poose võttes end kaaslasel pildistada lasta. Kasutasin seda võimalust, lõbus vahepala tõstis minu ja kaaslase tuju, väsimus kadus. Pildistasime ka vana linnamüüri ja ajaloolist kaevu. Retke lõpetasime linna asutaja Bertold V kuju juures.

Bussireis jätkus **Gruyères'i juustuvabrikusse**, kus meid võttis vastu kohalik giid. Enne juustlasse sisenemist tutvusime juustu valmistamise ajaloost pajatava näitusega. Meenus, et Eesti mõisates olevat ka varasemalt olnud ametis šveitslastest juustumeistreid. Olin lugenud ühest põllumajandusajakirjast, et üks talupoeg, kes seda peent juustu maitsta saanud, pidanud selle laagerdunud maitset nii ebameeldivaks, et tahtnud juustutüki koguni välja sülitada. Huvitav oli vaadata piltidel mägitaimi, mis pidavat juba lehmapiimale andma selle maitsevürtsi, mis Šveitsi juustud nii eriliseks teeb. Naljaga pooleks räägiti ka lugu, et kohalike lehmade jalad olevat pidevast mäekülgedel liikumisest ühelt küljelt lühemaks kulunud, kohanenud mägismaal liikumiseks. Juustukoja suures ruumis oli põnev jälgida tootmisprotsessi: roostevabast vasest hiigelvannides pulbitses tonnide kaupa laabiga segatud piima, millest pideval segamisel areneb aegamööda juust. Õigupoolest vajab õige Gruyères'i juust valmimiseks vähemalt pool aastat aega, laagerdumine kestab kokku terve



Stend ekponaatidega Gruyères'i juustuvabrikus. 19. august 2011.

Foto: Elvi Nassar.

aasta. Saime teada, et 35 kilogrammi juustu saamiseks kulub umbes 400 liitrit piima. Teadmiste kontrollimiseks olid iga tootmisprotsessi juures viktoriini-stendid, kus õige vastuse nupule vajutamisel tervitas väikest või suurt külalist rõõmus mask. Ekskursiooni lõppedes sai vastavalt rahakoti paksusele juustla toodangut poekesest kaasa osta, kel raha rohkem kulutada, võis valida juurde ka sobiva veini. Hiljem võis veenduda, et kuulus juust maitses tõesti imehea! Turistilõksu riiulitel võis leida ka maiustusi ja uhkeid looduspiltidega šokolaadikarpe, millesse ahvatleva boonuslisandina pakitud kohalik suveniir – al-pikelluke või Viktorinoksi firma mininuga. Kuna juust oli saanud oma nime linna järgi, mis kunagi ammu, arvatavalt 2. sajandil olnud roomlaste elupaik ja keskajal kindlustatud kants, otsustasime teha pisukese tutvuse ka **Gruyères'i kindlusega**. Mäel kõrguv 13. sajandi kindlusloss riigilipuga tipus tegutseb praegu muuseumina, ülevalt müüritl avaness muljetavaldav vaade Saane jõe äärsetele küladele. Allpool paiknev linnake on säilitanud oma keskaegse väljanägemise.

Ilm oli hommikust peale ilus, mistõttu meie järgmine sihtkoht, Genfi järve lahe saarel paiknev **Chilloni kindlus** mõjus mäel päikesekiirtest kullatuna eriti kutsuvalt. Hoone vanimad osad olevat pärit 11. sajandist, kindlus on Šveitsi üks enim külastatud turismiobjekte. Koosnedes ühtekokku ligi 100st eraldi hoonest, pakkus see vaatamist palju, laiali jagatud plaanide abil sai igatüki teha oma valiku. Kindlus on toiminud vanglana ja selle üks vangidest, vabadusvõitleja Francois de Bonnivard, kes viibis nende müüride vahel pea kuus aastat, olla inspireerinud lord George Byronit kirjutama poeemi „Chilloni vang“ (1816). Oma käigul Chilloni kindlusse oli lord Byron uuristanud ühte sambasse oma nime, kuulsat grafitit oli seekord uudistamas salkkond Jaapani turiste.

Järgnes sõit **Montreaux'sse**. Tee viis mööda imeilusast Genfi (Genova) järvest. Linn oma pitoreskse ümbruse ja soodsa kliimaga on jõukate inimeste suveresidents: mäe jalamid on palistatud villadega, rannaääred uhkete jahtidega, rõdudel nadivad imelist järvevaadet maailma rikkad ja ilusad. Siin on veetnud oma parimaid päevi farsi päritolu Englise muusik, ansambli Queen laulja Freddie Mercury, kelle enam kui kolme meetri kõrgune mälestussammas paikneb otse rannapromenaadi ääres. Selles kuurortlinnas olevat olnud tema suveresidents, kuhu kuulsus saabus ikka siis, kui hing hakkas rahu igatsema. Varalähkunud muusiku nägu oli kujutatud helge ja rõõmsana, aga jääb teadmine, et tema hääbumine aidi oli üksildane ja piinav. Piki järveranda kõndides imetlesime meiegi kaunist maastiku- ja pargiarhitektuuri, lilleskulptuure ning oivalisi järvevaateid. Suvele kohaselt oli rand täis suveniiriputkasid, müüdi suvemütse, sälle, särke, ehteid ja muud pudi-padi. Ostud tehtud, järgnes sõit lääne poole, Šveitsi-Prantsuse piirile, pärast väikesi vahepeatusi ületasime kell 21.05 Prantsusmaa piiri.



Gruyeres'i juustuvabrikus. 19. august 2011. Foto: Elvi Nassar.

Kuues päev

Hommik **Mulhouse**'is. Hostel Strasbourg paikneb suhteliselt kesklinnas, tuba oli vaatega tänavale. Tänav ise oli üsna mürarikas, aga õnneks sulgus aken tiheidalt. Hommikusöök oli prantsuspärane: *baguette* koos pisikese džemmitoosiga, teiseks sarvesai *croissant*, joogiks mahl ja kohv – vaesed Eesti mehed jäävad nälga, mõtlesin endamisi. Päevakavas oli **Elsassi ökomuuseumi (Ecomusée d'Alsace)** põhjalik külastus. Kuuldavasti tahtis põllumajandusmuuseum kohutada kolleegidega, et panna alus sõprussuhetele. Ökomuuseum on õigupoolest Prantsuse suurim vabaõhumuuseum, mis asub Colmari ja Mulhouse'i vahel saksapärase nimega paigas Ungersheim. Muuseumi peavärava ümbrus on lage, peaaegu mittemidagiütlev, aga pilku köidab saksakeelne loosung „So viel zu erleben“, mis lubab paljukordseid elamusi. Lubatus ei tule pettuda.

Kunagi kuulus see ala, Elsass ja Lotring, sakslastele, nende järeltulijaid elab seal tänapäevalgi rohkesti. Hiljem saime veenduda, et muuseumi infotahvlid olidki kakskeelsed, tekst oli nii prantsuse kui saksa keeles. Uksel tervitas meid noor ja rõõmsameelne inglise keelt rääkiv giid Blaise Carpenter. Temalt kuulsime palju muuseumi kujunemisloost ja ekspositsioonist. Muuseum on asutatud 1984. aastal; Prantsusmaal olevat üldse 14–15 ökomuuseumi. Tutvusime giidi saatel talumajade, õuede-aedade ja kunstiliselt pügatud puudega. Elamud on eri ajastutest, kokku 72, vanim 15. sajandist, kõik hooned eri värvi. On tagasihoidlikult hallikaid ja rohekaid, silma torkavad ka lillad ja eresinised

värvid – mida värvilisem, seda kallimat hinda olevat maja maksnud. Üldse olid Elsassi ehk Alsace'i piirkonna külad kuulsad oma *fachwerk*-konstruktsioonis värviliste majade poolest. Pere elas maja teisel korrusel, all paiknes suur mantelkorstnaga tulekolle, kus valmistati ka süüa. Paljude uhkemate taluhoonete laed olid kaetud maalingutega, vanim neist pärit 15. sajandist. Ümber muuseumitalude on laudaväetise hunnikud, sõnnikuhunniku suurus oli uhkuseasi – tõendus, et talul on arvestataval hulgal karja. Kunagi olevat seda ala katnud meri ja pärast selle taandumist leidis siin rohkesti soola. Soolakae-vandused olevat suletud alles 1960. aastatel, kuna laialt levinud toiduvürtsi oli odavam importida.

Suurepärased vaated ümbrusele avanesid ülevalt veskist: mäel loomakarjad, vee lähedal toonekured. Viimased olevat Elsassi rahvuslinnud, muuseumi lähistel liiguvad nad märtsist septembrini. Rohkete ehitistega vabaõhumuuseumis oli näha eripalgelise sisustusega interjööre, kus töötajad liikusid ringi vastava ajastu või seisuse rõivastuses. Oli ka ühiskondlikke hooneid: restoran, võõrastemaja, sepikoda, kingsepatöökoda, omapärane külajuuksuri töötuba, savitöökoda ja muidki hooneid, nagu külakool, kabel, veski jpm. Väljas oli ka rikkalikult vanatehnikat jalgrattast kuni suurte kombainideni, lisaks muuseumiloomad ja -linnud: kitsed ja lambad, kuked ja kanad. Muljetavaldav oli heakorrastatud aed ja põllud, kus kasvatati piirkonnas enam levinud põllumajandustaimi, ei puudunud ka väike viinamägi.



Värviküllane maja ökomuuseumis. 20. august 2011. Foto: Elvi Nassar.

Kui giidiga ekskursioon lõppes, oli etetellijatel võimalik kohalikus restoranis einestada. Toit oli lihtne, kuid kaunilt serveeritud. Loomulikult kuulus lõuna juurde ka prantsuse lauavein ja *riesling*. 19eurone lõuna koosnes praest ehk taignasse rullitud hakklihast ja magustoidust. Liharullid meenutasid hapukapsa ja rukolaga garneeritud rullbiskviiti, kuid see „biskviit“ polnud magus; rohelist salatit sai ise juurde valida. Kollase kastme ja punaste marjadega kaunistatud parfeejäätis oli väga maitsev. Pärast einestamist oli vaba aeg, osa rahvast siirdus muuseumipoodi. Sealt ostsin 10eurose ajaloolist meestekübarat meenutava õlest peakatte ja paar soodushinnaga väikest nuga, mis, tõsi küll, osutusid pärastisel kasutamisel kehvaks Hiina kaubaks.

Päeva teisel poolel oli ette nähtud kohtumine direktoriga, vahepealset mitut tundi vaba aega soovitati kasutada muuseumiga tutvumiseks. Aeg kulus kaugemates piirkondades jalutamisele, lõpuks olid läbi käidud ka territooriumi äärealad. Peab ütlema, et mõned perifeersemad väljapanevad kandsid üpris kulunud ilmet, näiteks ühe põllumajandusmasina rehvid olid üsna kokku kukkumas, teisel vajanuks stendifotod väljavahetamist.

Ühe puudesalu tagant avastasime kaunite hauatähistega kalmistu. Vanaaegsed, saksakeelsete nimedega märgistatud kalmud olid üsna hooletusse jätetud. Arusaadav, kes siin vanade vaenlaste kultuuripärandist enam hoolib! Kuidagi kurb hakkas, meenusid baltisakslaste omasteta hauad Eesti kalmistutel.

Kohtumine direktoriga toimus kell 16 püstijalu vesteldes. Tegemist oli kaks aastat ametis olnud mehega, kes rääkis üksnes prantsuse keelt. Enda väitel sai natuke aru ka saksa keelest (tegelikult sai hästi), ingliskeelsete küsimuste osas aga ilmutas innukat ükskõiksust. Esitasin küsimusi saksa keeles ja tõlkisin vastuseid rahvale. Eramuuseum paikneb 15 hektari suurusel maa-alal ja on populaarne, kuna palju on n-ö *hands-on*-tegevusi: teha saab erisuguseid käsitöid, voolida savi, lüpsta lehma, kantseldada mesilasi jne. Hariduslikel ja meelelahutuslikel eemärkidel on muuseumis avatud „Maitsete ja värvide maja“ – keedu-, küpsetamis- ja käsitöövõimalusi pakkuv ning vanaaegsete esemetega sisustatud hariduskeskus, mida ka meie jõudsimme uudistada. Küsimus, kus asuvad muuseumi hoidlad, üllatas muuseumijuhti: milleks neid, kõik on ju välja pandud. Prantslase kärsitu olek andis igati mõista, et aeg on raha. Ja raha nimel tuleb neil tõesti palju vaeva näha, sest



Meie giid Blaise Carpenter.
20. august 2011. Foto: Elvi Nassar.



Seltskond paadisõitjaid ökomuuseumis. 20. august 2011. Foto: Elvi Nassar.

piletimüügist saadav tulu katab vaid 25% sissetulekutest, ülejäänu tuleb teenida endil, eramuuseum riigitoetusele loota ei saa. Aastas käib ümmarguselt 200 000 külastajat, millest umbes 30 000 on õpilased. Muuseumi personal polnud suur, kuid see-eest oli muuseumil kolmeteistkümnest isikust koosnev nõukogu, kes arvatavasti nõustas ja abistas raha leidmisel, aasta jooksul on abiks ka 100–150 vabatahtlikku. Rahastust on kaunis raske leida, et piletitulu kasumlikum oleks, oleks vaja külastajate arvu tõsta 300 000le, kuid selleks on tarvis püstitada ekspositsiooni veel 3–4 hoonet. Kõigeks selleks oleks vaja aga vähemalt kümne miljoni eurose eelarvega projekti. Muuseumil on omatulu teenimise võimalused kaunis suured, sest olemas on hotell, restoran, kohvikud ja kauplused. Lastel on võimalik pea nädalajagu koha-peal ööbida, et mitmesugustest muuseumitegevustest osa saada. Eesti muuseumitöötaja oli direktori jaoks haruldane külaline, ta meenutas, et kuu aja eest olid muuseumi väisanud India ökomuuseumi kolleegid. Mobiiltelefoni helin katkestas direktori jutu ja ta kiirustas hüvasti jätmata minema. Oli aeg meilgi lahkuda.

Soe õhtu meelitas linna peale: enne pimedat tutvuma vaatamisväärsustega ja külastama kohalikke toidupoode. Hotelli lähistel paiknes *Porte Jeune* – noortekeskus ja nende elustiili rõivastust pakkuv kaubamaja. Hinnad selles olid (meie jaoks) üsna kallid, aga tänaval leidsid ka odavamaid, immigrantide poolt peetavaid poode. Pärast pikki linnarännakuid hotelis istudes pidasime kohalikku suurepärase veini degusteerides videvikku.

Noorem Maie rääkis huvitavaid lugusid oma kunagisest sportlaseelust (ta on endine tuntud kergejõustiklane), samuti tema ja kaksikõe sarnasusest johtunud naljakatest juhtumistest. Naersime, väsimus oli kadunud ja elu tundus jälle lilleline.

Töötuslinn Mulhouse, mida kutsutakse ka Prantsumaa Manchesteriks, võlus mind oma pisut prantslasliku lohakuse ja omamoodi armsusega – see oli minu jaoks ikkagi esimene Prantsuse linn, mida oma elus külastasin.

Seitsmes päev

Hommik algas tavapärase prantsuse kerge einega, joogiks olid kohv ja apelsinimahl. Toite kandis lauale tõmmu mees, võib-olla immigrant, kes midagi ulatades või välja valades alati naeratas ja hoolitsevalt päris: „Ca va?“ (kas kõik on kombes?). Imestasin, et eestlased ei toonud vastuseks välja pea ainukest tuntud prantsuse tänusõna „merci“, mida ju igaüks teab ja mis mõjunuks siin Prantsusmaal palju paremini kui inglise „thank you“. Ärasõidu eel juhtus ka väike äpardus: üks meie grupi liige oli laenanud äratuskella ja seda tagastama minnes jätnud toaukse korra lahti. Tagasi tulles avastas ta vahepeal kinni langenud ukse ja seisis silmitsi faktiga, et kokkupakitud kohvrid seisis kindlalt luku taga. Tumepruuni näonahaga musklites hotellitalitaja avas ukse õnneks kiiresti, seda kangutades ja papitükke vahele toppides, justkui mängeldes. Hotellist lahkusime kümnete reisikohvrite kõrina saatel – millegipärast ei olnud buss tulnud hotelli ette, vaid jäänud ootama mitu tänavavahet eemal olevas parklas. Veel viimane pilk Mulhouse'le ja sõit jätkus Saksamaa suunas.

Peagi jõudsime Schwartzwaldi, mis asub idapoolses Reini orus. Mitu korda sõitsime üle Reini jõe ja imetlesime kauneid vaateid. Sõitsime mööda Freiburgist, mis on kuulus oma UNESCO maailmapärandi nimekirja kantud *fachwerk*-majade poolest. Kell 8.25 jõudsime Baden-Würtembergi. Piirkond on kuulus oma kuurortide poolest, tuntuim ehk Baden-Baden, aga ka Mercedes-autode tootmiskohana. Kunagi olin väga üllatunud teadlikuks saades faktist, et Mercedes oli Saksa autotöösturi tütre nimi.

Tegime peatuse **Wiesbaden**is, ühes vanimas Euroopa kuurortlinnas. Tutvusime ajalooliste imposantsete kümblushoonetega, mille väligaleriides ohtralt koti-, kinga- ja ehtebutiike. Ilusad asjad ja hinnad ka ilusad, sobivad siiski pigem tänapäeva vene rikkurprouadele; teatavasti oli see kuurort ihaldatud puhkuskohd Vene aadlikele juba sajandeid. Vaatasime rahvusteatri hoonet ja puhkasime rohkete purskkaevudega pargis. Kõndisime paljajalu sügavrohelisel niiskel murul – milline õndsus taldadele! Kaubandus näis vanalinnas olevat kolinud tänavatele, lähenev suvelõpp oli langetanud hooajajalatsite hinnad väga madalale, paraku polnud aga aega nende proovimiseks, sest kohalik arhitektuur haaras oma lummusesse. Enne bussiminekut ei suut-



Vaade Wiesbadeni kuurordile. 21. august 2011. Foto: Elvi Nassar.

nud ostukiusatusele siiski vastu panna, sest avastasin täissiidist vanamoelise mustriga salli – olgu see mälestuseks väärikast Saksa kuurortlinnast.

Keskpäeval jätkus sõit põhja suunas, et jõuda päeva lõpuks Hannoveri – linna, mis seostub selle paiga kuulsaks teinud hobusetõuga. Kuna teel pikemaid peatusi ei tehtud, oli sõit kaunis tüütu, sest kiirtee vaated on, teadagi, üheülbalised. Ainukesteks kirkamateks momentideks selles tuimalt kulgevas ajavoos olid bensiinijaamapeatused, kus buss sai end täiendada ja seltskond tühjendada. Virgutamaks külastajaid snäkke ja jooke ostma, on sakslased rakendanud nutika kava: tualeti kasutamine on tasuline, kuid midagi kaasa ostes arvestatakse vastava kupongi ettenäitamisel kliendi 50sendine kemp-sutasu boonuseks ja see läks kauba hinnast maha. Saksamaa põhjapoolsema-tes liidumaades tõusis kehakergenduse hind juba 70 sendile, 20 senti sellest jättis bensiinijaam endale. Pikal sõidul igavuse peletamiseks laenatud juturaamatki – Mats Traadi jutukogumik „Tants aurukatla ümber“ ja „Puud olid, puud olid hellad velled“ – sai kenasti läbi loetud.

Õhtupimedas **Hannoveri** äärelinna jõudes majutusime Formula-tüüpi hostlisse, mis oli üsna kitsas ja ühes voodis puudusid linad hoopiski. Õhtul tegime jalutuskäigu hostli ümbruses, kus, peab tunnistama, peale saksapäraselt ülelilletatud aedadega klantsitud elumajade muud vaatamisväärsset polnudki. Osa seltskonda, kes oli sattunud välja minnes jutule meie giidiga, oli käinud paari kilomeetri kaugusel kohalikus hulgimüügilaos osturallil. Õhtul demonstreerisid nad oma ostusid ja olid õnnelikud suure allahindluse üle. Üks

suhteliselt korpulentne reisikaaslane oli ostnud endale arvatavasti XXL-suuruses Hello Kitty kaubamärki kandva roosa pidžaama. Imestasin, et ühel minu teada lasterõivaid tootval firmal kauba suurusnumbrid, khm!, nii paindlikud on. Uinusin mõttega, et Hannoveri kui linna ju ei näinudki.

Kaheksas päev

Hannoverist algas sõit **Walsrodesse**, kus meid ootas külaskäik maailma-kuulsasse linnuparki. **Weltvogelpark** (maailmalindude park) paikneb 28 hektari suurusel maa-alal, kus on lugematult linde nii maas, vees kui taevas. Taevas lendavad nad, mõistagi, ainult demonstratsioonlennul. Oma 650 linnuliigi ja umbes 4200 linnuga kuulub Vogelpark maailma kõige liigirikkamate zooparkide hulka. Lisaks lindudele on muljetavaldav ka pargi taimestik, kus kasvamas eri värvi ja kujuga puid, põõsaid ja dekoratiivtaimi. Ainuüksi rododendroneid on seal 120 ja roose 70 liiki, lisaks lugematul hulgal muid lilli kevadest hilissügiseni õitsemas. On ka eksootilisi taimi nagu Himaalaja mägipalmid ja Austraalia kõrged rohttaimed, mis moodustavad ümber rohkete veekogude viivaid alleesid. Külastajate hulgas on linnupark populaarne ajaviitmiskoht, kuhu tullakse tervete peredega taimi ja linde imetlema. Omapärased linnukujulised infotahvlid, kus iga linnuliigi puhul on esile toodud midagi teadmismäärset, põnevad või kurioosset, on kujundatud leidlikult, nii nagu ka püsti või külili asetatud munakoort meenutavad pargipingid.

Tõeliseks turistimagnetiks olid kindlatel kellaaegadel toimuvad vabaõhu-*show*'d: lindude võistlused, vigur- ja täpsuslennud, söötmise demonstratsioonid jmt. Kell 11 oli meilgi võimalus jälgida dresseeritud lindude etteastet – saaki püüdvat kotkast, kurgede kujukundlendu, pardipoegade „vutimeeskonda“ ja muudki põnevad. Tund aega hiljem algas tubane *show*, kus lastele näidati humoorikate kommentaaride saatel mitmesuguseid loomi ja linde, nagu varaani, kana, hiirt, kotkast ja papagoid ning iseloomustati nende käitumist ja harjumusi. Räägiti nende sabadest, küünistest, tiibadest, häälsustest ja kõigest muust. Tõeline zooloogia algkursus! Lapsi kaasati mitmel moel tegevustesse ja peab tunnistama, et väiksed sakslased olid väga suhtlemisaltid, julged ja uudishimulikud.



Stend Walsrode linnupargis.
22. august 2011. Foto: Elvi Nassar.



Walsrode linnupargi omapärasel istepingi puhkab jalga artikli autor.
22. august 2011. Foto: Elvi Nassar.



Noor linnutreener hoolealusega
Walsrode linnupargis. 22. august 2011.
Foto: Elvi Nassar.

Lisaks rohkearvulistele veelindudele ja puurishoitavatele isenditele pakkus põnevust troopikamaja külastus, kus oli kõiksugu üliharuldasi väikelinde. Lindude käitumist oli väga põnev vaadata. Tore oli jälgida, kuidas suured puuripapagoiid suisa võistlesid omavahel külastajate tähelepanu köitmiseks kõiksugu trikke tehes ja kui üks sai tähelepanu, muutus teine kohe armukadedaks.

Edasi järgnes meie sõit läbi **Hamburgi** äärelinna, kauguses paistsid hiiglasuured kraanad ja sadamahooned, mida olin kunagi lähemalt imetlenud. Sõit viis edasi põhja suunas, sihtkohaks Taani, kuhu jõudsime kell 17. Taani sõites võis rannikul silmata hulka moodsaid tuuleveskeid, mis varustavad elektriga lähikonna külasid, kuigi vahel olevat nende hiiglagregaatide võimsus üsna vähene ja külainimeste televiisorid ning koduarvutid enam korralikku pilti ette ei võtvat.

Majutuskoha Lõuna-Jüütimaale jõudsimise õhtu eel, majutusime **Aarhusi** äärelinnas asuvas Danhostelis. Pika puithoone toad olid kitsad, ööbisime toas viiekesi, esimest korda selle reisi jooksul olid WCd ja duširuumid toast kaugel, lausa koridori lõpus. Öhtul jalutasime mere ääres ja metsateedel. Pimenes ja rannast tagasi tulles eksisime ühel teeharul ära. Küsisime mööduvalt tervisejooksjalt juhatust, mida too ka lahkelt jagas. Lõpuks tundis ta huvi, kas inglise keel on ka meie emakeel. Võib-olla pidas meid sakslasteks, ei tea. Kas andis tunda reisi ülepinge, koduigatsus või taevast paistev täiskuu, kuid kaua aega ei suutnud ma uinuda.

Üheksas päev

Hommikusööki serveeriti ühes suures ruumis. Söök ise oli tagasihoidlik, kuid rõõmustas, et juust oli väga hea – valge, pehme sisu ja kõva koorikuga Taani kvaliteetjuust, mille kilohind Eestis vähemalt paarsada krooni. Söögisaali oli pandud valvama hallide juustega karmipilguline lonkurist vanatädi, kelle ülesanne, nagu hiljem aru saime, oli valvata, et keegi laual olevat moona kaasa ei krabaks, vaid ikka jao pärast sööks. Meenub sõbra jutt, kuidas ta ühel Rootsi laeval oli näinud, kuis ühe suurriigi esindajad olla krabanud söögitoa lettidelt söödavat nii kaua, kui seda jätkus, tagatipuks olevat kaasas olnud kottidesse valatud kõik keedumunad. Ehk nähti meiski kui idaeuroopa turistides neid täitmatu isuga puuke. Brr!

Sõitsime külastama järjekordset muuseumi. Bussiaknast paistis armas põllumajandusmaastik: kohati juba koristatud viljapõllud, toredate punaste katustega heledad talumajad (ühel majal jõudsin silmata ka roost katust), hästi hooldatud külateed. Sõitsime läbi Auningi, vaatasin huviga linnalähedast sibulapõldu – noolsirged peenrad, sügavat tumerohelist värvi sibulapealsed. Umbes kell 9 jõudsime sihtkohta, **Taani põllumajandusmuuseumi**, mis taani keeles kannab nime **Dansk Landbrugsmuseum Gl. Estrup** (Gl. on lühend *Gammel*’ist, tõlkes ’vana’).

Kunagi, veel Nõukogude ajal Eesti Põllumajandusmuuseumis töötades imetlesin selle muuseumi reisjuhti: tähelepanu köitsid muuseumi kaunid põllud ja sirges reas vanad traktorid. Mäletan, et saatsin tookord sinna muuseumisse isegi kirja, kus soovisin mingisuguseid andmeid masinate kohta, kuid vastuskirja ei saanud, küllap läks tolles ajas lihtsalt kaduma. Aga mäletan, et soov seda muuseumit külastada oli suur, kuigi tollal, 1987. aastal, näis see võimatuks. Nüüd oli siis hea meel näha seda suurepärase masinakogu, samuti muudki põnevat. Pean juba siinkohal etteruttavalt ära mainima, et Landbrugsmuseum meeldis mulle reisil nähtud muuseumidest kõige enam.

Veel meenus mulle, et 1997. aastal käis Ülenurmel Gl. Estrupi põllumajandusmuuseumi direktor Henrik Vensild, kellele tutvustasin meie muuseumi ja Tartu vaatamisväärsusi. Juba siis tuli jutuks, et võiksin tulla Taani, kuid vahepeal tõi elu muutusi: direktor läks pensionile, mina vahetasin elukohta ja



Vaade Taani põllumajandusmuuseumi peasissekäigule. 23. august 2011.

Foto: Elvi Nassar.

side katkes. Nüüd sain kurvastusega teada, et härra Vensild oli lahkunud juba taevastele teedele. Kuidas nii? – nii vitaalne ja helge inimene, kelle puhul vanus justkui ei lugenud.

Nüüd aga olin siis kohale jõudnud ja valmis oma unistuste muuseumiga tutvuma. Taani põllumajandusmuuseum on riiklik muuseum, mis paikneb Auningi lähedal vana Estrupi mõisa majandushoonetes. Mõisa peamajas, uhkes lossihoones on sisse seatud Jüütima mõisamuuseum. Kuigi põllumajandusmuuseum on asutatud juba 1889. aastal, leidis see eelnimetatud mõisas asukohta alles 80 aastat hiljem. Kopenhaageni 1888. aasta tööstuse, põllumajanduse ja kunstinäitusest alguse saanud muuseum hakkas 20. sajandi algul kiiresti kasvama, peagi olid tal tütarmuuseumid mitmes Taani põllutöökoolis.

Algul paiknesid eksponaadid puumajades ja kitsikuses, 1969. aastal sai muuseum esmakordselt ruumid Gl. Estrupi mõisa kivimajadesse, mille punastest tellistest seinad paistavad tulijale kaugele kätte. 1977. aastal ehitati mõisakompleksi esimene moodsa sisseseadega näitusehoone. Sellele lisandus veel paar uut maja ning muuseumis avati kohvik ja ruumikas kauplus. 1990. aastate keskel ehitati valmis suur hoone, kus sees 4000 m² suurune saal ajutiste näituste tarbeks. Ühtekokku on majade all olevat pinda ligi 24 000 m², millest kolmandik näituste all.

Muljetavaldav oli põllumajandustehnika hoidla, mille riiulite ja esemete paigutus jäi meelde kui väga otstarbekas ja läbimõeldud disain. Üldse on hoidlates kokku ligi 70 000 eksponaati, neist mõned väga suured. Tõelise põllumajandusmuuseumi tunnuseks on kahtlemata elavdatud ekspositsioon ehk siis oma taime- ja loomakasvatus. Selle üle on taanlastel küll põhjust uhke olla: ligi 100 hektarit maad on aktiivses kasutuses, osa sellest on jagatud umbes 10 põllulapiks, kus kasvamas tera- ja söödavili, kartul ja kapsas, osa maast on kasutusel karjamaana. Olgu tähendatud, et ka loomasööt kasvatatakse muuseumipõldudel ise, mõistagi mahetootmise põhimõtteid rakendades.

Muuseumi aasadel sai näha loomakarja, aedikutes lambaid ja küülikuid, kodulindudest kanu ja parte. Kokku oli neil 35 karilooma, 40 lammast, 6–7 kitse, 50 kana ja mituteist tarutäit mesilasi. Kõik need olid vanad ja väärtuslikud Taani tõud, mida aastasadu aretatud ja mille esindajaid hoolikalt alal hoiatud. Kahtlemata soodustab kohalike liikide ja tõugude säilimist ja alalhoidmist elava kultuuripärandi (säilitamise) keskus, *Center for den levende Kulturarv*, mis loodi muuseumi juurde 2001. aastal.

Lisaks kodumaiste loomatõugude hoidmisele ja säilitamisele on tähelepanu all ka kodumaine aiandus: muuseumi aed oma terviklikkuses oli tuntud kui põllumajanduslik botaanikaaed, *Den Landbrugsbotaniske Have*. Väidetavalt olevad taanlased loonud oma taimede geenipanga, millele rootslasedki kaunis kadedad. Hooldatud ja kaunilt kujundatud aiaalal oli kasvamas 272 eri sorti õunapuud, igast sordist kaks puud. Muuseumitöötaja kinnitas, et vanasti ole-



Vaade Taani põllumajandusmuuseumi aiale ja hoonetele. 23. august 2011. Foto: Elvi Nassar.

vat pea igas Taani piirkonnas olnud oma hinnatud õunasort. Muuseumiaed on jagatud kuueks osaks: üks osa on ürtide ja maitsetaimede, teine põllutaimede (tubakas, kartul jm) all, kahel osal kasvatatakse köögivilja ja viimane on haridusprogrammide läbiviimiseks vajalikele taimedele (ehk siis taimedele, mida ka lapsekäsi võis katsuda). On ka üks aiasektor, mis kujutas 19. sajandi köögi-viljaaeda, kõige taga kasvavad marjapõõsad ja dekoratiivtaimed.

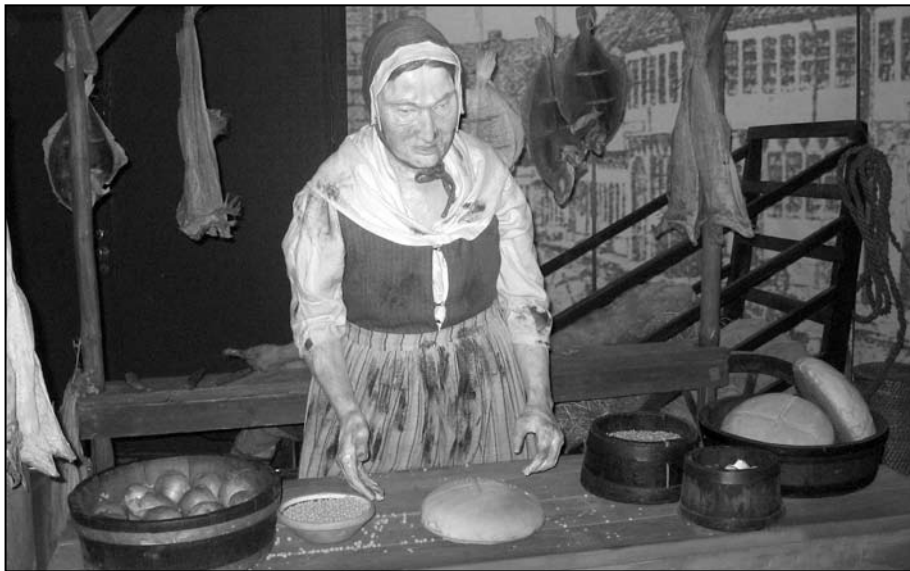
Muuseumil on oma sepikoda ja sealne sepp oli käinud kunagi ka Tartus Eesti seppade päeval. On ka korralik mesila ja mesindusnäitus, pühapäeviti said lapsed käia meega maiustamas. Omapärane on muuseumi 100 aasta vanune kaheksanurkne mesinduspaviljon.

Muuseumil on välja kujunenud kindel vabatahtlike võrk, igal aastal käib abiks ligi 1400 muuseumisõpra, kel mitmekülgseid oskusi, näiteks oli neil tol suvel abiks 40 mesinikku vanuses 60–70 aastat. Saime ka teada, et koduõlle-teol käivad abilisteks hakkajad naised. Ja õlu olevat väga hea! Külastasime ka Poola põllutöölise maja (poolakaid hakkas Taani tulema juba 19. sajandi lõpul), mis 1950. aastatel tühjaks jäi ja mille eluruumid ja köök on nüüd on sisustatud nii, nagu see oli 1915. aastal ja 1930. aastatel. Maja lähedal toimetas seltskond koolilapsi, kes muuseumikoolitaja juhatusel hekseldas peete, kõik usinasti ametis.

Lõpuks suundusime tutvuma ruumides paiknevate näitustega. Giidilt saime põhjaliku ülevaate Taani põllumajanduse ajaloost koos kõrvalpõigetega poliitilisse ajalukku. Huvipakkuv oli näituselõik „Põllumajandus

ja tehnika“, kus olid väljas masinad ja mehhanismid aastatest 1900–1960. Poolsajandi tagused masinad ei tundunudki nii vanad. Hilisema aja põllumajandustehnikat polnud ekspositsiooni võimalik panna nende suurte mõõtmete tõttu. Saime teada, et nüüd küntavat Taani põldudel kolmeteistkümne erilise GPS-satelliidi abil: traktorist või kombainer programmeerib masina juhtimisseadme vastavalt satelliidilt tulevale informatsioonile ja kontrollib, et kõik toimiks. Tavalised satelliidid ei sobi, kuna põlluservas võib 10–15 meetrine kõrvalekalle väga otsustavaks osutuda. Pärast sõda olid Taanis eriti populaarsed Fergusoni tarktorid – Marshalli programmiga tulnud abi Ameerika Ühendriikidest. See omaaegne nii-öelda sotsiaalabi masin oli sõjajärgsetel aastatel koguni Taani põllumajanduse sümbol. Teine, samuti väga tuntud sümbol on tänapäeva Taani puhul Arla, suur piimatoodete kontsern, mis kasvas välja kunagistest piimaühisustest. Nüüdseks on Arla Foods tuntud firmamärk ja suurim piimatoodete tootja kogu Skandinaavias, olles oma toodangult maailmas seitsmes.

Peale põllumajanduse oli võimalik tutvuda ka põllumajandustoodangu töötlemist tutvustava näitusega, kus mannekeenide, installatsioonide ja foto-suurenduste kaudu oli antud ülevaade liha laualejõudmisest: tapmisest, tootmisest, turustamisest, mitmetest liha- ja vorstisortidest jne. Aga oli ka pilte ja dioraame-lavastusi maalihunikest, turukauplejatest ja poepreilidest kuni tänapäevaste *hot-dog*'i putkamüüjateni välja. Eraldi oli võimalik vaadata teemakohaseid selgitavaid ja õpetlikke filme. Näitus oli kujundatud piisavalt es-



Vaade näitusele Taani põllumajandusmuuseumis. 23. august 2011. Foto: Elvi Nassar.

teetiliselt, lihasöömise isu see ära ei peletanud.

Muuseum on populaarne külastuskoht. Meie külaskäigule eelneval pühapäeval oli rukkilõikus, millest sai osa ligi 2000 külastajat, sügise poole oli kavvas künnipäev, loomulikult vanade atradega, oktoobrikuusse oli kavandatud õunapäev. Aastas käib muuseumis üle 100 000 külastaja. Ühine kerge eine muuseumitöötajatega kohalikus kohvikus ning kohtumine muuseumidirektor Peter Bavnhøjga pani külastusele kena punkti. Küllap jäi palju veel vaata-mata, aga ühe päeva sisse palju ei mahugi. Pealegi oli ees juba kojusõit, mis tähendab, et põhiprogramm oli täidetud. Pärast muuseumikülastust sõitsime Taani väinadest läbi ja suundusime õhtuse laevaga Fredrikshavenist Göteborgi, kus majutusime taas Formula hostlites.

Kümnes päev

Päev kulus bussisõidule mööda kaunist Rootsimaad. Olin alles kevadel Rootsis käinud, nii et oli tore jälle pealinna tagasi jõuda. Stockholmis jäi veel mitu tundi laeva väljumiseni. Giid soovitas külastada kuningalossis olevat muuseumi ja seletas ära põhiliste kaubatänavate asukoha. Kuningalossi juures oli võimalik vaadata parasjagu toimuvat vahtkonna vahetust. Kuna olin lossimuuseumis juba käinud, suundusin jõe teisel kaldal asuvasse kunstimuuseumisse. Ekspositsioon oli klassikaline, kuid oli ka moodsamas võtmes näitusi. Üks neist selgitas eri valgusallikate mõju kunstiteostele. Vaatajal oli võimalus an-



Sõjaväeparaad Stockholmi kuningalossi ees. 24. august 2011. Foto: Elvi Nassar.

tiikkuju valgustada eri nurkades ja tasanditel asuvatest LED-lampidest, ja tõepoolest, kuju rakursid tulid iga kord isemoodi esile. Poekülastuseks jäi aega vähe, õnneks olid kingitused kodustele olemas.

Laeva jõudes pidime Maiega üle elama paraja segaduse, kuna eksikombel olime saanud kajuti, kuhu oli tegelikult registreeritud kaks inglise poissmeest. Noorukite üllatus oli „tuppa“ astudes suur, seda saatis ka pahameelne õiendamine. Õnneks sai laeva registreerimislauas asi selgeks räägitud ja saime kohad neljasesse kajutisse omade juurde. Õö möödus rahulikult ja 11. ekskursiooni-päeva hommik tervitas meid juba Tallinnas. Enamik meie reisirahvast jätkas oma bussireisi Tartu suunas. Olin väsinud ja õnnelik ning koju jõudes lubasin, et enam nii pikale bussireisile ei lähe. Samas aga teadsin, et aja jooksul ununevad kogetud ebamugavused ning meelde jääb kaunis. Tõepoolest, olin ju kohtunud paljude meeldivate inimestega, suhelnud endiste kolleegidega, näinud maid ja linnu, tutvunud uute muuseumidega, kauni looduse ja arhitektuuriga, saanud harjutada võõrkeeli, teel läbi lugenud mitu head raamatut, milleks kodus aega ei leidnud, ning peamine – ma olin avardanud oma silmaringi. Elukestev õpe on tänapäevases ülikiiiresti muutuvmas maailmas eduka hakkamasaamise üks eeltingimusi. Õppereis annab võimaluse kogeda, tähele panna ja meelde jätta eeskujuvõtmist väärivat, mida oma igapäevatöös rakendada, millest kõige lihtsam on ehk külastajale naeratamine.

Õppeekskursioon Austria-Sloveenia-Horvaatia-Slovakkia 16.09.–25.09.2011

MAI KUKK

Eesti Piimandusmuuseumi teadur

Õppereis oli mõeldud maaturismiga tegelejatele, seetõttu koosnes grupp kogu Eesti turismiettevõtete ja -talude ning muuseumide töötajatest. Õppeekskursioon toimus bussiga ja kuna esimene sihtpunkt oli Austria, siis kohalejõudmiseks kulus kaks päeva ja sama palju kojusõiduks. Sõidupäevad olid pikad, esimesse ööbimiskohta Poolas jõudsime pärast keskööd. Lahkuma pidime varakult, kuna ka teine päev kujunes pikaks sõidupäevaks – nii jõudsime Austrias ööbimispaika alles südaööks.

Kuna kolmanda päeva olulisim sündmus oli Austrias Grazi linna lähedal Stübingi vabaõhumuuseumi külastamine, tõusime ja lahkusime hommikul jällegi vara. Muuseum kuulub Euroopa kümne suurima ja atraktiivseima vabaõhumuuseumi hulka. Vabaõhumuuseum asub kaunis looduslikus paigas Muri jõe kaldal, ümbritsetuna mägede, metsade ja põldudega. Sinna oli kokku toodud Austria taluarhitektuur, vanim talumaja oli 600 aastat vana. Taluhooned olid heas korras, akendel õitsesid lilled, taluaedades kasvasid ravimtaimed, peenardel köögiviljad. Olid olemas kabel, saeveskid, viljaveskid, suitsutared, ahjud, sepikoda, samuti 18. sajandist pärit koolimaja – sadakond taluhoonet läbi kuue sajandi koos sisustuse, tööriistade ja sõidukitega. Väljapanekud majades ja abihoonetes olid tõepärased, jättes mulje, et pererahvas on kohe koju saabumas. Külastaja sai ülevaatliku pildi Austria külaelust, millesse loomulikult kuulusid ka kõrts ja kauplus.

Kuna enamik grupist sai aru vene keelest, oli giidiks vene rahvusest proua, kes on Austrias elanud juba üle kümne aasta. Kuigi muuseum oli imekena, mida võimendas kaunis loodus, jättis mulle siiski kustumatu mulje just giid. Kuigi ta ei teadnud põllumajandusest nii palju kui meie ja eksis seadmete tutvustamisel, kompenseeris ta oma puudused siiruse ja emotsionaalsusega. See andis hea õppetunni, kuidas külastajatega suhelda nii, et kõige olulisemad ei olegi enam faktid, vaid pigem meelde jääv üldmulje. Teiseks, üksnes looduskaunist kohast ei piisa,



Stübingi Vabaõhumuuseum Austrias. Foto: Mai Kukk, 2011.

ka väljapanek peab olema samaväärne, kuna esmamulje saame ikkagi välisest illest – väga kaunid olid aiad ja aknalilled, millest enamik olid petuuniad. Muuseumitöötaja seisukohalt vaadatuna meeldis sealsete töötajate oskus loodust puhta ja puutumatuna hoida, selleks olid loodusesse sulandatud toredad puidust prügikastid (otse loomulikult igat sorti prügi jaoks oma prügikast). Kuna muuseum oli suurel maa-alal, siis kulus selle läbikäimiseks kiirkorras kolm tundi; kui omapead minna, siis peab arvestama terve päevaga, et kõigega rahulikult tutvuda.

Ülejäänud osa päevast kulus järgmisse sihtpunkti sõitmiseks, nii lahkusime öhtul euroliidust ja jõudsime 19.30 Horvaatiasse.

Neljas päev algas väljasõiduga Pulasse ja Rovinjis – mõlemad linnad täis vaatamisväärsusi ja mõeldud turistidele, eelkõige Rooma-aegsed antiiksed ehitised: amfiteater, Augustuse tempel, triumfikaar. Kuna Vana-Rooma kultuur on mulle alati huvi pakkunud, siis oli see päev tore silmaringi avarus. 1. sajandist pärinev Rooma amfiteater oli hästi säilinud ja selle tähtsusest Horvaatiale annab tunnistust tõsiasi, et amfiteater on kujutatud ka Horvaatia rahal, 10kunase tagaküljel. Oli hea tunne haarata oma pilguga selle teatri suurust, sest mahutas ta ju kunagi u 20 000 pealtvaatajat. Ei saa mainimata jätta ka Pula katedraali 4. sajandist ja 7. sajandist pärit Formoosa Püha Maarja kirikut.

Teenindades reisigruppe ja eriti välismaalasi, olen täheldanud, et oma ekspositsiooni tutvustades tuleb osata seda huvitavaks teha just võrdlustega vaatamisväärsustest, mida oled teistes riikides oma silmaga kogenud, ja emotsioonidest, mida need on sinus tekitanud. Võrdluse abil on külalisel võimalik mõista, kui olulised on meie ajaloolised väärtused ja pärand meile, eestlastele.

Viienda päeva hommikul toimus väljasõit Sloveeniasse, mis tähendas taasisenemist Euroopa Liitu. Eesmärgiks oli tutvumine kahe suurima Sloveenia vaatamisväärsusega: looduse poolt kujundatud Postonja stalaktiitkoobaste ja Lipica hobusefarmiga.

Postonjas üllatas, kuidas looduse looming oli tõeliseks turismimagnetiks saanud, selle tunnistuseks oli lõputu inimeste vool. Et külastajatelt viimane käte saada, tehti neist nii koopasse sisenemisel kui rongisõidul fotosid. Kas sealt oli midagi õppida turisminduse valdkonnas? Otse loomulikult – kui kohast on saanud riigile oluline sissetulekuallikas, siis on ka riik omakorda kõvasti vaeva näinud, et kõigil külastajail oleks mugav, huvitav ja põnev. Kuidas teha oma muuseum turistile mugavaks, põnevaks, huvitavaks – need olid küsimused, mida ma endale esitasin pärast maa-aluse loodusliku galerii külastust.

Siiski suutis Lipica hobusefarm mind veelgi rohkem üllatada. Asutati see farm 1580. aastal ning hobuseid kasvatati Austria-Ungari õukonnale. Lipica hobune on üks vanimaid hobusetõuge Euroopas ja koha järgi Sloveenias sai tõug ka nime. Lipitsaaner ehk lipitsaani hobune on vana hobusetõug, mis kuulub nn barokkhobuste hulka, keda kasutati õukondlikuks koolisõiduks. Tõug aretati Lipizza (Lipica) hobusekasvanduses praeguses Sloveenias, endises Austria-Ungari impeeriumis, tõu tuntuim kasutaja on Viini Hispaania Ratsakool. Teine ja massilisem kasutusala on rakendisport, milles on nende hobustega suuri saavutusi ungarlastel. Peamised kasvandused on Lipica Sloveenias ja Piber Austrias. Noored Lipica hobused on mustad ning nad muutuvad valgeks alles siis, kui saavad täiskasvanuks. Enne, kui nad on võimelised esinema imeilusas renessansiaegses balletis muusika saatel, tuleb neil läbida põhjalik koolitus (vt <http://www.travelwithachallenge.com/Slovenia-Lipizzaner-Horse-Vacation.htm>; <http://www.lipica.org/en/discover-lipica/history>). Huvitav oli fakt, et talli rahastavad nii kultuuri- kui ka põllumajandusministeerium. Selles hobusefarmis viibides ja suurel hulgal eri rahvustest turistide kohates sai mulle selgeks, kui huvitav on vaadata lisaks ajaloolisele väljapanekule – territooriumil asus ka muuseum nüüdisaegse ekspositsiooniga, kaasa arvatud elusuurusel valge lipitsaani hobuse makett, kellele võis selga ronida ja mälestuseks pilti teha – esiteks hobuste unustamatut etteastet areenil, aga ka hobuste igapäevast elu tallides-koplates. Elus loom on suurim turismimagnet, seda nii väikestele kui suurtele, nii noortele kui vanadele. Praegu on kasvanduses u 400 lipitsaanerit.

Kuues päev oli otseselt orienteeritud maaturismile. Kuna me viibisime Istria poolsaarel, mis on kuulus oma trühvlimetsade poolest, siis külastasime esmalt 277 meetri kõrguse mäe tipus asuvat väikelinna Motovuni, mis on erilise müüri ümbritsetud väikelinn, kus elanikke alla 600. Trühvel on väga intensiivse maitse ja lõhnaga seen, mida kasutatakse Vahemere maade toitudes juba mitu tuhat aastat. Seenest on saanud delikatess mitme asjaolu tõttu – esiteks tema omapärase maitse, teiseks tema kasvukoha erilise tõttu – trühvel kasvab kuni 30 cm sügavusel maa all. Kasvab ta põhiliselt Vahemere äärses maades ja sealgi ainult üksikutes piirkondades. Sugukonda *Tuberacea* (trühvililised) kuulub 87 liiki maailmas, söödavaid on neist kümmekond. Horvaatias kasvab üldse kokku neli valge trühvli liiki, neist kõige väärtuslikum *Tuber*



Lipica hobusefarm Sloveenias. Foto: Mai Kukk, 2011.

magnatum, ja kuus musta trühvli liiki. Kuna trühvlid kasvavad maa all, siis on välja õpetatud tavalised krantsid, kellega metsas trühvliotsingul käiakse. Kui inimene on võimeline ise üles leidma puu, mille all trühvel kasvab (trühvel on puuga sümbioosis), siis koer teeb vahet küpsel ja toorel trühvlil. Kuna värvus ja kuju on sarnased, on ainult lõhnaerisus, siis ongi krantsid välja koolitatud trühvlikoerteks (vt <http://www.toursbylocals.com/Truffles>; <http://et.wikipedia.org/wiki/Trühvel>).

Kas sellest kogemusest on midagi üle võtta ka Eesti turismi? Meie metsad on ju võrratud, kuigi puugioht on meil suur. Viimased uudised räägivad, et isegi Eestis, täpsemalt Saaremaal on leitud trühvleid. Kahjuks pole meil veel koolitatud koeri, kelle abil neid üles otsida. Kuna Eesti Piimandusmuuseumist Imavere asulas ühe kilomeetri kaugusel asub kaunis raba, on meilgi mõtteid lisaks erialasele muuseumile pakkuda silmailu, vaikust ja rahu ka looduses.

Samasse päeva mahtus ka Andelini veinitalu külastus. See oli pereettevõtte, mis oli spetsialiseerunud oma talus kasvatatavate saaduste ümbertöötlemisele ja turustamisele. Peres oli peale vanemate kaks poega. Üks poegadest oli spetsialiseerunud gruppidega tegelemisele, rääkides korralikku inglise keelt. Enamik toodangust müüaksegi turistidele ja kohalikule turule. Huvitav oli fakt, et neil ei ole vaja reklaami peale kulutada – piisab sidemetest turismibüroodega ja oli tunda, et nõudlus ületas juba pakkumise. Seal talus õppisimegi nõkse, kuidas seda saavutada.

Meie oma muuseumis oleme hädas sellega, et meil on võimalus pakkuda

piimatoodete degusteerimist, aga kaasa müüa ei ole enam kasumlik. Ja seda just põhjusel, et puudub tootmisbaas, nõudlus kaasaostmiseks on aga suur. Ka meil osatakse eestimaistest marjasortidest veine teha, samuti on olemas hulk talumeiereisid, kes valmistavad maitsevaid ja Eestimaale omaseid piimatooteid. Kõikidel taludel ei ole aega turismindusega tegeleda – nii et miks ei võiks talud kasutada oma eestimaise toodangu realiseerimiseks muuseume? Turistid on alati kohalikust toidust, joogist ja käsitööst huvitatud. Jällegi sain palju mõtteid, kellega ja kuidas võiks koostööd teha ja missugused ruumid peaksid muuseumil lisaks olema. Suured grupid degusteerivad meil praegu piimatooteid ekspositsioonisaalis esimesel korrusel, vaja oleks eraldi maja, kus oleks olemas vajalikud tingimused, mida üks söögimaja eeldab.

Seitsmendal päeval kojusõitu alustades külastasime Dinaari mägedes asuvat Plitvička rahvusparki (kantud UNESCO nimekirja kui üks kaunimast loodusobjektidest Euroopas). Kaitsealal asub 16 helesinist järve, umbes 140 juga ning arvukalt koopaid ja karestikke. Järvi ühendavad omavahel loendamatud ojad; sügavaima järve sügavus on 46 meetrit ja kõrgeima joa kõrgus 70 meetrit. Enne parki sisenemist oli võimalik keha kinnitada ja keegi ei jätnud kasutamata võimalust proovida ära kohalik maius – struudel. Rahvuslik toit – see peaks igal turismindusega tegeleva ettevõtte Eestis kindlasti menüüs olema. Ja see sobib jällegi ka muuseumide söögimajadesse. Kui me oleme eesti rahva pärandi säilitajad ja hoidjad, siis miks mitte ka eesti toidukultuuri tutvustajad turistidele – kuidas ja mida söödi enne ja süüakse nüüd. Ka üks pirukas on hea reklaam.



Grupipilt Plitvička rahvuspargis Horvaatias. Foto: Mai Kukk, 2011.

Mägede kontrastsed värvid ja värskendav mäestikuõhk – see kõik jättis unustamatu mälestuse. Pargis oli säilitatud kõik nii, nagu loodus on kujundanud ja kujundab – inimkäed vahele ei sega. Kui sõitsime paadiga üle järve, saatjateks pardid, avanes meile läbi sinakas-rohelise kristalselt selge vee lum-mav veealune maailm oma taime- ja kalarikkusega. Puhas ja ehe loodus, mida külastas lõputu turistide vool – korralikult väljatöötatud teenusepaketid – nii jalgsi, bussiga kui paadiga – igaüks leidis omale sobiva matkaviisi. Oli ju ala piisavalt suur, umbes 297 km². Kui suur on meie rahvusparkide aastane külastajate arv? Eesti kodanikena ja mäluhoidjaina peame säilitama ja hoidma ka oma kodumaa puutumata loodust. Miks mitte seda põhjamaa karget ilu ja puhast õhku ka turistidele pakkuda.



Orava Vabaõhumuuseum Slovakkias. Foto: Mai Kukk, 2011.

Üks õppeekskursioon ei paku lahendusi ainult oma töövaldkonnas, vaid paneb end tundma oma riigi kodanikuna ja tekitab tahte oma armast Eestimaad sama suure uhkusega teistele rahvastele tutvustada. Nii et hinnakem seda, mis meil siin Eestis on – kaunis loodus ja hulk muuseume kui Eestimaa mälupanku, kes kõik on valmis oma aardeid näitama ja tutvustama.

Vaikselt kodu poole liikudes olime üheksandaks päevaks jõudnud Slovakkiasse, kus külastasime Orava külamuuseumi. Vastu võttis meid lahke giid, kes perfektses inglise keeles tutvustas meile kõiki hooneid, võttes vöölt järjest võtmeid ja lastes meid ruumidesse sisse (enamikul talumajadel olid küll ukсед

avatud, ent sissepääs oli takistatud, nii et tavaturistil oli võimalik ainult ukse pealt tubadesse piiluda). Tegemist oli taas vabaõhumuuseumiga, mis tutvustas külaelu. Kuna külaarhitektuur oli Slovakkias 1960. aastatel hääbumas, jõuti järeldusele, et veel säilinud vanad taluhooned tuleks päästa hävingust ja võtta kaitse alla. Leiti looduskaunis koht Oraval, Lääne-Tatra mäestiku mägede vahel, kuhu toodi riigi eri paigust päästmist vajanud ja hästi säilinud taluhooned. Regioon kuulus vaesemete piirkondade hulka oma mägiste alade tõttu, seal tegeldi lamba- ja veisekasvatusega ning talupõllumajandusega. Levinum materjal taluarhitektuuris oli puit. Esimene hoone, metsamaja, pandi püsti 1970. aastal, muuseum avati 1975. aastal. Muuseum ongi üles ehitatud nagu väikene küla koos puidust kirikuga. Huvitavamad hooned olid koolimaja ja kirik koos oma kaunite maalingutega. Muuseumi hooned olid paigutatud süsteemselt viies osas: madalam ala ehk oruhooned nagu vesiveski ja saeveski, seejärel klassikaline Orava küla ning mäestikuhoonestus, mis jagunes vaesema rahva taludeks ning rikkama rahva elamishooneteks. Omaette oli 15. sajandist pärinev puidust kirik. Territooriumil asus mitmeid käsitööpoode (käsitööd oli ohtralt – seda valmistasid nii kohalikud elanikud kui ka muuseumi töötajad, hinnadki olid taskukohased). Ka kõrtsis, kus turistidel oli võimalik einestada – kohalik söök-jook, ei puudunud ka kangem naps –, oli üks osa kujundatud kaupluseks, kus müüdi käsitööd ja suveniire. Käsitöö ja suveniiride müük mitmes kohas oli väga hea lahendus: kui turist ühest kohast ei ostnud, siis asja vaagides järgmises kohas oli tal kindlasti juba mõttes midagi kaasa osta. Kuna muuseum asub talispordialade piirkonnas, käib seal talviti palju väliskülalisi.

Edasi järgnes juba lõputuna tunduv kojusõit.

Mida õppisin? Esiteks, et keel on väga oluline. Teiseks peab silmaring olema avar, sest tegelikult ei tutvusta sa väliskülalistele ainult oma muuseumi, vaid sinu vahendusel saab turist mulje ka Eestist üldiselt. Ole avatud, ole sõbralik, armasta oma külalisi. Kõlab uskumatuna, aga rannikuäärne Horvaatia, ja seda rannikut pole sugugi vähe, elab enamjaolt turismindusest!

Mida ma reaalselt ära tegin pärast õppekursiooni Horvaatiasse, oli see, et läksin inglise keele kursustele. B1-taseme omandasin 2013. aasta kevadel.

Veebiressursid

Riding Through History at the Original Lipizzan Horse farm: <http://www.travelwithachallenge.com/Slovenia-Lipizzaner-Horse-Vacation.htm>

The Site of Slovenian Pride: <http://www.lipica.org/en/discover-lipica/history>

Tours by Locals: <http://www.toursbylocals.com/Truffles>

Vikipeedia: <http://et.wikipedia.org/wiki/Trühvel>

Summaries

Changes in Stereotypical Image of Countrywoman based on Estonian women's magazines

ELL VAHTRAMÄE

The article aims to examine the image of an Estonian countrywoman, what does the phrase 'Estonian countrywoman' entail, the means journalism has used to shape this stereotype, if and how these stereotypes have changed, and what are their contexts.

As sources, the magazines such as *Taluperenaine* (1927–1941) and *Eesti Naine* (1924–1940), named *Nõukogude Naine* (1952–1988) during the Soviet time, have been analysed. Based on the material published in these magazines, a so-called official or ideal image of a countrywoman is synthesised and correlated with real rural life. Evidently, as much as the reality intermediated by the journalism is a constructed realism, the image of a countrywoman primarily depends on how it is desired to be shown. Various media formats have their own priorities, strategies, characteristic genres as well as stereotypes. The medium's consumers put their final touches on the stereotype, synthesising, selecting and interpreting based on their own experience.

The topics shared by the magazines published during the almost hundred-year period were the ones carrying feminine values: housekeeping, fashion, and child caring. A share of articles depicting rural life was almost all the time the same; although it can be noticed that the heroes of the current *Eesti Naine* are not very busy with the jobs traditional to countryside. Each publication of the examined periods had certain emphasises: while the *Taluperenaine* and the *Eesti Naine* published during the world wars stressed patriotism and self-fulfilment in women's societies, the *Nõukogude Naine* depicted both country and city women as industrious and intelligent, capable and willing to discuss so-called men's topics, yet the current *Eesti Naine* shows successful countrywomen through the values of consumerist society. The latter magazine is sharp contrast with the news stories published in dailies according to which the countrywomen are placed on the lowest rung of the social ladder. It should be mentioned that periodicals of previous eras did not indicate any such contrast.

Stereotype is linked directly with the real life and is even worse since mediocrity does not make breaking news. Formation of different image is a result of different experience. In order to change the stereotype, it is necessary to change the reality: if every Estonian would know a countrywoman similar to the person depicted in *Eesti Naine*, the public would not accept a negative image. Before that happens, it should be still recognised that despite everything the modern countrywoman is an educated and active person who is able to find self-fulfilment away from beaten paths and give vitality and future hope for the entire population.

Count von Berg, Constance Ploom-Kalm and Myth in the *Rukkivalgus* Play

LOONE OTS

This essay gives an overview of principles used in the play titled *Rukkivalgus* (Light of Rye). The author discusses options for creating myths, analyses possible relationships between historical truth and myth, and explains a process of mythologizing a real historical person based on example of creating characters of Count von Berg (a. k. a. Count of Rye) and his assistant Constance Ploom-Kalm. The dramatic life story of Count von Berg is also a story of evolvement of Estonia and Estonianness, a story where good as well as bad play their mythological part. The author explains how this play based on cultural history has combined the world and Estonian myths, and the literary work based on myths, also classical drama techniques that would rather ignore than follow facts by playing a part of an instrument in myth creation.

Constance Kalm – Assistant of Fr. v. Berg in Developing the ‘Sangaste’ Rye

ELLEN PÄRN

Constance Kalm was born on 3 August 1892 in Viru County, Salla parish in the village of Kāru as the first child of the school teacher Mart Ploom. In 1907, she graduated the Ministry School of Sadala Tähkevere for Girls and in 1911 the Hans Margens' School of Commerce in Tartu. In the summer of the same year, the now 18-year-old Kalm started working as an accountant at Sangaste Manor situated in Valga County. Sangaste Manor was at the time one of the most progressive manors in the Baltic as well as in the whole of Tsarist Russia.

The life and work of Kalm was very closely linked to Sangaste Manor and its surroundings. Her whole life was dedicated to plant breeding. Particularly fruitful was her long-lasting cooperation with the master of Sangaste, Count Fr. Berg, in developing, growing, and spreading the new winter rye breed called 'Sangaste'. The new breed was distributed via the Estonia's Association of Plant Breeding both in Estonia and abroad during the years 1913–1938. At the proposal of the Association, Kalm also started developing the 'Sangaste' breed at the Kuiksilla Farm. In addition to cereal plants, Kalm actively developed for almost 45 years many other field and garden plants, cooperating with various breeding centres and scientists. She received numerous prizes for her successful work.

Kalm was the first in Estonia who, in the year 1919, constructed a marker to the seeding machine and applied the square cluster planting system. At her initiative, Estonians started using the method of vegetative reproduction for rye in 1923, which allowed reproduce a single seed into 16,000 seeds per year. Following Kalm's suggestions, the manor's test fields were organized as 50x15 cm strips of land instead of using long ridges. This method allowed better observations and weed control.

Thanks to the test garden at the Kuiksilla Farm, the 'Sangaste' rye was saved from destruction because the test fields and the breeding data at Sangaste Manor were destroyed in 1944 due to the war.

In addition to rye, Kalm also cultivated other pure-bred agrarian and garden cultures, distributing them to local farmers. She instructed and set an example to farmers of the region, developed and gave dignity to Estonia's agrarian culture, and helped the development of local rural life in the process. During the hard and complicated time of collective farms, Kalm helped to uphold Estonian rural spirit and, in her own way, to maintain Estonian agriculture. The life of the tireless and passionate plant-breeder came to an end in September 1957. She is buried at the cemetery in Sangaste.

First Estonian Female Veterinarian Dr. Tiiu Koplus

MARINA AUNAPUU

This article provides a short biography of the first Estonian female veterinarian, Dr. Tiiu Koplus. T. Koplus (born as Otilie-Therese Markus) was born on 10 January 1901 (28/12/1900 according to the old calendar) in an artisan's family in Valga. On 6 February 1925, T. Koplus graduated from the veterinarian department of the University of Tartu, being the first Estonian woman to receive the veterinarian diploma. She worked at the National Serum Institute and later at the Tartu Interdistrict Veterinarian Laboratory. The veterinarian T. Koplus has created the formula for several veterinary medications: hemamine, lactamine and *E. coli hemolyticus* vaccine for the prevention of swine oedema disease. On 12/07/1965,

she received the title of the Honoured Veterinarian of the Estonian SSR. Tiiu Koplus died on 23 April 1987 and was buried at Raadi cemetery in Tartu.

Heljo Jänes – Pomologist and Fruit Breeder

KALJU KASK

Heljo Jänes was born on 10 December 1946 in the central part of Estonia, in Järva-Jaani parish. She obtained a diploma in agriculture in 1967 at the Jäned Agricultural School. She worked the next two years at the Abja state farm. From 1969–1974, she received her training as a student at the faculty of biology from the University of Tartu. From 1974–1980, she worked for the Poli-Horticultural Institute as a laboratory assistant biochemist.

She continued as a post-graduate student at the Estonian Institute of Agriculture and Land Reclamation, beginning from 1980. Heljo obtained a PhD in fruit tree growing at the Estonian University of Life Sciences in 1996. Her research interests have included the plum and cherry cultivars' testing, specifically in winter hardiness. Her present professional activity includes growing techniques of stone fruit crops, physiology, and clone rootstocks' testing.

Heljo Jänes achieved wide recognition for her success in sweet cherry breeding. She is the author of four cultivars: 'Anu', 'Elle', 'Ene', and 'Irma'.

Heljo is the author of numerous scientific journal papers and other technical publications including conference proceedings and books on plum and cherry growing recommendations in Estonia.

At home, Heljo is delighted in belletrism, the advancements of Estonian athletes, and the best tennis players of the world.

Son of Heljo, Olavi Jänes, is a successful jurist whose activities include teaching jurisprudential specialities at two institutions of higher education.

Milking Contests Enhanced Milking Prowess

AIMUR JOANDI

In the second half of the 19th century, Estonian agriculture experienced a drastic shift in the main production trend – a transfer from cereal farming to livestock farming. Dairy livestock farming became the foundation of an Estonian farm and hence the entire agriculture. From farms, milk was hauled to dairies where it was processed into butter and cheese, to some extent also sour cream and cottage cheese. Since Estonian dairies produced mainly butter for exports (90%), the requirements for milk quality were stringent. To ensure that dairies would receive high-quality milk, it was necessary to raise milking skills and for this purpose since the second half of the 19th century, milking courses and contests were held.

Enhancement of milking prowess gained its momentum from 1920–1940. In 1936, the winners were awarded with gold, silver and bronze pins, in other words pins of a master, Class I and II milker. Between 1936–1939, 36 individuals received the title of master milker.

Following World War II, republic-wide milking contests were held from 1967–1989 at the collective farms, district and republic-wide. From 1967–1976 and 1980–1989, republic-wide contest were organised twenty times. At the same time, also the Soviet Union wide and international milking contest were organised and participated. The Estonian milkers were able to achieve highly-recognised award-winning places at these contests.

Following the restoration of Estonian independence, milking contest have been organised at various recreational events.

Milking contests as an effective means to further professional skills is now losing popularity because nowadays fully automated machines – milking robots – are used in state-of-the-art cowsheds. Therefore, there is no need for the milkers to compete – instead the milking robots should compete to determine the one most suitable for the work.

A Local Women's Society

LEMBIT KARU

The period of the Republic of Estonia (1918–1940) brought along many changes in the movement of women's societies, as in the movements of societies in general. Already in 1917, the first women's congress decided to take a course on forming a nation-wide organisation. It was established at the second women's congress and named the Union of Estonian Women's Organisations (from 1930 Estonian Women's Union). The Union was mostly dealing with legal, vocational education, and social issues. The need to solve these problems increased significantly after the land reform. In addition to the 51,640 farms purchased during the Tsarist era, the 1919 land reform created over 40,000 farm owners and allowed over 20,000 tenant farmers gradually to become farm owners. As a result of the smallholder act, 10,000 smallholders also became farm owners. In terms of developing farms, besides the economic aspects, the domestic culture was increasingly more fostered. Housekeeping advice was mainly handled by the Central Union of Estonian Countrywomen's Societies, established in 1928. The local countrywomen's societies dealt mainly with countrywomen's economic and cultural situation, fostering vocational education, organising annual housekeeping, crafts, knitting, sewing, and gardening courses, lectures on health, housekeeping and parenting, countrywomen's annual social gatherings, and home improvement contests. As

of 1938, already 402 local societies had joined the Central Union of Estonian Countrywomen's Societies covering with its activities all of Estonia.

One of the areas with the fastest growing movement of countrywomen's societies was Viru County. The Viru County people started to gather into societies in 1890s and this trend also continued in the beginning of the 20th century. At first, the farmers' societies were established (Väike-Maarja, Simuna, Jõhvi, Lügánuse). During independence, the movement of countrywomen's societies (Muuga Women's Society Eha, Tudu Women's Society Loit, Sonda Housewives' Society, Kadrina Housewives' Society, Voka Women's Society, etc.) gained its momentum. The Roela-Altserva Women's Society became one of the most influential societies.

In fact, documents (625 archived items) covering everyday activities of this society and spanning throughout its activity (1930–1940) donated to the document and manuscript collection of the Estonian Agricultural Museum gave an incentive to write this paper. The materials were donated to the museum in 1971 by Alma Allika (1904–1984) who was a long-term chairwoman of the Roela-Altserva Countrywomen's Society and the leader of the local social life. From 1924–1960, she worked as a teacher in Tammiku elementary school and as a headmaster from 1950–1960. In 1960, she was awarded with the title of the Honoured Teacher of ESSR. Alma Allika has been remembered as a remarkable woman whose undertakings and knowledge were highly regarded long after her retirement.

The overview's aim is to introduce the documents preserved at the museum and describe the main activities of the society in order to appreciate its importance in rural life. In the collections of the Agricultural Museum, there are few organisations whose documentation have been entirely preserved (e.g. the Estonian Plant Breeding Society, the Association of Estonian Agricultural Support Advisers, etc.). Among the materials covering the activities of countrywomen, this collection is the only one that is fully preserved.

Examined material could be broadly divided into the following categories:

- Incoming letters (circulars, personal letters, orders, invitations, etc.)
- Advertisements (overviews of plays, offers from publishing houses and stores, appeals)
- Invoices
- Miscellaneous (minutes, membership cards, questionnaires)
- Incoming letters of Tammiku Elementary School from 1926–1930

In terms of the last category, it should be noted that the school had close co-operation with the Roela-Altserva Countrywomen's Association. The society used school facilities to organise their events.

Unfortunately, these documents do not reflect completely the activities of the society but give an idea of their everyday affairs. They highlight the main activities, indicate relations with the neighbourhood organisations, other organisations, and central organisations. We will also learn something about the relationship the

people had with society as well with each other. The material gives a rather good overview of advertisements of the day: summaries of plays, offers on stationary and other goods. Invoices shed primarily a light to the needs of society.

Life of a Farm Mistress during the Republic of Estonia Era in Sangaste parish

ALEKSEI PETERSON

Aliide-Rosaliine (Liide) Visnapuu was born in 1899. She lived at the small holding of Hällatu farm. Her father worked as a gardener at Keeni Manor. There were five siblings: one son and four daughters. The following is a summary of the life of Aliide-Rosaliine in the beginning of the 20th century, spoken in her own words. The paper provides description of buildings and room layout of a small holding, everyday tasks of a farm mistress, food, clothing, and other aspects of life.

From Viru to Võru: Different Type of skirts in Contemporary style

VIRGE INNO

I was born at Jõhvi in Ida-Viru County, but later my life took me to Antsla in Võru County. As of now, I have lived half of my life in Viru County and another half in Võru County. Therefore, I would like to wear clothes inspired by the folk costumes of both regions.

For my practical work, I chose skirts because these can be combined with various items of clothing and accessories. I set out to make three different skirts: two based on Jõhvi folk skirts and one based on the folk skirt of Hargla parish in Võrumaa. As examples, from Jõhvi skirts I chose one skirt with vertical and another with horizontal stripes, and from Hargla a white vertically-striped plicated skirt edged with red ribbon. For weaving, I used natural yarns dyed with plants and aniline dyes and undyed natural yarns in different shades. I sewed the skirts by using pleading and plicating techniques. All skirts had a waistband.

The skirts I made also have an emotional meaning for me. When I wear the skirts inspired by the folk skirts of my birthplace Jõhvi and my current residence Hargla, I feel connected to these places. The skirts that I used as examples for design and weaving have been altered considerably in terms of colour patterns and distribution of stripes. My wish was to make folk skirts I would be pleased with and I could wear with additional details both every day and on holidays.

In this article, I am giving an overview of the folk costumes characteristic to Viru and Võru counties and describe in detail all the stages of practical work.

Jaak Ümarik – 120**KARL ANNUK**

Jaak Ümarik was born on 17 (5) January 1891 in Pahuvare parish as the second son of Juhan and Tiina Ümarik, the tenants of Karusaadu farm.

His school education started in 1899 at the Tuhalaane Apostolic Orthodox parish church. After additional summer preparations with his teacher J. Leisman, Ümarik entered into the Riga seminary in autumn of 1902. He graduated the seminary in 1912 with a first degree diploma and was hired as a parish school teacher in Paldiski.

In autumn 1913, Ümarik started his studies at the agronomy department of Kiev Polytechnic Institute. Thanks to his academic achievements, he was exempt from tuition. He earned his livelihood by working as a home tutor. In one summer, he worked as a replacement for the county agronomist; the next summer he got a paid position to set up fertilisation experiments. He wrote his diploma thesis on flax cultivation. Ümarik graduated from the Kiev Polytechnic Institute at end of spring of 1917 and received a first degree diploma of a learned agronomist.

Afterwards, Ümarik started working in the Tallinn food provision committee, which had to supply the city with food. In terms of politics, he got involved in the Estonian Party of Socialists-Revolutionaries. Ümarik was elected as a vice-chairman of the Tallinn city council. As a council representative, he was also elected as a member of Estonian Provisional Assembly. In March 1918, after the German army arrived to Tallinn, Ümarik left Estonia through Narva. He returned to Tallinn on 19 December 1919.

Already on the following day, he assumed the position of special researcher of the Administration of Agriculture. Besides ongoing tasks, his main obligation was to develop vocational education and experimental activities throughout the nation. In addition, Ümarik served as an acting supervisor of Aruküla experimental station from 1921–1924. He initiated phosphorite mining in Ülgaste and the research of fertilisation value of phosphorite. He was a research fellow (1944–1949) of Kuusiku Agricultural Institute of ESSR's Academy of Sciences. He was dismissed from this position on 25 March 1949.

Being deported to Novosibirsk province, he was employed at the Cherepanov Collective Farm Prozhektor first as a farm worker, horse herder, and apiary guard. On 1 November 1949, he started working as an agronomist. He remained in this position until he was released from exile and allowed to return to his homeland in 1956. After several complaints addressed to the prosecutor's office and Supreme Court of the ESSR as well the head prosecutor of the USSR about unjustified detention, he received from the Supreme Court of the ESSR a statement that 'nothing criminal' has been detected in his activities and therefore the prosecution is terminated.

After returning from Siberia, Ümarik was employed as a foodstuff production agronomist at the Estonian National Breeding Centre of Black and White Spotted Cattle. Due to his deteriorating health, he retired on 30 May 1959.

Ümarik participated in the work of several organisations. From 1920, he served as a board member of the Estonian Plant Breeding Society and from the 1922 as a board member of the Estonian Animal Breeding Society. He was an active member of the Estonian Agronomists' Society; in 1938, he was elected as chairman of the society. He was a member of the Chamber of Agronomists, and member of the council and the board of the AS Eesti Fosforiit.

Ümarik has written, edited, and compiled 13 separate publications. He has several articles published in various periodicals: 23 in *Agronomia*, 5 in *Põllumajandus*, 8 in *Põllumees*, 1 in *Taluperenaine*, 1 in *Põllutööleht* and 1 in *Põllumehe kalender-käsiraamat*. From 1971–1982 he wrote six articles that were included to the yearbooks of the Agricultural Association of Free Estonians. Even his memoirs do not give an answer how his manuscripts made it to the editorial board of the yearbook published in Stockholm.

Ümarik died on 4 November 1982 in Tallinn and was buried at the Siselinna cemetery in Tallinn.

Heiti Kotkas – 100

ANTS BENDER

On 20 January 2011, the long-term researcher and grass plant breeder Heiti Kotkas would have celebrated his 100th birthday. He was born in Audru parish of Pärnu County in the family of a school teacher. He received his education from Pärnu Boys' Gymnasium (graduated in 1929) and from agricultural department of the University of Tartu (graduated *cum laude* in 1934).

In April 1934, Kotkas started working in Jõgeva where he stayed for the most part of his long professional career. Right before WWII, he worked briefly as a secretary at the *Agronomia* magazine and the *Aed* magazine, as a proof-reader/editor at the publishing union Agronomist, and supervisor of Estonian Seed Testing Station.

As of 1 November 1944, he was appointed as the head of the grass plant department at Jõgeva Plant Breeding Station where he worked on various positions until his death.

In Jõgeva, Heiti Kotkas researched breeding and seed cultivation of the *Leguminosae* family. He is a breeder of red Glover varieties 'Jõgeva 433', 'Ilte' (4n) and 'Varte' (4n) as well as alfalfa variety 'Jõgeva 118' (the latter one bred with Jaan Mets). Heiti Kotkas was the first one to use experimental polyploiting in breeding. His master's thesis was dedicated to seed cultivation of red Glover

(1968). He has researched methods of starting fields for the *Leguminosae* family, their fertilisation, pollinators, and harvesting times. He has penned over sixty articles, most of them published in large-volume manuals and other major editions. The most important ones include a part dedicated to seed cultivation of field grass in the book titled *Põldheinakasvatus* (Field Grass Cultivation, 1956 and 1969), and chapters titled *Mitmeaastased liblikõielised heintaimed*, *Põldheinakasvatus* and *Liblikõieliste heintaimede seemnekasvatus* in the book titled *Taimekasvatus* (Plant Growing, 1964). As study material for the university, Kotkas wrote a chapter on red glover in the book *Sordiaretus ja seemnekasvatus* (Plant Breeding and Seed Cultivation, 1976) written and compiled by Neeme Russ. As a separate book, Kotkas has published *Tähtsamad heintaimed* (Main Grass Plants, 1948, coauthor Aleksander Adojaan).

Heiti Kotkas has been one of the most successful Estonian plant breeders. The tetraploid red glover varieties 'Varte' and 'Ilte', which he bred, have in addition to Estonia also been included into the national list of varieties of Finland, Sweden, and Russia and these are highly regarded in the farming community of these countries.

In 1989, Heiti Kotkas received the honorary title of Merited Research Fellow. In 1991, he was elected as an honorary member of the Academic Agricultural Society for his merits in promoting agricultural science.

Kotkas died on 3 January in Jõgeva and was buried at the Pärnamäe cemetery in Tallinn.

Aleksander Adojaan – 100

ANTS BENDER

On 29 January 2011, one of the most well-known and highly regarded post-war agronomists and researchers, Aleksander Adojaan, would have turned 100-years-old. He was born in Epifan of Tula province in the family of a surveyor. Since his father Robert was ethnic Estonian, the family returned to Estonia in 1920. Adojaan studied at Kuressaare Elementary School, Treffner Gymnasium (1929), and the agricultural department of the University of Tartu (1937).

Already during his university studies, Adojaan started working as a senior assistant of the plant breeding department at the Jõgeva Plant Breeding and remained connected to this organisation until his death. Only right before and during WWII (1938–1944), he worked as a teacher or headmaster in Kuremaa, Helme, Jänedä, and Vaeküla. After the war, Adojaan worked almost 37 years as a senior researcher or a head of the grass plant group in Jõgeva. He retired in 1981, but worked as a consultant until his death. From 1956–1959, he was supervising the department of cultivated grasslands of Estonian Land Cultivation Institute located in Jõgeva.

As the result of his breeding activities, Adojaan has authored (with Herbert Korjus) four varieties in production even nowadays: meadow foxtail 'Haljas', reed canarygrass 'Pedja', smooth brome 'Lehis', and orchard grass 'Jõgeva 242'. Besides breeding, he also researched the biological, ecological, and economic properties of grass plant species following WWII. Based on this research, he wrote with his colleague Heiti Kotkas the book titled *Tähtsamad heintaimed* (Main Grass Plants, 1948) and by himself the book titled *Heinaseemnekasvatust kolhoosides ja sovhoosides* (Grass Seed Cultivation at Collective and State Farms, 1950). In the 1950s, Adojaan dedicated his research to the issues of agricultural technology of cultivated grasslands. Based on this research, he published a monograph titled *Rohumaaviljelus Eestis* (Grassland Farming in Estonia, 1961). This large-scale study allowed him to receive later a master's degree (1964) as well as doctor's degree (1965) in agricultural science, and it was used for long time as a textbook and manual of grassland farming in Estonia.

Adojaan's studies on agricultural technology of cultivated grasslands and typology of grasslands brought him recognition and fame. In 1954, he gave as a member of Estonian scientists' delegation a presentation to the scientific-technological council of the USSR Ministry of Agriculture to justify the necessity of cultivated grasslands for the development of cattle breeding. This event became a breakthrough in the development of grassland farming in the Soviet Union. Later Adojaan gave presentations at the International Grasslands Congress in Helsinki (1966) and Moscow (1974) as well as the international symposium on grassland farming in Leipzig (1966) and Brno (1967, 1969). Naturally, Adojaan was a highly anticipated lecturer at all summits of his specialty organised in the USSR and Estonia.

From 1950–1953, he worked besides his main job as a lecturer of the chair of plant cultivation of the University of Tartu and the Estonian University of Life Sciences. He was included to the council of dissertation defence and served as an official opponent at times.

Adojaan collected varieties of flower species. He published two books on decorative gardening: *Varakevadised sibullilled* (Flowering Bulbs of Early Spring, Tallinn, 1959) and *Murud Eestis* (Lawns in Estonia, Tallinn, 1966).

Adojaan was highly awarded for his work: a small (1955) and large (1957) golden medal for the All-Union Exhibition of Achievements of National Economy, the Sign of Respect medal (1958), the Lenin medal (1966), and one of the first nominations of honorary title of Merited Agronomist in Estonia.

The commendable grassland researcher, Aleksander Adojaan, died on 14 April 1983 in Jõgeva and was buried at the Raadi cemetery in Tartu.

Activities of the Estonian Agricultural Museum in 2010

MERLI SILD

Director of the Estonian Agricultural Museum

By analysing the activities of the Estonian Agricultural Museum in 2010 and 2011, these years could be regarded without any doubt as the most successful in the development of the museum over the last decade. While in previous years the museum's infrastructure was underdeveloped, these years have brought about a significant advancement in the infrastructure as well as the museum's activities both onsite and on the national level.

In terms of appreciating and introducing rural economy and culture, the greatest successes for the museum were renovation of Exposition Hall 1 (previously the stable), and preparing and opening the new permanent exposition *Põllumajanduse ja maaelu areng Eestis läbi sajandite* (Development of Estonian Agriculture and Rural Life throughout the Centuries). These successes were made possible thanks to the European Regional Development Fund grant under the regional competitiveness measure (total of EEK 7,875,000), funding from the Estonian Ministry of Agriculture (EEK 1,289,773), and the Cultural Endowment of Estonia grant (EEK 100,000). Because the timeline to submit an application for the European Union grant (prepared by Merli Sild and Kaili Ojamets) was shortened by two months and it had to be completed in two days, it was impossible to predict all the activities and renovation works, especially the ones related to the manor-era building (previously the stable). This building had a fire in 1986 and during the renovation fire damage was discovered on ceilings and walls, which incurred additional costs (including ineligible costs). Since a power supply cable had to be replaced to ensure necessary electric power, the cost of the power system renovation, incl. ineligible cost, went up, by increasing our cost-sharing amount. Nevertheless, we were able to complete all additional work because the actual construction cost was smaller than initially planned.

During the implementation stage, the concept of a permanent exposition was developed further and the interior design was improved. The museum

personnel wanted that the new exposition would satisfy even the most demanding visitor. In search of fresh ideas and experiences, we visited museums in Norway, Sweden, and Finland. We came back from these study trips with new concepts and ideas on how to arrange the permanent exhibition and use new interactive solutions. As a new solution, touch screens and audio guides were introduced in the exposition. To ensure access to the exhibition, we installed a lift for the disabled and made exhibition guides in Braille for the visually impaired.

As the museum had expanded international cooperation with various museums and tourist organisations over the past years and we were expecting more visitors outside of Estonia, we needed to make the exposition understandable in different languages. Exposition guides and leaflets on the permanent exhibition are good marketing materials. The surplus due to budgetary changes allowed us to translate the texts of touch screens and audio guides in addition to English also into Finnish, Russian and German, as well as to print additional exposition guides and leaflets.

In 2010, our main research effort was concentrated on scientific preparation of the new permanent exposition and composing related texts. While working on the exposition, the museum personnel were assisted by our partners as well as agricultural scientists and historians from the Estonian University of Life Sciences and the University of Tartu.

In the end, all the project objectives were achieved and carried out at a modern and high-quality level thanks to budgetary changes. The project received active press and TV coverage. We sent posters, leaflets, and guides on the permanent exposition to Estonian educational and cultural institutions, county and local governments, tourist agencies, etc. The permanent exposition was introduced through events held onsite and elsewhere, including specialised museums in Bulgaria, Finland, Poland, France, Denmark, Sweden, and Switzerland as well as fairs in Helsinki, Tallinn, Tartu, and St. Petersburg. The project was covered on Estonian TV on several occasions: on 2 July, the opening day of the exposition, on 3 July on *Lauluga maale* programme in cooperation with *Maaleht*, in January and February 2011 respectively on programmes such as *Puutepunkt* and *Prillitoos*. It was also introduced in newspaper *Maaleht*.

While in the first half of 2010 the museum attendance was modest, it received a significant boost once we opened our permanent exposition. The number of foreign visitors also grew (Armenia, England, Finland, Germany, Spain, Netherlands, Brazil, Latvia, Russia, Poland). We have promoted our permanent exposition and related museum programmes at various fairs in and outside of Estonia by cooperating with NPO Maaturism, Tartumaa Turism Foundation and Lõuna-Eesti Turism Foundation. We have also covered our activities in various marketing materials.

The museum personnel were very pleased with national recognition. **Namely, the project received the annual Estonian museum award *Muuseumirott 2010* in the category of the best new or renovated museum or updated permanent exposition.** This has been the greatest acknowledgment of the permanent exposition and personnel activities. As of now, the agricultural museum has a modern and interactive science-based permanent exposition that gives through 20 topics an overview of the development of agriculture and rural life from the ancient times to nowadays. The exposition was completed as a joint effort of the previously mentioned sponsors and experts, the curator Mare Viiralt, the interior designer Liivi Ehmann-Kaarli, the artist Maarika Tang, and the entire museum personnel. It created two new positions and served as the basis for new educational programmes, e.g. *Muld elukeskkonnana* (Soil as Living Environment) authored by Erelin Kõrts. The renovated exposition hall has created modern work conditions for the employees, and the proper conditions to exhibit and conserve museum collections.

During the renovation, rooms for the photographic collection and the photographic laboratory were built in the exposition hall. Unfortunately, furnishing of these rooms was not deemed an eligible cost under the Enterprise Estonia project, and because of the lack of our own funds, the photographic laboratory remains unfurnished.

On 14 October, during the Harvest Festival celebration, Aime Lang opened her personal exhibition *Kuldne õlg ja põnev kasetoht meie kodus* (Golden Straw and Exciting Birch Bark at our Home) in the former conservation rooms of Exposition Hall 3 (previously the coach house), which were renovated by the museum's restorers and construction crew. Aime Lang is not only one of the most well-known and unique artisans working with straw and birch bark, she is also passing and teaching these skills in and outside of Estonia.

In 2010, our collections were supplemented by 1,200 new artefacts. We are especially pleased with receiving the archive of newspaper *Maaleht* (in cooperation with Andres Anton). The archive is complete with all the yearly issues of the newspaper, its advice insert *Targu talita*, Linda Petti recipe collections, etc. The museum also received the radio programmes *Tere hommikust*, *põllumehed* and *Tere hommikust, maarahvas*, materials from the Association of Estonian Agricultural Support Advisers, etc. In the MuIS database, 1,461 archival documents were scientifically inventoried; 1,958 archival documents retroactively entered and described; and 1,026 scanned photos added. In 2010, we spent in total EEK 82,785 on purchasing museum pieces, which is four times more than in the previous years.

The year 2010 also stands out for restoration activities. On 2 July, the opening day of the new permanent exposition, the fully restored Lanz Bulldog tractor was unveiled to the public. Thanks to the Cultural Endowment of

Estonia grant for audio-visual arts in total of EEK 17,000, the museum's film collection was rerecorded to DVDs (project manager Kaarel Vissel).

Our vigorous promotion efforts have raised interest towards our own activities as well as rural life in general. For the purpose of propagating and enhancing the image of rural life, the agricultural museum has also been actively involved at various fairs: five in Estonia, one in Riga, and one in Helsinki. Through our programmes, expositions and temporary exhibitions, we have introduced the history of rural life and agriculture at schools, businesses, educational and cultural institutions, and at our museum as well. Children and grownups, women and men have been equally attracted to our educational programmes aimed at teaching crafts, wood- and metalwork, and restoration. In cooperation with Ülenurme Gymnasium, the boys' crafts classes were held twice a week at the museum for them to have an on-the-spot opportunity to learn about rural culture and traditional work practices. In February, we opened the exhibition *Leib on talu peremees* (Bread is the Master of Farm) in Finnish (curator Mare Viiralt) at Helsinki's Töölo Library where we also held a bread workshop and baked bread. This exhibition toured in Finland for two years.

On 10 October, we opened the *Leib on talu peremees* in Russian (curator Mare Viiralt) at the St. Petersburg's Bread Museum. We also held there a bread workshop and baked bread. The project was organised in cooperation with the Estonian Consulate in St. Petersburg, the St. Petersburg's Estonian Cultural Society Estonia, and the St. Petersburg Bread Museum. In partnership with the Cultural Society Estonia, the same exhibition was also opened at the Centre of Russian Peoples on 25 October. We have since then maintained a close working relationship with the St. Petersburg's Bread Museum.

By being involved in the joint project *Bröd I Norden* (Bread in the Nordic Countries) of Estonia, Finland, Norway, Denmark, Iceland, and Sweden, we had an excellent opportunity to promote the Estonian food traditions at the workshops and seminars held in Sweden and Denmark on the history of Nordic bread. From 25 to 28 April, Kerle Arula and Merli Sild attended the project event at the Malmö museum in Sweden where among other things they had an opportunity to learn how to make video clips. As an output, we composed a text on the history of rye bread and the bread programme of our museum. By using video materials previously filmed at our museum (author Heino Sutting) as well as photos, we prepared a clip that is also available on the museum's website. We were pleased with our work. The second project event from 29 September to 2 October was attended by Kerle Arula and Mare Viiralt. They participated in seminars and bread workshops held by the Danish, Norwegian, Swedish, Finnish, and Icelandic museums at the Danish Open-Air Museum and gave a presentation about the importance of rye bread in Estonia. The Nordic bread project concluded on 2011 with the final seminar in Sweden

attended by Merli Sild and Kerle Arula. The project definitely broadened our horizons and helped us making contacts with other museums.

The Ministry of Agriculture financed the bread workshops on the history of rye cultivation and bread-baking traditions in the framework of the *Eesti Toit* (Estonian Food) programme. This gave the schoolchildren throughout the nation an opportunity to attend our workshops and visit our exposition at no cost.

In partnership with the Ülenurme local government, we held the first Grill Fest at the museum.

We are glad for scientific conferences for young researchers and others being regularly held at the museum. On the Young Researchers' Conference, students of the Estonian University of Life Sciences presented their research papers. The presentations covered issues from the factors affecting cereal yields, biological possibilities for plant protection to an outlook for producing grass energy. Following the Conference, the abstracts were written and published.

In accordance with the 2008 cooperation agreement between the Estonian Agricultural Museum and the Estonian University of Life Sciences, our senior researcher, Ellen Pärn, gave the first-year students lectures on the history of agriculture (16 lectures, 5 practical courses at the museum). As an elective, she also taught the course titled *Mesi – tervise hoidja* (Honey – a Preserver of Health, 4 lectures, 2 seminars at the museum) and *Rukkileib meie toidulaual* (Rye Bread on our Food Table, 5 lectures, 2 seminars at the museum). In total, 140 students participated the courses.

In 2010, we signed a cooperation agreement with the Tartu Art College to provide studies and internship at the museum. The museum's blacksmith/instructor offered practical training on material technology to the students of the furniture department (10) and the sculpture department (9). The training covered ironworks, smith work, and forging miniature items. At the end of the course, each student forged an item for grading. The length of the course was 15 hours. Two students had internship with our metal restorer.

As to other (educational) institutions, we had one intern from the Tartu Employment Agency and one intern from the Vana-Vigala Technical and Service School. A young man from the Tartu Employment Agency on IT internship was later employed by the museum. In 2010, a total of 25 people trained at the museum.

The museum continued cooperation with the members of the International Association of Agricultural Museums (AIMA) where Merli Sild serves as a member of the board. The museum's employees attended international conferences in Poland, and in cooperation with the Polish Szreniawa Agricultural and Food Technology Museum, the Hungarian Agricultural Museum and others, the exhibition *Crops for the State! Agriculture and Countryside in the 1950s: Propaganda poster of Central and Eastern Europe* was prepared

(curator Merli Sild, authors Kaarel Vissel and Lembit Karu, designer Marat Viires). For the exhibition, we used thematic posters from the collections of the Tartu Art Museum.

In 2010, the Polish Ethnographic Museum in Warszawa invited us to join an international project to introduce historic and cultural context of potato cultivation in Europe. The primary aim of the cooperation was to demonstrate local socio-political prospects accompanying potato cultivation through the experiences of three European Union members (Estonia, Ireland, and Poland) and look at it as an important cultural element shared in Europe. We hoped to get funding from the EU project Culture and prepared an application (Merli Sild, Kaili Ojamets, Ellen Pärn). Unfortunately, it was denied because Poland as the main partner had made an error while submitting the project. In 2011, we reapplied for the project but unfortunately without success.

In 2010, a new project titled *Comprehensive Development of the Estonian Agricultural Museum, Stage 4: Introducing Modern Trends in Environment and Agriculture through the Experiences of the Past* was prepared. We applied for an ERDF grant under the regional competitiveness measure. Our aim was to renovate the old farmhand house of the Ülenurme manor as an educational centre, start a model field, build a farm cottage, smoke sauna, and metal fence surrounding entire museum complex. Reconstruction of the centre and establishment of a model farm would have been based on our ancestral farm model and the living and work conditions necessary for farm inhabitants. The entire complex could have provided a great opportunity for an even more thorough overview of traditional living culture of our predecessors by linking it skilfully with modern agricultural and rural knowhow and activities. Unfortunately, this measure was closed and the project application was denied. Close to collapsing, the old farmhand house is still sadly standing and waiting to be brought back to life. Similarly, the model farm site has not been built yet (as of 2013). However, the appropriate design documentation for the entire complex has been prepared.

As a reward for great work results as well as to learn marketing and communication knowledge, the employees were taken to a study trip to Moomin World in Naantali (organiser Merli Sild). On the trip, Antti Metsänkylä from the Finnish National Museum explained the work arrangement in use at the Finnish museums.

In August, a study trip was organised for the personnel of the agricultural museums administered by the Ministry of Agriculture to visit Middle and Western European museums specialising on rural life and to learn about European cultural values. The employees of other museums also participated in the trip. In 2010, 27% of the Estonian Agricultural Museum's personnel participated in training sessions and study trips to further their professional development.

Year 2010 offered a delightful array of various and versatile activities. We continued organising large-scale events such as *Tartu sügisnäitus. Tõuloom 2010* (Tartu Autumn Fair: Breeder 2010) and Viss in cooperation with the Estonian Animal Breeding Association and the Animal Breeders Association. A celebration of *rukkimaarjapäev* (Estonian folk calendar equivalent of Assumption of Mary) and Harvest Festival in partnership with the Estonian Rye Association proved to be successful.

Likewise, the events of the educational programmes and blacksmith and woodwork courses were warmly welcomed.

Since 2001, the Estonian Chamber of Agriculture and Commerce and *Maaleht* newspaper select the Farmer of the Year, a dignified representative of Estonian countryside whose activities serve as model for all of us. In 2010, the agricultural museum invited the recipients of the Farmer of the Year award to a roundtable to discuss opportunities of rural life (organised by Merli Sild, Mare Viiralt, Kerle Arula, Ruth Metsallik). This event marked a beginning for our cooperation with the award recipients.

As a follow-up for the contest *Maanaine ajas ja ruumis* (Countrywoman in Time and Space), the contest *Maamehe ramm ja vägi* (Strength and Power of Countryman) was held.

In cooperation with the Estonian Animal Breeding Association, an anniversary conference of the association was organised at the museum. For this occasion, the exhibition *125 aastat tõuraamatute pidamist Eestis* (125 years of Pedigree in Estonia, author Mare Viiralt, designer Maarika Tang) was prepared.

Besides renovation of the exposition hall, the development of the museum's infrastructure also included reconstruction of the power supply cable between Exposition Halls 1, 3, and 8. The Environmental Investment Centre Foundation funded the project application *Ülenurme (manor) Park Reconstruction, Stage 4: Cleaning and Reconstruction of the Creek and Ditches in the Ülenurme Manor Park* (prepared by Merli Sild) in total of EEK 421,333. These works were completed in 2011.

In September 2010, the museum received delightful news: renovation of four museum buildings (Exposition Hall 3, 4, and 8) will be funded under the Green Investment Scheme. The initial plan did not include the main building (previously the mansion). I proposed to the project manager to include the mansion to the renovation plan as well when finding the funds, because heating and electric systems of this building were completely worn out, it lacked ventilation, and the interior and façade were in great need for renovation. The funding was found and all four buildings were included to the renovation list with total cost of EEK 22,600,000. Since the design documentation was already completed, the renovation of Exposition Hall 3 (previously the coach house) started in 2011.

Directive of Minister of Agriculture No. 56 of 29 March 2010 stipulates: ‘At the Cabinet meeting on 17/12/2009, it was decided that a single financial, human resources and payroll software shall be introduced at all state agencies’. Due to the above, the Estonian Agricultural Museum’s bookkeeping, human resources, and payroll accounting were transferred to a single financial, human resources, and payroll software as of 1 April 2010. The agricultural museum had already been using the SAP software jointly with the ministry since 2009. In the transition, one bookkeeper position was made redundant.

We can look back at 2010 with great satisfaction because the entire museum personnel gave their best to prepare and manage new projects, generate new ideas and expositions, develop new educational programmes, organise large-scale events and temporary exhibitions both on- and offsite, as well as on the international level. It is also commendable how actively all the employees were involved in international projects as well as their professional development. The year 2010 also marked increased attendance of the museum.

Activities of the Estonian Agricultural Museum in 2011

MERLI SILD

Director of the Estonian Agricultural Museum

In 2011, the Estonian Agricultural Museum paid more attention to improving the offered public services and developing the organisation based on its mission to contribute to the preservation of uniqueness of rural life and the agricultural sector, and the development thereof as part of the European and world heritage as well as to sustain the continuity of rural culture and link the experience of the past with the future.

Development of the museum infrastructure

In 2011, we reconstructed the creek and ditches of the Ülenurme manor park with funding from the Environmental Investment Centre Foundation (KIK). The works were completed on 10 June 2011. The next day, the creek and ditches were opened to the public on the Ülenurme manor and farming day. It was another stage of the project to reconstruct Ülenurme manor park.

In the same year, we started preparing for the reconstruction of four buildings: Exposition Hall 3 (previously the coach house), Exposition Hall 4 (the Linen House), Exposition Hall 8 (previously the barn), and the main building of the museum (previously the mansion). Costs of the works were covered with funds from the Green Investment Scheme and our own contribution.

Exposition Hall 3 was renovated, insulated, and installed with new heating, electric, and ventilation systems. The roof was partially replaced. A storage room for smith work accessories was also built. On 2 December 2011, we opened reconstructed classrooms and workshops for metal and woodwork restoration. Now we have modern work conditions to restore and conserve all our artefacts as well as to organise professional educational programmes and courses to anyone interested, which increases professional public services offered at the museum.

Since 2007, the museum has served as a training base for students of the Tartu Vocational Education Centre and the Tartu Art College. Our woodwork

classroom enables us to provide training at appropriate facilities. Each student can work at an individual bench. The new rooms are spacious enough to restore and conserve large objects.

After the next three buildings are reconstructed in 2012, we will have better conditions for preserving and exhibiting the museum pieces. By using the new facilities, we will have a so-called open collection for our visitors to access the items in the collections of the agricultural museum.

In order to speed up and improve our customer service, we introduced a new cash register system, which also enables obtaining data from sales reports based on codes for sold goods and services. This gives us a better overview of sold merchandise as well as facilitates stocktaking. We also offer card payments.

Development of educational activities of the museum

In 2011, we continued and tightened our cooperation with educational institutions. In accordance with the 2008 cooperation agreement between the Estonian Agricultural Museum and the Estonian University of Life Sciences, our senior researcher, Ellen Pärn, offered agricultural instruction in 2011. In autumn, the first-year students and foreign students of the Estonian University of Life Sciences learned about the history, exhibitions, and workshops of the agricultural museum.

In 2011, students of nine different specialties from Tartu Vocational Education Centre, the Olustvere Service and Rural Economy School, and the Tartu Art School had their internship at the museum.

By creating our new educational programmes, we took into account the current curricula and wishes of teachers. The new programmes are based on the museum's expositions and aim at introducing rural life in past, present, and future. In cooperation with the Estonian University of Life Sciences, we prepared the environmental programme *Muld elukeskkonnana* (Soil as a Living Environment), which is supported by KIK. We also continued offering active learning in 2012.

In 2011, the Estonian Agricultural Museum put greater effort into organising creative workshops. We made the selection of manual activities more versatile. The workshops provide an opportunity to learn with an instructor traditional crafts in contemporary style (wet and needle felting, textile printing). The programme on traditional culture included lectures as well as hands-on activities. The participants were given an overview of the semantics and evolution of farm and family signs. Each participant then had an opportunity to design a protective talisman for themselves.

The museum organised a one-day orientation event for the Baltic Defence

College. The programme included introduction of Estonian cereal farming and agricultural technology, exhibition visits, blacksmith work, and preparation of environmentally friendly stick furniture.

Providing wood and metal restoration and conservation service

In cooperation with the Estonian Road Museum's restorer, Rain Rikas, the museum's restorers researched opportunities for protecting machines and equipment held outdoors from the elements. The Estonian Agricultural Museum organised a training day for anyone interested in metal protection remedies. The company AP Training introduced Glasurit car paints and Waxoyl corrosion, protection, and conservation aids. As a practical task, an International brand tractor was covered with protective wax and the bonnet of a Deering tractor received priming. In fact, refurbishing of the Deering tractor was the major restoration project for the museum. With the helping hands of Lille House (in Tartu) youth work brigade, all agricultural technology kept on the exhibition plaza was cleaned.

At the end of the year, woodwork study days and courses were organised to provide an overview of the types of timber and teach wood processing techniques and finishing. In 2012, the museum will continue with the promotion of woodwork among various target groups. We have planned a wood workshop for women.

Recycling and environmental sustainability

The museum held recycling workshops to teach papermaking, restoring old clothes, and weaving containers. The public warmly welcomed our stick furniture course on making outdoor furniture with willow rods and branches. At the straw and birch bark workshop, the participants crafted straw accessories and ornaments, as well as keepsakes made out of birch bark.

Promoting Estonian food

In cooperation with the Ministry of Agriculture, we organised workshops for schoolchildren in the framework of *Rukkileib ja või meie laual* (Rye Bread and Butter on our Table) programme. The participants were given an overview of the history of bread and modern trends in cereal cultivation, and demonstration of bread making. Also they were able to make butter, grind grain with a grinding stone, and watch a movie on bread. The benefits of bread for human organism were also explained. The students were taught how to recognise different crops. At the end of the workshop, Mulgi porridge, oven-fresh rye

bread, and self-made butter were offered. In total, 6,478 pupils attended the workshops. The workshops have been offered in the framework of the *Eesti Toit* (Estonian Food) programme with the funding of the Ministry of Agriculture since 2007.

On 24 April 2011, the museum held the Tartu County grilling contest GrillFest where various Estonian meat dishes were introduced.

On the opening day of the exhibition *Kasulik kapsas* (Useful Cabbage), the contest of home-made cabbage salads was held. The exhibition offers an overview of cabbage varieties and how to make sauerkraut.

The *Osta eesti leiba!* (Buy Estonian bread!) exhibition introduced the output of Estonian bakers. The exposition highlighted bread labels in the museum's collections. On the opening day, samples of baked goods were offered.

At the museum's major event *Tartu sügisnäitus. Tõuloom 2011* (Tartu Autumn Fair. Breeding Animal 2011), the products from the winners and those of awarded with honourable mention at the *Eesti parim toiduaine* (Estonia's Best Food) contest were introduced. At the Harvest Festival celebration, the members of Estonian Bread Association offered samples of various baked goods. The museum treated the visitors with bread made from acorns and chaff and held children's bread making contest *Vigurleib* (Figurative Bread).

In order to promote Estonian food, the museum uses catering and introduces products (flax flour, flax oil, etc.) from Estonian producers at their café. As new products, kvass drink made out of 'Sangaste' rye, and the bread concentrate *Koduleib* (Home-Made Bread) were introduced. One batch of kvass drink was made with 'Sangaste' rye cultivated in the museum's field. The museum emphasises the importance of rye and rye bread at all tourist fairs: namely, by baking rye bread on the spot and letting the visitors taste it oven-warm and with butter spread on top.

Introducing Estonian food on the international level

At the XVI Congress of the International Association of Agricultural Museums (AIMA) in Romania, the museum unveiled our international travelling exhibition *Versatile Rye – Bread and Drink in Estonian Home* (curator Merli Sild, author Mare Viralt, designer Maarika Tang) and the exhibition *Leib on talu peremees* (Bread is the Master of Farm). We offered our visitors rye bread baked at the museum and vodka distilled of rye. The reception was hearty, and the Estonian bread and vodka tasted delicious. The exhibitions remained open in Romania until 30 September.

In Riga, the exhibition *Leib on talu peremees* on the history of Estonian bread was opened on the reestablishment anniversary of the Estonian Society in Latvia. At the event, we covered the history of rye bread and its importance

nowadays, demonstrated making of rye bread dough, offered the kvass drink made out of 'Sangaste' rye, and taught a workshop on textile printing.

From 13 to 16 April, the final event of *Bröd I Norden* (Bread in the Nordic Countries) project of the Nordic countries (Norway, Sweden, Denmark, Finland, Iceland, and Estonia) was held in Stockholm. Each participating country prepared a presentation on bread traditions of their country for the final seminar of the project. Kerle Arula gave presentation on the Estonia-wide *Rukki-leib ja või meie laual* programme for the schoolchildren.

Appreciating and introducing rural life

On 7 April, a meeting between the recipients of the Farmer of the Year award and opinion leaders (Merli Sild, Mare Viiralt) was held to hear and record the farmers' thoughts on the current situation of agriculture and their ideas on the future possibilities. We plan to use the recorded material in 2012 to make a video clip for the exhibition *Põllumajanduse ja maaelu areng Eestis läbi sajandite* (Development of Agriculture and Rural Life in Estonia throughout the Centuries).

On 12 November, the museum held a Father's Day celebration (organised by Merli Sild, Mare Viiralt and Kerle Arula) and gave awards to the participants of the *Maamehe ramm ja vägi* (Strength and Power of Countryman) contest. In total, 321 pages of hand-written material and 93 photos were submitted to the contest reflecting the activities of countrymen and their opinions about rural life. This material was used for a namesake exhibition (authors Kerle Arula, Mare Viiralt and designer Marat Viires). The *Maamehe ramm ja vägi* exhibition presents and popularises family and home history of country people and the new developments in rural life. The exhibition remained open from 13 November 2011 to 31 January 2012.

On 29 September, the Estonian University of Life Sciences celebrated its 60-year anniversary, which was organised by a committee where Mare Viiralt and Merli Sild also participated. The agricultural museum's task was to organise a day for the city people to whom threshing, flax breaking, blacksmith work, and bread baking were introduced. The annual celebration was spectacular and visited by many people. The agricultural museum has had a cooperation agreement with the university since 2008, and our senior researcher, Ellen Pärn, teaches the first-year students of the university by using the museum exposition. The museum also has a tight cooperation with the Academic Agricultural Society with whom joint conferences and research days are held.

Coverage of museum activities and rural life

The museum's activities were covered in the written press, television, radio as well as on the Internet.

Estonian Television recorded the *Ma elan siin* programme where we introduced our activities, programmes, and the new permanent exposition *Põllumajanduse ja maaelu areng Eestis läbi sajandite*. Merli Sild, Mare Viiralt and Tiina Ivandi were interviewed for the programme.

On the ETV programme *Puutepunkt*, Mare Viiralt and Kerle Arula introduced the features offered for the visually impaired and disabled at the museum's exposition *Põllumajanduse ja maaelu areng Eestis läbi sajandite*.

Latvian TV filmed the ethnic activities taking place during the Museum Night and Merli Sild's tour of the museum.

In September, Romanian TV covered the museum's exhibition opened during the AIMA congress along with supplementary programmes and other activities of the museum.

Personnel development

To improve their professional abilities, employees participated in several training sessions. Attendants of the tourist information centre and expositions underwent one-day customer service training.

The director of the museum and programme director of expositions participated in a three-day training session *Rahvusvahelise turismiaktraksiooni arendamine* (Developing International Tourist Attraction).

The employees of the collections department were offered several MuIS courses such as *Museaali kirjelduse algõpe* (Introduction to Description of Museum Object), *Viki sisu loomine* (Creating Wiki Content), *Veebivärvast kuvatavad andmed* (Data Displayed at Web Portal), and *Museaali liikumise dokumenteerimine* (Documenting the Movement of Museum Object).

The conservators/restorers took part in the training courses offered by the Society of Estonian Conservators, such as *Puit* (Wood) and *Puhastusalused muuseumis* (Cleaning Bases at Museum). The employees also participated the *Innovaatiline raamatukõide* (Innovative book-binding) course. On 7 September, the entire personnel received fire safety training (organiser Merli Sild, lecturer Reedik Lukas).

A study day at the Olustvere Service and Rural Economy School for all employees was a chance to learn about Olustvere manor and activities of the school as well as participate in a glass workshop.

Restoration courses and practical workshops provided an opportunity to exchange professional experiences with partners.

From 6 to 25 September, the employees of the museums administered by the Ministry of Agriculture took a study trip through Austria, Slovenia, Croatia, and Slovakia (organised by Merli Sild). The objective was to learn about the activities of European museums specialising on rural life.

International cooperation and involvement of the museum

The agricultural museum is a member of the International Association of Agricultural Museums (AIMA) where Merli Sild serves as a member of the board. Since 2009, the museum employees (Merli Sild, Joel Kõivistik, Kaire Ilula, Anne Grišan, and Kaarel Vissel) have been actively participating in the international conferences held by the AIMA member organisations.

To prepare for the AIMA's XVI Congress, Merli Sild and Mare Viiralt attended the work meetings of the board held at the Le Compa agricultural museum in Chartres (France) from 3 to 6 May. The board decided to proposition the Congress to elect new board members, president and vice-presidents of the AIMA. The Le Compa museum also gave a tour of their expositions and repositories. The tour gave us innovative and practical ideas for preparing expositions and organising events at the museum (for example, exhibiting the collection of agricultural technology, workshops under the bread programme, etc.) For Merli Sild and Mare Viiralt, it was also a chance to attend *Muuseumirott 2010* (Museum Rat 2010) award tour in Paris where they visited the Branley museum and the Louvre.

From 4 to 8 September, Merli Sild and Mare Viiralt and the employees of the Estonian Dairy Museum and the Farm Museum of C. R. Jakobson attended the AIMA's XVI Congress held at the Romanian Agricultural Museum. At the Congress, Merli Sild gave a presentation on the activities of Estonian agricultural museums. On the first day of the Congress, the Estonian Agricultural Museum opened the exhibitions *Leib on talu peremees* and *Versatile Rye – Bread and Drink in Estonian Home* (curator Merli Sild, author Mare Viiralt, designer Maarika Tang) in cooperation with Moe Fine Spirit Distillery (Arnold Kangur). The latter exhibition was prepared specifically for the Congress. The AIMA's XVI Congress elected Merli Sild as the vice-president of the AIMA.

The museum gained great professional experience through the workshops and seminars of the international project *Bröd I Norden* organised by the Nordic countries.

We also started active cooperation with the Bread Museum in St. Petersburg to exchange exhibitions as well as professional experiences.

In October, the Estonian Agricultural Museum, the Estonian Ministry of Agriculture, the Swiss Ministry of Agriculture, and the Estonian Rye Association organised the international conference *More Attention to Rye* with the

participants from 13 countries (Estonia, Switzerland, Belorussia, Czech Republic, Denmark, Finland, Germany, Latvia, Lithuania, Poland, Russia, Turkey, Hungary and Italy). From our museum, Merli Sild and Erelin Kõrts were appointed as responsible for preparation work, which started already in May 2011. The preparation period was busy with work, but in cooperation with the Ministry of Agriculture (Ruve Šank, Külli Kaare and Liina Kaljula) and the Estonian Rye Association were able to put together and run a successful conference. Our special thanks go to Ruve Šank, Külli Kaare, and Hans-Joerg Lehmann from the Swiss Ministry of Agriculture.

The subthemes of the conference were the *Importance of Rye, Rye as Food, Rye Breeding and the Farmer, Situation of Rye Breeding on the Global and National level* and *Product Development and Marketing*. Presentations, participants and all conference materials are available on the Ministry of Agriculture website under the heading *More Attention to Rye*. On the rye conference website still administered by our museum, summaries by subthemes, experiences of countries, discussion, proposals for making a statement and conference summary can be found. As follow-up for the conference, the museum held an international rye seminar in 2012.

For the agricultural museum, organising this international conference was a great, important and necessary challenge as well as experience. It was a possibility to introduce Estonian agriculture and rural life, Estonian traditions of rye breeding in Sangaste, and the situation of rye cultivation presently. We would like to sincerely thank the sponsors of the conference, the Estonian and Swiss agricultural ministries, all our partners, participants, and the museum personnel.

By **summarising** yet another eventful year, we are most pleased with our improved infrastructure, our new renovated building and the opening of the reconstructed creek and ditches. Our work conditions have improved. We can provide our visitors with more hands-on activities, and the students with appropriate facilities for internship. We are happy for our continuing cooperation with the Estonian University of Life Sciences, the Jõgeva Plant Breeding Institute, the Animal Breeders Association, the Animal Breeding Association, the Estonian Rye Association, the Ülenurme local government, farmers and many others. We have also created and developed contacts with tourist organisations inside and outside of Estonia. We have advertised our museum as much as our budgetary means have allowed.

I would like to thank once more the Ministry of Agriculture for their support and understanding as well as finding funding for developing the museum and our activities. Special thanks to our partners and hard-working museum personnel. Cooperation makes it all possible and lays the foundation for success.

